

ISSN (Print): 2304–5809
ISSN (Online): 2313–2167

Науковий журнал
«МОЛОДИЙ ВЧЕНИЙ»

№ 8 (84) серпень 2020 р.

Редакційна колегія журналу

Сільськогосподарські науки

Базалій В.В. – д-р с.-г. наук
Балашова Г.С. – д-р с.-г. наук
Клименко М.О. – д-р с.-г. наук
Коковіхін С.В. – д-р с.-г. наук
Лавриненко Ю.О. – д-р с.-г. наук
Писаренко П.В. – д-р с.-г. наук

Історичні науки

Змерзлий Б.В. – д-р іст. наук

Юридичні науки

Бернацька Н.І. – д-р. юрид. наук
Стратонов В.М. – д-р юрид. наук

Політичні науки

Наумкіна С.М. – д-р політ. наук
Яковлев Д.В. – д-р політ. наук

Педагогічні науки

Козяр М.М. – д-р пед. наук
Рідей Н.М. – д-р пед. наук
Федяєва В.Л. – д-р пед. наук
Шерман М.І. – д-р пед. наук
Шипота Г.Є. – канд. пед. наук

Психологічні науки

Шаванов С.В. – канд. псих. наук

Філологічні науки

Шепель Ю.О. – д-р філол. наук

Філософські науки

Лебедева Н.А. – д-р філос.
в галузі культурології

Технічні науки

Гриценко Д.С. – канд. техн. наук
Дідур В.А. – д-р техн. наук
Шайко-Шайковський О.Г. – д-р техн. наук

Економічні науки

Іртищева І.О. – д-р екон. наук
Козловський С.В. – д-р екон. наук
Шапошников К.С. – д-р екон. наук

Медичні науки

Нетюхайло Л.Г. – д-р мед. наук
Пекліна Г.П. – д-р мед. наук

Ветеринарні науки

Морозенко Д.В. – д-р вет. наук

Мистецтвознавство

Романенкова Ю.В. – д-р мистецт.

Соціологічні науки

Шапошникова І.В. – д-р соц. наук

Хімічні науки

Козьма А.А. – кандидат хімічних наук

Військові науки

Можаровський В.М. – доктор військових наук

Міжнародна наукова рада

Adam Wrobel – Doktor, Associate Professor (Poland)
Arkadiusz Adamczyk – Professor, Dr hab. in Humanities (Poland)
Giorgi Kvinikadze – PhD in Geography, Associate Professor (Georgia)
Inessa Sytnik – Professor, dr hab. in Economics (Poland)
Janusz Wielki – Professor, dr hab. in Economics, Engineer (Poland)
Javad Khamisabadi – Professor, PhD in Industrial management (Iran)
Michal Sojka – Doctor in Engineer (Poland)
Stanislaw Kunikowski – Associate Professor, Dr hab. (Poland)
Wioletta Wojciechowska – Doctor of Medical Sciences (Poland)
Вікторова Інна Анатоліївна – доктор медичних наук (Росія)
Глуценко Олесь Анатоліївна – доктор філологічних наук (Росія)
Дмитрієв Олександр Миколайович – кандидат історичних наук (Росія)
Марусенко Ірина Михайлівна – доктор медичних наук (Росія)
Швецова Вікторія Михайлівна – кандидат філологічних наук (Росія)
Яригіна Ірина Зотовна – доктор економічних наук (Росія)

Журнал включено до міжнародних каталогів наукових видань і наукометричних баз:
НБУ ім. В.І. Вернадського, Google Scholar, CrossRef, Index Copernicus.

Свідоцтво про державну реєстрацію друкованого ЗМІ серія КВ № 18987-7777Р,
видане Державною реєстраційною службою України 05.06.2012 року.

ЗМІСТ**ІСТОРИЧНІ НАУКИ**

- Мелешенко О.К., Деяк-Якобишин О.М.**
Феномен інституту «володарів думок»
та його трансформація
в суспільстві споживання.....103

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

- Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С.**
Специфіка конфліктів
у постбіполярному світі.....109

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

- Кутняк І.М., Околович І.М.**
Формування ключових компетентностей
в учнів початкової школи
на уроках мистецької освітньої галузі.....114

- Муляр Н.М.**
Синкретизм архітектури та скульптури
в контексті художньої культури України
епохи монументалізму.....118

- Петрів О.В.**
Українське мистецьке дисидентство
в екзистенційному вимірі життя
і творчості Алли Горської.....122

- Филіппова О.Н.**
Искусство Г.И. Гуркина (1870-1937) –
художника и литератора.....126

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

- Богатирьова Г.А.**
Аналіз професійної підготовки
до анімаційної діяльності
бакалаврів з туризму закордоном.....133

- Величко І.Г., Бойченко Ю.В.**
Журналістська етика
як показник високодуховної особистості
спеціаліста. Проблематика та необхідність
викладання дисципліни у вищій школі.
Педагогічний аспект.....137

- Величко І.Г., Васильківський О.С.**
Розроблення новітніх принципів
організації освітнього процесу
у ВНЗ України на основі досвіду
європейської педагогіки та національної
народної освіти ХІХ століття.....141

- Вінтюк Ю.В.**
Дослідження самосвідомості у навчальній
роботі зі студентами-психологами.....145

- Войтович С.А., Лукомська Г.В.**
Нова освіта в умовах карантину.....149

- Ковальчук І.В.**
Дистантне навчання:
реалії та виклики сьогодення.....156

- Людька Г.А.**
Особливості формування толерантного
ставлення у суб'єктів освітнього процесу.....161

- Ревть А.Б., Гриник І.М.**
Соціальна реабілітація, що здійснюється
Центрами соціальних служб
для сім'ї, дітей та молоді.....165

- Сахненко А.В.**
Особливості формування
професійно важливих якостей
студентів аграрних спеціальностей
у процесі акмеологічно спрямованого
професійно орієнтованого
фізичного виховання.....169

- Халатур С.М., Карамушка О.М.,
Крючко А.С.**
Дистанційна освіта в Україні:
сьогодення та перспективи.....175

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Вераквич Т.В., Котвицька В.А.**
Структурно-семантичні особливості
німецьких термінів машинобудування.....179

- Гречка С.О.**
Наративні технології моделювання
іміджу України в умовах інформаційно-
психологічного протиборства.....183

- Дудлій С.В.**
Еротизація тексту як складова
ідіостилю Фредеріка Бегбеде.....190

- Ковпик С.І.**
Загальнолюдське та національне
в образі українського емігранта
(на матеріалі роману М. Гримич
«Падре Бальтазар на прізвисько Тойво»).....196

- Марченко В.В., Шух М.В.**
Лексико-семантичні особливості
терміносистеми сучасного
англомовного науково-технічного
дискурсу.....200

- Матвіїшин О.М., Михайляк Ю.Я.**
Перекладацький метод
Анни-Галі Горбач
при відтворенні лексичних реалій
німецькою мовою.....205

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

- Медінцов І.В.**
Структура та моделі усвідомленості.....210

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

- Ватаманюк А.В.**
Кількісна характеристика біженців
з африканських країн в Іспанії.....215

**ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ
ТА СПОРТ**

- Ванюк Д.В.**
Вплив деяких факторів
на ставлення студентів
до занять в секціях
спортивного напрямку.....219

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Аносов І.В., Соляник В.Г. Особливості експертного дослідження деталей предмету одягу з метою встановлення цілого за частинами.....	224
Косторна О.А., Зуєва О.М. Необхідність проведення товарознавчою експертизи у юридичній практиці.....	230
Котенко С.О., Талипова Л.А. Основні причини, що тягнуть за собою збільшення кількості клопотань та повідомлень про неможливість проведення судової товарознавчої експертизи.....	235
Ляпун Н.М., Коваленко Н.В. Ідентифікація товарів та визначення фальсифікації продукції при проведенні судової товарознавчої експертизи.....	240
Самойлова О.Ф., Зубцова Л.С. Особливості проведення окремих слідчих дій при розслідуванні фальшивомонетництва.....	244

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Андрейцева І.А. Трудовий потенціал України: аналіз освітньої компоненти.....	249
Галушка К.А., Кондратенко Н.Д. Диджиталізація и ее влияние на коммуникацию бизнес сектора.....	257
Громова О.Є., Деркач Р.О. Управління конкурентоздатністю промислового підприємства та методи оцінки її ефективності.....	265
Калюга Є.В., Гайдученко Т.М. Оцінка системи пенсійного забезпечення	268
Любченко А.С., Дорошенко Н.О. Облікова ставка як інструмент грошово-кредитної політики НБУ.....	274
Царинний Є.О., Канівець П.П. Споживча цінність товару – пріоритетний фактор впливу на прийняття рішень про купівлю на ринку В2В	279

CONTENTS**HISTORICAL SCIENCES**

- Meleshchenko Olexander, Dejak-Yakobysyn Olena**
Phenomenon of the institute of «lords of thoughts» and its transformation in the consumer society..103

PHILOSOPHICAL SCIENCES

- Averianova Nina, Voropayeva Tetiana**
Specific conflicts in the post-bipolar world.....109

HISTORY OF ART

- Kutnyak Ivan, Okolovych Ivan**
Formation of key competencies in primary school students in art education lessons.....114
- Nataliya Mulyar**
Syncretism of architecture and sculpture in the context of Ukrainian artistic culture of the epoch of monumentalism.....118
- Petriv Oksana**
Ukrainian artistic dissent in the existential dimension of Alla Horska's life and work.....122
- Filippova Olga**
Art of G.I. Gurkin (1870-1937) as an artist and writer.....126

PEDAGOGICAL SCIENCES

- Bogatyreva Galina**
Analysis of professional training for animation activities of bachelors in tourism abroad.....133
- Velichko Irina, Boychenko Julia**
Journalistic ethics as an indicator of a highly spiritual personality of a specialist. Problems and necessity of teaching this discipline in higher educational establishments. Pedagogical aspect.....137
- Velichko Irina, Vasylykivsky Olexiy**
Development of the newest organization principles of the educational process in higher educational institutions of Ukraine on the basis of experience of the European pedagogics of national education of the 19th century.....141
- Vyntyuk Yuriy**
Study of consciousness in training activities with psychology students.....145
- Vojtovych Serhij, Lukomska Halyna**
Modern education in response to quarantine.....149
- Kovalchuk Inna**
Distance learning: realities and challenges of today.....156
- Lyulka Anna**
Peculiarities of formation of tolerant attitude in the subjects of the educational process.....161
- Revt Alla, Hrynyk Ihor**
Social rehabilitation provided by the Centers of Social Services for Families, Children and Youth.....165

Sakhnenko Anna

The formation peculiarities of students studying on agricultural specialties professionally important qualities in the acmeologically oriented professionally oriented physical education process.....169

Khalatur Svitlana, Karamushka Oleksandr, Kriuchko Lesia

Distance education in Ukraine: present and prospects.....175

PHILOLOGICAL SCIENCES**Verakysch Tetiana, Kotvytska Viktoriia**

Structural and semantic peculiarities of German mechanical engineering terms 179

Hrechka Stanislav

Narrative technics of modeling the image of Ukraine in the conditions of information and psychological confrontation.....183

Dudlii Sofia

Erotization of the text as a component of the idiosyncrasy of frédéric beigbeder.....190

Kovpik Svitlana

The universal human and the national in the image of the Ukrainian emigrant (based on the novel "Padre Balthazar, nickname That one" by M. Hrymych).....196

Marchenko Valentyna, Shukh Myroslava

Lexico-semantic features of the terminosystem in modern english scientific-and-technical discourse.....200

Matviyishyn Oksana, Mykhaylyak Yulia

Translation method of Anna-Hala Horbach in the reproduction of lexical realia in german...205

PSYCHOLOGICAL SCIENCES**Medintsov Igor**

The structure and models of mindfulness.....210

POLITICAL SCIENCES**Vatamanyuk Anastasiya**

Quantitative characteristics of refugees from African countries in Spain.....215

PHYSICAL EDUCATION AND SPORT**Vaniuk Daria**

The influence of some factors on the attitude of students to classes in sport sections.....219

LAW SCIENCES**Anosov Igor, Solyanik Volodymyr**

Features of expert research of details of garments with the aim of establishing the whole in parts..224

Kostorna Oksana, Zuyeva Olena

The need for commodity examination in legal practice.....230

Kotenko Svitlana, Talipova Larisa Main reasons including the increase in the number of applications and reports about the impossibility of a judicial merchandising expertise.....	235	Galushka Kristina, Kondratenko Natalia Digitalization and its impact on communication of business sector.....	257
Liapun Nina, Kovalenko Nonna Identification of goods and determination of counterfeit production during trial commodity examination.....	240	Hromova Olha, Derkach Ruslan Management competitiveness of industrial enterprise an methods of evaluation of its effectiveness.....	265
Samoilova Olga, Zybtsova Lyudmyla Peculiarities of conducting certain investigative actions in the investigation of counterfeiting of banknotes.....	244	Kaliuha Yevheniya, Haiduchenko Tetiana Assessment of the pension system.....	268
ECONOMIC SCIENCES		Liubchenko Alina, Doroshenko Nadiia The discount rate as monetary policy instrument of the NBU.....	274
Andreitseva Iryna Labour potential of Ukraine: analysis of the educational component.....	249	Tsarinnyy Yevgeniy, Kanivec Pavlo Consumer value of goods – priority factor influence on decision-making purchases on the B2B market	279

ІСТОРІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-20>

УДК 007:304:070

Мелешенко О.К.

Інститут журналістики

Київського національного університету імені Тараса Шевченка

Деяк-Якобишин О.М.

кандидат наук із соціальних комунікацій, підприємець

ФЕНОМЕН ІНСТИТУТУ «ВОЛОДАРІВ ДУМОК» ТА ЙОГО ТРАНСФОРМАЦІЯ В СУСПІЛЬСТВІ СПОЖИВАННЯ

Анотація. З появою освіченої масової аудиторії виникає інститут «володарів думок» – авторитетних для читачів письменників і журналістів, які використовують трибуни великої літератури та резонансної журналістики (за відсутності альтернативних засобів масової інформації та комунікації) для привернення уваги широких верств населення до утисків прав і свобод людини, несправедливих судових вироків тощо, виступаючи фактично пророками духу тієї чи іншої нації. У суспільстві споживання інститут «володарів думок» трансформується під впливом альтернативних каналів масової інформації та комунікації. Для збереження медіаконкуренції преса знаходить свою інформаційну «нішу» у вигляді колумністики – сукупності колонок публіцистів, в яких виражаються суб'єктивні погляди автора, об'єктивовані його громадянською позицією. На сьогодні це вершинне досягнення персоналізованої журналістики, зафіксоване з початку другої половини ХХ ст.

Ключові слова: інститут, «володарі думок», пророки духу нації, авторитет у читацькій свідомості, слідчі справи несправедливо ув'язнених невинуватих осіб, суспільство споживання, колумністика.

Meleshchenko Olexander

Institute of Journalism of

Taras Shevchenko Kyiv National University

Dejak-Yakobysyn Olena

Candidate of Sciences on Social Communications,

Individual Entrepreneur

PHENOMENON OF THE INSTITUTE OF «LORDS OF THOUGHTS» AND ITS TRANSFORMATION IN THE CONSUMER SOCIETY

Summary. In any society – oral and/or written speech, there has always been a situation in which in the author's text the author-publicist coincided with the biographical author and began to play an active role in organizing the story on a documentary basis. Initially, the problem was the lack of mass of this phenomenon – due to the narrow stratum of the educated population. With the solution of this problem during the XVII–XIX centuries, there is an institution of «thinkers» – authoritative for the mass audience of writers and journalists who use the forums of great literature and high-profile journalism (in the absence of alternative media and communication) to draw the attention of the general public to human rights abuses, unjust court sentences, etc., acting in fact prophets of the spirit of a nation. Particularly significant in this regard is the period 1870–1914, when the world's largest powers began to prepare for war, which aimed at territorial redistribution on the European, Asian, African and American continents. The state propaganda apparatuses of Austria-Hungary, Germany, France, Great Britain, Russia, Japan, and the United States began to inflate the situation of militarism and chauvinism in their societies under the national-patriotic banner. There was an unprecedented wave of espionage. Under such circumstances, falsified investigative cases against innocent people, who were also unjustly imprisoned for long periods, were quickly fabricated. In France, Zola drew the attention of the French to the case of Dreyfus, in Austria-Hungary Kish – to the case of Riddle, in Great Britain Conan Doyle – to the case of Edalji, in Russia Korolenko – to the case of the Udmurts and Bayliss. All innocent convicts were released under the auspices of the so-called «Lords of thoughts». In a consumer society, the institution of «thinkers» is being transformed under the influence of alternative channels of mass media and communication. To maintain media competition, the press finds its information «niche» in the form of columnism – a set of columns of publicists, which express the subjective views of the author, objectified by his civic position. Today, this is the top achievement of personalized journalism, recorded since the beginning of the second half of the twentieth century.

Keywords: institute, «lords of thoughts», prophets of the nation's spirit, authority in the reader's mind, investigative cases of unjustly imprisoned innocent people, consumer society, columnism.

Постановка проблеми. З початку 1800-х років і до кінця ХІХ сторіччя Європа та США пережили першу (сила пари, енергія камінного вугілля та деревини) та другу (нафта, газ) індустриальну (інакше – промислову) революції. Гіперіндустріалізація (заводи, фабрики,

мануфактури, копальні, залізниці, інфраструктура пароплавства, газо- і нафтоздобичі тощо) призвела до перекосів у пропорціях зайнятості сільських і міських робітників та спровокувала гіперурбанізацію. Поглибилися конфлікти між працею та капіталом, між індивідом і суспіль-

ством, перманентно почали з'являтися нові теорії переоблаштування соціуму.

За цих умов усвідомлене людиною внутрішнє «я» починає терзатися рядом нових питань – про нове місце людини в світі, про нові відносини людини з її оточенням, про трансформацію багатьох соціальних інститутів. Поглиблені інтелектуальні пошуки, розвиток людської індивідуальності відобразились у розмаїтті явищ культури, літературних напрямків, наукових шкіл, які розробляли нові форми соціальних відносин як «зовнішньої історії людства» та невідомі раніше форми ідентифікації і самоідентифікації як «внутрішньої історії людства».

XX сторіччя майже від самого початку стало сторіччям «бінарних опозицій»:

науково-технічний прогрес – втручання в Божий промисел;

світові війни – глобальна безпека;

атомні бомби – атомна енергетика;

підвищена комфортність життєвого простору – суспільство споживання;

спільноти вдумливого читання – спільноти поверхового перегляду та прослуховування інформаційної продукції.

Стандартизація способу життя, стереотипізація мислення призвели до витіснення особистості масою, до перетворення людини як «гомо сапієнс» на споживача, що шукає з довілля підказок власної поведінки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Розрив між творцями та споживачами духовних цінностей зафіксований у численних працях представників різних наукових шкіл. Найбільш фундаментальними серед них є книги французького Г. Лебона «Психологія народів і мас» (1895) [1], росіянина Д. Мережковського «Прийдешній хам» (1906) [2], німця О. Шпенглера «Занепад Європи» (1918-1922) [3], іспанця Х. Ортегі-і-Гассета «Повстання мас» (1929-1930) [4], а також узагальнююча праця С. Ярцевої (Успенської) [5].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ситуація, коли в авторському тексті автор-публіцист збігається з біографічним автором і відіграє активну роль в організації оповіді на документальній основі, існувала в будь-якому суспільстві усного чи/та писемного мовлення. Первісно проблема була в немасовості цього явища – внаслідок вузького прошарку освіченого населення. Із XVII сторіччя, коли паралельно функціонуючі тексти художньої літератури та газет і журналів здійснювали вплив на громадську думку читачів, із XVIII сторіччя, коли Просвітництво значно розширило коло освіченої аудиторії, і аж до 1870 року, коли Європа та США повністю перейшли на систему повної середньої освіти, володарями думок, пророками духу тієї чи іншої нації виступали письменники та журналісти, котрі вмів використовували трибуну великої літератури та резонансної журналістики (за відсутності альтернативних засобів масової інформації та комунікації) для привернення уваги широких верств населення до утисків прав і свобод людини, несправедливих судових вироків тощо. Про вплив цих володарів думок на «vox rōruli» досі говорилося неакцентовано.

Мета дослідження полягає у з'ясуванні феномена інституту «володарів думок» та його трансформації в споживацькому суспільстві.

Реалізація поставленої мети у цій науковій статті передбачає розв'язання наступних завдань:

- 1) виявити дієвість та ефективність інституту «володарів думок» у доспоживацькому суспільстві;
- 2) простежити трансформацію інституту «володарів думок» у суспільстві споживання.

Об'єкт дослідження – інститут «володарів думок» як система авторських текстів на документальній основі, авторитетних у свідомості масової аудиторії для організації успішної міжкомунікаційної взаємодії.

Предмет дослідження – дієвість та ефективність інституту «володарів думок» в умовах мас-медійної безальтернативності та його трансформація за наявності альтернативних засобів масової інформації.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Можна погодитися з думкою С. Ярцевої (Успенської), що в Новітній час відбувається надлом ціннісної системи Нового часу, ключовими поняттями якої були віра в людину, в її розум, в те, що її дії ведуть до прогресу та процвітання. Людство виявило, що внаслідок накопичення неймовірної кількості знань, часто-густо небезпечних, земна цивілізація не стала кращою і не знайшла універсальний шлях до морального зростання. Це породило в другій половині XX сторіччя філософію постмодернізму як реакцію на так звану смерть суперпідмурків [5, с. 24–25]: Бога в концепції Ф. Ніцше [6], автора в концепції Р. Барта [7], людини в концепції гуманітарної наукової школи [8]. У цьому смислі постмодернізм – це епоха, що прийшла на зміну європейському Новому часу, і змінила європоцентристську картину світу на глобальний поліцентризм (Х. Кюнг, В. Вельш), а віру в розум – на інтерпретативне мислення [5, с. 24–25].

Разом з тим постмодернізм – це і відхід від крайнощів авангарду (модерну), і водночас часткове повернення до традицій у вигляді естетичного еkleктизму. Ось чому на місце релігійно-філософського та соціально-політичного вакууму постмодернізм висуває – знову, але по-своєму – особистість, а значить персоналізований і персоніфікований текст як інструмент довірливої та ефективної взаємодії з аудиторією.

Із паралельним функціонуванням текстів художньої літератури та журналістики письменники та публіцисти (вони часто зливалися в одній авторській особі) ставали пророками духу тієї чи іншої нації. Так поступово виникав «інститут володарів думок».

Проблема полягала в поширенні рівня освіти в суспільстві, але для цього повинні були виникнути певні передумови – у вигляді «віку Просвітництва». Так, ранній англійський просвітник Д. Дефо у своєму журналі «Review of the Affairs of France and of all Europe» (1704–1713) не лише винайшов жанр передової статті [9, с. 52], але й зробив рішучий крок у коментуванні інформації – у вигляді «звернення редактора» (до первинної, реальної та потенційної аудиторії) як форми представлення автором на друкованій полосі власного журналістського/публіцистичного твору. Недаремно його називають «батьком персональної журналістики». Його приклад наслідували у своїх романах та есе просвітники Великої Британії, Франції, Німеччини, Росії, США, котрі стали відомими на весь світ.

Паралельне існування текстів на злобу дня та красного письменства, до появи (крім преси) інших засобів масової інформації сформувався в читацькій аудиторії, яка на кінець XIX сторіччя розширилася до масштабів аудиторії масової, авторитет «інституту володарів думок». Останні своїми публічними виступами почали сильно впливати на формування громадської думки.

Особливо показовим у цьому відношенні є період 1870–1914 років, коли найбільші держави світу почали готуватися до війни, метою якої був територіальний перерозподіл на європейському, азіатському, африканському та американському континентах. Прологом до світової війни були:

- 1) війни локальні та регіональні: франко-пруська, російсько-турецька, російсько-японська, англо-бурська, балканські війни і т. д.;
- 2) окупація Японією територій Китаю, Манчжурії, Монголії, Кореї;
- 3) колонізація найбільшими європейськими країнами значних азіатських та африканських територій;
- 4) анексія Сполученими Штатами островів Філіппіни, Куба, Гуам та Пуерто-Рико.

Державні пропагандистські апарати Австро-Угорщини, Німеччини, Франції, Великобританії, Росії, Японії та США почали нагнітати у своїх суспільствах обстановку мілітаризму та шовінізму під націонал-патріотичною вивіскою. Здійнялася небачена раніше хвиля шпигуноманії. За таких обставин швидко фабрикувалися сфальшовані слідчі справи стосовно невинуватих осіб, до того ж несправедливо ув'язнених на тривалі терміни.

Першим у такій череді стоїть справа Альфреда Дрейфуса (1894–1906) – капітана, офіцера французького генерального штабу, який був звинувачений у шпигунстві на користь Німецької імперії та довічно засланий на Чортів острів поблизу Французької Гвіани (де через жахливий клімат люди довго не жили). І хоча невдовзі військова контррозвідка встановила винуватість іншого офіцера французького генштабу, майора Естергазі, генеральська верхівка вирішила зберегти «честь мундира».

13 січня 1898 року в газеті «L'Aurore» («Аврора») відомий французький письменник Е. Золя оприлюднив статтю «Я звинувачую», яка була відкритим листом до президента Французької республіки Ф. Фора. У ній він закликав негайно звільнити невинно засудженого Дрейфуса. Золя підтримав А. Франс.

Дуже швидко справа вийшла за рамки юриспруденції та перетворилася на великий політичний скандал, що розділив французьке суспільство на два антагоністичні табори: дрейфусарів та антидрейфусарів, що, в свою чергу, призвело до затяжної політичної кризи у самій Французькій республіці та великого міжнародного резонансу [10, с. 438]. Приміром, політик Едуард Дрюмон, котрий свого часу засідав у Палаті депутатів Франції, заснував газету «La Libre Parole» («Свобода слова»), яка дозволяла собі антисемітські висловлювання з натяком на шпигунство Дрейфуса (офіцери-євреї не залишили ці слова без уваги, і Дрюмон отримав виклик на дуель від французького воєначальника Андре Крем'є; дуель відбулась, обидва противники залишилися неушкодженими) [11, с. 367].

Після невдалого державного перевороту 1899 року з боку монархістів і націоналістів, затятих антидрейфусарів, вирок засудженому було пом'якшено до 10 років. Боротьба за безневинного в'язня продовжувалась, і в 1906 році Альфред Дрейфус був повністю реабілітований [11, с. 398].

Авторитет чеського німецькомовного журналіста Австро-Угорської імперії Егона Ервіна Кіша був використаний спецслужбами для роздмухування скандалу навколо начальника штабу 8-го армійського корпусу в Празі полковника Альфреда Редля, звинуваченого в шпигунстві на користь Російської імперії.

Ксенофобію стосовно тубільних вихідців з британських колоній зафіксував судовий процес над короткозорим юристом Джорджем Едалджи, сином парса та британки. Батько засудженого служив приходським священиком у шахтарському селищі поблизу Бірмінгема. У 1892–1895 рр. по округу почали поширюватися анонімні листи, які дискредитували священика та його родину. У газетах друкувалися дурні оголошення від його імені. Непристойні листівки від його імені розсилалися іншим священикам. Потім цькування несподівано припинилося – на 7 років.

У 1903 р. на полях на околицях селища почали знаходити зарізані корів і коней. Поліція одержала безліч знущальних листів. Один з них закінчувався словами: «...до листопада ми візьмемося за маленьких дівчаток – кожна вартує двадцятьох коней». У безглуздій кровожерливості зазідали сина священика Джорджа, чия вища юридична освіта лише доводила його хитрість і небезпечність в очах оточуючих; поліція цілком поділяла думку обивателів. Під час обшуку у будинкові Едалджи забрані речові докази в одному згорткові зі шкурою вбитого коня були відправлені на експертизу. За низкою непрямих доказів Джордж був арештований. По дорозі гнівна юрба хотіла линчувати Едалджи, а бірмінгемська газета «Express and Star» стверджувала, що арештований парс приносив коней і корів у жертву своїм язичницьким богам.

Едалджи було засуджено до 7 років каторжних робіт. Та поки той сидів у тюрмі, хтось продовжував різати худобу і писати листи. Громадськість вимагала звільнення арештованого, однак уряд ніяк не реагував. У 1906 р. Едалджи несподівано випустили з в'язниці, але він був позбавлений права працювати за фахом. І тоді Джордж написав листа Артуру Конан Дойлу з проханням про допомогу.

Конан Дойл переживав важкі часи, щойно поховавши дружину. Тим не менше він узявся за цю справу і 8 місяців проводив розслідування за власний рахунок. Уже перша зустріч з Джорджем переконала письменника в його невинуватості. Парс читав газету, короткозоро наблизивши її до очей, та ще й дивлячися збоку. Професійний лікар, Конан Дойл відразу визначив астигматизм. Відомий окуліст, до якого звернулися Конан Дойл і Едалджи, виявив у Джорджа короткозорість у 8 діоптрій. Людина з таким зором не змогла б знайти дорогу вночі в полі, а не те, щоб різати худобу, ховаючись від поліцейських патрулів.

11 січня 1907 р. перша частина «Справи Джорджа Едалджи» з'явилася на шпальтах «The Daily Telegraph» за підписом Конан Дойла, де усі свідчення обвинувачення були спростовані. Незважаючи на громадську думку, міністр внутрішніх

справ відмовився переглядати справу Едалджі через відсутність у країні апеляційного суду.

Порівнявши справу Едалджі зі справою Дрейфуса, Конан Дойль почав шукати справжнього вбивцю за допомогою дедуктивного методу Шерлока Холмса. Порівнявши старі листи з новими, він дійшов висновку, що вони написані однією людиною, яка подорослішала за ці роки та якій спочатку допомагав хтось старший. Пауза між 1895 і 1903 рр. говорила, що автор листів був у від'їзді. У листах згадувалося щасливе життя моряків, а останнє з фальшивих оголошень перед тривалою перервою було подано в газеті Блекпулу, портового міста, звідки, ймовірно, злочинець і відплив. І нарешті, в одному з листів було знущально згадано ім'я директора Вальсальської школи, вкрадений ключ від якої був підкинтий колись до дверей сімейства Едалджі.

Конан Дойль попрацював в архівах Вальсальської школи і вирахував чоловіка, якого умовно назвав «Пітер Хадсон». Цей хлопець ще в школі підробляв листи та любив, заради жарту, розпорювати ножом оббивку залізничних диванів. Його виключили зі школи як невіправного, і він поступив учнем до м'ясника, а пізніше перебував на кораблях, що перевозили худобу. У 1903 р. він якраз вернувся з флоту. Конан Дойль виявив і великий ветеринарний ланцет, що належав «Хадсону», і навіть зумів за характером ран довести, що усі тварини були зарізані саме цим ланцетом. Усі зібрані речові докази письменник переслав до міністерства внутрішніх справ. Спеціальна міністерська комісія в травні 1907 р. відписала Конан Дойлю: «Джордж Едалджі був несправедливо звинувачений у злочинних нападах на домашню худобу і вирок визнається неправильним. З іншого боку, немає підстав уважати, що листи, які фігурували на процесі, були написані кимось іншим. Тому він помилуваний, але йому відмовлено у компенсації за трирічне перебування в тюрмі».

Громадська думка була обурена. Товариство юристів одногослосно постановило відновити Едалджі в правах. «The Daily Telegraph» оголосила передплатну кампанію збирання коштів на користь Джорджа.

Конан Дойль не здався. Він виступив із серією статей «Хто написав листи?». Письменник роздобув зразки почерків «Пітера Хадсона» та його старшого брата, котрий ненавидів «кольорових», залучив найбільш знаних експертів-графологов. Думка експертів була одногослосно: авторами листів є «Пітер Хадсон» і його брат.

Міністерство внутрішніх справ заявило, що воно не збирається відкривати справу проти «Хадсона». Подальшого розслідування не буде. У тому ж році в Англії було створено апеляційний суд [12].

З усіх розслідувань «морального генія» та «дзеркала російської совісті» Володимира Короленка, який усе життя захищав «маленьку людину» від утисків її докорінних прав і свобод, а в разі здійсненого засудження – від несправедливих судових вироків, слід виділити два найбільш показові процеси: «мултанське жертвоприношення» та «справа Бейліса».

5 травня 1892 р. на околиці села Старий Мултан В'ятської губернії знайшли труп безхатченка росіянина Матюшина – без голови, серця та легенів, зі слідами уколів на тілі. За встановленою

в Російській імперії традицією, поліція розіграла «національну» карту, звинувативши в ритуально-вбивстві місцевих удмуртів – напівхристиян-напівязичників. Обвинувачуваних били та катували, а потім без речових доказів вивели на суд. Останній у грудні 1894 р. визнав 7 із 10 удмуртів винними і засудив до каторжних робіт.

«Справою мултанців» обурювався багато хто, але тільки В. Короленко днями і ночами думав про допомогу нещасним. Він об'їхав і обійшов усю глуху частину В'ятської губернії і переконався в невинуватості місцевих жителів. Після публікації в «Русских ведомостях» В. Короленко разом з журналістами А. Барановим і В. Суходовим 29-30 вересня і 1 жовтня 1895 р. доводили суду несправедливість вироку. Суд не дослухався їхньої думки, і підтвердив попередній вирок. Тоді В. Короленко разом з двома колегами, занотувавши титанічною триденною стенографією усі «докази» слідства, видали брошуру для всієї читаючої Росії. Після цього розголосу та широкого громадського обурення двічі невинно засуджені люди були виправдані [13, с. 15].

«Справа Бейліса» – київський судовий процес у вересні-жовтні 1913 р. проти київського міщанина єврейського походження Менахема Менделя Бейліса, звинуваченого в убивстві з ритуальною метою християнського хлопчика Андрія Ющинського. Спроба звинувачення в особі Бейліса всього юдаїзму була сфабрикована царською юстицією з метою гальмування у країні демократичних реформ і мобілізації реакційно-консервативних кіл – на кшталт справи Дрейфуса у Франції. Сфабриковані звинувачення мобілізували на їхню відсіч широкі кола української та російської демократичної громадськості. Процес набув широкого розголосу не тільки в Києві, а й за кордонами Російської імперії.

12 березня 1911 р. зник 13-річний Андрій Ющинський, учень Києво-Софійського духовного училища. За вісім днів понівечене знекровлене тіло хлопчика було виявлене викинутим у печері поблизу заводу Зайцева. На тілі було 47 ножових ран, зокрема 13 ран на скроні й тім'ї, через які хлопчик зійшов кров'ю й помер. Прикажчик заводу Зайцева Бейліс був заарештований 21 липня 1911 р. за показом ліхтарника. У звіті, спрямованому царю, у вбивстві юридично був звинувачений Бейліс. Батько п'ятьох дітей Мендель Бейліс провів два роки за ґратами в очікуванні суду. Організаторами справи євреїв були віце-директор департаменту Міністерства юстиції О. Лядов та київський прокурор Г. Чаплинський.

В. Короленко негайно склав протестну петицію «До російського суспільства (з приводу кривавого наклепу на євреїв)», підтриману 82 відомими літераторами та громадськими діячами, – С. Єфремовим, М. Грушевським, В. Вернадським, О. Купріним, З. Гіппіус, Д. Мережковським, О. Блоком, М. Горьким, Ф. Сологубом, Л. Андреевим, В. Івановим та ін. Царський уряд репресивними заходами намагався закрити рота журналістам. За різними джерелами, цензура општрафувала редакції різних періодичних видань від 34 до 43 разів на суму від 10 400 до 12 850 рублів, ув'язнила від 4 до 6 редакторів, 8 засудила, кілька газет закрила і від 30 до 36 накладів конфіскувала та знищила. Під санкції потрапила навіть монархічна та реак-

ційна газета «Киевлянин». Її редактор В. Шулґін був засуджений до тримісячного тюремного ув'язнення, але уникнув арешту, будучи депутатом Державної думи.

Незважаючи на підтасування складу суду присяжних, Бейліс був виправданий [14].

Інститут «володарів думок» завдяки моральним авторитетам нації через канали періодичної преси та художньої літератури підтверджував свою дієвість та ефективність на безальтернативній основі. Аж ось у 1895 р. з'являється радіо, яке перші десять років свого існування проходило період становлення, а потім – період засекречення цієї технології військовими в рамках підготовки до I Світової війни (передусім на флоті через слабкорозвиненість авіації та появу танків лише в 1916 р.). І навіть передача військовими технологій радіомовлення у цивільний сектор з початку 1920-х рр. у всіх провідних країнах, названих вище, поки що спричинила рівноправне конкурентне існування періодики радіо, яке спочатку називали «газетою без паперу та без відстані». Аналогічна ситуація була в 1930-і рр. з телебаченням, що переживало дитячий вік і було відкладено до кращих часів через близькість II Світової війни.

Згадаймо найбільш гучні акції інституту «володарів думок» у міжвоєнний період. Культурні антивоєнні твори Е. Іємінґея «Прощавай, зброє!» (1929), «По кому подзвін» (1940), І. Еренбурґа «По́за перемир'ям», «Що людині треба» (1937), «Війна» (перший том складається з довоєнних публікацій, 1942), М. Кольцова «Іспанський щоденник» (1938), Дж. Орвелла «Данина Каталонії» (1938), проведення міжнародних конгресів на захист культури в Парижі (1935) і в Барселоні (1937) відкривали очі мільйонам людей на сутність тоталітарних режимів, готових у разі світової війни на цілеспрямовані дії з метою знищення повністю або частково окремих груп населення чи цілих народів за національними, етнічними, расовими, корисливими або релігійними мотивами.

Після 1945 р. ситуація в світі різко змінилась. Незважаючи на розгорнуту невдовзі холодну війну, людство прагнуло мирного життя – бажано з комфортом. Поступово почало складатися суспільство споживання, що характеризується масовим споживанням матеріальних благ, яке виходить далеко за межі потреб для існування/виживання людини, і формуванням відповідної системи цінностей і установок.

Сформувалася фінансово та інтелектуально потужна масова аудиторія, якій пропонувався гостроконкурентний багатоканальний вибір – періодична преса, радіомовлення, телебачення, фото- та інформаційні агентства, кінематограф, театр, шоу-бізнес, плакат (у тому числі графічний), гігантська скульптура та архітектура, по-

літичні піар і реклама тощо. По суті, відбулася потужна диверсифікація масової інформації, в якій традиційні майстри красномовства та журналістики, авторитетні для традиційної читацької аудиторії, втратили монополію на думку як керівництво до дії.

У книзі «Суспільство спектаклю» (1967) суспільство споживання розглядається Гі Дебором як наступна стадія розвитку капіталізму. За ним це означає новий рівень відчуження, оскільки відчужуються не лише продукти праці (як це було раніше), але й вільний час, який робітник повинен відтепер витратити на споживання товарних фетишів або перегляд телепередач, що рекламують ці товарні фетиші. У результаті «сфера володіння розширюється в тій мірі, в якій саме володіння стає все більш і більш фіктивним». Дебор діагностує такий соціально-економічний стан, як суспільство спектаклю. Під спектаклем він розуміє «суспільні відносини, опосередковані образами». Саме завдяки їхній підміні реально пережитого уявленнями про реальне, що транслюються через мас-медіа, вдається нав'язувати людям споживання товарних фетишів [15].

Висновки. Чим ближче людство підступалося до епохи постмодернізму, тим очевиднішою виявлялася тенденція «нішевого» отримання інформації. Для збереження статус-кво, а також продовження конкуренції з іншими засобами масової інформації та комунікації періодична преса як соціальний інститут неминуче мала прийти до колумністики – своєрідної форми вираження суб'єктивних поглядів автора, об'єктивованих його громадянською позицією.

Особистісний характер публікацій означав, з одного боку, роздуми над соціальними гараздами та негараздами, рефлексію з приводу внутрішніх і міжнародних подій, синтез аналізу, оцінки, коментаря та прогнозу, а, з другого боку, – філіппіку, пафос, гумор, іронію, самоіронію й сарказм. Усе це зробило колумністику невід'ємним компонентом якісної та масово-якісної преси.

Як сукупність колонок публіцистів, колумністика стає справжнім феноменом персоналізованої журналістики. На сьогодні це вершинне досягнення особливої форми авторського висловлювання, зафіксоване з початку другої половини XX сторіччя. Серед українських журналістикознавців це помітив ще десять років по тому полтавський науковець С. Шебеліст [16].

Перспективи дослідження. Результати дослідження можуть бути запроваджені у навчальний процес при викладанні нормативних курсів «Історія української та зарубіжної журналістики», «Теорія та історія соціальних комунікацій», а також спецкурсів, присвячених історії, теорії та практиці сучасної української та зарубіжної публіцистики.

Список літератури:

1. Лебон Гюстав. Психология народов и масс. Москва : Академический проект, 2011. 238 с.
2. Мережковский Д. Грядущий хам // Мережковский Д. Большая Россия. Москва : Т8 Издательские технологии, 2018. 134 с.
3. Шпенглер Освальд. Закат Европы. Москва : Эксмо, 2007. 800 с.
4. Ортега-и-Гассет Х. Восстание масс / перевод. А.М. Гелескула. Москва : АСТ, 2016. 256 с.
5. Ярцева С.С. Колумнистика: история возникновения и перспективы развития: дисс. ... канд. филолог. наук : 10.01.10 – журналистика / Воронеж. гос. ун-т. Воронеж : Б. и., 2011. 177 с.
6. Ницше Ф. По ту сторону добра и зла; Казус Вагнер; Антихрист; Ессе Номо: Сборник. Минск : ООО «Попурри», 1997. 544 с.; Ницше Ф. Так говорил Заратустра; К генеалогии морали; Рождение трагедии, или

- Эллингство и пессимизм: Сборник. Минск : ООО «Попурри», 1997. 624 с.; Ницше Ф. Человеческое слишком человеческое; Веселая наука; Злая мудрость: Сборник. Минск : ООО «Попурри», 1997. 704 с.
7. Барт Р. Смерть автора // Барт Р. Избранные работы: Семиотика. Поэтика. Москва : Прогресс; Универс, 1994. С. 384–391.
  8. Мадди Сальваторе. Теории личности / Сравнительный анализ / Перевод с англ. И. Авидон, А. Батустин и П. Румянцева. Санкт-Петербург : Речь, 2002. 539 с.; Холл Келвин С., Линдсей Гарднер. Теории личности / Перевод с англ. И.Б. Гриншпун. Москва : КСП+, 1997. 720 с.; Юм Д. О человеческой природе / Пер. с англ. С.И. Церетели. Санкт-Петербург : Азбука, 2001. 314 с.; Хайдеггер М. Время и бытие. М.: Республика, 1993. 527 с.; Ясперс К. Смысл и назначение истории. Москва : Политиздат, 1991. 527 с.; Тульчинский Г.Л. Пост-человеческая персонология: Новые перспективы свободы и рациональности. Санкт-Петербург : Алетейя, 2002. 677 с.; Шелер М. Проблема человека в западной философии: Переводы / Сост. и послесл. П.С. Гуревича; Общ. ред. Ю.Н. Попова. Москва : Прогресс, 1988. 552 с.
  9. Урнов Д. Дефо. Москва : Мол. гвардия, 1990. 112 с. [Жизнь замечательных людей].
  10. Большая Советская Энциклопедия. 3-е изд. В 30 т. Т. 8. Дебитор – Евкалипт. Москва : Сов. энциклопедия, 1972. 592 с.
  11. Поляков Леон. История антисемитизма. Москва; Иерусалим: Мосты культуры / Гешарим, 1997. 427 с.
  12. Перуновская Ольга. Стопами Шерлока Холмса. *Секретные материалы: Международная газета*. 2014. № 16(402). URL: https://xfile.ru/x-files/crime/stopami_sherloka_kholmsa/?sphrase_id=5234941 (дата звернення: 15.07.2014).
  13. Константинов А.Д. Журналистское расследование. История метода и современная практика. Изд. второе, доп. Санкт-Петербург; Москва : Агентство журналистских расследований (АЖУР), ИД «Нева»; ОЛМА-ПРЕСС, 2003. 480 с.
  14. Смолин Алексей. Дело Бейлиса – самый громкий суд в Киеве // Big Kyiv. Режим доступа: <https://bigkyiv.com.ua/delo-bejlisa-samuj-gromkij-sud-v-kieve/> (дата звернення: 12.03.2019).
  15. Debord Guy-Ernest. La Société du spectacle. Paris : Buchet-Chastel, 1967. 154 p.
  16. Шебеліст С.В. Від першої особи: колумністика в сучасних українських мас-медіа. *Журналістика. Лінгвістика. Дидактика* : зб. наук. праць. Полтава : Б. в., 2010. С. 343–348.

References:

1. Lebon, G. (2011). *Psikhologiya narodov i mass* [Psychology of peoples and masses]. Moskva: Akademicheskii proekt, p. 238.
2. Merezhkovskiy, D. (2018). *Gryadushchiy kham* [Coming boor] // Merezhkovsky D. *Bol'naya Rossiya* [Patient Russia]. Moskva: T8 Izdatel'skie tekhnologii, p. 134.
3. Spengler, O. (2007). *Zakat Yevropy* [Sunset of Europe]. Moskva: Eksmo, p. 800.
4. Ortega-i-Gasset, Kh. (2016). *Vosstaniye mass* [Rise of the masses] / perevod A.M. Geleskul. Moskva: AST, p. 256.
5. Yartseva, S.S. (2011). *Columnistika: istoriya vzniknoveniya i perspektivy razvitiya* [Columnism: history of origin and development prospects]: Diss. ... kandidata filologicheskikh nauk: 10.01.10 – zhurnalistika / Voronezhskiy Gosudarstvennyi Universitet. Voronezh: Bez izdaniya, p. 177.
6. Nittsshe, F. (1997). *Po tu storonu dobra i zla* [Beyond Good and Evil]; *Kazus Wagnera* [Wagner's casus]; *Antikhris* [Antichrist]; *Esse Gomo* [Homo essays]: Zbirnyk. Minsk: ООО «Popurri», p. 544.
7. Nittsshe, F. (1997). *Tak govoril Zaratustra* [Thus Spoke Zarathustra]; *K genealogii morali* [Towards a genealogy of morality]; *Rozhdeniye tragedii, ili Ellenstvo i pessimism* [Birth of Tragedy, or Hellenism and Pessimism]: Zbirnyk. Minsk: ООО «Popurri», p. 624.
8. Nittsshe, F. (1997). *Chelovecheskoye slishkom chelovecheskoye* [Human too human]; *Vesiolaya nauka* [Fun Science]; *Zlaya mudrost'* [Wicked wisdom]: Zbirnyk. Minsk: ООО «Popurri», p. 704.
9. Bart, R. (1994). *Smert' avtora* [Death of the author] // Bart R. *Izbrannyye raboty: Semiotika. Poetika* [Selected works: Semiotics, Poetics]. Moskva: Progress; Univers, pp. 384–391.
10. Muddy Salvatore (2002). *Teorii lichnosti* [Personality theories] / Sravnitel'nyi analiz [Comparative analysis] / Perevod s anglijskogo. I. Avidon, A. Batustin i P. Rumyantseva. Sankt-Peterburg: Rech, p. 539; Kholll Kelvin S., Lindsay Gardner (1997). *Teorii lichnosti* [Personality theories] / Perevod s anglijskogo. I.B. Grinshpun. Moskva: KSP +, p. 720; Yum, D. (2001). *O chelovecheskoy prirode* [About human nature] / Perevod s anglijskogo S. I. Tsereteli. Sankt-Peterburg: Azbuka, p. 314; Heidegger, M. (1993). *Vremya i bytiye* [Time and being]. Moskva: Respublica, p. 527; Jaspers, K. (1991). *Smysl i naznachenije istorii* [The meaning and purpose of history]. Moskva: Politizdat, p. 527; Tulchinskij, G.L. (2002). *Postchelovecheskaya personologiya: Novije perspektivy svobody i ratsionalnosti* [Posthuman Personology: New Perspectives on Freedom and Rationality]. Sankt-Peterburg: Aleteya, p. 677; Sheler, M. (1988). *Problema cheloveka v zapadnoy filosofii: Perevody* [The Human Problem in Western Philosophy: Translations] / Sostavleniye i poslesloviye P.S. Gurevich; Obshchaya redaktsiya Yu.N. Popova. Moskva: Progress, p. 552.
11. Urnov, D. (1990). *Defo*. Moskva: Molodaya gvardiya, p. 112 [Zhizn' zamechantel'nykh liudey].
12. *Bol'shaya Sovetskaya Entsyclopediya* (1972). 3-e izdaniye. V 30 tomakh. T. 8. Debitor – Evcalipt. Moskva: Sovetskaya Entsyclopediya, p. 592.
13. Polyakov, L. (1997). *Istoriya antisemitizma* [History of anti-Semitism]. Moskva; Yerusalam: Mosty Cul'tury / Gesharim, p. 427.
14. Perunovskaya, O. (2014). *Stopamy Sherloka Kholmsa* // *Sekretnye faily: Mezhdunarodnaya gazeta*. № 16(402). URL: https://xfile.ru/x-files/crime/stopami_sherloka_kholmsa/?sphrase_id=5234941 (accessed 15.07.2014).
15. Konstantinov, A.D. (2003). *Zhurnalistskiye rassledovaniya. Istoriya metoda i sovremennaya practica* [Journalistic investigation. History of the method and modern practice]. Izdaniye vtoroye, dopolnitel'noye. Sankt-Peterburg; Moskva: Agentstvo zhurnalistskikh rassledovaniy (AZHUR), Izdatel'skiy Dom «Neva»; OLMA-PRESS, p. 480.
16. Smolin, A. (2019). *Delo Beilisa – samyi gromkiy sud v Kieve* [The Beilis case is the loudest court in Kiev] // *Bol'shoy Kyiv*. URL: <https://bigkyiv.com.ua/delo-bejlisa-samuj-gromkij-sud-v-kieve/> (accessed 12.03.2019).
17. Debord Gi-Ernest (1967). *Obshchestvo spectaclya* [Society of the spectacle]. Paris: Bushe-Castel', p. 154.
18. Shebelist, S.V. (2010). *Vid pershoi osoby: columnistika v sovremennikh ukrainskikh mass media* [From the first person: columnist in modern Ukrainian mass media]. *Zurhalistika. Linguistika. Didactika* [Journalism. Linguistics. Didactics]: zbirnyk naukovikh prats'. Poltava: Bez izdaniya, pp. 343–348.

ФІЛОСОФСЬКІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-21>

УДК 316.48

Авер'янова Н.М.¹, Воропаєва Т.С.²

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СПЕЦИФІКА КОНФЛІКТІВ У ПОСТБІПОЛЯРНОМУ СВІТІ

Анотація. У статті розглядаються особливості конфліктизації міждержавних відносин у постбіполярному світі. Філософи, соціологи і психологи визначили зміст поняття «конфлікт», а також його істотні ознаки, функції (конструктивні і деструктивні), причини його виникнення (суб'єктивні та об'єктивні), способи його запобігання, вирішення і врегулювання. Інтегративний підхід до аналізу конфліктів – це методологічна основа дослідження, яка передбачає їх розгляд не тільки як джерела руйнувань, воєн і смерті, але і як джерела розвитку суспільства. У статті аналізуються проблеми забезпечення міжнародної та національної безпеки у постбіполярному світі, особливості сучасних конфліктів в контексті глобальних процесів. Специфіка конфліктизації міждержавних відносин в епоху глобалізації полягає в тому, що даний феномен набуває транснаціонального й планетарного характеру. Ескалація напруженості та застосування насильства шляхом мілітаризації конфліктної взаємодії призводить до збройної конфронтації. Сучасні збройні конфлікти являють серйозну загрозу людству, оскільки в умовах глобалізації вони можуть швидко поширюватися. Інтегративний підхід дозволив виявити основні виміри конфліктів, що виникли на пострадянському просторі. У зв'язку з цим збройний конфлікт на території України розглядається як російсько-український міждержавний збройний конфлікт неоколоніального типу. Обґрунтовано важливість стратегії «розумної сили» як основи для деконфліктизації та стабілізації українського суспільства. Обґрунтовується необхідність формулювання комплексу заходів (гуманітарних, соціально-економічних і військово-політичних), спрямованих на подолання викликів, небезпек і загроз національним інтересам України. Також необхідно підтримувати баланс сил, цінностей, ресурсів, політико-правових та соціально-економічних проблем в суспільстві і державі. Акцентується увага на важливості використання політико-дипломатичних засобів через активну участь міжнародної спільноти й посилення економічних санкцій проти Російської Федерації.

Ключові слова: конфлікт, процеси конфліктизації, збройний конфлікт, постбіполярний світ, глобалізація, Україна, Російська Федерація.

Averianova Nina, Voropayeva Tetiana

Taras Shevchenko National University of Kyiv

SPECIFIC CONFLICTS IN THE POST-BIPOLAR WORLD

Summary. The article discusses the peculiarities of the conflictization of interstate relations in the post-bipolar world. A negative attitude towards conflict is dominated in the public consciousness. Conflict is united with aggression and violence, negative emotions, feelings and meanings. This is directly related to dysfunctional consequences of conflict interaction. The philosophers, sociologists, and psychologists determined the content of the concept “conflict” as well as its essential attributes, functions (constructive and destructive), causes of its emergence (subjective and objective), ways of its prevention, solution and settling. An integrative approach to the analysis of conflicts is the methodological basis of research, which involves its consideration not only as a source of destruction and death, but also as the initial place of development of society. The article analyzes the problems of ensuring international and national security in the post-bipolar world, special features of contemporary conflicts in the context of global processes. The specifics of conflictization of interstate relations in the era of globalization are that this phenomenon becomes transnational, and planetary in scale. The escalation of tension and the use of violence through militarization of conflict interaction leads to armed confrontation. Contemporary armed conflicts pose a significant threat to humanity as they may expand in the context of globalization. The integrative approach allows us to identify the main dimensions of conflicts that have arisen in the post-Soviet space. The armed conflict on the territory of Ukraine is considered as a Russian-Ukrainian interstate armed conflict of a neocolonial type. The importance of the «smart power» strategy as a basis for deconflictization and stabilization of Ukrainian society is substantiated. The necessity of formulating a set of measures (humanitarian, socio-economic and politico-military) aimed at preventing challenges, dangers and threats to the national interests of Ukraine. It is also necessary to maintain a balance of forces, values, resources, political, legal and socio-economic problems in society and the state. The focus is on the use of political diplomatic means through the active participation of the international community and the strengthening of economic sanctions against the Russian Federation.

Keywords: conflict, processes of conflictization, armed conflict, post-bipolar world, globalization, Ukraine, Russian Federation.

Постановка проблеми. На рубежі ХХ–ХХІ століть людство вступило в новий період свого розвитку. Після розпаду СРСР

біполярна система, яка домінувала після закінчення Другої світової війни, була зруйнована. «Пост-біполярний світ на нинішньому етапі

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1088-2372>² ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8388-7169>

можна було б назвати проміжним, перехідним від глобального домінування Заходу, яке сформувалося після завершення холодної війни, до багатопольярного, який ще не склався (і невідомо, чи складеться остаточно...)» [10, с. 30]. Сучасні дослідники намагаються знайти відповіді на питання, чи буде пост-біполярний період новим етапом якісної трансформації світового порядку, чи загострення міжнародної напруженості після 2014 р. стане нездоланною кризою світопорядку.

Поняття «біполярний світ», яке активно використовується в соціальній філософії, історії, політології, конфліктології, цивіліології, правознавстві та культурології означає двополюсну структуру світових політичних сил. Подібна двополюсність утворилася після Другої світової війни (1939–1945 рр.) і зберігалася у період «холодної війни» (1949–1991 рр.), коли лідером Західного світу стали США, а лідером системи світового соціалізму став СРСР. Оскільки обидві наддержави боролись за власний геополітичний і геокономічний вплив у світі, то у обох країн була ядерна зброя, безліч союзників (включаючи очолювані США і СРСР військово-політичні блоки – НАТО і Організацію Варшавського Договору), а також різноманітний інструментарій для досягнення власних стратегічних і тактичних цілей. Біполярна система забезпечувала відносно стабільність міжнародних відносин, а конкуренція між СРСР і США за домінування, а також за вплив на інші країни світу досить часто приводила до збройних конфліктів у даних країнах.

Після краху біполярної моделі настала глибока криза у сфері забезпечення всіх систем безпеки (міжнародної, макрорегіональної, мезорегіональної, національної та мікрорегіональної). Фундаментальною проблемою міжнародних відносин у пост-біполярному світі є високий рівень їх конфліктності. В умовах глобалізації конфліктизаційні процеси можуть набувати транснаціонального й планетарного характеру [13, с. 4–5]. Глобальними загрозами стали міжнародний тероризм і екстремізм, а також можливість застосування зброї масового ураження. Крім цього, продовжує зберігатися і відтворюватися конфліктогенний потенціал пострадянського простору, що призводить до конфліктизації відносин між новими незалежними державами. Таким чином, проблема виникнення конфліктів у пост-біполярному світі доволі актуальна і займає важливе місце в системі сучасної соціогуманітаристики. У коло даної проблематики входить і питання збройного конфлікту на території України, конструктивне вирішення якого має величезне практичне значення для всього світу.

Аналіз наукових публікацій. Відомо, що на початку ХХІ ст. кількість збройних конфліктів у світі постійно зростала. Серйозну загрозу для всього світу сьогодні становить загострення різних проявів сепаратизму, екстремізму, релігійного фанатизму й тероризму, прояви яких постійно модифікуються, що підтверджується трагічними подіями в Парижі, Ніцці, Берліні та інших містах світу. Останні події на Близькому Сході і в Україні, як відзначають деякі політологи і футурологи, можуть служити своєрідною «прелюдією» до третьої світової війни.

У січні 2020 р. у посольстві Нідерландів у Вашингтоні міжнародна компанія International Crisis Group, яка займається конфліктологією, представила свій звіт «10 Conflicts to watch». Експерти зазначили, що у 2020 р. світ уважно стежить за десятима збройними конфліктами (в Афганістані, Буркіна-Фасо, Венесуелі, Ефіопії, Ємені, Ірані, Кашмірі, Лівії, Північній Кореї та Україні), оскільки ці 10 конфліктів, на думку International Crisis Group, – «дзеркало глобальних трендів», а особливості подій, які будуть відбуватись у цих «гарячих точках» багато в чому може детермінувати потенційні геополітичні зміни у світі [9]. Загалом сьогодні у світі відбувається «більше 80 тривалих конфліктів (військових або заморожених). Деякі з них є надзвичайно кровопролитними. Бурунді, Демократична республіка Конго, Руанда, Уганда, Сьєрра-Леоне, Гвінея-Бісау, Лівія, М'янма, Східний Тимор, Нікарагуа, Гаїті, Гондурас, Мавританія, Західна Сахара – можна вибрати будь-який регіон планети, і, на жаль, знайти там конфлікти» [9].

Відомо, що різноманітні конфлікти існують стільки ж, скільки існує людське суспільство. Різноманітні суперечності яскраво проявляли себе упродовж усієї історії людства. І стародавні мислителі, і сучасні вчені вивчали конфлікти як між окремими індивідами, так і між державами, країнами і цивілізаціями [2]. Започаткували осмислення конфліктів Геракліт, Геродот, Емпедокл, Епікур, Аристотель, Платон, Цицерон та інші мислителі. Перші наукові уявлення про конфлікти репрезентували Ф. Бекон, Г. Гегель, Г. Гроцій, Д. Дідро, І. Кант, Дж. Локк, Н. Мак'явеллі, Ш. Монтеск'є, Т. Мор, А. Рабле, Е. Роттердамський, Г. Спенсер та ін. Цікаві конфліктологічні теорії розробляли Т. Гоббс, Ж.-Ж. Руссо, А. Сміт, К. Клаузевіц, Ч. Дарвін та інші дослідники, а розробка фундаментальних конфліктологічних концепцій відбулась у 50-60 роках ХХ ст. (М. Дойч, К. Левін, Д. Мід, К. Роджерс, К. Хорні, У. Юрі та ін.) [2].

Отже, конфлікт необхідно розглядати як один з видів соціальної взаємодії, учасниками якої можуть бути окремі індивіди, людські угруповання, організації, установи, суспільства, країни, держави тощо. При цьому, чим більш диференційованим є соціум, тим більше існує несхожих і взаємовиключних інтересів, потреб, цілей, цінностей і, отже, й більше джерел для потенційних конфліктів. У зв'язку з цим ми розуміємо конфлікт як зіткнення актуалізованих суперечностей, протилежно спрямованих інтересів, потреб, цілей, думок, мотивів, соціальних установок, цінностей, поглядів, планів, намірів, позицій суб'єктів взаємодії (які можуть бути опонентами, ворогами тощо). Тривале напруження й граничне загострення **актуалізованих суперечностей** призводить до безкомпромисної боротьби, деструктивних дій, непростих колізій і трагічних наслідків для суб'єктів конфліктної взаємодії. Конфліктні ситуації виникають тоді, коли суб'єкт конфліктної взаємодії намагається просувати власні інтереси, які не відповідають інтересам іншого суб'єкта [2].

Аналізуючи конкретний конфлікт потрібно враховувати види й типи конфліктів, рівні й фази конфліктної взаємодії, причини виникнення конфлік-

тних ситуацій тощо. **Обов'язковими ознаками конфліктів** є біполярність протилежно спрямованих тенденцій (носії суперечностей), суб'єктність (наявність носіїв, репрезентантів конфліктної взаємодії) та активність, що передусім націлена на подолання наявних суперечностей [2]. Та чи інша сфера життєдіяльності людей зумовлює виділення побутових, сімейних, шкільних (освітніх), генераційних, громадських, політичних, релігійних, виробничих, міжгетнічних, міжнаціональних тощо. За характером перебігу конфлікти бувають гострими й уповільненими, за формою свого прояву – явними й латентними. За часовим критерієм конфлікти поділяються на короткочасні (швидкоплинні) й тривалі (затяжні) [2].

Джерела конфліктів (явища, факти, події, ситуації тощо), які зумовлюють їх розгортання, бувають об'єктивними та суб'єктивними. Основними серед них є: нестача матеріальних та духовних благ, необхідних для нормальної життєдіяльності людей; зіткнення різноспрямованих інтересів і потреб суб'єктів; світоглядні відмінності; слабкість моральних та правових норм для врегулювання конфліктної ситуації; а також особистісні, організаційно-управлінські, функціонально-організаційні, структурно-організаційні, особистісно-функціональні, ситуативно-управлінські, соціально-психологічні та інші джерела конфліктів. Причинами, що детермінують конфлікти, є наступні: розподіл ресурсів, дискримінація, відмінності в цілях суб'єктів, взаємозалежність і суперечливість виконуваних завдань, несправедливість, упередженість, відмінності в уявленнях, поглядах і цінностях, неналагоджена взаємодія та недостатній рівень спілкування, відмінності в ментальності та стилях поведінки тощо [2].

Критеріальною ознакою при дослідженні конфліктів, конфліктних ситуацій і процесів конфліктизації та деконфліктизації є конфліктність. Конфліктизація – це процес підвищення (посилення) рівня конфліктності у будь-якому соціумі (як на індивідуальному, так і на колективному рівні). Процеси конфліктизації можуть бути природними і штучними, реальними і потенційними, зовнішньо– та внутрішньо-інспірованими тощо [4]. Сутність процесів конфліктизації особливо гостро розкривається в періоди кризового стану суспільства [4]. Конфлікти привертають до себе увагу представників різних наук задля розробки найбільш оптимальних способів їх вирішення [15; 16]. Пошук оптимальних засобів і способів деконфліктизації різноманітних відносин у державі й соціумі слід розпочати з інтегративного (трансдисциплінарного) аналізу конкретного конфлікту, визначення його суті та виявлення основних умов врегулювання [2; 3; 4].

На жаль, інтегративне (трансдисциплінарне) осмислення специфіки збройних конфліктів у постбіполярному світі не дістало належного розвитку. Це обумовило **мету статті** – проаналізувати найхарактерніші особливості збройних конфліктів у постбіполярному світі, в тому числі й у сучасній Україні.

Виклад основного матеріалу. Дослідження сучасних вчених показують, що конфліктизація міждержавних відносин стала однією з форм силового вирішення політичних, територіальних, етнічнонаціональних, релігійних, економічних та ін-

ших суперечностей, що формує цілу систему загроз як для національної, так і для міжнародної безпеки [5; 6; 7; 8; 9; 11; 12; 15; 16; 17]. Сучасні збройні конфлікти є серйозною загрозою для людства, оскільки в умовах глобалізації вони можуть швидко поширюватися. В умовах постбіполярного світу необхідний пошук розумного балансу між різноспрямованими інтересами протидержавних сторін, а також механізмів задоволення життєво важливої потреби світового співтовариства у мирі та безпеці для нинішніх і майбутніх поколінь [5; 10]. В умовах мілітаризації будь-якої конфліктної взаємодії рівень конфліктогенності зростає. Ескалація напруженості та застосування насильства призводить до конфронтації і збройних конфліктів. Особливості конфліктизації міждержавних відносин у постбіполярному світі можна розглянути на прикладі багатьох пострадянських країн, в тому числі й на прикладі України.

В рамках сучасної соціологістики виокремлюються декілька підходів до інтерпретації збройних конфліктів, кожен з них використовує різноманітні аналітичні моделі, які уможливають більш точне розуміння таких конфліктів, пропонуючи й обґрунтовуючи різне бачення їх розгортання й перспектив урегулювання. Інтегративний (трансдисциплінарний) підхід дозволяє нам виокремити основні виміри конфліктів, які розгортались в останні 29 років на пострадянському просторі: 1) територіальний; 2) геополітичний; 3) політико-ідеологічний; 4) неоімперський; 5) енергетичний; 6) міжцивілізаційний; 7) економічний; 8) військовий; 9) інформаційний; 10) внутрішньо-політичний; 11) зовнішньо-політичний; 12) безпековий. Враховуючи ці виміри, можна визначити збройну агресію Росії в Україні (охоплюючи як події в Криму, так і події на Донбасі в 2014 р.) як **тривалий міжнародний збройний конфлікт неокolonіального типу**, котрий виник внаслідок ескалації гібридної війни, яка була активізована ще до 2014 р., оскільки гібридна агресія Кремля не тільки проти України, але й проти інших нових незалежних держав, пов'язана із прагненнями відновити СРСР, а також із намірами відновлення Російської імперії в кордонах 1913 р. [1]. Курс України на європейську та євроатлантичну інтеграцію став серйозним викликом для РФ, яка побачила у цьому значну загрозу для власних геополітичних і неоімперських планів [2; 3].

Сучасні дослідники підкреслюють, що конфлікти на пострадянському просторі мають багато спільних рис (втрата територіальної цілісності, наявність біженців, поразка титульної нації у боротьбі з сепаратистами через втручання зовнішньої сили). Вони є наслідком не тільки внутрішніх суперечностей конфліктуючих сторін, скільки дій Росії (пов'язаних із неоімперською політикою Кремля), яка завжди маніпулювала конфліктами на пострадянському просторі і продовжує це робити й сьогодні [8]. Роберт Орттунг та Кристофер Уокер довели, що Кремль боїться стабільного розвитку демократичних держав на кордонах РФ, що могло б стати альтернативною моделлю путінської «вертикалі влади». Щоб запобігти виникненню таких альтернатив, Кремль використовує деструктивну силу сепаратизму і супроводжуючі його корупцію та злочинність,

аби перешкоджати реформам. «Путін ... не може допустити, щоб уряд у Києві домогся успіху, тому що це продемонструє населенню Російської Федерації успішну демократичну альтернативу. Провокування нестабільності істотно важливо для стратегії Кремля» [8].

Посилення «советизації» та КДБізації російської політичної системи в останні роки призвело до того, що Нові незалежні держави, які виникли на пострадянському просторі, все з більшою недовірою ставляться до миротворчих зусиль Росії, побоюючись її неокolonіальних прагнень та неоімперських амбіцій. Збройні конфлікти на теренах Молдови, Грузії, України, газові й економічні війни з Україною, Грузією, Білоруссю вимушують експертів звинувачувати Росію у тому, що вона практикує політику енергетичного імперіалізму й шантажу [6; 7; 8].

Саме тому ООН та ОБСЄ, як ключові учасники процесів урегулювання збройних конфліктів у постбіполярному світі, мають розробити збалансований підхід до врегулювання сучасних міжнародних конфліктів. Україна повинна поставити питання зловживання Росією статусом постійного члена Ради Безпеки ООН, розглядаючи його у контексті побудови регіональних і глобальних систем безпеки. Адже вкрай деструктивним чинником, який негативно впливає на міжнародне співтовариство, є збройна агресія країни (котра є постійним членом Ради Безпеки ООН), у результаті чого були окуповані окремі території на Півдні та Сході України, а дії цієї країни-агресора стали кваліфікуватися як міжнародний злочин, пов'язаний із порушенням кількох міжнародних договорів, а також Гельсінського заключного акта про непорушність кордонів у Європі (1975).

Російсько-український міжнародний збройний конфлікт неокolonіального типу необхідно врегулювати в рамках міжнародного політико-правового поля, під контролем ООН та ОБСЄ. Зокрема, залучення миротворчої місії зможе суттєво знизити рівень насильства та мінімізувати втрати (сприяючи декупації та реінтеграції населення тимчасово окупованих регіонів), нівелюючи геополітичні забаганки й неоімперські прагнення РФ, які порушують міжнародне право.

Дуже важливою є роль посередника, третьої сторони, яка після погашення активної фази збройного конфлікту надає допомогу в розвитку постконфліктного соціуму. Роль третьої сторони полягає також у необхідності примусу країни-агресора до миру. Головне завдання полягає в тому, щоб застосовувати різні методи примусу країни-агресора до миру, застосовуючи, у першу чергу, економічні інструменти [11]. Сьогодні широко відомі дії ООН, Європейського союзу й окремих країн Європи, що стосуються примусу до миру, наприклад, в країнах Африки [17]. Подібні дії здатні примусити агресора до миру, а потім забезпечити довгострокове підтримання миру. Роль третіх сторін, зацікавлених у вирішенні збройного конфлікту, не зводиться лише до силового примусу. Важливим також є розміщення військового контингенту на кордонах ворогуючих сторін (або на державному кордоні) на досить тривалий термін. Відомо, що ООН і ЄС з 2018 р. поча-

ли дотримуватися політики «нексус» у миротворчості. Така політика об'єднує три напрямки у вирішенні збройних конфліктів: гуманітарну допомогу, допомогу в розвитку і миротворчість. При цьому передбачається використання змішаних цивільно-військових контингентів, які б виконували комплексні завдання не тільки з примусу до миру й усунення загроз, а й сприяли соціально-економічному розвитку постконфліктних соціумів.

Міжнародний збройний конфлікт неокolonіального типу, який РФ розв'язала на території України, можна подолати, використовуючи також стратегію «розумної сили» [14; 15]. Така стратегія передбачає гнучке використання «м'яких» і «жорстких» методів, що дозволить деконфліктизувати й стабілізувати український соціум, оптимально вирішити завдання з декупації та реінтеграції України, ефективно стримувати неоімперські прагнення РФ, суттєво знизити неокolonіальний політичний, економічний та інформаційний тиск РФ [3].

Висновок. Конфліктизація відносин між РФ і Україною відбувалася з 1991 р, ініціювалися торгові, газові, економічні конфлікти, всі ці конфлікти проходили на тлі практично постійною інформаційно-психологічної війни Росії проти України. Українське суспільство з 1991 р. перебуває у стані глибоких соціально-економічних, політико-правових та соціокультурних трансформацій, багато з яких мають постколоніальний (пострадянський, посттоталітарний, посткомуністичний, постсоціалістичний і постгеноцидний і т.п.) характер. Процеси конфліктизації можуть породжувати безліч проблем, які пов'язані як із загостренням старих, так і з появою нових суперечностей. У конфліктогенних ситуаціях переплітаються соціально-економічні, політико-правові, соціокультурні та інші чинники життя соціуму. Перераховані проблеми сприяють загостренню конфліктів від мікро– до макрорівня. В умовах постбіполярного світу конфлікти створюють значну загрозу людству, шляхом швидкої ескалації вони можуть перетворитися у великомасштабні війни. Знання природи конфліктів допомагає орієнтуватися у складній соціальній дійсності постбіполярного світу, знаходити правильні рішення в нестандартних ситуаціях і надзвичайних умовах.

Головним завданням влади й громадянського суспільства сучасної України є пошук можливостей і шляхів деконфліктизації соціуму; розробка комплексу заходів (гуманітарних, соціально-економічних і військово-політичних), спрямованих на попередження викликів, небезпек і загроз національним інтересам України; більш активне використання політико-дипломатичних засобів для врегулювання російсько-українського збройного конфлікту на теренах України; посилення економічних санкцій проти Російської Федерації; запровадження політики стабільного розвитку, спрямованої на подолання наслідків економічної, політичної, культурної та інтелектуальної залежності українців (як етнічних, так і політичних) від колишніх імперій. Основним завданням, яке стоїть перед світовою спільнотою, є створення стабільної, більш збалансованої й безпечної системи міжнародних відносин.

Список літератури:

1. Авер'янова Н.М. Гібридна війна: російсько-українське протистояння. *Молодий вчений*. 2017. № 3(43). С. 30–34.
2. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. Міждержавний збройний конфлікт на теренах України: неоколоніальний вимір. *Гілея: науковий вісник*. 2019. Вип. 145 (№ 6). Ч. 2. С. 7–11.
3. Авер'янова Н.М., Воропаєва Т.С. «Розумна сила» як стратегія деконфліктизації та сталого розвитку української держави. *Молодий вчений*. 2020. № 4(80). С. 509–513.
4. Воропаєва Т.С. Конфліктизаційні та деконфліктизаційні процеси в Україні: соціально-філософські аспекти. *Научний взгляд в будуще*. 2018. Вип. 10. Том 2. С. 49–56.
5. Воротнюк М.О. Особливості міжнародних конфліктів пост-біполярного періоду. *Стратегічна панорама*. 2009. № 4. С. 41–44.
6. Григорян В., Григорян С. Россия и постсоветское пространство. *Per Concordiam. Журнал по проблемам безопасности и обороны Европы*. 2010. Т. 1; 2. С. 38–43.
7. Капитоненко М. Решение постсоветских «замороженных» конфликтов. Помогает ли региональная интеграция? *Per Concordiam. Журнал по проблемам безопасности и обороны Европы*. 2010. Т. 1; 2. С. 32–37.
8. Ортунг Роберт, Уокер Кристофер. «Замороженные конфликты» Путина. 2015. Февраль. URL: https://www.inopressa.ru/article/16feb2015/foreignpolicy/putin_ukr_georgia.html
9. Рашкован Владислав. Трагедия человечества. Война идет не только на Донбассе: 10 конфликтов, за которыми следит мир в 2020 году. 25.02.2020. URL: <https://www.liga.net/incidents/articles/voyna-idet-ne-tolko-na-donbasse-10-konfliktov-za-kotorymi-sledit-mir-v-2020-godu>
10. Симония Н.А., Торкунов А.В. Новый мировой порядок: от биполярности к многополярности. *Полус (Political Studies)*. 2015. № 3. С. 27–37.
11. Achankeng F. Conflict and conflict resolution in Africa: Engaging the colonial factor. *African journal on conflict resolution*. 2013. Vol. 13. №. 2. P. 11–38.
12. Averre Derek. The Ukraine Conflict: Russia's Challenge to European Security Governance. *Europe-Asia Studies*. 2016. № 68(4). P. 699–725.
13. Niblett Robin. *Globalization and World Order*. Conference Report. London: Royal Institute of International Affairs, 2014.
14. Nye J.S. (2004). *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs, 2004.
15. Nye J. *Understanding International Conflicts. An Introduction to Theory and History*. Longman Classics in Political Science. Sixth edition. Cambridge : Harvard University Press, 2004.
16. Strasheim Julia. Power-Sharing, Commitment Problems, and Armed Conflict in Ukraine. *Civil Wars*. 2016. № 18(1). Pp. 25–44.
17. Zartman I.W. *Traditional cures for modern conflicts: African conflict «medi-cine»*. Boulder : Lynne Rienner Publishers, 2000. 261 p.

References:

1. Averianova, N.M. (2017). Gibrydna vijna: rosijs'ko-ukrayins'ke protystoyannya [Hybrid warfare: the Russian-Ukrainian confrontation]. *Molodyj vchenyj*, № 3(43), pp. 30–34. (in Ukrainian)
2. Averianova, N.M. & Voropayeva, T.S. (2019). Mizhderzhavnyj zbrojnyj konflikt na terenax Ukrayiny: neokolonial'nyj vymir [Inter-state armed conflict on the territory of Ukraine: the neo-colonial dimension]. *Gileya: naukovyj visnyk*, issue 145 (№ 6), part 2, pp. 7–11. (in Ukrainian)
3. Averianova, N.M. & Voropayeva, T.S. (2020). «Rozumna syla» yak strategiya dekonfliktyzacyi ta stalogo rozvytku ukrayinskoyi derzhavy ["Smart power" as a strategy of deconfliction and sustainable development of the Ukrainian state]. *Molodyj vchenyj*, № 4(80), pp. 509–513. (in Ukrainian)
4. Voropayeva, T.S. (2018). Konfliktyzacijni ta dekonfliktyzacijni procesy v Ukrayini: social'no-filosofski aspekty [Conflict and Deconflict Processes in the Ukraine: Socio-Philosophical Aspects]. *Nauchnyj vzglyad v Budushhe*, issue 10, volume 2, pp. 49–56. (in Ukrainian)
5. Vorotnyuk, M.O. (2009). Osoblyvosti mizhnarodnykh konfliktiv post-bipolyarnoho period [Features of international conflicts of the post-bipolar period]. *Stratehichna panorama*, issue 4, pp. 41–44. (in Ukrainian)
6. Grigoryan, V. & Grigoryan, S. (2010). Rossiya i postsovetskoe prostranstvo [The Russia and the post-Soviet space]. *Per Concordiam. Zhurnal po problemam bezopasnosti i oborony Evropy*, т. 1; 2, pp. 38–43. (in Russian)
7. Kapitonenko, M. (2010). Reshenie postsovetskikh «zamorozhennykh» konfliktov. Pomogaet li regionalnaya integracziya? [The solution of the post-Soviet «frozen» conflicts. Does regional integration help?]. *Per Concordiam. Zhurnal po problemam bezopasnosti i oborony Evropy*, т. 1; 2, pp. 32–37. (in Russian)
8. Ortung, Robert & Uoker, Kristofer (2015). «Zamorozhennye konflikty» Putina [The Putin's Frozen Conflicts]. URL: https://www.inopressa.ru/article/16feb2015/foreignpolicy/putin_ukr_georgia.html (in Russian)
9. Rashkovan, Vladislav (2020). *Tragediya chelovechestva. Vojna idet ne tolko na Donbasse: 10 konfliktov, za kotory'mi sledit mir v 2020 godu* [The tragedy of mankind. The war is not only in the Donbass: 10 conflicts that the world is following in 2020]. 25.02.2020. URL: <https://www.liga.net/incidents/articles/voyna-idet-ne-tolko-na-donbasse-10-konfliktov-za-kotorymi-sledit-mir-v-2020-godu> (in Russian)
10. Симония, Н.А. & Торкунов, А.В. (2015). Новый мировой порядок: от биполярности к многополярности. *Полус (Political Studies)*, № 3, pp. 27–37. (in Russian)
11. Achankeng, F. (2013). Conflict and conflict resolution in Africa: Engaging the colonial factor. *African journal on conflict resolution*, vol. 13, № 2, pp. 11–38.
12. Averre, Derek (2016). The Ukraine Conflict: Russia's Challenge to European Security Governance. *Europe-Asia Studies*, № 68(4), pp. 699–725.
13. Niblett, Robin (2014). *Globalization and World Order*. Conference Report. London: Royal Institute of International Affairs.
14. Nye, J.S. (2004). *Soft Power. The Means to Success in World Politics*. New York: Public Affairs.
15. Nye, J. (2004). *Understanding International Conflicts. An Introduction to Theory and History*. Longman Classics in Political Science. Sixth edition. Cambridge: Harvard University Press.
16. Strasheim, Julia (2016). Power-Sharing, Commitment Problems, and Armed Conflict in Ukraine. *Civil Wars*, № 18(1), pp. 25–44.
17. Zartman, I.W. *Traditional cures for modern conflicts: African conflict «medi-cine»*. Boulder: Lynne Rienner Publishers, 2000. 261 p.

МИСТЕЦТВОЗНАВСТВО

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-22>

УДК 36.036:398

Кутняк І.М., Околович І.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВОЇ ШКОЛИ НА УРОКАХ МИСТЕЦЬКОЇ ОСВІТНЬОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. В статті виявлено та обґрунтовано шляхи і засоби формування ключових компетентностей в учнів початкової школи на уроках мистецької освітньої галузі, розглянуто ключові компетентності у світлі вимог Нової української школи (далі – НУШ); з'ясовано педагогічні шляхи і засоби їх формування на уроках мистецької освітньої галузі. Формування ключових компетентностей учня початкової школи засобами мистецької освіти є компонентом процесу, який забезпечений методологічним інструментарієм НУШ, зокрема: заміною освітньої парадигми репродуктивного засвоєння знань, умінь та навичок на дитиноцентричну педагогіку партнерства; здобуттям дитиною здатностей комунікувати у різному соціальному середовищі з однолітками та дорослими, довіллям, бути вдумливим, творчим, емпатійним споживачем здобутків культури, проявляти творчість та ініціативу.

Ключові слова: ключові компетенції, мистецька освітня галузь, Нова українська школа, початкова освіта.

Kutnyak Ivan, Okolovych Ivan

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

FORMATION OF KEY COMPETENCIES IN PRIMARY SCHOOL STUDENTS IN ART EDUCATION LESSONS

Summary. The article identifies and substantiates the ways and means of forming key competencies in primary school students in art education classes, considers key competencies in light of the requirements of the New Ukrainian School (hereinafter – NUS); the pedagogical ways and means of their formation at lessons of art educational branch are found out. The formation of key competencies of primary school students by means of art education is a component of the process, which is provided by the methodological tools of NUS, in particular: replacement of the educational paradigm of reproductive assimilation of knowledge, skills and abilities; the child's acquisition of the ability to communicate in different social environments with peers and adults, the environment, to be a thoughtful, creative, empathetic consumer of cultural achievements, to show creativity and initiative. The leading type of activity of students in the lessons of art education is artistic and creative activity, which is realized in the acquisition of performing skills and abilities in various arts. Mastering graphic, painting, decorative techniques, getting acquainted with the basics of composition, color, modeling, developing rhythmic sense, vocal and choral, acting and dancing skills, etc., elementary school student learns the world and himself in it, forms his own picture of the world by the laws of beauty and good. Only in the focus on the needs and interests of the child, its formation and emotional and intellectual development will be effectively implemented subject tasks of art education and in the integration of a holistic educational process formed key vital competencies. The peculiarities of the cultural and historical development of Ukrainian musical culture, as well as its study in the artistic and educational space of the XX–XXI centuries are revealed and substantiated. It was found that Ukrainian musical culture is everything that is acquired in the field of music as an art form and a form of public consciousness by the ethnic community and the individual (ethnophore) in Ukraine and abroad (in the diaspora). Cultural and historical circumstances in different periods of the XX–XXI centuries differently determined the values and priorities of music and art education, namely: in the implementation of tasks by means of music only artistic and aesthetic (artistic) education or national-patriotic. Ukrainian musical culture as an art form and a form of public consciousness is considered; the importance of preserving the folk tradition is determined; the reconstruction of the process of art education, the subject of which is Ukrainian music culture, was carried out. The prospect of further research is to identify the effectiveness of the use of educational forms and means of art and art education to solve the problems of inclusive education.

Keywords: key competencies, art education, New Ukrainian school, primary education.

Постановка проблеми. Актуальність проблеми формування ключових компетентностей в сучасній початковій школі засобами освітньої галузі «Мистецька освіта» в контексті вимог Нової української школи визначається низкою суперечностей:

між консервативною, неефективною на сьогодні «знанневою» парадигмою освіти та вимогами компетентнісного підходу в Концепції НУШ;

між необхідністю формування в учнів початкових класів життєво важливих компетенцій

та недостатньою ефективністю використання дидактико-методичних засобів мистецької освітньої галузі;

між високим навчально-виховним, розвивальним потенціалом освітньої галузі «Мистецька освіта» в початковій школі (з урахуванням вікових психолого-фізіологічних особливостей молодшого школяра) та невиправданим ставленням більшості вчителів, батьків та учнів до уроків мистецької галузі в навчально-виховному процесі як до другорядних (у порівнянні з уроками матема-

тики, природознавства, мови тощо). Необхідність зняття цих суперечностей є очевидною.

Аналіз основних досліджень і публікацій здійснюємо у визначеннях особливостей мистецької освіти в цілому та в початковій школі зокрема, що пов'язано з іменами вітчизняних та зарубіжних музикологів, мистецтвознавців та педагогів, зокрема О. Комаровської, Л. Масол, О. Пометун, О. Рудницької, О. Савченко, А. Цимбалару, а також Д. Крвавича, В. Овсійчука, С. Черепанової, Н. Регеші, М. Лещенка та інших. Однак, глибина проблеми виявляє неповне розкриття окремих її аспектів, зокрема у світлі вимог НУШ, що й обумовило вибір теми нашої статті.

Метою статті є виявлення та обґрунтування шляхів і засобів формування ключових компетентностей в учнів початкової школи на уроках мистецької освітньої галузі. У межах поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: розглянути ключові компетентності учнів початкових класів у світлі вимог Нової української школи (далі – НУШ); з'ясувати педагогічні шляхи і засоби формування ключових компетентностей в учнів початкової школи на уроках мистецької освітньої галузі.

Виклад основного матеріалу. Освітня діяльність в сучасній українській початковій школі здійснюється у відповідності до концептуальних вимог Нової української школи, які встановлені розпорядженням Кабінету Міністрів України від 14 грудня 2016 року № 988-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року», а також Державного стандарту початкової освіти (1–2 класи), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 87 від 21.02.2018, та Державного стандарту початкової загальної освіти (3–4 класи), затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 462 від 20.04.2011.

Формування ключових компетентностей учня початкової школи засобами мистецької освіти є компонентом цілісного навчально-виховного процесу, який забезпечений методологічним інструментарієм НУШ, зокрема:

заміною освітньої парадигми репродуктивного засвоєння знань, умінь та навичок на дитиноцентричну педагогіку партнерства;

здобуттям здатностей дитини комунікувати у різному соціальному середовищі з однолітками та дорослими, докільям, бути вдумливим, творчим, емпатійним споживачем здобутків своєї національної та світової культури, проявляти творчість та ініціативу.

Умовою реалізації цієї мети в початковій школі є застосування компетентнісного підходу, суть якого пов'язана із виробленням в учня здатності застосувати набуті знання, навички у будь-яких ситуаціях особистісного життя [5, с. 66–72]. Таким чином, результатом використання компетентнісного підходу на уроках мистецької освітньої галузі є формування ключових компетентностей, які порадник для вчителя НУШ пояснює як динамічну комбінацію знань, способів мислення, поглядів, цінностей, навичок, умінь, інших особистих якостей, що визначають здатність особи успішно провадити діяльність (навчальну, професійну тощо) [3, с. 12].

В Концепції НУШ визначені компетенції освіти відповідно до Рекомендацій Європейського парламенту та Ради Європи щодо їх формування упродовж життя (від 18.12.2006), а саме:

володіння рідною і державною мовами, висловлювання усно і письмово, вміння працювати з різними текстами, грамотне спілкування, вербальна реакція у різних формах зв'язного мовлення на різноманітні події і явища;

володіння і спілкування у різних соціальних і культурних ситуаціях іноземними мовами як говоріння, письмо, читання, слухання і розуміння; математична грамотність і вміння застосовувати математичні методи у різних ситуаціях життя і діяльності;

компетентності в природничих науках і технологіях, формування наукової картини світу, вміння використовувати наукові методи;

компетентність у використанні ІКТ, вміння здійснювати пошук інформації, обробку, обмін для навчальних і життєвих цілей, бути медіаграмотним, володіти засобами медіа-безпеки, розуміти авторське право та мати повагу до інтелектуальної власності;

уміння і бажання навчатися упродовж усього життя, будувати свою індивідуальну навчальну траєкторію, оцінювати власні досягнення тощо;

володіння соціальними і громадянськими компетентностями, участь у житті спільноти, самоідентифікація, вміння попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів;

підприємливість як вміння подавати нові ідеї та втілювати їх у життя для підвищення статусу та добробуту, готовність до підприємницьких ризиків;

бути людиною культури, розуміти твори національного та світового мистецтва, усвідомлювати власну національну ідентичність у полікультурному просторі;

володіти екологічною грамотністю, розуміти важливість ведення здорового способу життя, дбайливого ставлення до природи, мудрого використання її ресурсів [3, с. 12–15]. Як бачимо, усі визначені компетентності можуть бути забезпечені як у процесі інтегративного навчання, так і в окремій освітній галузі: мовно-літературній, математичній, природничій, технологічній, інформативній, соціальній, здоров'язберігаючій, мистецькій.

Провідним видом діяльності учнів на уроках мистецької освітньої галузі є художньо-творча діяльність, яка реалізується у здобутті виконавських умінь та навичок з різних видів мистецтва. Опановуючи графічні, живописні, декоративні техніки, знайомлячись з основами композиції, кольорознавства, ліплення, розвиваючи ритмічне чуття, вокальні та хорові, акторські та танцювальні вміння тощо, учень початкових класів пізнає світ і себе в ньому, формує власну картину світу за законами краси та добра. Педагогічне значення має підтримка дитячої ініціативи в естетичному перетворенні навколишнього середовища, що сприяє розширенню можливостей самопізнання та художнього самовираження. Життєво необхідно створити умови не тільки для творчості і самовираження, але і для презентації результатів власної творчості. Учень повинен брати участь у шкільних мистецьких заходах,

ініціювати їх проведення у школі та поза нею, спілкуватися з однолітками та дорослими про мистецтво і засобами мистецтва.

Заміна знаннєвої парадигми компетентнісною не виключає інформативність уроків мистецької освітньої галузі. Однак, пізнання та сприймання творів різних видів мистецтва та знайомство з особливостями їхньої художньо-образної мови має відбуватися в ігровій формі в контексті практичного застосування цих знань та умінь.

Навчально-виховний процес на уроках мистецької освіти – це, перш за все, спілкування з мистецтвом шляхом слухання, споглядання творів, висловлюванням власних емоцій, вражень, розуміння специфічної художньо-образної мови творів мистецтва. У процесі обговорення творів мистецтва не слід вдаватися до сухого мистецтвознавчого аналізу, переобтяжувати дітей інформацією. Вчитель повинен створити педагогічні ситуації та поставити задачі для мотивованого зацікавлення учнів, емоційного занурення у зміст твору і виявлення своїх думок, вражень, почуттів.

Таким чином, визначення шляхів і засобів формування ключових компетентностей в учнів

початкової школи на уроках мистецької освітньої галузі є комплексним за своєю спрямованістю, оскільки поєднує педагогічний підхід з компетентнісним, ціннісним, діяльнісним та культурологічним підходами.

З'ясовуючи шляхи і засоби формування ключових компетентностей в учнів початкової школи на уроках мистецької освітньої галузі, спроектуємо зміст та очікувані результати освітньої галузі «мистецька освіта» відповідно до визначень компетентцій учня сучасної початкової школи (згідно з вимогами НУШ та Типовою освітньою програмою для початкової школи [1; 2; 4]) (див. табл. 1).

Висновки. Як методичну настанову вчителю початкових класів необхідно усвідомлювати, що формування ключових компетентностей відбувається в особистісному розвитку молодшого школяра системно і природно упродовж усього періоду навчання на уроках та поза ними. Учитель повинен розробити та застосовувати свій методичний інструментарій на засадах педагогіки партнерства, у тісній співпраці з батьками, іншими суб'єктами педагогічного впливу. Тільки в орієнтації на потреби та інтереси дитини, її становлення та емоційно-інтелектуального розвитку

Таблиця 1

Ключові компетентії

Зміст ключових компетентій учня початкової НУШ	Шляхи і засоби формування ключових компетентій учня початкової НУШ на уроках мистецької освіти
Спілкування державною мовами (і рідною – у разі відмінності) Спілкування іноземними мовами	Вербальне спілкування на тему мистецтва; вміння висловлювати свої враження від спілкування із творами мистецтва; розуміти і доповнювати коментар дорослого, однолітків; вербально оцінювати власну художньо-творчу діяльність та інших людей; виконувати творчі завдання різними засобами мистецтва, вербальними зокрема, виконання творчих проєктів, їх вербальний супровід, презентація тощо
Математична грамотність	Створення педагогічних ситуацій та задач для здійснення елементарних розрахунків, які пов'язані із створенням і розумінням творів мистецтва у різних його видах і жанрах, наприклад, для встановлення пропорцій, визначення метру, запису ритму тощо
Компетентності в природничих науках і технологіях Екологічна грамотність	Уроки на природі, пленер, спостереження, дослідження і відтворення довкілля та явищ природи засобами мистецтва, створення педагогічних ситуацій та задач для застосування наукових методів збору даних, експериментування (з кольором, звуком тощо), уміння застосовувати сучасні технології в дизайні, проектуванні тощо, усвідомлення ролі мистецтва для життя і здоров'я людини, здатність і бажання дотримуватися здорового способу життя як естетичного, прекрасного
Інформаційно-цифрова компетентність	Самостійне чи за допомогою дорослого використання інформаційних технологій для отримання мистецької інформації, художнього творення власних взірців, дизайнерське проектування, створення педагогічних ситуацій та задач для розуміння етики роботи з інформацією, виховання поваги до інтелектуальної власності, презентація власних проєктів тощо
Уміння навчатися впродовж життя	Створення педагогічних ситуацій та задач для визначення власних художніх інтересів та уподобань, усвідомлення власних досягнень і потреб; прагнення доцільно використовувати свій час для пізнання, сприймання, творення мистецтва, профорієнтаційна робота, знайомство з мистецькими професіями
Соціальні і громадянські компетентності	Створення педагогічних ситуацій та задач співпраці з іншими, зокрема участі у мистецьких заходах, організація волонтерсько-благодійницької діяльності, прикрашенні середовища для друзів, сусідів; прояв відповідальності за особистий і колективний результат; використання мистецтва для отримання естетично-емоційного, пізнавального задоволення
Підприємливість	Створення педагогічних умов для прояву творчої ініціативи та намагання її реалізувати, зокрема через втілення у практичній художньо-творчій діяльності (індивідуальній і колективній); презентації результатів власних мистецьких досягнень у формі виставки-ярмарку з метою благодійництва чи власних потреб тощо
Загальнокультурна грамотність	Створення педагогічних ситуацій та задач для опанування народними традиціями, знайомства з мистецтвом рідного краю; пізнання та толерантного ставлення до мистецтва різних народів, створення умов для розуміння власної національної ідентичності, формування європейської культурної ідентичності засобами національного та світового мистецтва

ефективно будуть реалізовані предметні завдання мистецької освітньої галузі та в інтеграції цілісного навчально-виховного процесу сформовані ключові життєво необхідні компетенції.

Перспективою подальших досліджень є виявлення ефективності використання навчально-виховних форм і засобів мистецтва та мистецької освіти для вирішення завдань інклюзивного навчання.

Список літератури:

1. Державний стандарт початкової освіти від 21.02.2018. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti>
2. Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» на період до 2029 року. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/ua-sch-2016>.
3. Нова українська школа: порадник для вчителя / під заг. ред. Бібік Н.М. Київ : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
4. Нова українська школа. Типова освітня програма для закладів загальної середньої освіти (1-4 клас), затверджена Колегією Міністерства освіти і науки 22 лютого 2018 року (розроблена під керівництвом О.Я. Савченко). URL: <http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60407/>
5. Пометун О.І. Дискусія українських педагогів навколо питань запровадження компетентнісного підходу в українській освіті. *Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи* : [б-ка з освітньої політики] ; під заг. ред. О.В. Овчарук. Київ : К.І.С., 2004. С. 66–72.

References:

1. Derzhavnyj standart pochatkovoji osvity vid 21.02.2018 (2018) [State standard of primary education from 02/21/2018]. URL: <https://www.kmu.gov.ua/ua/npas/pro-zatverdzhennya-derzhavnogo-standartu-pochatkovoyi-osviti> (in Ukrainian)
2. Konceptija realizaciji derzhavnoji polityky u sferi reformuvannja zagaljnoji serednjoji osvity «Nova ukrajinsjka shkola» naperiod do 2029 roku (2016) [The concept of implementing the state policy in the field of reforming general secondary education «New Ukrainian School» for the period up to 2029]. URL: <http://mon.gov.ua/activity/education/zagalnaserednya/ua-sch-2016> (in Ukrainian)
3. Nova ukrajinsjka shkola: poradnyk dlja vchytelja (2017) [New Ukrainian school: a guide for teachers] / Pid zagh. red. Bibik N.M. Kyiv: TOV «Vydavnychydym «Plejady», 2017. 206 p. (in Ukrainian)
4. Nova ukrajinsjka shkola. Typova osvitnja prohrama dlja zakladiv zagaljnoji serednjoji osvity (1-4 klas) (2018) [New Ukrainian school. Typical educational program for general secondary education institutions (grades 1-4)], zatverdzhena Koleghijeju Ministerstva osvity i nauky 22 ljutogho 2018 roku (rozroblena pid kerivnyctvom O.Ja. Savchenko). URL: <http://osvita.ua/school/program/program-1-4/60407/> (in Ukrainian)
5. Pometun, O.I. (2004). Dyskusija ukrajinsjkykh pedaghoghiv navkolo pytanj zaprovadzhennja kompetentnisnogho pidkходу v ukrajinsjkij osviti [Discussion of Ukrainian teachers around the introduction of a competency-based approach in Ukrainian education]. *Kompetentnisnyj pidkhid u suchasnij osviti: svitovyj dosvid ta ukrajinsjki perspektyvy* : [b-ka z osvitnjoji polityky] ; pid zagh. red. O.V. Ovcharuk. Kyiv: K.I.S., pp. 66–72. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-23>

УДК 7.03:72:73(477)

Муляр Н.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет
імені Івана Франка

СИНКРЕТИЗМ АРХІТЕКТУРИ ТА СКУЛЬПТУРИ В КОНТЕКСТІ ХУДОЖНЬОЇ КУЛЬТУРИ УКРАЇНИ ЕПОХИ МОНУМЕНТАЛІЗМУ

Анотація. В статті виявлено та обґрунтовано синкретизм архітектури та скульптури у розвитку монументальної архітектури України середини ХХ ст.; з'ясовано культурно-історичні обставини розвитку монументального мистецтва в Україні; визначено національні особливості розвитку української архітектури та скульптури досліджуваного періоду (на прикладі архітектури меморіального комплексу Національного музею історії України у Другій світовій війні та монументальної скульптури Батьківщина-мати); встановлено, що об'єктивно монументалізм в Україні є мистецькою традицією радянської системи, а особисто для кожного окремо взятого українського митця була можливість утвердити ідею національної єдності.

Ключові слова: архітектура, Батьківщина-мати, монументалізм, національні особливості, Оранта, скульптура.

Nataliya Mulyar

Drohobych State Pedagogical University named after Ivan Franko

SYNCRETISM OF ARCHITECTURE AND SCULPTURE IN THE CONTEXT OF UKRAINIAN ARTISTIC CULTURE OF THE EPOCH OF MONUMENTALISM

Summary. Syncretism of architecture and sculpture in the development of Ukrainian monumental architecture of the mid 20th century is revealed and substantiated in the article. It defines cultural and historical circumstances of the totalitarian system in which Ukrainian monumental art developed; the peculiarities of the development of Ukrainian architecture and sculpture of the studied period are determined (on the example of the memorial complex of the National Museum of History of Ukraine in the Second World War and the monumental sculpture "Motherland-Mother"). Monumentality, as a sign of style, has to express the greatness of the depicted object which is achieved by the artist with the use of large volume and small details, as well as the means of symmetry, proportionality, rhythmicity, etc. A special sense of time, a vain desire for longevity is expressed by the scale of the work of art and by the use of the strongest materials, the dominance of content, ideas and ideals over form. Only the eternal and unquestionably valuable can claim for the monumental reproduction by the artistic and aesthetic means. The combination of monumental sculpture with the embodiment of the sacred image of Woman, Mother, Motherland in the architectural complex on the slopes of the Dnipro, personality of V. Borodai as an author, "boychuks" tendencies of Ukrainian monumentalism became the basis for the search of Ukrainian national motifs in the monumental sculpture "Motherland-Mother". Applying the method of comparison, the image embodied in the sculpture Applying the method of comparison, two works of art are examined: the image embodied in the sculpture and another masterpiece of Ukrainian monumental painting – wall mosaic icon of Oranta, the Mother of God, in St. Sophia Cathedral, which is also called the "Immutable Wall". The image of Oranta was very popular in Ukrainian folk art. Therefore, there is reason to believe that the sculptor V. Borodai (consciously or unconsciously) depicted the Motherland, using the symbols of Oranta. It is defined that there was an opportunity to establish the idea of national unity and self-sufficiency for each individual Ukrainian artist.

Keywords: architecture, Motherland-Mother, monumentalism, national features, Oranta, sculpture.

Постановка проблеми. Тема архітектурного монументалізму як культурно-історичного мистецького стилю в Україні є дискусійною, і потребує міждисциплінарного підходу, зокрема історичного і мистецтвознавчого. Історичний аспект проблеми ставить питання соціально-політичного, культурницького контексту виникнення цього мистецького феномену, а мистецький – з'ясування художньо-стильових особливостей відтворення дійсності та настанов суспільної свідомості зокрема шляхом синкретизму архітектури та скульптури. Дослідницьку увагу сконцентруємо на характеристиках монументалізму як культурно-історичного явища в ХХ столітті, оскільки мистецтво – це форма суспільної свідомості, а стиль – це художньо-естетичний вияв світогляду та ідеалів суспільства в певну історичну епоху. Таким чином, актуальність досліджуваної проблеми визначена діалектикою зв'язків між архітектурою та скульптурою як ви-

дами мистецтва, художньо-естетичними традиціями української національної культури та інноваціями, які пов'язані із впливом комуністичної ідеології радянської держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема розвитку архітектури та скульптури в Україні в ХХ ст. є предметом низки досліджень українських та зарубіжних мистецтвознавців. У межах нашого дослідження зокрема було використано праці Л. Ковальської, Н. Присталенко, М. Протас, В. Овсійчука, В. Тимофійенка, В. Чепелика та низки інших, в яких дано культурно-історичні, соціокультурні, мистецькі характеристики європейського та українського мистецтва та визначено понятійно-термінологічний апарат; встановлено закономірності розвитку української архітектури в складних обставинах ХХ ст. Однак, невирішеним є розгляд проблеми синкретизму архітектури та скульптури в контексті розвитку монументалізму з позиції

зв'язків із народною художньою культурою України, що й обумовило вибір теми даної статті.

Метою статті є виявлення та обґрунтування синкретизму архітектури та скульптури у розвитку монументальної архітектури України середини ХХ ст.

У межах визначеної мети необхідно вирішити такі **завдання**: з'ясувати культурно-історичні обставини розвитку монументального мистецтва в Україні; виявити національні особливості розвитку української архітектури та скульптури досліджуваного періоду (на прикладі архітектури меморіального комплексу Національного музею історії України у Другій світовій війні та монументальної скульптури Батьківщина-мати).

Виклад основного матеріалу дослідження. Стиль монументалізму світовому мистецтві середини ХХ ст. (від лат. monumentum – пам'ятник, який є монументом, що вражає своїми розмірами, величчям, грандіозний) виник як альтернатива авангардизму та модернізму початку ХХ ст. в тоталітарних державах (СРСР, нацистська Німеччина та ін.), однак згодом набув поширення і в інших країнах. Інша назва цього стилю «монументальний реалізм», «соціалістичний реалізм» – в СРСР, «героїчний реалізм» – в Німеччині Третього Рейху. Як зазначає В. Овсійчук, основною тенденцією соціалістичного реалізму як мистецького стилю було возвеличення тоталітарної системи в різних мистецьких формах. Цей метод став не стільки дороговказом розвитку мистецтва, скільки караючим і нівелюючим будь-які відхилення від партійного диктату [1, с. 227]. Сьогодні вживають узагальнюючий термін «тоталітарний стиль», хоча монументалізм був поширений не лише в тоталітарних державах, але й, скажімо, в Скандинавії розвивався так званий «нордичний класицизм».

Монументальність, як ознака художнього твору, покликана передати велич і піднесеність зображуваного об'єкту, що досягається митцем у використанні великого обсягу та дрібних деталей, а також засобами симетрії, пропорційності, ритмічності тощо. Особливе відчуття часу, марнославне бажання довговічності передано масштабом мистецького твору та використанням найміцніших матеріалів. Тут важливі не стільки композиційні засоби, як домінування змісту, утвердження ідей та ідеалів над формою. Тому на монументальне відтворення художньо-естетичними засобами не може претендувати повсякденне, прагматичне, утилітарне, а лише вічне і беззаперечно ціннісне. З монументальністю пов'язані види образотворчого мистецтва, зокрема живопис, скульптура, архітектура [3]. Таким чином, головним чинником розвитку монументалізму в художній культурі середини ХХ ст. була тоталітарна ідеологія, яка виражає себе в ідеї держави і стає художньо-естетичною ідеєю.

Основними рисами стилю є своєрідний надреалізм («тоталітарний реалізм»), монументальність, наслідування взірцю, народність та героїзм. Слід пам'ятати, що тоталітарна держава і влада завжди і в усіх видах та жанрах мистецтва вимагають монументальності у художньо-естетичному відтворенні дійсності. І лише від геніальності і таланту митця залежало, наскільки йому вдасться поєднати художню цінність твору із ідеологією та пропагандою.

У системі радянської держави з початку її існування і до розпаду (1922–1991 рр.) відповідні владні структури пильнували присутність у мистецьких творах комуністичної партійності, народності, революційної романтики, історичного оптимізму, революційного гуманізму, пролетарського інтернаціоналізму, колективізму, класовості тощо.

Основними темами та змістовими напрямками монументалізму у мистецтві було викриття класових ворогів, міфологізація та прославлення радянської влади та її історії, вождів, героїв – дійсних і містифікованих (Павлик Морозов, Василь Чапаєв, Олександр Матросов та ін.) тощо. Ці традиції радянської системи у процесі розвитку монументального мистецтва були доповнені контролем і фільтруванням творів радянських і зарубіжних митців з позиції доцільності і відповідності радянській ідеології. Для цього використовувалися поняття «буржуазне мистецтво», «класово вороже», «непролетарське» тощо; заборона на творчість, публічне цькування (в пресі, на радіо, телебаченні), репресії (ув'язнення, примусове психіатричне лікування, висилка з країни тощо) щодо митців, творчість яких не відповідала вимогам «пролетарського», «соціалістичного», «революційного» мистецтва як єдино правильного. Однак, у національному мистецтві радянських республік час від часу з'являлися твори високої художньої вартості.

В Україні в епоху монументалізму розвивалася творчість всесвітньо відомих скульпторів, архітекторів, художників, письменників, кінематографістів, зокрема письменника і режисера Олександра Довженка, Сергія Параджанова, письменників-шістдесятників, скульптора Володимира Бородая, художника Михайла Бойчука і «бойчукістів», архітекторів Андрія Добровольського, Михайла Гречини, Євгенії Маринченко та низки інших.

З переліку українських митців-монументалістів упротистоянні з державною системою більшість поступилася принципами свободи у творчості в обмін на життя. Символом епохи став маляр-монументаліст Михайло Бойчук (1882–1937), засновник самобутньої школи українського мистецтва під назвою «бойчукізм», лідер групи «бойчукістів», один із засновників монументального мистецтва України, який був розстріляний радянською владою в час репресій 1937 року за спротив державній ідеології засобами творчості. Митець бачив у монументалізмі новий напрямок для розвитку українського стилю ХХ століття, звернувся до глибинного коріння, до національних витоків. Монументалізм як новий український стиль, як вважав М. Бойчук, мав стати національним за духом, утверджувати ідею національної єдності та глибоко увійти у повсякденний побут людини на всіх можливих рівнях. Як зазначає сучасна українська мистецтвознавиця Л. Ковальська, ми, на жаль, і досі не маємо якогось одного нового національного стилю, який мав би об'єднувати народ саме зараз, в умовах загальноукраїнського підйому. Тобто перед нами стоять ті ж самі задачі, що й перед молодим М. Бойчуком у першій половині ХХ століття [2, с. 70]. Таким чином, в Україні утверджувався монументалізм не національний, а комуністич-

ний, однак українські митці завжди прагнули поєднати, узгодити мистецькі традиції радянської системи та ідеї національної єдності.

Розглянемо цю особливість українського радянського монументалізму на прикладі синкретизму архітектури та скульптури як видів мистецтва у меморіальному комплексі Національного музею історії України у Другій світовій війні (до 16 липня 2015 року офіційна назва «Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років»). Організація роботи та комплексне будівництво музею було здійснено упродовж 1974–1981 років. Основою став творчий задум та проектування скульптора Є. Вучетича, архітектора Є. Стамо, а також зусилля авторського колективу скульпторів та архітекторів Києва та Москви – В. Бородай, В. Єлізарова, І. Іванова, Г. Кислого, І. Мезенцева, Ф. Соґояна, М. Феценка, В. Швецова та інших. Комплекс займає площу в 10 га, на якій розташовані музей з монументом «Батьківщина-мати», Алея міст-героїв, скульптурні монументальні композиції «Форсування Дніпра», «Передача зброї», галерея героїв фронту і тилу з бронзовими горельєфними композиціями, чаша «Вогонь Слави», виставка бойової техніки та озброєння, експозиція «На чужих війнах», виставковий проєкт «Український Схід». Монументальні архітектурні композиції комплексу утверджують ідею антигуманної сутності війни, величі народу в протистоянні ворогові, прагнення миру як нетлінної цінності людства.

Головним експозиційним корпусом музею є триповерхова споруда, яка вміщує до 30 тисяч чоловік і слугує п'єдесталом для монументу «Батьківщина-мати», виготовленого з листової нержавіючої сталі і повернутого фасадом до Дніпра. Це один із масштабних мистецьких монументів в Україні, яскравий взірець радянського монументалізму, автором якого є Василь Бородай (1917–2010). Скульптурну композицію створено в 1981 році на відзнаку перемоги радянського народу у Другій світовій війні. Загальна висота монументу – 102 м (з них 40 м – п'єдестал, 62 м – висота скульптури). Конструкція фігури надмірно перебільшена і велична, передає настрій піднесення і захвату – усі ці риси відповідають тенденціям радянської монументальної скульптури. На щиті у лівій руці та на голові жіночої фігури знаходяться оглядові майданчики, до яких можна добратися двома ліфтами.

Однак, скульптура втратилась в історичний силует стародавнього Києва, адже Батьківщина-Мати з піднятим мечем, проектувалася з головною ідеологічною атеїстичною метою – створити зоровий ефект вищості у порівнянні з Києво-Печерською Лаврою, біля якої розташовано комплекс. Священнослужителі Лаври просили тогочасне керівництво країни, щоб меч у руках фігури не був вищим від головної дзвіниці Лаври, бо це б свідчило про переваги ідеї війни над ідеєю миру. Оскільки СРСР представляв себе як мирна і миротворча держава, до цього прохання прислухалися і скоротили довжину меча на декілька метрів. У кінцевому варіанті меч має довжину 16 метрів і вагу 9 тонн. Вага усієї конструкції 450 тонн.

Поєднання монументальної скульптури з втіленням сакрального образу Жінки, Мате-

рі, Батьківщини в архітектурному комплексі на схилах Дніпра, особистість В. Бородай як творця монументу, «бойчуківські» тенденції українського монументалізму спонукали нас до пошуку українських національних мотивів у монументальній скульптурі «Батьківщина-Мати». Застосовуючи метод порівняння, розглянемо образ, втілений у витворі скульптури, з іншим шедевром українського монументального живопису – і настінною мозаїчною іконою Божої Матері Оранти, яку ще називають «Нерушимою Стеною», в Софійському соборі.

Оранта (дослівний переклад: «та, що молиться») – це один із основних типів зображення Божої Матері. Оранта в храмі Софії Київської зображена на чотирикутному золотому камені з піднятими вгору руками долонями від себе – це жест молитви як прохання до Бога про захист. Голова і плечі Богородиці покриті омофором – покривалом, яке ще називають покровом Богородиці, яким вона бере під свій захист усіх людей. У хвалебній службі на честь Богородиці (від VII ст.) про Неї сказано: «Радуйся, Стопне непохитний Церкви Христової; радуйся, держави Нерушима Стіно». Образ Оранти був дуже популярним у народному українському мистецтві. Тож є підстави вважати, що скульптор В.Бородай свідомо чи несвідомо – про це вже ніхто не дізнається – зобразив Матір-Батьківщину, використовувши символіку Оранти. Для цього припущення є такі підстави:

по-перше, на етапі обговорення задуму, пропонували використати образ воїна-переможця, який каскою зачерпує воду з Дніпра (зрозуміло, що тоді і назва була б інша). Однак, В. Бородай наполягав, щоб основним у скульптурі був образ жінки;

по-друге, поза зображеної жінки – це поза Оранти, навіть незважаючи на те, що у правій руці вона тримає меч, а в лівій – щит, на якому герб СРСР (пам'ятаємо, що це взірець радянського монументалізму);

по-третє, хоч її голова непокрита, але на плечах – спадаючий складками шматок тканини, що може бути алюзією на покров Богородиці-Оранти.

В українській фольклорній традиції Козацької доби існує низка легенд про покров, захист народу Богородицею у лиху воєнну годину. Тож цілком очевидно, чому символом військової перемоги народу український скульптор-монументаліст Василь Бородай вибрав образ Жінки – Батьківщини-Матері, що має символіку української національної Березини – Оранти. У цьому образі утверджено ідею миру як оборони, захисту, що відповідає загальновідомому вислову: «хочеш миру – готуйся до війни».

Висновки з даного дослідження і перспективи. Монументалізм середини ХХ ст. виявив себе у різних видах мистецтва: архітектурі, художній літературі, живописі, зокрема настінному живописі, в скульптурі тощо. Однією із художньо-зображувальних ознак цього стилю є синкретизм використання митцем як формотворчих, так і змістових засобів. Поєднання архітектури та скульптурного монументу «Батьківщина-Мати» (В. Бородай, 1981) в меморіальному комплексі Національного музею історії України у Другій світовій війні засвідчує, що об'єктивно

монументалізм в Україні є мистецькою традицією радянської тоталітарної системи, а особисто для кожного окремо взятого українського митця була можливість утвердити ідею національної єдності.

Дана стаття не вичерпує усієї повноти проблеми, а тому перспектива подальших досліджень полягає у визначенні особливостей синкретизму архітектури з іншими видами мистецтва.

Список літератури:

1. Крвавич Д.П., Овсійчук В.А., Черепанова С.О. Українське мистецтво. Навчальний посібник: У 3 ч. / Д.П. Крвавич, В.А. Овсійчук, С.О. Черепанова. Львів : Світ, 2005. Ч. 3. 268 с.
2. Михайло Бойчук та його школа монументального мистецтва: альбом [кер. проекту А. Мельник; авт. тексту: Л. Ковальська, Н. Присталенко]. Київ : НХМУ, 2010. 281 с.
3. Тимофієнко В.І. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни та поняття. *Академія мистецтв України; Інститут проблем сучасного мистецтва*. Київ : Видавництво інституту проблем сучасного мистецтва, 2002. 472 с.
4. Чепелик В. Бесіди про українську архітектуру / За заг. ред. А.О. Пучкова; редкол.: З.В. Мойсеєнко-Чепелик, А.О. Пучков, О.В. Чепелик; Ін-т проблем сучас. мистец. НАМ України. Київ : Фенікс, 2013. 224 с.

References:

1. Krvavych, D.P. (2005). *Ukrajinsjke mystectvo. Navchalnyj posibnyk: U 3 ch.* [Ukrainianart. Trainingmanual: in 3 volumes] / D.P. Krvavych, V.A. Ovsijchuk, S.O. Cherepanova. Lviv: Svit, 2005. Ch. 3. 268 s. (in Ukrainian)
2. Mykhajlo Bojchuk tajogho shkola monumetaljnogho mystectva: aljbm (2010) [Mykhailo Boychuk and his school of monumental art: album] [ker. proektu A.Meljnyk; avt. tekstu: L. Kovaljsjka, N. Prystalenko]. Kyiv: NKhMU, 2010. 281 s. (in Ukrainian)
3. Tymofijenko, V.I. (2002). *Arkhitektura i monumetaljne mystectvo: Terminy ta ponjattja* [Architecture and monumetalart: Termsandconcepts]. Akademija mystectv Ukrajinj; Instytut problem suchasnogho mystectva. Kyiv: Vydavnyctvo instytutu problem suchasnogho mystectva, 472 p. (in Ukrainian)
4. Chepelyk, V. (2013). *Besidy pro ukrajinsjku arkhitekturu* [Conversations about Ukrainian architecture] za zagh. red. A.O. Puchkova; redkol.: Z.V. Mojsejenko-Chepelyk, A.O. Puchkov, O.V. Chepelyk; In-t problemsuchas. mystec. NAM Ukrajinj. Kyiv: Feniks, 224 p. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-24>

УДК 7.03

Петрів О.В.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

УКРАЇНСЬКЕ МИСТЕЦЬКЕ ДИСИДЕНТСТВО В ЕКЗИСТЕНЦІЙНОМУ ВИМІРІ ЖИТТЯ І ТВОРЧОСТІ АЛЛИ ГОРСЬКОЇ

Анотація. У статті здійснено екзистенційний вимір українського мистецького дисидентства в реаліях життя і творчості Алли Горської (1929–1970). Виявлено культурно-історичні обставини українського шістдесятництва; проаналізовано реалії життя і творчості мисткині в екзистенційному вимірі в категоріях: «свобода», «вибір», «межова ситуація». З'ясовано чинники виникнення дисидентства, визнання пріоритетності свободи в усіх її проявах, сповідування ідеї гуманізму та людиноцентризму. З початку 1960-х років мистецьке дисидентство як відступництво від канону соціалістичного реалізму в художньо-образному зображенні дійсності стало політичним протистоянням тоталітарної держави і громадянина, свободою, правами і життям якого ця держава нехтує. Наслідком стала «внутрішня міграція» одних, уміння пристосуватися – інших і відкрита боротьба, спротив тоталітаризму найбільш мужніх та сильних духом. У переліку цих світочів історії України та її художньої культури вписано ім'я та творчість Алли Горської.

Ключові слова: дисидентство, мистецтво, шістдесятництво, тоталітаризм, свобода.

Petriv Oksana

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

UKRAINIAN ARTISTIC DISSIDENT IN THE EXISTENTIAL DIMENSION OF ALLA HORSKA'S LIFE AND WORK

Summary. The article deals with the existential dimension of Ukrainian artistic dissent in the realities of Alla Horskha's life and work (1929-1970). The cultural and historical circumstances of the Ukrainian sixties have been revealed; the realities of the artist's life and work in the existential dimension have been analyzed in the categories: "freedom", "choice", "borderline situation". It has been discovered that the factors of dissent were political new changes, condemnation of the "cult of personality", mass repression, democratization of socio-political and cultural life, a critical rethinking of the method of socialist realism as a punitive means of the Soviet system. The Sixties recognized the priority of freedom in all its manifestations, professed the ideas of humanism and anthropocentrism, demanded ethical maximalism from themselves and others, avoided conformism, sought creative freedom, opportunities to experiment in creativity, and so on. In the absence of a clear organization of structure, conceptualization of ideas and activities, only in the pursuit of freedom, self-realization and creative self-expression, dissident artists were a moral opposition to the totalitarian Soviet regime. Informal literary readings, exhibitions, memorial evenings, petitions in defense of the Ukrainian language and violated human rights and freedoms, spontaneous associations of like-minded people and colleagues in the art "shop", composers, etc. as opposed to the officiality of the Writers 'and Artists' Unions became forms of resistance and attempts to be heard. Personalized repressions against the Ukrainian sixties by the state system began in the early 1960s, as artistic dissent as a departure from the canon of socialist realism in the artistic image of reality became a political confrontation of the totalitarian state, which exercises full control over society and citizens, freedom, rights and whose life this state neglects. The result was the "internal migration" of some, the ability to adapt to others and open struggle, resistance to totalitarianism of the most courageous and strong in spirit. The list and beacons of the history of Ukraine and its artistic culture include the name and work of Alla Horskha.

Keywords: dissent, art, sixties, totalitarianism, freedom.

Постановка проблеми. Мистецьке дисидентство є унікальним явищем в історії України та художній культурі 50–70 років ХХ ст. **Актуальність дослідження** проблеми українського мистецького шістдесятництва та дисидентства в його контексті визначається низкою суперечностей, зокрема:

між культурно-історичною, мистецькою значимістю цього феномена і його недостатньою вивченістю та популяризацією;

між освітньо-виховним потенціалом здобувців мистецького шістдесятництва та дисидентства і недостатнім їх представленням у змісті навчального процесу загальноосвітньої та вищої школи. Необхідність зняття цих суперечностей є очевидною.

Аналіз основних досліджень і публікацій виявляє широкомасштабність українського дисидентства як явища, що обумовило міждисциплінарний характер його вивчення

істориками, філософами, політологами, мистецтвознавцями, зокрема: філософсько-світоглядні засади розвитку – Б. Захаров, Г. Касьянов, О. Пахльовська; культурно-історичні фактори в причинно-наслідкових зв'язках суспільно-політичного та особистісного життя – Н. Авер'янова, О. Бажан, О. Заплотинська; регіональні особливості, індивідуальний вияв у формах і засобах мистецтва – О. Голубець, О. Котова, М. Мусій, О. Петрова, Л. Тарнашинська, О. Федорук тощо. Однак, глибина проблеми виявляє неповне розкриття окремих її аспектів, зокрема персональний екзистенційний вимір життя і творчості Алли Горської (1929–1970), що й обумовило вибір теми нашої статті.

Метою статті є здійснення екзистенційного виміру українського мистецького дисидентства в реаліях життя і творчості Алли Горської. У межах поставленої мети необхідно вирішити такі **завдання**: виявити культурно-історичні об-

ставини українського шістдесятництва, у межах якого виникло мистецьке дисидентство як явище художньої культури; проаналізувати реалії життя і творчості Алли Горської в екзистенційному вимірі людського існування.

Виклад матеріалу. Українське шістдесятництво, за визначенням дослідника історії України О. Бажана, є суспільно-політичною та літературно-мистецькою течією у середовищі української інтелектуальної еліти, що виникла наприкінці 1950-х – на початку 1970-х років [2, с. 642]. Відомими представниками цього явища є поети, письменники, літературні критики, композитори, актори і театральні діячі, кінорежисери, публіцисти, художники: М. Вінграновський, А. Горська, Л. Грабовський, Є. Гуцало, І. Дзюба, І. Драч, В. Дрозд, П. Заливаха, В. Зарецький, Ю. Ілленко, В. Коротич, Л. Костенко, В. Кушнір, В. Марченко, І. Марчук, І. Миколайчук, Б. Олійник, Д. Павличко, С. Параджанов, Є. Сверстюк, І. Світличний, Г. Севрук, Л. Семикіна, В. Симоненко, М. Скорик, В. Стус, Л. Танюк, Г. Тютюнник, В. Чорновол, В. Шевчук, Г. Якутович та інші. Більшість із названих українських митців-шістдесятників пройшли через ув'язнення, переслідування, ранню, часто насильницьку, смерть.

Культурно-історичними чинниками виникнення шістдесятництва та дисидентства в його контексті була низка обставин, зокрема: політичні новозміни, викриття і засудження «культу особи» та масових репресій, знайомство із сучасними напрямками в західному мистецтві, психології та філософії (зокрема екзистенціалізмом), із літературною спадщиною представників «Розстріляного відродження», критичне переосмислення художньо-естетичних засад методу соціалістичного реалізму як репресивно-карального ідеологічного засобу радянської системи. Шістдесятники визнавали пріоритетність свободи в усіх її проявах, свободи творчості зокрема, сповідували ідеї гуманізму та людиноцентризму, вимагали від себе та інших етичного максималізму, уникали конформізму, прагнули творчої розкутості, можливості експериментувати у творчості тощо. При відсутності чіткої організаційної структури, концептуалізації ідей і діяльності, лише силою особистісного прагнення до свободи, самореалізації і самовираження у творчості шістдесятники стали внутрішньою, моральною, опозицією до тоталітарного радянського режиму. Формами спротиву і намаганням бути почутими стали неформальні, нерегламентовані літературні читання, художні виставки, вечори пам'яті, складання петицій на захист української мови та порушених прав і свобод людини, стихійні об'єднання однодумців та колег по мистецькому «цеху» на протигагу офіціозу Спілок (письменників, художників, композиторів тощо).

Персоніфіковані репресії проти українських шістдесятників з боку державної системи почалися на початку 1960-х років, оскільки мистецьке дисидентство як відступництво від канону соціалістичного реалізму в художньо-образному зображенні дійсності стало політичним протистоянням тоталітарної держави, яка здійснює повний контроль над усіма сферами життя суспільства і громадянина, свободою, правами і життям якого ця держава нехтує. Наслідком

стала «внутрішня міграція» одних, уміння пристосуватися до радянської дійсності інших і відкрита боротьба, спротив тоталітаризму найбільш мужніх та сильних духом. Серед таких світочів в історії України та її художньої культури вписано ім'я Алли Горської.

Дисидентство, як вдалося нам встановити з розрізнених джерел, не є явищем суто радянської історії. В гітлерівській Німеччині виразником інакодумства був юрист Август Фрідріх Кельнер, який упродовж війни вів щоденник під назвою «Мій спротив» і на матеріалі якого в 2007 році знято документальний фільм. Сильним і сьогодні є дисидентський рух опору в Китаї, серед відомих дисидентів – Лауреат Нобелівської премії миру 2010 року Лю Сяобо, а також правозахисники Чень Сі, Бей Лінг, Ай Вейвей, Чжан Сянчжун та інші, які ще в 1989-му році були лідерами студентських виступів протесту на площі Тяньаньмень в Пекіні, де загинуло 242 активісти. Кубинський рух опору тоталітаризму шанує імена Убера Матоса Бенітеза, Іоанна Санчеса, Гільермо Фарінаса, Еліесера Авілья тощо. В Румунії відомими дисидентами є: Борбей Ерно, Кірай Кароїї, Біро Каталін, Бузас Ласло, Хараламбіє Іонеску, Іон Віану та інші; В Ірані – це письменник-дисидент Юсеф Азізі, Мохаммед Алі Абтахі, Мохсен Амінзаде, Мустафа Таджадзе, право захисниця Шірін Ебаді, яка 2003 року виборола Нобелівську премію миру, Неду Ага-Солтан, яка загинула 20 червня 2009 р. від кулі бійця-басиджа, Еша Момені, яка емігрувала до США, та низка інших. Таким чином, дисидентство в Радянському Союзі не було суто радянським феноменом, однак в кожній країні, спільноті, культурі має свої національні ознаки.

Враховуючи принцип зв'язку часткового та загального, розвиток суспільства як цілісної системи завжди розглядаємо крізь призму інтересів людини та самоцінності гуманістичних пріоритетів. Спроба екзистенційного виміру українського мистецького дисидентства як соціокультурного феномену в реаліях життя і творчості Алли Горської здійснена нами в категоріях «свобода», «вибір», «межова ситуація особистісного буття». Розгляд екзистенційних ситуацій в життєписі української мисткині допоможе краще зрозуміти її як особистість, визначити особливості творчості та мистецького дисидентства як руху в цілому.

В 1961–1965 роках Алла Горська зробила доленосний вибір своєї української ідентичності. Вихована в російськомовному середовищі, не вивчаючи української мови, художниця самотужки з абетки вивчила мову, повсякчас користувалась нею. Враховуючи соціо-ментальні характеристики радянської інтелігенції, ставлення до проблем національної культури та вияву її особливостей номенклатурного оточення, в якому зростала і виховувалась А. Горська, а також професійні перспективи, які відкривалися перед нею за підтримки батьків, раннього визнання таланту і здобутків, розуміємо, що рішення мисткині – це було набагато більше, аніж вибір мови спілкування. Це був екзистенційний вибір людиною «себе-в-собі», поклику свого розуму і серця.

Мистецька і громадська діяльність А. Горської засвідчує не лише її талант як художника, але і як громадського діяча, однієї із засновників

правозахисного руху в новітній історії України. Спадщина Алли Горської представлена десятками робіт, які виконані у різних стилях і жанрах, що свідчить про творчі пошуки мисткині. Це монументальні та живописні твори, зокрема портретний живопис, графіка, ескізи, виконані в традиціях київської академічної школи, народного мистецтва, українського авангарду 1920-х років, «бойчукізму», українського бароко, мексиканського монументалізму. Найбільш відомими з них є «Автопортрет з сином» (1960), «Портрет батька» (1960), «Портрет В. Симоненка» (1963), ескізи до вистав режисера Л. Танюка («Ніж у сонці» за поемою І. Драча, «Правда і Кривда» за драмою М. Стельмаха та інші), які були заборонені з причин невідповідності канонам радянського мистецтва, а, натомість, утвердження національної специфіки та окремішності українського мистецтва та, відповідно, його творця в часо-просторовому вимірі [1, с. 3].

Сьогодні твори Алли Горської зберігаються у Національному художньому музеї у Києві, Національному художньому музеї імені Андрея Шептицького у Львові, Музеї шістдесятництва та інших всесвітньо відомих музеях та приватних колекціях в Україні та світі.

Громадська діяльність Алли Горської сьогодні є більш відомою і популярною, аніж мистецька, оскільки є виявом нонконформізму української інтелігенції середини ХХ ст., який на теренах тодішнього СРСР був найпотужнішим рухом.

На початку 1960-х років Алла Горська разом із Л. Танюком, І. Світличним, В. Симоненком організувала роботу Клубу творчої молоді «Сучасник», який став центром українського національного життя у Києві. За участі А. Горської 22 травня 1963 року відбулося покладання квітів до пам'ятника Тарасові Шевченку у Києві, яке сьогодні стало традиційним. У ті часи цей захід був сприйнятий державно-партійним керівництвом як прояв дій «буржуазних націоналістів». У 1962–1963 роках разом із В. Симоненком та Л. Танюком А. Горська відкривала і повідомляла Київську міську раду (реакцією влади було закриття Клубу) про таємні місця поховання розстріляних у Биківні НКВС жертв репресій 1920–1930 років на Лук'янівському та Васильківському кладовищах.

Завдяки цій ініціативі Алли Горської та її однодумців сьогодні визнано, що трагедія Биківні стоїть в одному ряду із злочинами в Аушвіці, Бухенвальді, Дахау, Бабиному Яру та Катині. Завдяки цьому в 1994 році створено Биківнянський меморіальний комплекс жертвам комуністичного режиму, який Указом Президента України від 17.05.2006 року № 400/2006 «Про надання Державному історико-меморіальному заповіднику «Биківнянські могили» статусу національного» є національною пам'яткою жертв репресій комуністичного режиму.

Правозахисна, волонтерська діяльність Алли Горської пов'язана із:

- неодноразовим зверненням до прокуратури УРСР з приводу арештів українських митців та громадських діячів;
- свідченнями на допитах та судових процесах на користь ув'язнених колег та однодумців, їх відвідинами у в'язниці та таборах;
- участі в акціях протесту проти репресій та переслідувань діячів української культури;

– підписанням (одна із 139 підписантів) листа-протесту до керівництва країни проти незаконних арештів і закритих судів над митцями-дисидентами. А за декілька днів до смерті правозахисниці написала лист-протест до Верховного Суду УРСР про незаконність і жорстокість вироку щодо історика і публіциста В. Мороза, заарештованого в Івано-Франківську, куди на допит її викликали і проти кого вона відмовилася давати свідчення.

Однак межевою ситуацією особистісного буття художниці та її колег стали події березня 1964 року. Алла Горська разом із колегами та однодумцями (Л. Семикіна, О. Заливаха, Г. Севрук, Г. Зубченко) встановлювали на честь 150-річчя від дня народження Тараса Шевченка у холі Червоного корпусу Київського національного університету імені Тараса Шевченка вітраж з робочою назвою «Шевченко. Мати». Це була грандіозна робота, виконана у традиціях українського іконопису в незвичних для офіційно дозволених трактувань Кобзаря і його творчості інтерпретаціях («революціонер-демократ», «атеїст»). Жіночий образ в композиційному вирішенні твору, маркерах одягу, кольорової гами, стилізованих ґрат відповідає образу шевченкової Катерини і символізує поневолену, ув'язнену Україну-матір, образ Поета позбавлений канонічності, зумисної суворості і стражденності, а сповнений мудрості і застероги. Комісія твір не прийняла, за наказом «зверху» його було оголошено «ідейно хибним» і знищено. Усі автори зазнали переслідування та утисків, зокрема Опанас Заливаха отримав присуд до 5 років мордовських таборів із забороною малювати, а Аллу Горську за декілька років по-звірячому вбили за нез'ясованих обставин. Ця подія мала певне послання-попередження з боку системи, однак для художниці стала межевою ситуацією, спонукала до вибору творчості, боротьби, спротиву. Саме після цієї події художниця, не припиняючи творчості, невтомно організувала матеріальну і громадську підтримку засуджених, ініціювала і здійснювала правовий захист тощо. В протистоянні тоталітарному молоху це був свідомий вибір непересічної особистістю шляху особистісної боротьби і самопожертви.

Висновки. Мистецьке дисидентство – це не радянський феномен, а світова тенденція новітньої історії, яка виникла в умовах тоталітарних режимів внаслідок утисків прав та свобод людини. Українське мистецьке дисидентство – це окремий, частковий вияв світової тенденції.

Діяльність Алли Горської та митців-дисидентів у контексті руху шістдесятництва визначена як нонконформістська, у якій вповні проявили себе творчість, критичне ставлення до нав'язаних державою, заідеологізованих цінностей, норм і мети, дієве прагнення здолати стереотипи, виявити свою індивідуальну позицію на противагу пасивній і безособовій в радянській масовій культурі. Це екзистенційний вияв внутрішньої свободи як здатності бути собою, яка у реаліях життя і творчості Алли Горської стала свободою зовнішньою не лише від тоталітарного тиску держави, але і для реалізації себе у творчості, охорони своєї суб'єктності як беззаперечної цінності, можливості реалізувати власний проект буття.

Перспективою подальших досліджень є виявлення нонконформістських тенденцій у художній культурі середини ХХ ст. у різних регіонах України.

Список літератури:

1. Авер'янова Н. Мистецька еліта України: Алла Горська в когорті шістдесятників. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Українознавство*. 2014. Вип. 1. С. 57–59.
2. Бажан О.Г. Шістдесятництво / Історія України. Т. 13. Київ : Наукова думка, 2013. С. 641–642.
3. Плеяда нескорених: Алла Горська. Опанас Заливаха. Віктор Зарецький. Галина Севрук. Людмила Семикіна : біобібліогр. нарис / авт. нарису Л.Б. Тарнашинська; бібліограф-упоряд. М.А. Лук'яненко; наук. ред. В.О. Кононенко ; М-во культури України, ДЗ «Нац. парлам. б-ка України». Київ, 2011. 200 с.

References:

1. Aver'janova, N. (2014). Mystecjka elita Ukrajinu: Alla Ghorsjka v koghorti shistdesjatnykiv [Artistic elite of Ukraine: Alla Gorska in the cohort of the sixties] // *Visnyk Kyjivskogho nacionaljnogho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Ukrajinoznavstvo*, no. 1, pp. 57–59. (in Ukrainian)
2. Bazhan, O.Gh. (2013). Shistdesjatnyctvo [Sixties] // *Istoriya Ukrajinu*. Т. 13. Kyiv: Naukova dumka, pp. 641–642. (in Ukrainian)
3. Plejada neskorenykh: Alla Ghorsjka. Opanas Zalyvakha. Viktor Zarecjkyj. Ghalyna Sevruk. Ljudmyla Semykina (2011) [The galaxy of the unconquered: Alla Gorskaya. Opanas Zalivaha. Victor Zaretsky. Galina Sevruk. Lyudmila Semikina] / avt. narysu L.B. Tarnashynsjka ; biblioghrاف-uporjad. M.A. Luk'janenko ; nauk. red. V.O. Kononenko ; M-vo kuljтуры Ukrajinu, DZ «Nac. parlam. b-ka Ukrajinu». Kyiv, 200 p. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-25>

УДК 7.03;7.001.12

Филиппова О.Н.

Ассоциация искусствоведов (г. Москва)

ИСКУССТВО Г.И. ГУРКИНА (1870-1937) – ХУДОЖНИКА И ЛИТЕРАТОРА

Аннотация. История человечества – это история народов, наций и народностей, история их способа производства материальных благ, история материальной и духовной культуры. Вся мировая культура есть ничто иное, как синтез, сумма материальных и духовных ценностей, созданных народами и внесенных ими в мировую сокровищницу. И на каждой определенной ступени исторического развития, тот, или иной народ, или нация и народность вносят свой вклад по мере своих сил и возможностей. Эпоха и народ рожают своих талантливых, великих и гениальных людей, которые и прославляют свой народ, олицетворяя гордость, величие, свободу и независимость. В жизни почти каждого народа наступает такой период, когда он прославляет себя тем, или иным значительным явлением, или событием, достойным всеобщего внимания и признания. Подобное явление можно отметить и в жизни алтайского народа, который выдвинул из своей среды выдающегося художника, великолепного мастера лирического пейзажа – Григория Ивановича Гуркина (1870-1937).

Ключевые слова: искусство Г.И. Гуркина, художник, литератор, Алтай, Петербург, выставка, пейзажи, этюды, картины, частная коллекция, рисунок, этнография.

Filippova Olga

Association of Art Critics (Moscow)

ART OF G.I. GURKIN (1870-1937) AS AN ARTIST AND WRITER

Summary. The history of mankind is the history of peoples, Nations and nationalities, the history of their way of producing material goods, the history of material and spiritual culture. The whole world culture is nothing but a synthesis, a sum of material and spiritual values created by peoples and brought by them to the world Treasury. And at each particular stage of historical development, this or that people, or nation and nation make their contribution to the extent of their strength and capabilities. The epoch and the people give birth to their own talented, great and brilliant people, who glorify their people, embodying pride, greatness, freedom and independence. In the life of almost every nation there comes a period when it glorifies itself by some significant phenomenon or event worthy of universal attention and recognition. A similar phenomenon can be noted in the life of the Altai people, who put forward from their midst an outstanding artist, a magnificent master of lyrical landscape – Grigory Ivanovich Gurkin (1870-1937). Already in the first decade of creativity, G.I. Gurkin, a student of I.I. Shishkin (1832-1898) and A.A. Kiselev (1838-1911), managed to make a fantastic rise from student works to such significant works as "Katun in the spring" (1903), "Anosov Bor" (1905) and real masterpieces that summarize the spiritual and creative experience of the artist – the paintings "Khan Altai" (1907) and "Lake of mountain spirits" (1910). The second decade was associated with the deepening and further development of the landscape theme. During this period, a number of major works were created, testifying to the artist's creative maturity – "Mountain lake" (1911), "Teletskoe lake" (1912), "Yurt in the artist's garden" (1912), "Blooming maralnik" (1916), "Katun River" (1912). The third decade of G.I. Gurkin's work was associated with his departure to Mongolia (1919) and subsequent move to the Tanna – Tuva People's Republic. His works belong to this period: "Tuva. Yurt" (1924), "Yenisei River", "Ulu Nair" (1925), "Portrait of S.K. Kochetov" (1921), illustrations for the Tuva primer. The leading theme of the last decade of G.I. Gurkin's creative life was the work on paintings dedicated to the civil war – "Altai partisans" (sketch), drawings "on the March", "Watch", "Partisans in Arkhyt". During these years, the artist created a number of decorative panels: "Alpine meadows", "Highlands", "Desert", paintings: "Snow crossing", "Altai" (1936), "Altaians – hunters in the mountains". In the tragic year 1937, G.I. Gurkin was shot, and his work was banned until rehabilitation in 1956.

Keywords: art of G.I. Gurkin, artist, writer, Altai, St. Petersburg, exhibition, landscapes, sketches, paintings, private collection, drawing, ethnography.

Постановка проблемы. Искусство первого алтайского художника Г.И. Гуркина принадлежит двух временным эпохам: дореволюционное творчество развивалось в русле русской художественной культуры, в период установления Советской власти на Алтае Г.И. Гуркин смог возглавить становление художественной культуры алтайского народа. Он стал первым разрабатывать национальный пейзаж, жанровые и исторические картины, стал первым алтайским иллюстратором и плакатистом. Неоценим был его вклад и в алтайскую этнографию, фольклористику, им был собран огромный материал не только по изобразительному фольклору, но и записаны многочисленные образцы устного народного творчества алтайцев.

Анализ последних исследований и публикаций. Творчество замечательного алтайского живописца вплоть до 1958 года почти никем серьезно не изучалось и было мало известно тогдашнему читателю и зрителю. Имелось лишь несколько статей о выставках художника с очень скудным освещением его биографических данных и творческого процесса. В брошюре автора Г.А. Образцова, изданной в Горно-Алтайском книжном издательстве в 1958 году, ставилась задача дать читателям некоторое представление о жизни и творчестве алтайского художника Г.И. Гуркина [4]. В 1967 году в Алтайском книжном издательстве вышла небольшая книжка в красной обложке, посвященная жизни и творчеству первого алтайского художника

Г.И. Гуркина, имя которого только-только начинало высвечиваться из мрака забвения. Книжка содержала довольно обширный для того времени объем сведений о художнике, исключая «темные» фрагменты его биографии, и заканчивалась сакраментальной фразой «в октябре 1937 года Г.И. Гуркин умер» [9, с. 4]. Фраза, как бы, повисла в воздухе. Автор был просто обязан подробнее описать, по какой причине его «не стало» и когда именно это случилось [9, с. 4].

Наконец, биография художника не заканчивается с его смертью, поскольку тотчас же начинается история жизни его произведений, причем и то, и другое было неотделимо друг от друга. Однако... Шли годы. Несмотря на молчаливое противодействие властей, имя Г.И. Гуркина все увереннее входило в духовную жизнь Горного Алтая. Его творчеством интересовались не только земляки. Не боясь преувеличения, можно утверждать, что оно привлекало внимание любителей искусства всей страны. Художественное наследие Г.И. Гуркина становилось темой не только статей, докладов и диссертаций, но и монографических исследований, в результате которых все полней и ярче вырисовывалось непреходящее значение его деятельности в истории русской и особенно сибирской пейзажной живописи первой четверти XX века и, естественно, основополагающая роль в становлении алтайского изобразительного искусства. Цель данной публикации – это раскрыть творчество Г.И. Гуркина как художника и писателя, проанализировать его работы.

Григорий Иванович Гуркин родился в 1870 году в селе Улала (ныне г. Горно-Алтайск) в семье алтайца кустаря-седельщика, одного из первых поселенцев вышеназванного села. Дед Г.И. Гуркина, от природы был очень одаренным и умным человеком, хотел, чтобы его внук Григорий получил образование и помог делу просвещения своего народа. Жизнерадостного, впечатлительного мальчика родные определили учиться в Улалинскую начальную миссионерскую школу, а, по окончании ее – в Бийское катехизаторское училище, готовившее, в частности, учителей для школ в Алтае. Учился Г.И. Гуркин прилежно, как в начальной школе, так и в училище. После окончания училища, Г.И. Гуркин был направлен на работу учителем вначале в с. Улалу, а затем в с. Паспаул, но учительствовал он там недолго. Еще в детские годы, до того, как маленький Григорий начал выводить первые буквы в миссионерской школе, он увлекался рисованием. Нетвердой рукой ребенка он срисовывает картинки с иллюстраций журналов, книг, без конца украшает, попадавшиеся под руки листки бумаги изображениями различных предметов, животных, картинок природы.

Эта страсть к рисованию, так рано, пробудившаяся в нем, затем уже никогда не оставляет его. И в школе, и в училище Григорий рисует еще с большим увлечением. Особенно он увлекается рисунком с натуры. В свободное от учения время Григорий уходит в горы и там, то красками, то карандашом воспроизводит, чарующие горные долины, реки, озера. И, пожалуй, в эти ранние годы у Г.И. Гуркина, увлеченного неповторимой красотой родного Алтая, складывается склонность к пейзажной живописи, которая впоследствии ста-

нет, преобладающей, во всем его художественном творчестве. Оставив учительскую работу, которая отвлекала его от любимого занятия, от живописи, Гуркин переезжает в село Анос, расположенное на высоком берегу реки Катунь, где с конца 1880-х годов жили его родные. Здесь его отец приобрел небольшую усадьбу, занимался шорным ремеслом. Отец Г.И. Гуркина хотел, чтобы Григорий, если уж, оставил учительство, приобщался бы к хозяйству и, как он, занимался бы шорным ремеслом. Но, это не привлекало его сына. Живописные ановские горы, стремительная, бурлящая на каменных порогах река Катунь, роскошные кедры-исполины, речки-водопады, низвергающиеся с горных кручей, – все это с большой силой пробуждает у впечатлительного юноши интерес к изобразительному искусству. Все дни Григорий проводит в горах, с исключительным трудолюбием и постоянством пишет акварелью этюды, или карандашом рисует с натуры, приглажившиеся пейзажи. Вскоре же он приходит к убеждению, что ему необходимо пройти художественную школу, освоить приемы живописного мастерства. Тогда на Алтае были известны «богомась», живописцы иконописной мастерской г. Бийска [4, с. 8]. К ним-то и решает поехать на учение молодой Г.И. Гуркин. В доме состоялся семейный совет, на котором сыну Григорию было дано благословление на поездку в г. Бийск поступить в учение к мастерам «живописи» в иконописную мастерскую [4, с. 8]. Поступив к ним в учение, Г.И. Гуркин постигает основы рисунка и некоторые навыки владения масляной живописью.

Он быстро выдвигается в разряд местных мастеров-иконописцев, но вскоре ему надоедает без конца писать «лики» святых угодников [4, с. 8]. В рамках иконописной мастерской ему становится тесно. Его тянет к настоящему творчеству, к работе над большими полотнами. Г.И. Гуркин много слышал и читал о великих русских мастерах живописи. Попасть к ним на выучку было его мечтой. Особенно, его привлекает Петербург с его прославленной Академией художеств. Мечтая туда поступить учиться, Г.И. Гуркин пишет ряд алтайских этюдов и картину «Камлание (Ночь жертвы)», которая сейчас хранится в Национальном музее Республики Алтай им. А.В. Анохина [4, с. 8] (илл. 1).

Эту работу можно было отнести в равной степени, как к пейзажу, так и к бытовому жанру. На опушке густого леса, у ручья, теплой летней ночью собралась группа алтайцев (о чем говорят характерные физиономии и одежда людей), чтобы присутствовать на древнем обряде жертвоприношения высшему божеству Улгеню. Яркий костер освещает, окруживших его людей. В большом кипящем котле, или казане, как его называют алтайцы, по-видимому варится мясо жертвенного коня. Ритуал в самом разгаре, шаман (по-алтайски – кам), сверкая в блеске костра разноцветными лентами и размахивая огромным бубном, бешено кружится в обрядовой пляске. Однако, собравшиеся люди смотрят на шамана без всяких признаков страха, или религиозного трепета. Скорее, наоборот, они наблюдают за ним с иронией, или, по крайней мере, добродушно, довольные теплой ночью, ярким костром и предстоящим угощением.

Художник выбрал сложное освещение: с одной стороны, красноватые отблески костра,

Илл. 1. Г.И. Гуркин. «Камлание (Ночь жертвы)». 1895 г. Холст, масло, 97,0 × 63,0 см // Национальный музей Республики Алтай им. А.В. Анохина (г. Горно-Алтайск)

а с другой – сияние большой золотистой луны, чуть появившейся из-за деревьев, поэтому колорит картины несколько условен: зеленовато-желтый с почти синими далями и коричневыми тенями. Конечно, же, в картине много наивного, например, в примитивном расположении фигур, кулиском втором плане, но тем не менее, в ней

Илл. 2. Г.И. Гуркин. «Аносовский бор». 1903 г. Холст, масло, 40,0 × 57,0 см // Алтайский краевой музей изобразительных и прикладных искусств (г. Барнаул)

есть своя прелесть, подкупающая искренность и непосредственность. С начала 1897 года началась жизнь Г.И. Гуркина в Петербурге, в семье Ивана Ивановича Шишкина (1832-1898), с которым он познакомился на Нижегородской ярмарке. Великий пейзажист, поначалу особо отметил еще на ярмарке его картину «Камлание (Ночь жертвы)», а в дальнейшем, видя талант алтайского художника, помог ему получить право на посещение классов живописи при Академии художеств [4, с. 10]. Творческое формирование Г.И. Гуркина, как художника-пейзажиста происходит почти целиком под влиянием И.И. Шишкина. Г.И. Гуркин оценил заботы И.И. Шишкина и впоследствии с благодарностью вспоминал дни совместной с ним работы в его мастерской и на этюдах. Благодаря отеческой заботе своего великого учителя, Г.И. Гуркин подошел к проникновенному пониманию красоты природы и ее раскрытию, о чем убедительно говорил ряд превосходных, написанных в Петербурге этюдов. В конце 1897 года при содействии И.И. Шишкина, Г.И. Гуркин провел в Петербурге выставку своих работ. Петербургские зрители оценили выставку успешно, благодаря чему И.И. Шишкин и добился зачисления 27-летнего Г.И. Гуркина в Академию художеств. В 1898 году И.И. Шишкин умер на руках своего одаренного ученика, который тяжело пережил утрату великого художника-пейзажиста, своего, как он говорил «русского отца», оказавшего ему неоценимую помощь в творческом развитии [4, с. 10]. Большой удачей Г.И. Гуркина после картины «Камлание (Ночь жертвы)» явился этюд «Аносовский бор» (1903), в котором очень заметно влияние И.И. Шишкина, как в выборе мотива, так и в живописной манере [4, с. 20] (илл. 2).

Хотя автор скрупулезно и вдумчиво изучал природу, старался передать на холсте цвета сибирской тайги, точность тоновых отношений и эффекты освещения, в этом этюде мы не чувствуем особой разницы между среднерусским лесом и изображенным на пейзаже. Тяготение художника к предельно точному воспроизведению, увиденного, повествовательность живописного языка, характерные для раннего периода его творчества, и излишняя детализация – все еще мешают целостности образа. В апреле 1905 года Г.И. Гуркин написал картину «Юрта в Аносе» – ценный вклад в этнографию [4, с. 20]. Она дает некоторое представление о том, как еще неумело автор изображает человеческие фигуры, стремится к внешнему правдоподобию, но не дает психологической трактовки образов. Второй период творчества художника наступил сразу же после его возвращения в 1906 году из Петербурга на Алтай и продлился до 1918 года. Это было время становления Г.И. Гуркина, как художника-пейзажиста и этнографа, он много работает в области пейзажа и также жанра, отражающего жизнь и быт алтайцев. Его картины-этюды этого периода отмечены реалистическим творчеством (на примере работ «Морозное утро на Катунь» (1908), «Озеро Каракол» (1910), «Пережат на горной речке» (1912) и др.) [4, с. 22] (илл. 3, 4).

Холодом дышит, застывшая, оцепеневшая в зимнем молчании река на картине «Морозное утро на Катунь», но лучи ослепительного солнца

Илл. 3. Г.И. Гуркин. «Морозное утро на Катунь». 1908 г. Холст, масло, 40,0 × 57,0 см // Алтайский краевой музей изобразительных и прикладных искусств (г. Барнаул)

Илл. 4. Г.И. Гуркин. «Озеро Каракол». 1910 г. Холст, масло, 54,0 × 74,5 см // Государственный художественный музей Алтайского края (г. Барнаул)

упали на льды и снега, отразились от них, и мы невольно любуемся веселой игрой света и цвета [6, с. 33]. Впереди весна, она близка. Совершается чудо: дикий, суровый пейзаж оживает, преобразуется. По пониманию природы Г.И. Гуркин в своих картинах и этюдах близок к традиционным образам народной лирики алтайского эпоса (на примере его этюда «Озеро Каракол») [6, с. 35]. Здесь мы видим черные очи горных великанов, вокруг, которых, «тайга косматым лесом обросла, как конской гривой» [6, с. 35]. С большим воодушевлением был написан этюд «Пережат на горной речке» [4, с. 22]. Так и чувствуется, как шумно и звонко, бьется среди камней горная река. Прозрачная вода передана художником холодными тонами сине-голубого цвета с серебристыми блесками. Водяной каскад, падающей воды, наполняет воздух неумолкаемым рокотом и журчанием. К числу законченных этюдов второго периода можно отнести и «Горную речку» (август 1912 г.), «Прибой на Телецком озере» (1912), в которых чувствуется стремление художника к тщательной проработке всех деталей, как ближнего, так и дальнего планов [4, с. 22]. Г.И. Гуркин написал и немало горных ландшафтов, которые вошли,

как во второй, так и в третий период художника. Среди них нужно отметить «Снежный перевал» (1913), «Вид на Белуху» [4, с. 22] (илл. 5).

«Снежный перевал» (1913) Г.И. Гуркина выполнен двояко (есть, как положительные, так и отрицательные стороны работы) [4, с. 24]. Удачей можно считать, написанный второй план – снеговую вершину и откос горы, освещенные солнечным светом, пробивающимся сквозь тучи, которые медленно ползут, цепляясь за острые вершины гор [4, с. 24]. Неудачно же в картине передан ближний план и особенно перспектива неба, по которому плывут тяжелые облака. С молодым задором он пишет этюд «Вид на Белуху» [6, с. 48]. Он правдиво, верно и задушевно отражает настроение, с которым жил в те годы художник, – восхищение совершенными созданиями природы, смягченное налетом легкой грусти от прожитого и пережитого. Образец необычайного художественного мастерства в пейзажной живописи представляют его знаменитые картины: «Горелый лес», «Корона Катунь», «Катунь весной», «Весна», «Хан-Алтай», «Озеро горных духов (Дены-Дерь)», «Телецкое озеро (Алтын-Коль)» и ряд других работ [4, с. 24] (илл. 6, 7, 8, 9).

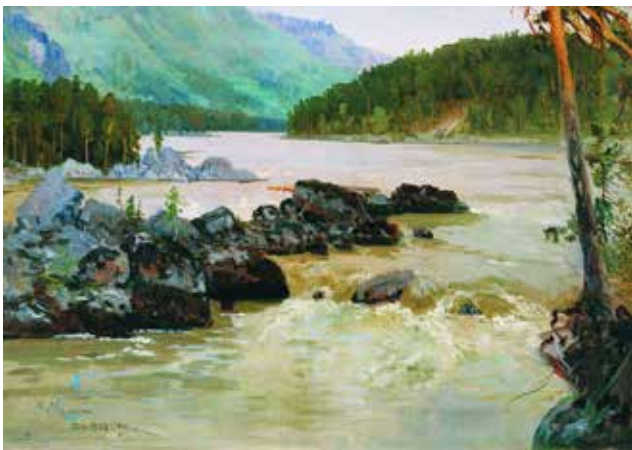

Илл. 5. Г.И. Гуркин. «Вид на Белуху». 1926 г. Холст, масло, 38,0 × 52,5 см // Национальный музей Республики Алтай им. А.В. Анохина (г. Горно-Алтайск)

Илл. 6. Г.И. Гуркин. «Корона Катунь». 1910 г. Холст, масло, 105,0 × 145,0 см // Томский областной художественный музей (г. Томск)

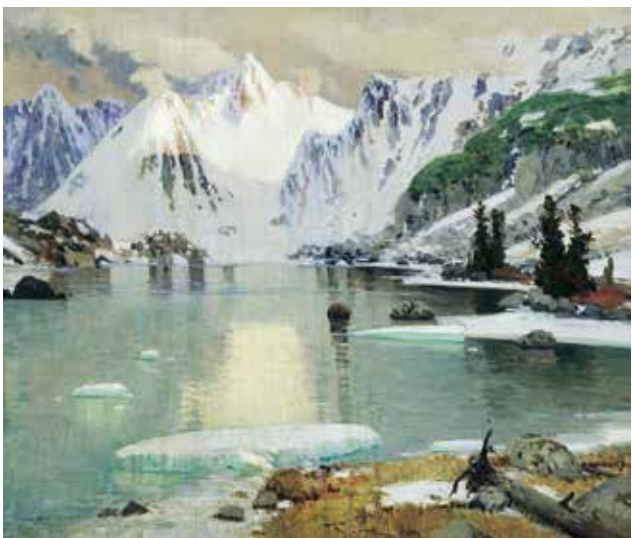

Илл. 7. Г.И. Гуркин. «Катунь весной». 1906 г.
Холст, масло, 44,0 × 63,5 см // Алтайский
краевой музей изобразительных и прикладных
искусств (г. Барнаул)

Илл. 8. Г.И. Гуркин. «Хан-Алтай». 1907 г.
Холст, масло, 160,0 × 205,0 см // Томский
областной художественный музей (г. Томск)

Илл. 9. Г.И. Гуркин. «Озеро горных духов
(Дены-Дёрь)». 1910 г. Холст, масло, 68,0 × 79,0 см //
Иркутский областной художественный музей
им. В.П. Сукачева (г. Иркутск)

Прекрасная по мастерству и вложенному в нее чувству картина «Корона Катунь» (1910) написана в тонких голубовато-зеленых тонах (это изблюбленная гамма художника) [8, с. 61]. Она изображает вечер ранней весны на Алтае, когда, вскрывшаяся Катунь ломает и громоздит друг на друга голубые льдины. На середине реки, подобно сказочной короне, увенчивающей красавицу Катунь, возвышается высокий каменный остров, над каменными зубцами, которого, возвышается стена могучих зеленых кедров – живое украшение короны. В частном собрании есть второй вариант данной картины, где вид на реку написан с другой стороны, со стороны ущелья и гор. Своенравной, неутомимой реке Сибири, без которой немыслима жизнь алтайских племен, посвящено полотно «Катунь весной» (1906) [6, с. 32]. Стремительность потока подчеркнута удачно, найденной деталью: бревно на берегу, выброшенное волнами. Автор уже не просто написал Катунь, а сложил целую лирическую поэму, создал образ сибирской красавицы-реки в гармоничных формах и линиях с четким построением, ритмом масс, планов, красочных отношений.

Вообще же, сотни этюдов, рисунков, больших и маленьких картин посвятил Г.И. Гуркин Катунь, изображая ее в любом состоянии, в любое время дня и года. Но, художник воспевал ее не только в живописи. Он посвящал реке стихотворения, писал о ней в предисловиях к каталогам своих выставок, в газетных и журнальных статьях, наконец, в письмах к своим друзьям и родственникам. Вот, например, строки о Катунь, взятые из большого лирического очерка «Алтай и Катунь», который Г.И. Гуркин предпослал каталогу, или, как тогда говорили, «Указателю выставки картин» в 1915 году: «И вот среди этого могучего заколдованного царства, среди величественной природы, среди громад голубых гор, среди темных лесов, по нежным, благоухающим цветным долинам, по золотому дну Алтая, течет изумленная река – красавица Катунь. Глубоко врезалась она в самое сердце Алтая и между ущелий извилась голубою лентой. Бурная, неутомная, крепко прижалась она к груди великана и стремительно, с шумом, течет вперед... И нет, кажется, никакой силы, могущей остановить ее течение, нет преград ее стремлению и могучему бегу» [8, с. 46]. Важно отметить, что во втором же периоде были созданы и лучшие литературные произведения Г.И. Гуркина – это очерки, рассказы, стихотворения в прозе, написанные им на русском языке, как результат сближения художника с сибирскими писателями: Г.Д. Гребенцовым, В.Я. Шишковым, Г.А. Вяткиным, ученым Г.Н. Потаниным. Еще одно подтверждение неиссякаемой любви художника к родной алтайской природе, превосходного знания ее особенностей, тонкого художественного чутья – это картина «Ледоход» [4, с. 24] (илл. 10).

На картине мы видим ту пору ледохода, когда большая вешняя вода уже прошла и вместо шумной, сильной, бурлящей реки на картине изображена тихая, зеленая от отражения в ней, окружающего леса гладь воды и медленно, плывущие по ней кристаллы белых отставших льдинок. Река, да и вся, окружающая ее природа, как бы отдыхает от бурной весенней страды, о

которой напоминают лишь выброшенные на берег огромные льдины. С неменьшим чувством и настроением, чем картина «Озеро горных духов (Дены-Дёрь)» (1910), написана художником и миниатюра под тем же названием, хранящаяся ныне в Иркутском областном художественном музее им. В.П. Сукачева. Там же есть и оригинальная его картина «Былина» (1910) – наиболее удачная из картин бытового жанра [4, с. 27]. Человек является здесь деталью на фоне грандиозной горной панорамы. Интересны также его картины из частной коллекции А.В. Андрианова (г. Томск): «Ул шумит» (1906), «Маки» (1906) и «Катунь» (1908) [4, с. 27] (илл. 11).

Оригинальна его картина-эскиз – «Телецкое озеро (Алтын-Коль)» (1915, Забайкальский краевой краеведческий музей имени А.К. Кузнецова), где о грозном владычестве слепых сил стихии говорит тяжелая гряда туч на дальнем горизонте и бело-зеленые гребни бурунов на темно-синей поверхности озера [6, с. 36]. Живописец прожил на его берегу целый месяц и написал свыше десяти этюдов маслом и акварелью, стараясь уловить малейшие перемены освещения при различной погоде и ветре. Ко второму периоду творчества Г.И. Гуркина относится и целый ряд работ, выполненных художником пером на ватмане «Напал на след», «В тайге», «Горная речка» и др. [4, с. 28]. Особенно интересен его рисунок «Напал на след» (1908), в котором заметно влияние поэтических преданий [4, с. 28]. От него веет романтикой приключений среди дикой природы. И удалой охотник, и богатырский конь – это неперенные герои народных сказаний – охвачены волнением: вот след зверя... Еще мгновение – и всадник ринется в погоню.

С настроением алтайца-охотника хорошо гармонирует горный пейзаж. Сумрачно смотрят снежные великаны на смельчака. По небу мечутся лохмотья разорванных туч, предвещающая непогоду. Горы словно бы застыли в грозном ожидании, готовые обрушиться на дерзкого пришельца. А, тому все нипочем: он увлечен напряженным всадником с хитрым и коварным зверем. Горец знает здесь каждую тропу, каждый камень и ничего не боится: с ружьем да резвым конем – какие могут быть страхи! Третий период творчества Г.И. Гуркина с 1918 по 1937 годы был характерен тем, что в эти годы внимание художника было обращено главным образом к этнографии. В эти же годы Г.И. Гуркин по заказу геологического музея Академии Наук СССР выполнил капитальную работу – красочную панораму «Геологическое строение Тана-Тувинских гор» [4, с. 28]. Выполненные им этнографические работы из жизни и опыта алтайцев (подробное описание домашней утвари, одежды и жилища алтайцев, снаряжения охотников, атрибутов шаманства и т.д.), составляя около трех тысяч рисунков и, понятно, что они могут явиться предметом особого исследования. Занимаясь этнографией, Г.И. Гуркин по-прежнему пишет множество этюдов и картин. При общем хорошем впечатлении гуркинские пейзажи этого периода были бледны по колориту, местами излишне прозрачны. Это, может быть, являлось результатом поспешности в исполнении, или следствием иной, этнографической направленности творчества. Характерны

Илл. 10. Г.И. Гуркин. «Ледоход». 1911 г. Холст, масло, 157,0 × 202,0 см // Томский областной художественный музей (г. Томск)

Илл. 11. Г.И. Гуркин. «Маки». 1906 г. Холст, масло, 44,0 × 65,0 см // Томский областной художественный музей (г. Томск)

в этом отношении картины, полностью решенные в цвете и в тональности «Охотники в горах» и «Охотники у озера», написанные художником за несколько сеансов [4, с. 30]. Обе картины смотрятся эскизно, т.к. не везде прописана фактура предметов и деталей ландшафта. Перспектива в обеих картинах теряется вследствие бледного колорита.

Но, превосходно дан рисунок основных контуров, фигур, горных вершин, с тончайшим мастерством изображен чистый, прозрачный горный воздух. В обеих картинах весом и зрим горный ландшафт: скалы, снег, одинокие ели, зацепившиеся корнями за голые скалы.

Особое место занимает человек – царь природы, который властен над лесами, горами и реками. В 1925-1926 годах Г.И. Гуркин принимает активное участие в выставках в Новосибирске и в Москве, возвращается на Алтай: создает ряд произведений, посвященных социалистическому строительству, созданию совхозов и колхозов (на примере его картин, этюдов и портретов «Чемальская гидростанция», «Алтайские партизаны», «Портрет партизана тувинца», «Собрание колхозников в Аносе», «Пионерка» и др.) [4, с. 30]. В оптимистическом произведении «Чемальская гидростанция» (1936), пронизанным радостным,

светлым настроением, автор воспеваёт величие родной стихии, преображённой сильной, богатырской рукой когда-то забитого и тёмного кочевника, романтику энтузиазма алтайского народа в строительстве новой счастливой жизни, в борьбе за лучшее будущее [6, с. 54]. Весь средний план на фоне горы «Верблюды» занимает сооружение, созданное по воле людей [6, с. 54]. Плотина построена крепко, на века. И, здесь Г.И. Гуркин снова применяет свой излюбленный композиционный прием: поток воды устремлен прямо на зрителя. Но, теперь это не бурная дикая река, а укрощенные тихие воды, которые несут свет и энергию для родного края. Чтобы лучше подчеркнуть мощь первой на Алтае гидроэлектростанции, на площадке плотины размещены не большие фигурки людей. Не лишним является здесь и седой старый утес на первом плане слева, который уже не в силах противостоять разуму человека – творца и создателя.

Последней крупной работой Г.И. Гуркина была картина «Хан-Алтай», написанная художником в 1936 году, уже в 66-летнем возрасте [4, с. 30]. Вышеназванная работа в некоторой степени повторяет исполненную художником в 1907 году картину «Хан-Алтай» [4, с. 30]. Произведение 1907 года занимает особое место не толь-

ко в творческой биографии самого художника, но и в истории сибирского пейзажа вообще, являясь наиболее полным, наиболее монументальным, поэтически образным, художественным выражением любви народа к природе Алтая.

Это глубоко национальное произведение, – вот, почему, картина является самой известной и самой популярной из всех тех, исключая, пожалуй, еще картину «Озеро горных духов», которые когда-либо написал Г.И. Гуркин [8, с. 38]. При этом она значительна и высоким совершенством всех компонентов художественного мастерства, будь то композиция, рисунок, или, тем более, живопись, в которой художник был особенно одарен.

Таким образом, творчество Г.И. Гуркина занимает особое место в изобразительном искусстве Сибири. Своим творчеством художник выполнил дело большой важности: открыл для русской живописи неповторимую красоту сибирского пейзажа. Богатый колорит, интимность и задушевность передачи родных ландшафтов – все это ставит Григория Ивановича Гуркина в ряд законченных продолжателей пейзажной живописи русской школы, начавшейся еще с С.Ф. Щедрина и М.Н. Воробьева, и пошедшей дальше через А.К. Саврасова к И.И. Шишкину, Ф.А. Васильеву и И.И. Левитану.

Список литературы:

1. Григорий Иванович Чорос-Гуркин: [альбом / сост. В.Э. Кыдыев; предисл. В.И. Эдокова, ред. рус. и алтайс. текстов М.К. Аксана]. Горно-Алтайск : Ак Чечек, 1994. 112 с.: ил.
2. Григорий Иванович Чорос-Гуркин = Grigory Choros-Gurkin: Кат. выст. / М-во культуры РФ. Ком. культуры правительства Респ. Алтай. Горно-Алтайский Респ. музей; [сост. кат. Р.М. Еркинова; Авт. вступ. ст. А.С. Суразаков]. Б. м., [1995?]. 56 с.: ил.
3. Кривонденченков С.В. Последний ученик И.И. Шишкина. *Антикварное обозрение*. 2005. № 1(14). С. 16–18: 4 цв. ил.
4. Образцов Г.А. Г.И. Гуркин – алтайский художник-пейзажист. Горно-Алтайск : Кн. изд-во, 1958. 48 с.: ил.
5. Снитко Л.И. Первые художники Алтая. Л. : Художник РСФСР, 1983. 155 с.
6. Стрельцов С.А. Григорий Иванович Гуркин. [1870-1937]. Л. : Художник РСФСР, 1966. 71 с.: ил.
7. Чорос-Гуркин Г.И. Библиографический указатель. Горно-Алтайск : Национальная библиотека Республики Алтай, 2005. 44 с.
8. Эдоков В.И. Г.И. Гуркин: Очерк о жизни и творчестве. [Барнаул] : Алт. кн. изд-во, 1967. 118 с.: ил.
9. Эдоков В.И. Возвращение Мастера [Об алт. художнике-пейзажисте Г.И. Гуркине]. Горно-Алтайск : Чаптыган, 1994. 237 с.: ил.

References:

1. Grigoriy Ivanovich Choros-Gurkin: [al'bom / sost. V.E. Kydyev; predisl. V.I. Edokova, red. rus. i altajs. tekstov M.K. Aksana]. Gorno-Altajsk: Ak Chechek, 1994. 112 s.: il.
2. Grigoriy Ivanovich Choros-Gurkin = Grigory Choros-Gurkin: Kat. vyst. / M-vo kul'tury RF. Kom. kul'tury pravitel'stva Resp. Altaj. Gorno-Altajskij Resp. muzej; [sost. kat. R.M. Erkinova; Avt. vstup. st. A.S. Surazakov]. B. m., [1995?]. 56 s.: il.
3. Krivondenchenkov S.V. Poslednij uchenik I.I. Shishkina. *Antikvarnoe obozrenie*. 2005. № 1(14). S. 16–18: 4 tsv. il.
4. Obraztsov G.A. G.I. Gurkin – altajskij hudozhnik-pejzazhist. Gorno-Altajsk: Kn. izd-vo, 1958. 48 s.: il.
5. Snitko L.I. Pervye hudozhniki Altaja. L.: Hudozhnik RSFSR, 1983. 155 s.
6. Strel'tsov S.A. Grigoriy Ivanovich Gurkin. [1870-1937]. L.: Hudozhnik RSFSR, 1966. 71 s.: il.
7. Choros-Gurkin G.I. Bibliograficheskij ukazatel'. Gorno-Altajsk: Natsional'naja biblioteka Respubliki Altaj, 2005. 44 s.
8. Edokov V.I. G.I. Gurkin: Oчерk o zhizni i tvorchestve. [Barnaul]: Alt. kn. izd-vo, 1967. 118 s.: il.
9. Edokov V.I. Vozvraschenie Mastera [Ob alt. hudozhnike-pejzazhiste G.I. Gurkine]. Gorno-Altajsk: Chaptagan, 1994. 237 s.: il.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-26>

УДК 371.134:379.81:378.6(477)

Богатирьова Г.А.

Донецький національний університет економіки і торгівлі
імені Михайла Туган-Барановського

АНАЛІЗ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ ДО АНІМАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ БАКАЛАВРІВ З ТУРИЗМУ ЗАКОРДОНОМ

Анотація. У статті автором здійснено аналіз закордонного досвіду професійної підготовки до анімаційної діяльності бакалаврів з туризму. Зазначено, що кількість людей які активно використовують плоди діяльності культурно-анімаційних закладів, а також самих творців цього процесу (аніматорів) постійно зростає. Готовність до професійної анімаційної діяльності надає можливість бакалаврам з туризму реалізувати свій творчий, особистісний та професійний потенціал у майбутній професійній діяльності. Тож, сучасна підготовка фахівця нового типу вимагає створення та оптимізації умов, необхідних для ефективного формування певного рівня професійних й особистісних компетенцій студентів у процесі професійної підготовки орієнтованій на зарубіжний досвід ефективної професійної підготовки до анімаційної діяльності бакалаврів з туризму.

Ключові слова: бакалаври з туризму, анімаційна діяльність, професійна підготовка, зарубіжний досвід.

Bogatyreva Galina

Donetsk National University of Economics and Trade
named after Mykhailo Tugan-Baranovsky

ANALYSIS OF PROFESSIONAL TRAINING FOR ANIMATION ACTIVITIES OF BACHELORS IN TOURISM ABROAD

Summary. In the article, the author analyzes the foreign experience of professional training for animation activities of bachelors in tourism. It is noted that the number of people who actively use the fruits of cultural and animation institutions, as well as the creators of this process (animators) is constantly growing. Readiness for professional animation provides an opportunity for bachelors in tourism to realize their creative, personal and professional potential in their future professional activities. The purpose of the article is a theoretical analysis of foreign experience of professional training for animation activities of bachelors in tourism. Therefore, modern training of a new type of specialist requires the creation and optimization of conditions necessary for the effective formation of a certain level of professional and personal competencies of students in the course of professional training, focusing on foreign experience of effective professional training for animation activities of bachelors in tourism. The analysis of foreign experience in training professional personnel for the leisure and animation industry, allowed the author to state that "the educational system of democratic countries of the world has a cultural and creative model, the purpose of which is not only to give knowledge, but also to teach how to apply this knowledge, skills and abilities together with the generation of personal abilities of a specialist in various forms of socio-cultural practice, namely, animation (leisure) activities». The theoretical analysis of literary sources and Internet resources has made it possible to find out that in most European countries, future specialists from animation activities are educated at pedagogical faculties, where there is a discipline "leisure Pedagogy", focused on increasing practical training and training programs are divided into managerial and non-managerial specialties. But there are many world-famous institutions of higher education that provide professional training for animation activities of bachelors in tourism.

Keywords: bachelor's degree in tourism, animation activity, professional training, foreign experience.

Постановка проблеми. Соціально-економічні зміни, процеси глобалізації та інтеграції, що відбуваються нині у світі, визначили нові пріоритети у професійній підготовці майбутніх фахівців. Так, Генеральною Осамблеєю ООН 2017 рік було проголошено роком «Міжнародного стійкого туризму» [1], що має стати потужним поштовхом для розвитку економіки багатьох країн світу, у тому числі й України. «Це унікальна можливість побудувати більш відповідальний туристський сектор з більш активною позицією, який зможе повною мірою використати свій величезний потенціал, поклавши його на службу економічному розвитку, соціальній інклюзії, миру та взаєморозумінню, збереженню куль-

турних цінностей та навколишнього середовища», – наголосив Генеральний секретар ЮНВТО Талеб Рифаї [1]. За задумом авторів проекту, «Міжнародний рік стійкого туризму» має сприяти підвищенню ролі туризму у наступних п'яти ключових напрямках: 1) інклюзивний та стійкий економічний зріст; 2) соціальна інклюзивність, працевлаштування та зменшення масштабів малозабезпеченого населення; 3) ефективне використання ресурсів, охорона навколишнього середовища та зміни клімату; 4) культурні цінності, різноманіття та спадщина; 5) взаєморозуміння, мир та безпека [1]. Тож, у сучасному суспільстві вимагають від вищої освіти формування у майбутнього фахівця системи професійно зна-

чущих знань з туризму, розвитку особистісних творчих якостей, здатності ефективно застосувати у практичній туристській діяльності професійні уміння, знання та навички, задля того, щоб Українські фахівці з туризму мали не аби яку конкурентоспроможність на міжнародному туристичному ринку праці.

Аналіз актуальних досліджень. Анімаційна діяльність є особливо унікальна, оригінальна та неповторна діяльність в галузі дозвілля й особливо туристського, яка відрізняється широким різноманіттям зв'язків з реальністю, складністю компонентів взаємовідносин своєї внутрішньої структури. Окрім того, індивідуальний та колективний характер спілкування в процесі діяльності, попередньо визначаючий у поєднанні з великою духовно-інтелектуальною напругою та високим емоційним тону роботи, необхідність глибоких особистісних контактів професіонала-фахівця та його суб'єкта, формують узагальнене уявлення про унікальність діяльності фахівця цієї галузі [7].

Долучення анімаційних програм культурно-пізнавального, спортивно-оздоровчого, розважального характеру у складі туристських маршрутів та подорожей, підвищує їх престижність та попит на них на ринку туристичних послуг. Тож, дослідження питань формування готовності до анімаційної діяльності бакалаврів з туризму є актуальним, доцільним та важливим на сьогодні.

Як зазначає А. Портних, кількість людей які активно використовують плоди діяльності культурно-анімаційних закладів, а також самих творців цього процесу – менеджерів-аніматорів, режисерів-постановників, педагогів, фахівців з туристичної діяльності – постійно зростає. Значення дозвілля у житті людини велике та без сумніву зростатиме зі збільшенням матеріального, економічного, соціального рівня його життя та суспільства в цілому. Звідси зрозумілий підвищений інтерес до отримання вищої професійної освіти, пов'язаної з анімаційною діяльністю, а саме з анімаційною діяльністю в галузі туризму [6, с. 240].

Готовність до професійної анімаційної діяльності надає можливість бакалаврам з туризму реалізувати свій творчий, особистісний та професійний потенціал у майбутній професійній діяльності. Враховуючи це, сучасна підготовка фахівця нового типу вимагає створення та оптимізації умов, необхідних для ефективного формування певного рівня професійних й особистісних компетенцій студентів у процесі професійної підготовки.

Теоретичними засадами дослідження слугували праці вітчизняних авторів у таких напрямках: підготовка фахівців з дозвільної та анімаційної діяльності (Н. Гузій, Т. Лесіна, С. Масліч, А. Сидорук, І. Скрипченко); закордонний досвід з підготовки фахівців галузі дозвілля та анімаційної діяльності (І. Біла, Н. Маковецька, І. Петрова, Н. Яремака). Праці зарубіжних авторів: підготовка фахівців з дозвільної та анімаційної діяльності (З. Богатова, О. Джафарова, Р. Костецьки, С. Мамбеков, Е. Приезжева, А. Портних, В. Плотнікова, Т. Трусова, С. Жарая).

Та, не зважаючи на велику кількість досліджень науковців з питань професійної підготовки бакалаврів з туризму, проблема професійної підготовки до анімаційної діяльності в закладах

вищої освіти малодослідженою. Це можна пояснити тим, що анімаційна діяльність є досить новим поняттям в галузі дозвільної та туристичної діяльності і науково-методичні засади професійної підготовки бакалаврів з туризму до її здійснення визначені не в повній мірі.

Метою статті обрано теоретичний аналіз зарубіжного досвіду професійної підготовки до анімаційної діяльності бакалаврів з туризму.

Виклад основного матеріалу. Сучасна індустрія гостинності та туризму є одним з важливіших регуляторів зайнятості робота спроможного населення. За різними оцінками туризм створює кожне 10-11 робоче місце і усього створюється близько 3-х мільйонів робочих місць за рік. За даними міжнародної організації праці (МОП), у світовій туристській індустрії зайнято від 100 до 130 мільйонів людей, при цьому створення робочого місця в туризмі обходиться у 20 разів дешевше, ніж в інших галузях промисловості [8].

Як зазначає І. Петрова, у різних країнах функції організаторів дозвільної діяльності виконують фахівці різних напрямів підготовки. Так, наприклад, в Америці фахівці з організації дозвілля та анімаційної діяльності – педагоги галузі дозвілля – більше займаються плануванням вільного часу учасників; у Німеччині соціальні педагоги-організатори з організації дозвілля зайняті долученням активних учасників за місцем проживання; аніматори з Франції свою увагу приділяють самоорганізації дозвіллевих закладів. Кожна держава має свою концепцію підготовки фахівців галузі анімаційної діяльності. Її основні форми та методи відображають національну культуру, традиції, специфіку національного та історичного розвитку. Тож, автор наголошує, що повне копіювання закордонних технологій освіти не є правильним і заздалегідь приречене на відсутність успіху [5, с. 23].

Пан А. Ковальчук зазначає, що у більшості країн Європи майбутні фахівці з анімаційної діяльності отримують освіту на педагогічних факультетах, де є дисципліна «Педагогіка дозвілля». Також є окремі курси, такі як: «Мистецтвознавство», «Фізичне виховання», «Здоров'язбережувальні технології» [11].

Складність роботи фахівця галузі дозвілля та анімації, полягає у тому, що характер його діяльності потребує від фахівця оволодіння знаннями з широкого спектру питань: від основ соціальної та культурної політики держави, загальної організації системи соціального забезпечення, специфіки функціонування дозвіллевої інфраструктури, демографічних особливостей, для конкретних методів роботи з представниками різних груп населення. Тож, фахівець галузі дозвілля та анімаційного сервісу повинен володіти багатьма професійними навичками, які б вирішували проблеми з сфери соціології культури, педагогіки, психології та соціальної роботи [7].

У більшості країн зарубіжжя, вища освіта у галузі туризму та гостинності орієнтована на практичну роботу та має досить вузьку спеціалізацію. В залежності від країни навчання, більш популярними є наступні спеціалізації: готельний бізнес; туризм; гостинність; менеджмент в галузі розваг; анімація; організація харчування (кейтеринг); кулінарне виробництво.

Таблиця 1

**Кращі університети світу в галузі туризму та гостинності
за світовим рейтингом EDUSTEPS EDUCATION ABROADSTEP-BY-STEP [3]**

Назва навчального закладу	Країна	Короткі відомості
<i>SEGi University</i>	Малайзія	Школа гостинності і туризму в складі цього вища, має міжнародний знак якості. Викладання в університеті SEGi засновано на високих стандартах якості, спрямоване на підготовку фахівців для швидко зростаючого туристичного сектору Малайзії та інших країн. Студентам надають можливість для стажування та працевлаштування за рахунок співробітництва з багатьма готелями та ресторанами. В університеті можна вивчати міжнародний туризм та готельний менеджмент.
<i>Husson University</i>	США	Університет Хассона надає студентам можливість навчатися в інтернаціональному середовищі та пропонує більше 50 програм бакалаврату, а також, програми магістратури та докторантури. Майбутні фахівці з туризму можуть отримати ступінь бакалавра в готельному та туристичному менеджменті.
<i>Dublin Institute of Technology</i>	Ірландія	Дублінський технологічний університет пропонує сучасні навчальні програми, спираючись на стандарти традиційної європейської освіти. На відділені готельного менеджменту та туризму пропонують програми Foundation, сертифіковані та дипломні програми, програми бакалаврату та магістратури, а також, вузькоспрямовані короткочасні курси. Спеціалізацію можна отримати в туристичному, готельному та івент-менеджменті, туристичному маркетингу і міжнародному готельному бізнесі.
<i>Queensland Institute of Business and Technology</i>	Австралія	Інститут бізнесу та технологій Квінсленда співпрацює з Університетом Гриффіта та допомагає місцевим та іноземним студентам отримати вищу освіту та ступінь асоціату в комерції та бізнесі зі спеціалізацією в міжнародному туризмі та готельному менеджменті.
<i>Stenden University</i>	Нідерланди	Відділення туристичного та готельного менеджменту є одним з більших у Європі, також, можна отримати додаткову спеціалізацію менеджера бізнесу, медіа та розваг. Університет приділяє велику увагу інтеграції студентів у професійну індустрію, всі навчальні програми передбачають проходження серйозної робочої практики. Ступінь бакалавра та магістра можна отримати в готельному та туристичному менеджменті, менеджменті дозвілля, міжнародній готельній справі, готельному та сервісному менеджменті, дозвіллі та туризмі

В освітніх програмах з підготовки майбутніх фахівців з анімаційної діяльності та організації дозвілля велика частина навчального процесу належить практичному навчанню: наприклад, у Франції об'єм практичного навчання складає 55-65% усього навчального процесу, в Великобританії – 50%, в Італії – 40, в Німеччині – 35-40, в Бельгії – 30, в Польщі – 20-25 % [9, с. 54].

Навчальні програми в галузі туризму умовно поділені на управлінські та неуправлінські. Також, популярними стають нові напрями, такі як, готельне та ресторанне обслуговування класу люкс, які можна вивчати в магістратурі.

Більшість університетів надають стипендії, особливо для бізнес-спеціальностей в галузі туризму (табл. 1) [4].

Проведений Н. Маковецькою аналіз зарубіжного досвіду з підготовки професійних кадрів для галузі дозвілля та анімаційної діяльності, надав можливість автору констатувати, що

«освітня система демократичних країн світу має культурно-творчу модель, мета якої є не тільки надати знання, але й навчити застосовувати ці знання, вміння та навички разом з генерацією особистісних здібностей фахівця у різних формах соціально-культурної практики, а саме – анімаційної (дозвіллевой) діяльності» [2, с. 123].

Висновки. Таким чином, здійснений теоретичний аналіз літературних джерел та інтернет-ресурсів уможливив з'ясувати, що у більшості країн Європи майбутні фахівці з анімаційної діяльності отримують освіту на педагогічних факультетах, де є дисципліна «Педагогіка дозвілля», орієнтована на збільшення практичної підготовки і за програмами навчання має розділення на управлінські і неуправлінські спеціальності. Але існує багато всесвітньо відомих закладів вищої освіти, що здійснюють професійну підготовку до анімаційної діяльності саме бакалаврів з туризму.

Список літератури:

- 2017 год – Международный год устойчивого туризма в интересах развития. URL: <http://media.unwto.org/ru/press-release/2017-01-10/2017-god-mezhdunarodnyi-god-ustoichivogo-turizma-v-interesakh-razvitiya>
- Маковецька Н.В. Організація підготовки майбутніх фахівців анімаційної діяльності у вищих навчальних закладах зарубіжних країн. *Збірник наукових праць. Педагогічні науки*. Херсон, 2016. Вип. 71(1). С. 123–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_71%281%29_25
- Мировой рейтинг университетов гостеприимства – 50 лучших школ мира. URL: <https://edusteps.com.ua/blog/1331-mirovoy-reyting-universitetov-gostepriimstva-50-luchshih-shkol-mira.html>
- Образование за рубежом: основная информация. URL: <https://www.hotcourses.ru/study-abroad-info/subject-guides/studying-travel-and->
- Петрова І.В. Дозвілля в зарубіжних країнах: навчальний посібник. Київ : Кондор, 2005. 408 с.

6. Портных А.В. Анимационные технологии в туризме как форма повышения профессиональной компетентности будущих специалистов. *Вестник Югорского государственного университета*. 2015. № S4 (39). С. 238–242.
7. Развитие анимационной деятельности в зарубежных странах. URL: http://geolike.ru/page/gl_7065.htm
8. Трусова Н.М., Трусов А.Н. Образование в сфере туризма: проблемы и пути решения. *Вестник Кем. ГУКИ*. 2015. № 33. С. 177–186.
9. Voisard M. Soziokulturelle Animation beobachtet: Ein system the oretischer Beratung. *Freizeitpädagogik, Heidelberg*: Carl-Auer Verlag, 2005. 92 s.
10. International year of sustainable tourism for development. URL: <http://www.tourism4development2017.org/>
11. Kowalczyk A. Geografia Turyzmu. Warszawa : Uniwersytet Warszawski, 1997.

References:

1. 2017 god – Mezhdunarodnyj god ustojchivogo turizma v interesah razvitiya [2017 – International Year of Sustainable Tourism for Development]. URL: <http://media.unwto.org/ru/press-release/2017-01-10/2017-god-mezhdunarodnyi-god-ustojchivogo-turizma-v-interesakh-razvitiya>
2. Makoveczka, N.V. (2016). Organizaciya pidgotovky majbutnix faxivciv animacijnoyi diyalnosti u vyshhyx navchalnyx zakladax zarubizhnyx krayin [Organization of the preparation of maybutnyh fakhivtsivs of the animatical activity in the chief mortgages of foreign countries]. *Zbirnyk naukovyx prac. Pedagogichni nauky*. Vyp. 71(1). S. 123–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppn_2016_71%281%29_25 (in Ukrainian)
3. Mirovoj rejting universitetov gostepriimstva – 50 luchshih shkol mira [World ranking of hospitality universities – 50 best schools in the world]. URL: <https://edusteps.com.ua/blog/1331-mirovoy-rejting-universitetov-gostepriimstva-50-luchshih-shkol-mira.html>
4. Obrazovanie za rubezhom: osnovnaya informaciya [Education abroad: basic information]. URL: <https://www.hotcourses.ru/study-abroad-info/subject-guides/studying-travel-and->
5. Petrova, I.V. (2005). Dozvillya v zarubizhnyx krayinax: navchalnij posibnyk [Leisure in foreign countries: a textbook]. Kyiv: Kondor, 408 s. (in Ukrainian)
6. Portnyh, A.V. (2015). Animacionnye tekhnologii v turizme kak forma povysheniya professional'noj kompetentnosti budushchih specialistov [Animation technologies in tourism as a form of improving the professional competence of future specialists]. *Vestnik Yugorskogo gosudarstvennogo universiteta*. № S4 (39). S. 238–242. (in Russian)
7. Razvitie animacionnoj deyatel'nosti v zarubezhnyh stranah [Development of animation activities in foreign countries]. URL: http://geolike.ru/page/gl_7065.htm
8. Trusova, N.M., & Trusov, A.N. (2015). Obrazovanie v sfere turizma: problemy i puti resheniya [Tourism education: problems and solutions]. *Vestnik Kem. GUKI*. № 33. S. 177–186. (in Russian)
9. Voisard, M. (2005). Soziokulturelle Animation beobachtet: Ein system the oretischer Beratung. *Freizeitpädagogik, Heidelberg*: Carl-Auer Verlag, 92 s.
10. International year of sustainable tourism for development. URL: <http://www.tourism4development2017.org/>
11. Kowalczyk, A. (1997). Geografia Turyzmu. Warszawa: Uniwersytet Warszawski.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-27>

УДК 37.378.1

Величко І.Г., Бойченко Ю.В.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ЖУРНАЛІСТСЬКА ЕТИКА ЯК ПОКАЗНИК ВИСОКОДУХОВНОЇ ОСОБИСТОСТІ СПЕЦІАЛІСТА. ПРОБЛЕМАТИКА ТА НЕОБХІДНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ ДИСЦИПЛІНИ У ВИЩІЙ ШКОЛІ. ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. У статті проаналізовано питання необхідності викладання професійної етики журналіста як навчальної дисципліни в сучасних вищих навчальних закладах України. Автори наголошують на важливості викладання цієї дисципліни задля підвищення моральної свідомості майбутніх спеціалістів та самосвідомості представників медіа сфери, певного формування здатності студента до етичної рефлексії. Під час дослідницької роботи відзначається низка проблем, таких як: надмірне спрощення професійних та етичних питань у викладанні вищезазначеної дисципліни; прагнення формалізувати процеси моральних норм; прагматизація запропонованих рекомендацій. На думку авторів, по-перше, дисципліна професійної етики як навчального курсу для майбутніх журналістів повинна будуватися як цілісна система, де основні етичні принципи мають бути продемонстровані на практиці, доводячи дієвість певних базових основ для вирішення практичних питань. По-друге, студенти повинні сприймати професійні етичні норми абсолютно у широкому розумінні, а не в традиційно вузькому розумінні цього поняття.

Ключові слова: мораль, етичні норми, професійна етика журналіста, проблеми викладання професійної етики, етичні принципи, етична рефлексія.

Velichko Irina, Boychenko Julia

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

JOURNALISTIC ETHICS AS AN INDICATOR OF A HIGHLY SPIRITUAL PERSONALITY OF A SPECIALIST. PROBLEMS AND NECESSITY OF TEACHING THIS DISCIPLINE IN HIGHER EDUCATIONAL ESTABLISHMENTS. PEDAGOGICAL ASPECT

Summary. The article analyzes the issue of the necessity to teach the professional ethics of a journalist as a discipline in modern Higher educational institutions of Ukraine. The authors emphasize the importance of teaching this discipline in order to increase the moral consciousness of future professionals and the self-awareness of the media, a certain formation of the student's ability to ethical reflection. Today, many scholars are trying to study the problems of journalistic ethics and principles. Here we can talk about such personalities as M. Popovych, who researched the issues of moral principles of journalistic ethics, A. Moskalenko, who wrote more about the press, exploring its functions and principles. We could mention the works of such scientists as E. Greg, R. Leshnichak, who focused more on the development and features of curricula for students – journalists. R. Kiddler, S. Ward, V. Zdrovega, N. Karpachova, O. Kuznetsov consider some issues of this problem in their works. During the research work a number of problems have been revealed, such as: excessive simplification of professional and ethical issues in the teaching process; the desire to formalize the processes of moral norms; pragmatization of the proposed recommendations. According to the authors, first of all, the discipline of professional ethics as a training course for future journalists should be built as a holistic system, where basic ethical principles must be demonstrated in practice, proving the effectiveness of certain basic principles for solving practical the issues. The second moment, students should perceive professional ethical norms in a completely broad sense, not in the traditionally narrow sense of the term. In other words, a responsible conscious journalist is a person who a) has a civic consciousness; b) is a sufficiently erudite, knowledgeable person who is constantly trying to improve and enhance his/her knowledge, c) is able to think independently, completely autonomously, and not only in accordance with the current situation, d) who perceives his/her profession completely consciously and is trying to work in accordance with the concepts of ethical norms that will form the basis for her further professional activity outside the Higher education institution.

Keywords: morality, ethical norms, professional ethics of a journalist, problems of teaching professional ethics, ethical principles, ethical reflection.

Постановка проблеми. Сукупність норм, правил, принципів, позицій, внутрішніх переконань, які демонструють взаємовідносини у журналістській сфері з позицій добра і зла, формують поняття професійної етики журналіста. Життєва практика людства неодноразово доводить, що вирішення будь-яких суспільних проблем та особливо проблем у медіа-сфері є просто неможливим без усвідомлення певних індивідуальних та суспільних етичних норм та принципів та викладання такої навчальної дисципліни як "Професійна етика журналіста" у вищих навчальних закладах України має ставити собі за

мету, перш за все, саме вирішення вищезазначених проблем.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Поняття професійної етики журналіста, як і будь-якої іншої прикладної етики, означає конкретизацію основних етичних принципів та норм, застосованих у певній конкретній предметній сфері. Відповідно, підручники з цієї дисципліни зазвичай структуруються наступним чином: по-перше, подається більш-менш стисле і часто надмірно спрощене визначення основних етичних підходів та концепцій, друга ж частина дуже часто мало пов'язана або

зовсім не має ніякого зв'язку з першою частиною та присвячена аналізу типових ситуацій та конфліктів, які мають місце у журналістській практиці. На перший погляд, це цілком логічний і дієвий підхід, але в той же час в ньому приховується низка серйозних недоліків, які потребують вивчення та певної практичної корекції. Сучасні ж моральні особливості функціонування інформаційного простору, зокрема українського, потребують глибинного наукового осмислення та коригування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день досить багато науковців намагаються досліджувати проблеми журналістських етичних норм та принципів. Тут можна говорити про таких достатньо відомих особистостей, як М. Попович, який досліджував питання моральних принципів журналістської етики, А. Москаленко, який більш активно писав про пресу, досліджуючи її функції та принципи. Можна згадати праці таких науковців, як Е. Грег, Р. Лешнічак, який акцентував більше на розробці та особливостях навчальних програм для студентів-журналістів. Р. Кіддер, С. Уорд, В. Здоровега, Н. Карпачова, О. Кузнецов також розглядають окремі питання цієї проблеми у своїх працях. З. Фройд, наприклад, вивчав на практиці факти впливу інформації ЗМІ на свідомість людини. Вченими не один день розглядалися і вивчалися питання теорії і практики журналістської діяльності, питання зовнішньої і внутрішньої свободи, вільного вираження поглядів у журналістській практичній діяльності, поняття етики та етикету.

Варто зацентувати, що ті журналістські протести, які мали місце у 2004 році довели, що питання етичних норм є не лише словами та для багатьох журналістів такі поняття вірності професійним принципам та відповідальність перед суспільством, як виявилось, важать набагато більше, ніж особистий добробут та інші питання матеріального характеру. Саме ці протести в свій час і підштовхнули суспільство, фахівців до бажання створити так звану «соціально відповідальну журналістику».

Мета статті – показати основні теоретичні та практичні засади з питань журналістської етики. Зобразити реальну картину кодексу журналіста в Україні, висвітлити пріоритет загальнолюдських цінностей.

Виклад основного матеріалу. Варто зазначити, що в таких інтелектуальних професіях у нашому суспільстві, як вчитель, лікар, журналіст, юрист та ін. морально-етичний аспект відіграє особливо важливу роль і інакше бути не може, адже у процесі своєї професійної діяльності вищезазначені фахівці активно співпрацюють з внутрішнім світом інших людей, та й дуже часто впливають на нього свідомо чи несвідомо. Зрозуміло, що до представників таких професій суспільство має висувати абсолютно особливі певні вимоги, які мають стосуватися саме морально-етичних принципів спочатку індивідуума, а потім як результат і суспільства в цілому. Не виключенням є і представники сфери масмедіа, які мають не лише свої професійні права, а й обов'язки також. Відомо, що одним із найголовніших обов'язків журналіста є чесність. Чес-

ність – це відсутність права на брехню, це певна вимога говорити правду, бути чесним перед собою та людством, заради якого, власне, і існує ця інтелектуальна професія. А тому, треба розуміти, що будь-які вигадки, перекручування фактів та таке інше у роботі журналіста є абсолютним порушенням будь-яких стандартів та етичних правил і норм. Говорячи про професію журналіста, необхідно розуміти, що інтереси слухача, які мають право бути правдиво обізнаними відносно того чи іншого питання мають превалювати над інтересами фахівця. Все це добре відомо у журналістському середовищі, як і те, що мовна культура спеціаліста має бути на рівні, адже саме мова є невід'ємною складовою справжньої журналістики [1]. Як і те, що потрібно розмежовувати поняття викладення фактів і суто журналістський коментар, адже аудиторія сама має право на власні незалежні висновки з того, що вона чує. Всі ці базові поняття прописані у підручниках для журналістів, та на жаль, не акцентується увага на індивідуальному підході та відношенні майбутнього фахівця до проблем морально-етичних норм, з якими після закінчення вузу майбутній фахівець обов'язково зіткнеться. Саме тому, одним із корегуючих моментів, на нашу думку, при дослідженні цього питання має бути саме направленість фахівця (в даному випадку викладача вузу) на кожного окремого індивідуума, на кожну окрему особистість, а ще точніше на розкриття його внутрішнього світу (потенціалу) та закладка ще з університетської лави певного гуманного ставлення до самого себе, до суспільства в цілому, до майбутніх колег, до майбутньої аудиторії. І це є дуже важливим моментом, адже з невеличких, на перший погляд, абсолютно непомітних помилок в перспективі з'являються великі, а іноді і зовсім невиправні соціальні проблеми-помилки. Місією викладача у вищому навчальному закладі (і це вже педагогічний аспект) – донести до майбутнього журналіста ті прості істини, які на сьогоднішній день є лише, на жаль, формальними моментами та продемонструвати, як це працює на практиці. Викладач має показати і розкрити студенту більш детально природу тих явищ та етичних понять, завдяки яким формується висока моральна самосвідомість людини, відповідальність, норми і правила поведінки майбутнього журналіста у суспільстві, усвідомлення та не знецінення своїх знань та напрацювань, чесність перед собою та перед аудиторією задля якої він працює, перш за все [3]. Беручи до уваги певні показники наукових досліджень України, які проводились у вищезазначеній сфері, можна побачити істотно великий розрив між теоретичним наповненням університетського курсу та дійсними реаліями, з якими людина, яка професійно займається журналістикою зустрічається рутинно в процесі своєї діяльності. Практика доводить, що студенти-журналісти часто-густо взагалі нічого не знають про існування в Україні таких етичних кодексів, як «Кодекс професійної етики українського журналіста» (КПЕУ), наприклад, чи «Етичний кодекс українського журналіста» (ЕКУЖ) або дізнаються про них абсолютно випадково вже в процесі своєї практичної роботи. Певна частина випускників журналістських

факультетів взагалі вважає, що програма курсу «Журналістська етика» має бути змінена повністю. На думку студентів, необхідно менше спиратися на закордонний досвід та більше говорити про внутрішні проблеми України, знаходячи власні шляхи для їх вирішення. Деякі журналісти-випускники вважають, що це має бути не лише теоретичний курс, а й практичний також. Необхідно досліджувати проблемні ситуації та вчитися віднаходити певні об'єктивні моменти, досліджувати реалії, в яких згодом доведеться працювати журналісту та, звичайно, навчати майбутнього фахівця формулювати своє особисте ставлення до проблемних ситуацій та загалом до морально-етичних норм журналіста. Звичайно, є певний прошарок журналістів, для яких поняття морально-етичних норм взагалі не існує, мовляв, «золоте теля» понад усе, а «народ все і сам розуміє». Однак, переважна більшість респондентів вважає, що журналістська етика все ж таки має існувати і має базуватися на власних моральних засадах. І тут все, звичайно, залежить від того, чи має журналіст власну життєву позицію чи ні. Людина із твердою життєвою позицією собі не зраджує, навіть коли починаються тиски на журналістів. Якщо ця життєва позиція людини – говорити правду, то вона це робитиме за будь-яких обставин та змінить місце роботи, якщо обставини того вимагатимуть. Існує також чудова журналістська думка про те, що повний обсяг теоретичної бази журналістської етики можна реалізувати на практиці лише в тому випадку, якщо (або коли) власниками медіа будуть відносно чесні та порядні люди. Підсумовуючи, можемо говорити про те, що журналістська етика в Україні наразі переживає нелегкий період, як, власне, і журналістська професія в цілому. Та слід пам'ятати, що все, в кінцевому рахунку, залежить від людей, які обрали цю професію та наповнюють її конкретним змістом.

На жаль, в Україні, як і в деяких інших державах світу, етичні норми та правила, які оформлені в етичні кодекси, не мають юридичної сили, а тому єдиним покаранням у разі певних непорозумінь та при будь-яких інших неприємних моментах може бути лише певний суспільний осуд

та несхвалення колег. І цей момент теж має бути виправлений на державному рівні, адже всі мріють бачити Україну серед гідних правових держав світу, а цьому передують саме такі маленькі кроки, зроблені своєчасно на рівні середніх та вищих навчальних закладів держави. І дуже хотілося б, щоб в Україні, як і в усіх європейських державах мало місце розроблення та існування так званих кодексів або морально-етичних правил для регулювання будь-які етичних непорозумінь і проблем, у нашому випадку проблем, пов'язаних із функціонуванням медіа-сфери.

Тому, можливо, є сенс дещо переосмислити, пропустивши через себе, та глибинно усвідомити, а можливо, і суттєво розширити той перелік норм, правил та зобов'язань, які на сьогоднішній день прописані, але не несуть тієї юридичної сили, на відміну від багатьох країн Європи та не викладаються у вищих навчальних закладах нашої держави, як то має бути. Адже Кодекс – це сумісний труд і психологів, і філософів, і представників правових наук, і викладачів, і вже відомих журналістів.

Висновки і пропозиції. Роблячи висновки, хотілося б зазначити, що професійну етику журналіста як університетську дисципліну потрібно, перш за все, розглядати як абсолютно цілісну систему. Основні етичні принципи та норми повинні не лише декларуватися, але й активно демонструватися у суспільстві, доводячи свою дієвість. Майбутні випускники вузів повинні навчитися сприймати професійні моральні норми абсолютно в широкому, а не в традиційно вузькому розумінні цього поняття. Іншими словами, відповідальним свідомим журналістом, який дотримується етичних норм має вважатися людина: а) яка має громадянську свідомість; б) є достатньо ерудованою, знаючою людиною, людиною, яка постійно намагається вдосконалювати та покращувати свої знання; в) здатна мислити самостійно, іноді абсолютно автономно, не лише в рамках тієї ситуації, що склалася; г) сприймати свою професію абсолютно свідомо та рутинно відпрацьовувати певні правові рамки та поняття етичних норм, які складатимуть основу для подальшої професійної діяльності за межами вищого навчального закладу.

Список літератури:

1. Иванов В.Ф., Иванова Т.В. Профессиональная культура будущего журналиста. Журналистика в 1994 году. Москва, 1995. Вып. 3. С. 33–38.
2. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології : навчальний посібник Київ : Академвидав, 2004. 352 с.
3. Кузьмінський А. Педагогіка вищої школи : навч. посібник. Київ : Знання, 2005. 486 с.
4. Нагаєв В. Методика викладання у вищій школі : навчальний посібник Київ : Центр учбової літератури, 2007. 232 с.
5. Ортинський В. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 472 с.
6. П'ятницька В., Позднякова І. Основи наукових досліджень у вищій школі. Київ : Центр навч. літ-ри, 2003. 116 с.
7. Курлянд З.Н., Хмелюк Р.І., Семенова А.В. та ін.; за ред. З.Н. Курлянд. Педагогіка вищої школи : навчальний посібник. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2005. 399 с.
8. Перспективні освітні технології : науково-методичний посібник. За ред. Т.С. Сазоненко. Київ : Гопак, 2000. 560 с.
9. Резван О. Методика викладання у вищій школі. Харків : ХНАДУ: «Міськдруку», 2012. 152 с.

References:

1. Ivanov, V.F., & Ivanova, T.V. (1995). Professionalnaya kultura budushchego zhurnalista [Professional culture of the future journalist, Journalism in 1994]. Zhurnalistika v 1994 godu. Moskva. Vyp. 3. S. 33–38.
2. Dychkivska, I. (2004). Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii: navchalnyi posibnyk [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv: Akademvydav, 352 s.
3. Kuzminskyi, A. (2005). Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posibnyk [Pedagogy of high school]. Kyiv: Znannia, 486 s.
4. Nahaiev, V. (2007). Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli: navchalnyi posibnyk [Methods of teaching in high school.] Kyiv: Tsentru uchbovoi literatury, 232 s.

5. Ortynskiy, V. (2009). Pedahohika vyshchoi shkoly: navchalnyi posibnyk [Pedagogy of high school]. Kyiv: Tsentr uchbovoi literatury, 472 s.
6. Piatnytska, V., & Pozdniakova, I. (2003). Osnovy naukovykh doslidzhen u vyshchii shkoli [Fundamentals of research in high school]. Kyiv: Tsentr navch. lit-ry, 116 s.
7. Kurliand, Z.N., Khmeliuk, R.I., Semenova, A.V. ta in. (2005). Pedahohika vyshchoi shkoly: navchalnyi posibnyk 2-he vyd., pererob. i dop. [Pedagogy of high school]. Kyiv: Znannia, 399 s.
8. Sazonenko, T.S. (ed.) (2000). Perspektyvni osvichni tekhnolohii: nauково-metodychnyi posibnyk [Promising educational technologies]. Kyiv: Hopak, 560 s.
9. Rezvan, O. (2012). Metodyka vykladannia u vyshchii shkoli [Methods of teaching in high school]. Kharkiv: KhNADU: «Miskdruk», 152 s.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-28>

УДК 37.37.01

Величко І.Г., Васильківський О.С.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

РОЗРОБЛЕННЯ НОВІТНІХ ПРИНЦИПІВ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ У ВНЗ УКРАЇНИ НА ОСНОВІ ДОСВІДУ ЄВРОПЕЙСЬКОЇ ПЕДАГОГІКИ ТА НАЦІОНАЛЬНОЇ НАРОДНОЇ ОСВІТИ ХІХ СТОЛІТТЯ

Анотація. У даній статті розглядається методологія принципів організації освітнього процесу у ВНЗ України на основі досвіду європейської педагогіки та національної народної освіти ХІХ століття, а також парадигми їх впровадження у професійну підготовку студентів сьогодення. Аналіз історико-педагогічних напрацювань ХІХ століття, присвячених створенню народних шкіл, показує, що, незважаючи на відмінність фізичних, географічних умов, політичних причин, рас та віросповідань, історія народної освіти по суті пройшла один і той же шлях свого становлення. Певний екскурс в історію дав змогу зробити висновок про те, що усвідомлення необхідності ознайомлення студентів з принципами так званої «природовідповідності» та «культуро відповідності» у вищих навчальних закладах України є вкрай актуальним у сучасній теорії навчання. Запропоновані принципи з певними доробками можуть цілком допомогти сформуванню більш усвідомленого ставлення людини до вибору професії, її специфіку та визначити певне коло навчальних переваг в процесі отримання освіти.

Ключові слова: європейська освіта, народна освіта, культуровідповідність, природовідповідність, освітній процес.

Velichko Irina, Vasytkivsky Olexiy

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

DEVELOPMENT OF THE NEWEST ORGANIZATION PRINCIPLES OF THE EDUCATIONAL PROCESS IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS OF UKRAINE ON THE BASIS OF EXPERIENCE OF THE EUROPEAN PEDAGOGICS OF NATIONAL EDUCATION OF THE 19TH CENTURY

Summary. This article considers the methodology of the principles of organization of the educational process in Ukrainian Universities based on the experience of European pedagogy and national public education of the XIX century, as well as the paradigm of their implementation in the training process of today's students. We are all well aware that historically the main purpose of universities is, above all, to obtain, accumulate and transfer knowledge to society (via schools, universities etc.), but today the economic situation in the world and real competitive system push people to seek and use additional internal reserves of High School using new forms of studying for further development and, of course, to train specialists at a completely new level. The purpose of the article is to propose the latest principles of organization of the educational process in Ukrainian universities based on the experience of European pedagogy and national public education of the XIX century. Analysis of historical and pedagogical development of the XIX century, dedicated to the creation of public schools, showed that, in spite of the differences in physical, geographical conditions, political reasons, races and religions, the history of public education has essentially developed in the same way. A certain digression into history allowed us to conclude that the awareness of the need to acquaint students with the principles of so-called "conformity to nature" and "conformity to culture" in Higher Educational Establishments of Ukraine is extremely relevant in modern theory of education. The purpose of Higher Education today is to train professionals who can ensure the transition from industrial to information society through innovation systems of education, and of course, today we emphasize the quality of education and adaptation of graduates to the labor market, the personal orientation in the educational process. The proposed principles with certain achievements can help to form more conscious attitude of a person to the process of professional choice, its specifics and to determine a certain range of learning benefits in the process of education.

Keywords: European education, public education, cultural conformity, nature conformity, educational process.

Постановка проблеми. Всі ми чітко усвідомлюємо, що історично основною метою створення університетів є, перш за все, отримання, накопичення і передача суспільству знань (певної школи), але економічна ситуація сьогодення в світі і реальна конкуренція підштовхують людей до більш активного пошуку і використання додаткових внутрішніх резервів представників вузів для подальшого розвитку та якісної підготовки фахівців абсолютно нового рівня. Це є дещо проблематичним і це зрозуміло. Саме тому вищі навчальні заклади сьогодні мають стати локомотивом економічного розвитку та прогресу держави, готуючи висококваліфіко-

ваних та іноваційно підкованих кадрів – майбутніх спеціалістів.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Вирішуючи подібні завдання, в Європі ще в ХІХ столітті ставало доцільним виходити на різні міжнародні об'єднання та асоціації, в рамках яких можна було обмінюватися найкращими практиками, створювати так звані центри колективного користування, переймаючи досвід, вдосконалювати та підвищувати якість і конкурентоспроможність освітніх послуг. Сучасні підходи щодо формування змісту підготовки якісних фахівців вимагають розробки та подальшого вивчення відповідних структур-

но-логічних схем – організаційних алгоритмів реалізації навчально-професійних програм, навчальних планів, навчальних та робочих навчальних програм дисциплін в їх єдності і взаємопідпорядкованості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Маємо зазначити, що за теоретико-методологічну основу нашого дослідження ми взяли роботи Р. Б. Вендровського, Б. Р. Манделя, І. І. Прудченко та Є. П. Степанович, які досить активно вивчали та працювали над вирішенням питань щодо принципів організації освітнього процесу, відштовхуючись, перш за все, від принципів єдності та взаємопідпорядкованості у процесі навчання.

Мета статті – запропонувати новітні принципи організації освітнього процесу у ВНЗ України на основі досвіду європейської педагогіки та національної народної освіти ХІХ століття.

Виклад основного матеріалу. Закцентуємо увагу на тому, що історичний період ХІХ століття характеризується активним становленням соціальної концепції єднання народу під егідою державності, певним прагненням реалізувати ідеали освіти у всіх верствах населення, підвищити професійну компетенцію фахівців. З точки зору особливостей розвитку народної освіти, соціального виховання і методик, що дозволяють адаптуватися до нового соціального середовища, особливу зацікавленість викликає період 1860-1917 років [1].

В середині ХІХ століття вітчизняними вченими, педагогами, журналістами формується новий погляд на народну освіту, встановлюються певні ідеали народної школи. Отримання загальної освіти і створення абсолютно доступної загальноосвітньої школи, над якою суспільство буде ще спільно працювати не один рік, перетворюється в головну ідею [6].

Загальна освіта дозволяла освіченій особистості розвиватися і легко адаптуватися в соціумі, допомагала їй визначитися на професійній ниві. З точки зору історії педагогіки привертають увагу роботи, присвячені історії становлення народних шкіл як за кордоном, так і в Україні.

Аналіз історико-педагогічних робіт ХІХ століття, присвячених народним школам, показав, що, незважаючи на відмінність фізичних, географічних умов, політичних причин, рас і віросповідань, історія народної освіти по суті пройшла один і той же шлях свого становлення. Європейські країни відстоювали народну школу в церкві, яка користувалася нею в своїх інтересах. Передовим захисникам народної справи заважали в основному традиції старої школи. На їхню думку, для того щоб школа розвивалася відповідно до вимог своєї епохи вона потребувала підтримки як держави, так і соціально активних просвітителів і меценатів [5].

У ХІХ ст. встановлюються основні принципи народної школи:

- забезпечення доступності початкової освіти;
- зобов'язання відповідальності місцевих влад за функціонування народних шкіл;
- створення законодавчої бази освіти;
- введення безкоштовної освіти;
- обов'язковість навчання;
- створення школи для батьків;
- повне усунення з громадського школи релігійної освіти і виховання.

Освітній курс народних шкіл складався з урахуванням робітничо-селянського і міського населення. Між загальноосвітніми та професійними школами встановлювався зв'язок, що виражався в безперешкодному вступі учнів початкової школи до певних професійних шкіл, зі школи другого ступеня – в середні професійні школи, зі школи третього ступеня – до вищих спеціальних та професійних навчальних закладів. Інститути, як певні спеціальні школи, (сільськогосподарські, ремісничі, технічні та торгові) включали програми загальної освіти [5].

Отже, народні школи – феномен народної освіти, що виникає як актуальне соціально-культурне явище з метою реформування і створення нового громадянського суспільства, підвищуючи професійний і культурний рівень населення. Створені демократичні принципи встановлювали нові вимоги до громадян, адже здобуття освіти стало обов'язком: освіта потрібна не тільки для особистого задоволення, а й для загального блага. Завдання правильно сформульованої народної освіти полягало в прагненні до створення кращого освіченого суспільства. Поширення народних шкіл у вітчизняній освітній системі характеризувалося багатоплановою роботою з оформленням законодавчих актів, що регламентують роботу народних шкіл, наповнення освітнього процесу (розробці рівнів і змісту певного рівня шкіл), визначенню контингенту учнів і підготовку педагогічних кадрів, що в кінцевому рахунку стало гарною базою для побудови багаторівневої, складної і різноманітної системи народної освіти України ХІХ століття.

Мета ж вищої освіти сьогодні – це підготовка кадрів, здатних забезпечити перехід від індустріального до інформаційно-технічного суспільства через новаторство у навчанні, якісне виховання та науково-методична база. Сьогодні акцент все більше робиться на якості освіти, універсальності підготовки випускників та їх адаптованості до ринку праці, на особистісній орієнтованості навчального процесу, його інформатизації, яка визначає важливість освіти в забезпеченні сталого людського розвитку [6].

Основні принципи цих реформ полягають [2]:

1. У підготовці висококваліфікованого фахівця як послідовної, цілісної системи: учень – студент – фахівець (бакалавр, магістр).
2. Реалізації стандартів освіти сучасності, враховуючи її наповненість, і організаційне вираження, що здійснюється на таких засадах: базовий принцип (самостійність і творча активність студента і викладача, які навчаються і вдосконалюють свій професійний рівень протягом усього життя); зміст (гуманність, професійна глибина і досконалість); методи (інноваційні технології).
3. Інтеграції освітньої діяльності в європейський і світовий інформаційний простір, який є вимогою вже певного достатньо високого рівня розвитку науки. Тому основною метою діяльності вищого навчального закладу повинно стати формування інноваційного освітньо-виховного середовища, яке передбачатиме: певні зміни в організації та змістовому наповненні освітнього процесу з метою інтеграції в світовий освітній простір, враховуючи нові досягнення науки та їх вплив на відповідну сферу знань; оптимізацію

кадрового забезпечення; комплексне удосконалення професійної майстерності педагогів через оволодіння інноваційними і дослідно-експериментальними видами діяльності.

Сучасні підходи щодо формування змісту підготовки якісних фахівців вимагають розробки відповідних структурно-логічних схем – організаційних алгоритмів реалізації навчально-професійних програм, навчальних планів, навчальних та робочих навчальних програм дисциплін в їх єдності і взаємопідпорядкованості. Такий навчальний процес повинен враховувати інваріанти, які дадуть можливість або продовжити освіту в будь-якому вузі, в тому числі і за кордоном, або отримати відповідну кваліфікацію в межах держави на основі певного закінченого циклу освіти.

Якщо говорити про сучасну структуру вищої освіти в, то за своєю ідеологією та метою вона в основному узгоджена зі структурами освіти більшості розвинених країн Європи і світу.

Розглянемо принципи щодо організації освітнього процесу у ВНЗ України, які можуть стати достатньо корисними сьогодні, спираючись на досвід європейської педагогіки та національної народної освіти XIX століття:

1. Принцип так званої «природо відповідності» виховання, який в європейській педагогіці XIX століття послужив основою різних теорій виховання, що отримали загальну назву педагогічного натуралізму і теорії вільного виховання. Трактатування принципу «природо відповідності» виходить з того, що виховання повинно ґрунтуватися на науковому розумінні природних і соціальних процесів, узгоджуватися з загальними законами розвитку природи і людини. У вихованні та освіті слід враховувати природу дитини, природу людини, що росте, його вікові особливості, соціальний досвід [3].

Принцип «природо відповідності» в освітньо-виховному процесі вузу – це вимога так званого антропоцентричного підходу до процесу підготовки майбутніх фахівців, згідно з яким в системі підготовки не останнє місце займає їх майбутня спеціальність з урахуванням статево-вікових та особистісно-індивідуальних характеристик та створення умов для гармонійного розвитку майбутнього фахівця.

Реалізацію принципу «природо відповідності» забезпечують такі педагогічні умови: цілісне знання про студента, його фізичні, психофізіологічні, психологічні та особистісні властивості, якості; облік взаємозв'язку розвитку духовної, інтелектуально-емоційної та фізичної сфер особистості в їх єдності; облік природи ситуації професійної діяльності та особливості особистості викладача [3].

2. Принцип так званої «культуровідповідності». Даний принцип відноситься до числа загальнонаукових регуляторів дидактики, перш за все в частині проектування змістовної наповненості освітняського процесу.

На даний момент особливо гостро стоїть проблема саме культурного розвитку студентів. Рівень їх культури на сьогоднішній день, на жаль, не завжди відповідає вимогам, що пред'являються у суспільстві вищими навчальними закладами. Однак слід зазначити, що необхідна в даному випадку модернізація існу-

ючих навчальних методів можлива і без суттєвої реконструкції навчальних програм.

Ми вважаємо, що принцип «культуро відповідності» студентів у вузівському навчанні може включати наступні компоненти:

- філософсько-світоглядну орієнтацію особистості в розумінні сенсу життя, свого місця в світі, своєї унікальності і цінності;

- побудову особистісних концепцій, які відображають перспективи і межі розвитку фізичних, духовних задатків і здібностей, творчого потенціалу особистості;

- залучення особистості до системи культурних цінностей, що відображає багатство загальнолюдської та національної культур;

- розкриття загальнолюдських норм моралі, їх діапазону і конкретного змісту і культивування інтелігентності як значущого особистісного параметра;

- розвиток інтелектуальної свободи особистості, здатності до адекватних самооцінок, саморегуляції поведінки і діяльності;

- відродження традицій української ментальності, почуття патріотизму в розрізі етнічних та загальнолюдських цінностей.

3. Зміну характеру викладання певних дисциплін, навчання і освітніх програм: метою більшості вузів – має бути мінімалізм вивчення базових дисциплін, орієнтир на більш вузьконаправлене професійне опанування програм (в зв'язку з цією тенденцією експерти ЮНЕСКО констатують, що «питання, що стосуються навчальних програм і цілей вищої освіти, особливо актуальні в регіонах, що розвиваються, де формується ринкова економіка вимагає не тільки фахівців, підготовлених для науково-технічних професій, а й сильних лідерів, які мають широкі знання, творчий потенціал, легко адаптуються і здатні дати всебічну етичну оцінку соціального розвитку країни») [4].

4. Зміну фінансування вищої освіти та посилення дебатів на тему «суспільне благо – особисте благо» («збільшення числа студентів стало серйозною проблемою для систем, де вища освіта традиційно є безкоштовною або в значній мірі субсидується; з фінансової точки зору, така модель більше не є життєздатною, через що системи змушені докорінно реструктурувати «соціальний контракт» між вищою освітою держави і суспільством в цілому»).

5. Поширення інформаційних і комунікаційних технологій (існує думка, «що інформаційні технології приведуть до зникнення традиційного університету ... відзначається глибокий розрив між використанням ІКТ та застосуванням їх в якості важеля для вдосконалення якості. Більш глибоким наслідком даної тенденції є те, що вона підсилює наявність межі між «заможними» і «незаможними»... Застосування ІКТ викликає суттєві труднощі і витрати з точки зору апаратного, програмного забезпечення, технічної підтримки, навчання та постійного оновлення.

6. Тенденції щодо майбутнього з точки зору наслідків економічної кризи («науково-дослідні інститути, швидше за все, зіткнуться з істотним урізанням бюджетів», можуть бути серйозні обмеження можливостей отримання студентських кредитів в державному або приватному секторах; «система зіткнеться з необхідністю ввести

або збільшити плату за навчання для студентів; практика зниження витрат в багатьох університетах призведе до погіршення якості» [3].

Висновки і пропозиції. Нами було здійснено певний екскурс в історичне минуле нашої держави та розглянуто основні принципи організації освітнього процесу у ВНЗ України на основі досвіду вже відпрацьованої європейської педагогіки та національної народної освіти XIX століття. На нашу думку, поєднання найкращих вітчизняних та зарубіжних традицій при створенні нової моделі освітнього процесу, яка потребує негайних та якісних змін, може виявитися досить дієвим та ефективним. Зрозуміло, що входження України у цивілізований світовий простір є неможливим без структурної базової реформи системи вищої освіти та метою модернізації вищої

освіти в Україні, на наш погляд, є створення саме такої моделі у системі освіти, яка могла би оптимально поєднати вищезазначені компоненти. Тверезе використання знань української педагогічної школи та залучення іноземного досвіду виховання, яке, як ми бачимо, є більш спрямованим на розкриття індивідуального потенціалу кожної окремої людини як особистості, може бути чудовою базою для створення нової, динамічної, абсолютно мобільної та конкурентноспроможної моделі освітньої системи. Щодо студентської аудиторії, об'єктивно вважаємо, що запропоновані та розглянуті принципи можуть бути суттєвою допомогою у формуванні більш усвідомленого ставлення людини до вибору майбутньої професії, визначаючи її специфіку та певне коло навчальних переваг в процесі отримання освіти.

Список літератури:

1. Вендровская Р.В. Школа 20-х годов: поиск и результаты. Москва : МПА, 1993. 81 с.
2. Володарская И.А., Митина А.М. Проблема целей обучения в современной педагогике. Москва : Изд-во МГУ, 1989. 72 с.
3. Мандель Б.Р. Современная педагогическая психология. Полный курс. Иллюстрированное учебное пособие для студентов всех форм обучения. Изд. 2-е, стер. М.–Берлин : Директ-Медиа, 2019. 828 с.
4. Прудченко І.І. Філософські засади освітньо-виховної системи Ф. Фребеля (1782–1852). Вища освіта України. № 3 (Додаток 1). Тематичний випуск «Педагогіка вищої школи: методологія, теорія, технології». Київ : ГНОЗИС, 2009. С. 127–130.
5. Рождественский С.В. Очерки по истории системы народного просвещения в России в XVIII–XIX веках, С. В. Санкт-Петербург : [б. и.], 1912. Т. 1. 670 с. + 48 с.
6. Степанович Е.П. Высшая специальная школа в Украине конец XIX – начало XX века. Київ : Наукова думка, 1991. 100 с.

References:

1. Vendrovskaya, R.V. (1993). Shkola 20-h godov: poisk i rezul'taty [School of the 20s': search and results]. Moskva: MPA, 81 p.
2. Volodarskaya, I.A., & Mitina, A.M. (1989). Problema celej obucheniya v sovremennoj pedagogike [The problem of learning goals in modern pedagogy]. Moskva: Izd-vo MGU, 72 p.
3. Mandel', B.R. (2019). Sovremennaya pedagogicheskaya psihologiya. Polnyj kurs. Ilyustrirovannoe uchebnoe posobie dlya studentov vsekh form obucheniya [Modern educational psychology. Complete course. Illustrated study guide for students of all forms of study]. M.–Berlin: Direkt-Media, 828 p.
4. Prudchenko, I.I. (2009). Filososfs'ki zasadi osvith'o-vihovnoi sistemi F. Frebelya (1782-1852) [Philosophical principles of the educational system of F. Froebel (1782-1852)]. Vishcha osvita Ukraini. № 3 (Dodatok 1). Tematichnij vipusk «Pedagogika vishchoi shkoli: metodologiya, teoriya, tekhnologii». Kyiv: GNOZIS, pp. 127–130.
5. Rozhdestvenskij, S.V. (1912). Ocherki po istorii sistemy narodnogo prosveshcheniya v Rossii v XVIII–XIX vekah [Essays on the history of the system of public Enlightenment in Russia in XVIII–XIX centuries]. Sankt-Peterburg: [b. i.], T. 1. 670 p. + 48 p.
6. Stepanovich, E.P. (1991). Vysshaya special'naya shkola na Ukraine konec XIX – nachalo XX veka [Higher special school in Ukraine late 19th early 20century]. Kyiv: Naukova dumka, 100 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-29>

УДК 378.015.3.016:159.923-057.87

Вінтюк Ю.В.

Національний університет «Львівська політехніка»

ДОСЛІДЖЕННЯ САМОСВІДОМОСТІ У НАВЧАЛЬНІЙ РОБОТІ ЗІ СТУДЕНТАМИ-ПСИХОЛОГАМИ

Анотація. У статті висвітлені особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення самосвідомості у навчальній роботі зі студентами-психологами. Здійснений огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясовані підходи до дослідження самосвідомості. Розглянуті особливості вивчення самосвідомості з позицій різних підходів. Висвітлена специфіка залучення студентів до дослідження самосвідомості, як при проведенні аналітичної, так і практичної частини дослідження. Дослідження полягало у створенні раціонального підходу до ознайомлення студентів із вивчення самосвідомості, який би дозволив поєднати наявні знання з даної теми на певній оптимальній основі, подати їх доступно й у відповідній логічній послідовності, виходячи з їхніх потреб у таких знаннях, наявного рівня знань і чинних вимог професійної підготовки. Зроблені висновки з проведеної роботи і намічені перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Ключові слова: підготовка майбутніх фахових психологів, навчальний процес, дослідження самосвідомості, формування фахової компетентності.

Vyntyuk Yuriy

National University "Lviv Polytechnic"

STUDY OF CONSCIOUSNESS IN TRAINING ACTIVITIES WITH PSYCHOLOGY STUDENTS

Summary. The article highlights the features and course of application of the research approach to the study of self-awareness in educational work with students-psychologists. A review of scientific publications on the selected topic; approaches to the study of self-awareness are clarified. Peculiarities of studying self-consciousness from the standpoint of different approaches are considered. The specifics of involving students in the study of self-awareness are highlighted. The research consisted of an attempt to develop and test a rational approach to acquainting students with the study of self-awareness, which would combine existing knowledge on this topic on a relevant basis, present them in an appropriate logical sequence, based on their needs for such knowledge, the existing level. knowledge and current requirements for professional training of psychologists. The study provides both analytical and practical components; it is organized and conducted by the teacher, but with the maximum possible involvement of students. At the same time, the traditional presentation of the material during the classes on mastering this topic was not planned; instead, before attending classes, students had to get acquainted with the material of each subsequent lecture, and during the classes it was planned to study it: clarify unclear provisions, clarify and specify certain points, for example, in the form of conversation or debate, etc. Students had to show the ability to independently process the material intended for study, as well as to be involved in the process of resolving issues submitted for consideration. Much greater opportunities for research on the topic provides a practical part of the study, which is to demonstrate the possibilities of working with self-awareness in the practice of a professional psychologist: both the features of manifestation and diagnosis and formation of indicators. The result of the research work was that students not only better understood the role of self-awareness in everyday life, educational and professional activities, their purpose, features and manifestations, but also found out the possibilities of applying the acquired knowledge in future professional activities. In conclusion, conclusions are drawn from the work done and the prospects for further research in this area are outlined.

Keywords: training of future professional psychologists, educational process, research of self-consciousness, formation of professional competence.

Постановка проблеми. Докорінна реорганізація системи освіти, вищої передусім, вимагає застосування нових підходів до підготовки фахівців різних спеціальностей. Сучасні підходи вимагають, щоб студенти під час навчання опанували не тільки необхідні їм у майбутньому теоретичні знання, але й практичні способи їхнього застосування, необхідні в повсякденній діяльності за певним фахом. Це стосується і підготовки майбутніх фахових психологів, так як тільки володіння необхідними знаннями разом із засвоєними практичними вміннями і необхідними навичками здатне забезпечити їм необхідний рівень професійної компетентності. Відтак постає потреба надати їм під час навчання належну підготовку до діяльності в сучасних, ринкових умовах, для забезпечення високої професійної конкурентоспроможності. До таких вимог у наш час дедалі

частіше потрапляє вміння працювати з самосвідомістю; дана обставина зумовлює актуальність і доцільність даного дослідження.

Метою роботи є висвітлити особливості та хід застосування дослідницького підходу до вивчення самосвідомості у навчальній роботі зі студентами-психологами.

Завдання дослідження:

- здійснити огляд наукових публікацій за обраною темою; з'ясувати підходи до дослідження самосвідомості;
- розглянути особливості вивчення самосвідомості з позицій різних підходів;
- висвітлити специфіку залучення студентів до дослідження самосвідомості;
- зробити висновки з проведеної роботи і намітити перспективи подальших досліджень у даному напрямку.

Дана робота є продовженням попередніх досліджень, із формування професійної компетентності майбутніх фахових психологів, які були опубліковані раніше (див., напр.: [2]).

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Загалом праць за темою дослідження виявлено не багато, як вітчизняних, так і закордонних авторів. Серед них варто відзначити, зокрема, публікації: Р. Бернса [1], О. Є. Гуменюк [3], О. Захарової [4], І. Кона [6], С. Д. Максименка [7], Л. Мітіної [8], О. Морозової [9], П. А. Мясоеда [10], І. В. Орлової [11], С. Л. Рубінштейна [13], М. В. Савчина [14], О. Спіркіна [15], В. Століна [16], Л. Г. Терлецької [17], О. Тітаренко [18], Г. Цукермана та Б. Мастерова [19], І. Чеснокової [20], колективні збірники [5; 12] та деякі інші.

У них розглянуті питання сутності самосвідомості; її функції, складові та їхні особливості; висвітлено основні проблеми, що постають при вивченні даного феномену; наведено інформацію про основні підходи до її дослідження; розглянуто структуру самосвідомості особистості та особливості її функціонування; висвітлено прикладний аспект застосування знань про самосвідомість; з'ясовано шляхи і способи розвитку самосвідомості, а також розглянуто стан сучасних досліджень у даному напрямку. Одержана в результаті вивчення вказаних публікацій інформація використана при організації і проведенні власного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на те, що основні підходи до дослідження самосвідомості у наявній науковій літературі з даної тематики висвітлені достатньо повно, інформації про те, як саме доцільно, оптимальним чином, ознайомлювати з цими знаннями студентів-психологів, ані викладу досвіду подібної роботи, не знайдено. Оскільки наявні відомості не дають цілісної картини явища, що перебуває у центрі розгляду, видається доцільною розробка відповідного підходу, який би дозволив студентам не лише опанувати наявні теоретичні знання, але й практичні способи дослідження самосвідомості, а також висвітлив можливість застосування цих знань. Врахування даної обставини змушує до проведення самостійного дослідження.

Результати власних досліджень. Проведене дослідження полягало у реалізації спроби розробити й апробувати раціональний підхід до ознайомлення студентів із дослідженням самосвідомості, який би дозволив поєднати наявні знання з даної теми на певній оптимальній основі, подати їх доступно й у відповідній логічній послідовності, виходячи з їхніх потреб у таких знаннях, наявного рівня знань і чинних вимог професійної підготовки психологів. Базові засади застосування дослідницького підходу при вивченні психологічних дисциплін майбутніми фаховими психологами з'ясовані раніше і викладені в окремій публікації [2]. У проведеному дослідженні передбачено як аналітичну, так і практичну складову; воно організовується та проводиться викладачем, проте з максимально можливим залученням студентів. Традиційний виклад матеріалу під час занять із освоєння даної теми не планувався; натомість передбачено, що перед заняттями студенти повинні ознайомитися з матеріалом кожної наступної лекції, розміщеним у Віртуальному навчальному середовищі закладу. Під час занять передба-

чалось здійснити його опрацювання: з'ясування незрозумілих положень, уточнення та конкретизацію певних нюансів, наприклад, у вигляді бесіди чи диспуту тощо. Студенти повинні були виявити вміння самостійно опрацювати матеріал, призначений для вивчення, а також залучитися до процесу розгляду питань, що вивчаються. Запропонований підхід апробовано при викладанні курсу «Загальна психологія» студентам, які навчаються за спеціальністю «Психологія», на 1-му курсі в Національному університеті «Львівська політехніка». Вироблена оптимальна послідовність проведення дослідження, як подача й опрацювання теоретичного матеріалу, так і його практична складова, в скороченому вигляді, наведені далі.

Аналітична частина дослідження. Розпочати розгляд теми потрібно зі з'ясування сутності поняття «самосвідомість», передусім відзначивши наступне: усвідомлення людиною світу не зводиться до відображення лише зовнішніх об'єктів, оскільки фокус свідомості може бути спрямовано і на саму людину, її власну діяльність, внутрішній світ. Процес усвідомлення людиною самої себе, своїх властивостей і якостей зазивається самоусвідомленням. У результаті самоусвідомлення формується самосвідомість – сукупність властивостей, що характеризують усвідомлення людиною самої себе, своїх стосунків з іншими людьми, мотивів власних дій і вчинків, своїх особистісних якостей. Необхідно надати визначення поняття, при необхідності також пояснення та приклади до нього. Відразу ж варто зробити спробу включити студентів у процес висвітлення та опрацювання теми, для цього можна поставити питання: наскільки вписується дане поняття у їхню систему знань, що формуються? Які відомі інші його визначення? У чому полягають відмінності між ними тощо.

Далі констатуємо, що самосвідомість не є вродженою характеристикою людини, а формується поступово, проходячи наступні етапи: самовідчуття – самосприймання – саморозуміння. На основі сформованих уявлень і знань про свою особистість виникає складне психічне утворення, яке отримало назву «Я-концепція»; до наведеного даємо необхідні пояснення та коментарі.

Після цього розглядаємо питання про функції та структуру самосвідомості. Кожен із її компонентів також вимагає окремого розгляду, відтак послідовно розповідаємо про: образ «Я», самооцінку, рівень домагань і психологічний захист. Різні види психологічного захисту також потребують окремого висвітлення та наведення прикладів. Ступінь розуміння висвітлених питань можна з'ясувати, залучивши до процесу опрацювання матеріалу студентів, доречно також влаштувати дискусію з приводу предмету розгляду.

Підбиваючи проміжні підсумки, слід наголосити на тому, що самосвідомість – не першочергова даність, притаманна людині, а продукт розвитку. При цьому вона не має своєї окремої від особистості лінії розвитку, а включається як сторона в процес її реального формування. В ході цього розвитку, в міру того, як людина набуває життєвий досвід, перед нею відкриваються нові сторони буття, здійснюється глибоке переосмислення життя. Даний процес його переосмислювання, що проходить через все життя людини, утворює основний зміст її сутності, визначає мотиви її дій і внутрішній зміст

тих завдань, які вона вирішує в житті. Варто також з'ясувати розуміння цього положення студентами.

Наступне завдання зводиться до констатації: складовою самосвідомості є професійна самосвідомість – усвідомлення людиною себе як суб'єкта праці, придатності власних якостей, здібностей, соціальної значущості до виконання професійних обов'язків. Це психологічний показник успішності професійного розвитку особистості. Разом з цим професійна самосвідомість – це важливий механізм, що забезпечує саморегуляцію професійного становлення, який ефективно функціонує при наявності високого рівня самосвідомості, здатності адекватно оцінювати свої досягнення, помилки і невдачі. Тут варто влаштувати дискусію про перебіг процесу професійного становлення присутніх, майбутніх психологів, із врахуванням розглянутих положень.

У наступних питаннях необхідно розглянути не менш важливі положення, про: самоповагу та комплекс меншовартості; самореалізацію особистості; розвиток самосвідомості. Не завершення викладу потрібно висвітлити питання про можливість діагностики складових самосвідомості. Після обговорення розглянутих питань, здійснення необхідних узагальнень та окреслення подальших перспектив вивчення теми аналітичну частину можна завершити. Далі можна переходити до практичної частини, яка надає значно більші можливості для проведення дослідження.

Практична частина дослідження. Полягає у демонстрації можливостей роботи зі самосвідомістю у практиці фахового психолога: як особливостей прояву, так і діагностики наявного стану та формування складових; виконується, головним чином, під час практичних занять. Проте передбачена також можливість, за необхідності, задавати студентам індивідуальні творчі завдання для позааудиторної роботи.

1. Студентам запропоновано здійснити спостереження за вмістом власної свідомості протягом фіксованого проміжку часу; необхідно охарактеризувати всі виявлені психічні явища. Після цього здійснюється опрацювання отриманих результатів, їхнє оголошення й обговорення.

2. Фіксація потоку свідомості: необхідно записати вміст свідомості за фіксований відтинок часу. Поставлено завдання подати вміст свідомості у вигляді звіту. Бажаючи оголошують отримані результати, після чого слід влаштувати обговорення й зробити узагальнення.

3. Наступне завдання присутнім: зафіксувати внутрішній монолог – у вигляді потоку думок, наявних у свідомості. Спробувати встановити, чим вони спричинені та як взаємопов'язані. Після цього необхідно оголосити результати та здійснити їхній аналіз.

4. Дослідження самооцінки: студентам запропоновано виконати тест на визначення рівня самооцінки. Для цього необхідно виконати поставлене завдання, згідно з відповідною методикою. Відтак здійснюється опрацювання отриманих результатів, за стандартизованою процедурою; результати інтерпретуються й обговорюються.

5. Дослідження рівня домагань. Студентам потрібно виконати завдання тесту, що передбачає з'ясування наявного рівня домагань. Поміркувати з приводу: як він був сформований? Після цього здійснюється опрацювання отриманих

результатів, за стандартизованою процедурою; результати інтерпретуються і обговорюються.

6. Дослідження власних механізмів психологічного захисту. Необхідно виявити їхню наявність та охарактеризувати прояви у різних ситуаціях. Навести приклади та здійснити їхній аналіз. Результати необхідно оголосити та влаштувати обговорення.

7. Скласти характеристику власної Я-концепції. Що вона відображає? Яке її призначення? Які її індивідуальні особливості? Як вона проявляється у різних ситуаціях? Як функціонує? Наведіть приклади та проаналізуйте їх.

8. Завдання присутнім: складіть перелік основних проблем із самосвідомістю, з якими можуть звертатися клієнти до фахового психолога. Наведіть приклади: як із власного досвіду, так і з інших джерел. Поміркуйте: як вони виникають і які можливі шляхи їхнього вирішення?

9. Завдання: скласти характеристику власної професійної самосвідомості та її складових. Як вона сформувалася? Що вплинуло на її формування? Які її сильні сторони та недоліки? Результати оголошуються, обговорюються й узагальнюються.

10. Складіть програму розвитку власної професійної самосвідомості до рівня, необхідного для успішного виконання професійної діяльності. Які пункти повинна містити така програма? Які особливості її виконання? Чи достатньо вам одержаних під час занять знань для реалізації такої програми? Результати виконання завдання обговорюються.

Головним результатом проведеної навчально-дослідницької роботи стало те, що студенти не лише краще зрозуміли роль самосвідомості у повсякденному житті, навчальній і професійній діяльності, її призначення та роль окремих складових, а також з'ясували можливості розвитку та застосування одержаних знань у майбутній діяльності за обраним фахом. Вони опанували підходи і теорії, з якими ознайомилися на лекційних заняттях, у практичній діяльності, яка наближена до повсякденної роботи психолога. В подальшому робота над даною темою буде продовжуватися, передусім, на старших курсах, та під час вивчення інших навчальних дисциплін.

Проведене дослідження дає підстави зробити наступні висновки.

1. Огляд публікацій за темою дослідження дозволив встановити, що в працях науковців наявні відомості, котрі дозволяють обґрунтувати і реалізувати дослідницький підхід до вивчення самосвідомості у навчальній роботі зі студентами.

2. Застосування запропонованого підходу для викладання майбутнім психологам даної теми створює необхідні умови для формування необхідних знань, вмінь та навичок, а також допомагає дослідити самосвідомість, що дозволяє подолати труднощі, котрі виникають під час вивчення даної теми.

3. Впровадження розробленого підходу до вивчення самосвідомості допомагає підняти інтерес до даної теми у студентів, що дозволяє оптимізувати процес набуття знань, активізувати розвиток вмінь і навичок, і має позитивний вплив на формування їхньої професійної самосвідомості.

В майбутньому передбачено здійснити подальше вдосконалення запропонованого підходу, враховуючи результати його апробації, та поширити його застосування до вивчення інших навчальних дисциплін.

Список літератури:

1. Бернс Р. Развитие Я концепции и воспитание. Москва : Прогресс, 1986. 468 с.
2. Вінтюк Ю.В. Дослідницький підхід у підготовці майбутніх психологів. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні науки.* 2020. № 1(20). С. 27–49.
3. Гуменюк О.Є. Психологія Я-концепції : Навчальний посібник. Тернопіль : Економічна думка, 2004. 310 с.
4. Захарова А. Структурно-динамическая модель самооценки. *Вопросы психологии.* 1989. № 1. С. 5–14.
5. Ковальчук П., Онишко А., Петровська О. Педагогічна психологія : навчальний посібник. Львів : Трембіта, 2003. 584 с.
6. Кон И. В поисках себя : личность и ее самосознание. Москва : Политиздат, 1984. 358 с.
7. Максименко С. Д. Загальна психологія. Навч. посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 272 с.
8. Митина Л. Личностное и профессиональное развитие человека в новых социальноэкономических условиях. *Вопросы психологии.* 1997. № 4. С. 28–38.
9. Морозова О. Розвиток професійної самосвідомості у студентів: психолого-педагогічний аспект. *Актуальні питання гуманітарних наук.* 2015. № 13. С. 124–129.
10. Мясойд П.А. Курс загальної психології. Підручник у 2-х т. Київ : Алерта, 2011, 2013.
11. Орлова И.В. Тренинг профессионального самосознания: теория, диагностика и практика педагогической рефлексии. Санкт-Петербург : Речь, 2006. 128 с.
12. Психология самосознания ; Под ред. Д.Я. Райгородского. Самара : Издательский Дом «БАХРАХ-М», 2007. 672 с.
13. Рубинштейн С.Л. Основы общей психологии. Санкт-Петербург : Питер, 1999. 720 с.
14. Савчин М.В. Загальна психологія. Навч. посібник. Київ : ВЦ «Академія», 2020. 344 с.
15. Спиркин А. Сознание и самосознание. Москва : Просвещение, 1972. 538 с.
16. Столин В. Самосознание личности. Москва : МГУ, 1983. 264 с.
17. Терлецька Л.Г. Технологія самоаналізу. К.: Главник, 2005. 96 с. (Серія: Психологічний інструментарій).
18. Тітаренко О. Розвиток моральної самосвідомості студентів гуманітарних факультетів. Київ : Наука, 2003. 364 с.
19. Цукерман Г., Мастеров Б. Психология саморазвития. Москва : Просвещение, 1995. 388 с.
20. Чеснокова И. Проблема самосознания в психологии. Москва : Наука, 1977. 384 с.

References:

1. Berns, R. (1986). Razvytye Ya kontseptsyy u vospytanye [Development of self concept and education]. Moscow: Prohress, 468 p. (in Russian)
2. Vintiuk, Yu.V. (2020). Doslidnytskyi pidkhdid u pidhotovtsi maibutnykh psykhologiv [Research approach in the training of future psychologists]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy. Serii: pedahohichni nauky*, no. 1(20), pp. 27–49. (in Ukrainian)
3. Humeniuk, O.Ye. (2004). Psykholohiia Ya-kontseptsii [Psychology of self-concept]: Navchalnyi posibnyk. Ternopil: Ekonomichna dumka, 310 p. (in Ukrainian)
4. Zakharova, A. (1989). Strukturno-dynamycheskaia model samootsenky [Structural-dynamic self-assessment model]. *Voprosy psikhologyy*, no. 1, pp. 5–14. (in Russian)
5. Kovalchuk, P., Onyshko, A., & Petrovska, O. (2003). Pedahohichna psikholohiia [Pedagogical psychology]: navchalnyi posibnyk. Lviv: Trembita, 584 p. (in Ukrainian)
6. Kon, Y. (1984). V poyskakh sebja: lychnost y ee samosoznyane [In Search of Oneself: Personality and Its Self-Consciousness]. Moscow: Polytyzdat, 358 p. (in Russian)
7. Maksymenko, S.D. (2008). Zahalna psikholohiia [General Psychology]. Navch. posibnyk. Kyiv: Tsentр uchbovii literatury, 272 p. (in Ukrainian)
8. Mytna, L. (1997). Lychnostnoe y professyonalnoe razvytye cheloveka v novykh sotsyalnoekonomycheskykh uslovyiakh [Personal and professional development of a person in the new socio-economic conditions]. *Voprosy psikhologyy*, no. 4, pp. 28–38. (in Russian)
9. Morozova, O. (2015). Rozvytok profesiinoi samosvidomosti u studentiv: psikhologo-pedahohichni aspekt [Development of professional self-awareness in students: psychological and pedagogical aspect]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, no. 13, pp. 124–129. (in Ukrainian)
10. Miasoid, P.A. (2011, 2013). Kurs zahalnoi psikhologii [General psychology course]. Pidruchnyk u 2-kh t. Kyiv: Alerta. (in Ukrainian)
11. Orlova, Y.V. (2006). Trenynh professyonalnoho samosoznanyia: teoryia, dyahnostyka y praktyka pedahohycheskoi refleksy [Professional self-awareness training: theory, diagnosis and practice of pedagogical reflexion]. Sankt-Peterburg: Rech, 128 p. (in Russian)
12. Psykholohiia samosoznanyia (2007) [Psychology of self-awareness]. Pod red. D.Ya. Raihorodskoho. Samara: Yzdatelskyi Dom «BAKhRAKh-M», 672 p. (in Russian)
13. Rubynshtein, S.L. (1999). Osnovy obshchei psikhologyy [Fundamentals of General Psychology]. Sankt-Peterburg: Pyter, 720 p. (in Russian)
14. Savchyn, M.V. (2020). Zahalna psikholohiia [General Psychology]. Navch. posibnyk. Kyiv: VTs «Akademiia», 344 p. (in Ukrainian)
15. Spyrkyn, A. (1972). Soznanye y samosoznyane [Consciousness and self-awareness]. Moscow : Prosveshchenye, 538 p. (in Russian)
16. Stolya, V. (1983). Samosoznyane lychnosti [Self-awareness of personality]. Moscow: MHU, 264 p. (in Russian)
17. Terletska, L. H. (2005). Tekhnolohiia samoanalizu [Technology of introspection]. Kyiv: Hlavnyk, 96 p. (in Ukrainian)
18. Titarenko, O. (2003). Rozvytok moralnoi samosvidomosti studentiv humanitarnykh fakultetiv [Development of moral self-consciousness of students of humanities faculties]. Kyiv: Nauka, 364 p. (in Ukrainian)
19. Tsukerman, H., & Masterov, B. (1995). Psykholohiia samorazvytyia [Self-development psychology]. Moscow: Prosveshchenye, 388 p. (in Russian)
20. Chesnokova, Y. (1977). Problema samosoznanyia v psikhologyy [The problem of self-awareness in psychology]. Moscow: Nauka, 384 p. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-30>
УДК 378.046.4

Войтович С.А.

Івано-Франківський національний медичний університет

Лукомська Г.В.

Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу

НОВА ОСВІТА В УМОВАХ КАРАНТИНУ

Анотація. В роботі висвітлюється проблематика сучасного стану освіти в Україні і світі, а саме динаміка зміни кількісних показників учасників освітнього процесу в традиційних ВНЗ та на навчальних онлайн платформах в умовах карантину та обмеженості доступу до навчальних закладів. Проаналізовано основні методики дистанційного навчання та проведено анкетування учасників онлайн навчання. Результати дослідження демонструють нам перспективність заміни існуючих принципів навчання, тобто перехід від традиційних методів освіти до навчання з використанням сучасних технологій. Такі твердження базуються на статистичних даних, отриманими під час проведення соціологічного опитування. У статті розглянуто та проаналізовано перелік позитивних та негативних чинників, що впливають на перебіг та якісні зміни освітнього процесу.

Ключові слова: онлайн освіта, дистанційні курси, нова освіта, карантин, проблеми освіти.

Vojtovych Serhij

Ivano-Frankivsk National Medical University

Lukomska Halyna

Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas

MODERN EDUCATION IN RESPONSE TO QUARANTINE

Summary. The present article is concerned with the current state of education in Ukraine and worldwide. The dynamic pattern of the quantitative indicators of the participants involved into the educational process in traditional universities and online educational platforms in quarantine period was reviewed in this paper. The main methods of distance learning were analyzed by the authors. A survey of participants who take part in online learning courses was conducted. The results of the research demonstrate us that the process of changing the existing educational principles is very promising, I mean the transition from traditional methods of education to modern technologies. Such statements are based on statistics obtained during the survey. The list of positive and negative factors that affect the course of actions and qualitative changes in the educational process were analyzed in this article. Today, in Ukraine, a large number of institutions to improve the skills of their employees implement the concept of permanent education. Doctors, lecturers, teachers need to update their knowledge regularly and improve their professional skills by participating in conferences, qualification courses, internships and other thematic events. The authors of this article create online registration system for online advanced training courses, which took place during quarantine in ESIFE of IFNMU (Educational Scientific Institute of Postgraduate Education based at Ivano-Frankivsk National Medical University). As a result of the implementation of the online registration mechanism from 04.02.20 till 06.26.20 more than 45 thematic career development course were held, in which more than 1,300 students took part and received certificates. To improve the educational process at the postgraduate stage, a questionnaire was developed to interview course participants. 231 people took part in the survey, the results are summarized in the following diagrams. Thus, these results show us that online education allow us not to stop the process of education in the time of quarantine and give us possibilities to save jobs in the postgraduate sector.

Keywords: online education, online courses, modern education, quarantine, problems of education.

Постановка проблеми. Враховуючи складні епідеміологічні умови, які спостерігаємо впродовж останнього півріччя в Україні і світі, актуальність питань, які стосуються дослідження та інтеграції в навчальний процес дистанційної освіти, не викликає ніяких сумнівів. Реалії сьогодення демонструють нам невід'ємність участі інформаційних технологій в освітньому процесі, який готує фахівців високого рівня. Для впровадження новітніх підходів в навчальний процес не достатнім є лише перегляд, доповнення та оновлення навчальних програм. На перший план, при модернізації навчального процесу, виходять новаторські освітні технології. Як показує практика, процес навчання в вищих навчальних закладах, в більшій мірі, реалізовується методиками, що беруть свій початок ще з кінця ХХ-го століття, і потерпіли незначних видозмінень. Це стосується більшості закладів освіти в Україні і не тільки, лише поодинокі з них вже розпочали про-

цес впровадження повноцінних інструментів дистанційного навчання чи онлайн освіти.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Світова практика демонструє нам вихід самоосвіти на перший план в процесі освоєння обраної професії. Такі тенденції ще раз доводять той факт, що навіть ті методики навчання, які були актуальними лише два десятиліття тому, сьогодні вважаються вже не достатньо дієвими і продуктивними. Таку теорію гарно проілюструє історія розвитку комп'ютерів, мобільних пристроїв та інших гаджетів. Всі ми добре пам'ятаємо, як п'ятнадцять років тому основним засобом для обміну інформацією була дискета, а сьогодні ви не знайдете жодного комп'ютера на якому можна було б переглянути інформацію збережену на ній. Такі процеси відбуваються і в галузі освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Погляди науковців на пошук альтернатив до стаціонарної освіти з роками змінювалися. Одними

з перших, хто досліджували освіту на предмет дистанційності стали американські науковці МакІсаак та Гунавардена [1, с. 5], які в 1996 р. опублікували посібник з досліджень освітніх комунікацій та технологій, де стверджували, що дистанційне навчання – це ніщо інше, ніж класичні освітні практики, що застосовуються до слухачів, які з тих чи інших причин є фізично відірваними від викладача. В 2012 р. інші американські дослідники Мур і Кірслі [2, с. 2] висловлюють позицію, що дистанційна освіта – це сукупність процесів, при яких викладання та засвоєння знань відбувається на відстані з застосуванням технічних засобів для комунікації. В цьому ж році на 56-ій щорічній конференції присвяченій дослідженню людського менталітету двоє науковців Фінч та Джейкобс [3, с. 546] виступили з твердженням, що всі форми навчання, де викладач і слухач географічно перебувають в різних локаціях – приречені стати тимчасовими.

В Україні ключовою питанням онлайн освіти піднімаються головою Асоціації докторів філософії України Дмитром Лозовицьким [4], який формулює їх наступним чином: повільний розвиток швидкісного мобільного інтернету; відсутність інноваційного мислення, методологічного апарату та практики дистанційного викладання у традиційних університетів; тривале ігнорування можливостей використання онлайн-освіти для дистанційного та інклюзивного навчання з боку держави.

Одночасно з цим спостерігаємо в Україні відкриття нових перспектив для онлайн-освіти за рахунок створення MOOC [5, с. 35–50] (Massive open online course) – нерозвинуті масові відкриті онлайн-курси, які надають ряд можливостей, таких як: інклюзивна освіта; інтеграція сільських районів у загальні процеси розвитку освіти та науки, що дасть можливість привести в дію «соціальний ліфт» для талановитої молоді; поява нових спеціальностей та освітніх програм у сферах, які характеризуються браком фахової літератури та академічних знань;

Мета статті. Проаналізувати стан сучасної освіти в умовах нових викликів, зокрема карантину, які обмежують традиційні способи та засоби здобуття освіти, зважаючи на потреби фахівців педагогічного, медичного та інших профілів в неперервному навчанні.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день, в Україні велика кількість галузевих установ для підвищення кваліфікації своїх співробітників реалізує концепцію безперервного навчання. Лікарі, викладачі ВНЗ, вчителі потребують регулярного поновлення своїх знань та удосконалення професійних навичок шляхом прийняття участі в конференціях, курсах підвищення кваліфікації, закордонних стажуваннях та інших тематичних заходах.

Проаналізувавши світові приклади інноваційних методик ведення освітнього процесу, варто відмітити одну із найуспішніших освітніх платформ під назвою «Coursera», засновану в 2012 році [6]. Послугами даної платформи на сьогоднішній день скористалися близько 25-ти мільйонів користувачів з усього світу, а число студентів, котрі успішно закінчили один з п'яти найпопулярніших онлайн курсів складає приблизно по двісті тисяч на кожен курс. Якщо звернутися до статистики і проаналізувати кілька популярних класичних університетів,

таких як Гарвард, Болонський університет, чи навіть найбільший український Київський університет ім. Шевченка, то побачимо, що кількість їхніх студентів складає всього лише 20-30 тисяч. Варто також відмітити, що в українському освітньому онлайн просторі успішним прикладом застосування методики самоосвіти став проект «Prometheus» [7], який за пів року набрав на відкриті онлайн-курси близько 50-ти тисяч слухачів, а ще за рік існування даної платформи збільшив число своїх користувачів до двохсот п'ятдесяти тисяч.

Зважаючи на не системність впровадження онлайн освіти в Україні, варто звернути увагу на програмні продукти не адаптивного характеру. Однією з найрозвиненіших систем такого типу в Україні є Modular Object-Oriented Dynamic Learning Environment або «Moodle» [8]. Йде мова про модульне об'єктно-орієнтоване динамічне навчальне середовище, яке також відоме нам під назвами: LMS (система управління навчанням), CMS (система управління курсами), VLE (віртуальне навчальне середовище), які, в свою чергу, пропонують широкий спектр інструментів для дистанційного комп'ютеризованого навчання студентам та викладачам. Застосовуватися «Moodle» може як в період додипломного навчання, так і в період післядипломної освіти, наприклад для курсів підвищення кваліфікації, які можуть проходити в навчальних класах з застосуванням сучасних технологій, або в домашніх умовах з використанням персональних пристроїв інтернет комунікації.

У 2012 році Гарвардський університет (Harvard University) у співпраці з Массачусетським технологічним інститутом (Massachusetts Institute of Technology) виступили з новаторською ідеєю створити edX [9], некомерційну платформу для онлайн-навчання, яка б об'єднала в собі групу навчальних закладів для ведення діяльності спрямованої на переосмислення та модернізацію існуючого стану сучасної освіти. В той самий час суспільство стикається з низкою освітніх викликів, які є добре знайомими нам і до сьогодні, а саме: обмежений доступ до високого рівня якості освіти; брак професійної підготовки та прогалини в знаннях і навичках, спричинені швидкоплинністю технологічного прогресу; надмірно високі фінансові та часові затрати необхідні для отримання глибоких знань та професійної кваліфікації.

Дані про edX платформу представлені на офіційному сайті наступною таблицею:

Авторами даної статті розроблено систему онлайн реєстрації лікарів на курси підвищення кваліфікації, що відбувалися дистанційно за час карантину в ННПО (Навчально-науковому інституті післядипломної освіти) на базі ІФНМУ (Івано-Франківського національного медичного університету). В результаті запровадження механізму онлайн реєстрації з 02.04.2020 р. по 26.06.2020 р. було проведено 47 курсів тематичного вдосконалення, в яких взяла участь і отримали сертифікати понад 1300 слухачів. Таким чином, дані результати демонструють нам те, що онлайн навчання дозволило не зупиняти процес освіти в умовах карантину і зберегти робочі місця для викладачів післядипломної освіти ІФНМУ.

Попередні спроби запровадження такого типу онлайн-курсів демонструють нам можливість введення змін в першу чергу у процес реєстрації слуха-

Таблиця 1

Зведені показники функціонування платформи edX

5743 інструктори	24 мільйони унікальних користувачів	80 мільйонів унікальних реєстрацій
145+ партнерів	196 залучених країн	3 000+ курсів
1,6 мільйона виданих сертифікатів	443 мільйони+ проблем вирішених через форуми і соц. мережі	121,5 мільйонів переглянутих відео

Джерело: [10]

чів. Таку можливість нам надає компанія «Google», пропонуючи для цього додаток «Google Forms» [11], в якому з легкістю можна проводити онлайн реєстрацію слухачів. Чотири роки тому на базі ІФНМУ вперше успішно реалізовано онлайн реєстрацію слухачів на курси тематичного вдосконалення. Така практика показала, що вона має вагомий перевагу, йде мова про спрощення проведення реєстрації осіб, які проживають в інших населених пунктах, віддалених від місця проходження курсів. Що в свою чергу спровокувало значну економію коштів для слухачів та для університету. Сьогодні в ІФНМУ успішно функціонує онлайн реєстрація інтернів.

Для покращення освітнього процесу на етапах післядипломного вдосконалення професійної кваліфікації була розроблена анкета для опитування слухачів курсу. В опитуванні взяла участь 231 людина, результати підсумовані в наступних діаграмах.

При можливості вибору форми навчання на циклах тематичного удосконалення в майбутньому Ви обрали б (діаграма 1).

Опитування слухачів стосовно вибору пріоритетної форми навчання показало, що традиційна тобто очна форма навчання цікавить лише 13,7% опитаних, натомість 82,8% респондентів вважають зручнішим навчатися без відриву від роботи (або з частковим відривом), що обумовлено, на думку авторів, фінансовими причинами, а саме збереженням заробітної плати, а для людей з інших міст проблемами пов'язаними зі зміною місця проживання на період курсів та ін.

При реєстрації на поточні курси тематичного удосконалення в дистанційному режимі найбільшими труднощами були (діаграма 2).

Враховуючи той факт, що вік опитаних слухачів коливається від 25 до 76 років, природним було очі-

кувати від старшого покоління виникнення певних труднощів з використанням інформаційних технологій. Однак, якщо проаналізувати діаграму 2, очевидним стає те, що 65% респондентів не мали жодних проблем з реєстрацією, лише кожен 5-ий опитаний заявляє про виникнення певних труднощів при роботі з онлайн формами. На думку авторів така статистика є, без сумніву, позитивним показником.

При проходженні поточного циклу тематичного удосконалення в дистанційному режимі найбільшими труднощами були (діаграма 3).

Аналізуючи діаграму 3 можемо зробити висновок, що більше половини слухачів не мали жодних труднощів з проходженням курсів і не виявили недоліків в дистанційній формі навчання. Дана діаграма піднімає питання узгодження графіків робочого часу викладачів ВНЗ та слухачів, це підтверджується тим фактом, що кожен п'ятий слухач висловлює бажання щодо зміни годин проведення курсів. Така ситуація зумовлена тим, щоб робочі години практикуючого лікаря накладаються на графіки проведення курсів, а це, в свою чергу, безпосередньо впливає на графіки робочого дня викладачів ВНЗ і провокує потребу їх корекції.

За умови дистанційної форми навчання на поточному циклі тематичного удосконалення подача навчального матеріалу найбільш оптимально сприймалась:

Діаграма 4 ілюструє виникнення у слухачів курсів бажання навчатися за традиційними (34,1%) та новітніми (40,7%) методиками викладення матеріалу. Такі показники, на думку авторів, обумовлені віковим складом опитаних слухачів.

Продовжуючи тему інноваційних методик навчання варто зупинитися на праці американського педагога і вченого Едгара Дейла [12, с. 15–24], який досліджував продуктивність педагогічних

При можливості вибору форми навчання на циклах тематичного удосконалення в майбутньому Ви обрали б:

Діаграма 1. Загальне бачення слухачів курсів стосовно пріоритетності різних форм навчання

Джерело: розроблено авторами

При реєстрації на поточні курси тематичного удосконалення в дистанційному режимі найбільшими труднощами були:

Діаграма 2. Результати опитування щодо виявлення недоліків, які викликали у слухачів труднощі при реєстрації на курси

Джерело: розроблено авторами

При проходженні поточного циклу тематичного удосконалення в дистанційному режимі найбільшими труднощами були:

Діаграма 3. Зведені результати опитування слухачів стосовно виявлення недоліків дистанційного навчання

Джерело: розроблено авторами

підходів у навчальному процесі. В ході своїх досліджень він виявив той факт, що найдієвішим методом засвоєння інформації є навчання інших та практичні заняття по застосуванню теоретичного матеріалу. Підсумком його багаторічної роботи стала «Піраміда навчання», сформована на основі «Dale's cone of experience» (конус Дейла), яка показує нам, що «активне навчання» стає одним із найдієвіших методів для отримання високих результатів в освітньому процесі. Дослідження Дейла демонструють нам те, що найвищі показники при засвоєнні матеріалу забезпечує практичне застосування набутих знань (90%), натомість слухання теоретичного матеріалу під час лекції забезпечує нам лише 5% засвоєння інформації, цей показник зростає при перегляді слухачами відео презентацій, тому, на думку авторів, перевагу у викладенні нового матеріалу слід надавати саме останньому.

При виконанні тестових завдань, як форми контролю засвоєння матеріалу на поточному ци-

клі тематичного удосконалення, складність викликали наступні моменти (діаграма 5).

Інформація, одержана авторами з діаграми 5 вказує на необхідність доопрацювання структури тестових завдань, так як лише кожен шостий з опитаних вважає, що структура та стиль формування запитань в тестах не потребують корекції та внесення змін.

На Вашу думку, яка форма контролю за засвоєнням поданого навчального матеріалу є найбільш прийнятною (діаграма 6).

Результати опитування, які можемо спостерігати на діаграмі 6, показують нам, що двоє з трьох слухачів вважають оптимальною тестову форму контролю. Трохи більше чвертини опитаних надають перевагу ситуаційним задачам, як одному із найзручніших і найпродуктивніших методів оцінювання знань. На думку авторів такі показники є позитивними, в зв'язку з тим, що тестування вважається одним із тих методів контролю, які дозволяють неупереджено оцінити рівень знань слухачів.

За умови дистанційної форми навчання на поточному циклі тематичного удосконалення подача навчального матеріалу найбільш оптимально сприймалась:

Діаграма 4. Рекомендації слухачів щодо форми викладу теоретичного матеріалу

Джерело: розроблено авторами

При опрацюванні поданого навчального матеріалу Ви відмітили (діаграма 7).

У випадку повторних дистанційних форм навчання на циклах тематичного удосконалення (зважаючи на те, що дистанційні ТУ проходять без відриву від виробництва) Ви вважаєте можливим (діаграма 8).

Дві останні діаграми ілюструють нам позитивний досвід проведення курсів як для слухачів, так і для викладачів.

Висновки і пропозиції. Вище описані дослідження підтверджують той факт, що на сферу освіти, як і на інші сфери нашого повсякденного життя, має вплив технічний процес, який тягне за собою незворотні зміни. На сьогоднішній день українська вища та середня освіти реалізуються лише в навчальних закладах, частина з яких прагнуть іти в ногу з часом і швидко адаптуються до еволюції світових тенденцій, однак, є й такі, які звикли діяти за напрацьованими схемами і з побоюванням ставляться до сучасних підходів, що, в свою чергу впливає на кількісні показники абітурієнтів в таких закладах. Така ситуація провокує зниження популярності того чи іншого закладу серед вступників, що, в свою чергу, призводить до підняття питання доцільності функціонування цілого ряду ВНЗ. Наявність таких проблем у низки навчальних закладів України показує нам актуальність даної тематики та спонукає до пошуку шляхів стосовно їх вирішення.

Принципова відмінність між стаціонарним навчанням та дистанційним полягає в забезпеченні мобільності, а саме у відсутності прив'язки слухачів до місця проживання. Це відкриває для слухачів можливість вибору з більш широкого кола освітніх закладів та онлайн платформ, тим самим спонукаючи університети до боротьби за виживання. Зважаючи на це, університети повинні розвивати перелік наступних показників:

- 1) якість освіти;
- 2) доступність викладення матеріалу;

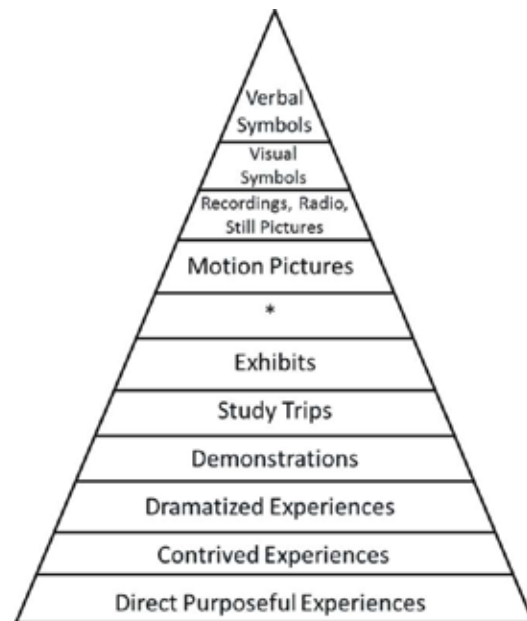

Рис. 1. Конус досвіду Едгара Дейла (Dale's cone of experience)

Джерело: [12, с. 15–24]

- 3) гнучкість освітнього процесу;
- 4) вплив слухача на навчальний процес.

Якщо для стаціонарного навчання основними показниками виступають: навчально методична база, локація, соціальні фактори, логістика, матеріально-технічна база, то в онлайн навчанні одну з основних ролей відіграє вільна можливість слухача обрати ВНЗ без прив'язки до попередніх аргументів. Якщо подивитися на ситуацію зворотнього боку, то кожен навчальний заклад чи онлайн платформа для навчання прямо зацікавлені в кількості слухачів, саме тому їхня думка стосовно принципових питань перебігу освітнього процесу повинна бути почутою.

При виконанні тестових завдань, як форми контролю засвоєння матеріалу на поточному циклі тематичного удосконалення, складність викликали наступні моменти:

Діаграма 5. Загальне бачення слухачів курсів стосовно стилю формування тестових завдань

Джерело: розроблено авторами

На Вашу думку, яка форма контролю за засвоєнням поданого навчального матеріалу є найбільш прийнятною:

Діаграма 6. Пропозиції слухачів щодо вибору форми оцінювання рівня засвоєння матеріалу

Джерело: розроблено авторами

При опрацюванні поданого навчального матеріалу Ви відмітили:

Діаграма 7. Пропозиції слухачів стосовно об'єму та подачі теоретичного матеріалу

Джерело: розроблено авторами

У випадку повторних дистанційних форм навчання на циклах тематичного удосконалення (зважаючи на те, що дистанційні ТУ проходять без відриву від виробництва) Ви вважаєте можливим:

Діаграма 8. Рекомендації слухачів щодо модифікації формату проведення курсів

Джерело: розроблено авторами

Список літератури:

1. McIsaac M. S., Gunawardena C. N. Distance education. URL: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.642.8603&rep=rep1&type=pdf> (дата звернення: 01.09.2020).
2. Moore M., Kearsley G. Distance education: A systems view of online learning (3rd ed.). Belmont, CA : Wadsworth, 2012. P. 347.
3. Finch, D., Jacobs, K. Online education: Best practices to promote learning. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics*. 2012. Vol. 56. Issue 1. P. 546–550.
4. Лозовицький Д. Від класичної офлайн-освіти – до віртуальної. URL: <http://aphd.ua/pro-stan-onlain-osvity-v-ukrani/> (дата звернення: 01.09.2020).
5. Shapiro H., Lee C., Wyman N. Roth Understanding the massive open online course (MOOC) student experience: An examination of attitudes, motivations, and barriers. *Computers&Education*. 2017. Vol. 110. P. 35–50.
6. Coursera about info. URL: <https://about.coursera.org/> (дата звернення: 01.09.2020).
7. Про проект Prometheus. URL: <https://prometheus.org.ua/about-us/> (дата звернення: 01.09.2020).
8. About Moodle. URL: https://docs.moodle.org/39/en/About_Moodle (дата звернення: 01.09.2020).
9. EdX about info. URL: <https://www.edx.org/about-us> (дата звернення: 01.09.2020).
10. EdX Impact report 2020. URL: <https://www.edx.org/sites/default/files/2020-impact-report.pdf> (дата звернення: 01.09.2020).
11. About Google Forms. URL: <https://www.google.com/intl/ua/forms/about/> (дата звернення: 01.09.2020).
12. Baukal C., Ausburn F., Ausburn L. A proposed multimedia cone of abstraction: updating a classic instructional design theory. *I-manager's Journal of Educational Technology*. 2013. Vol. 9. P. 15–24.

References:

1. McIsaac, M.S., & Gunawardena, C.N. *Distance education*. Retrieved from: <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/download?doi=10.1.1.642.8603&rep=rep1&type=pdf>
2. Moore, M., & Kearsley, G. (2012). *Distance education: A systems view of online learning* (3rd ed.). Belmont, CA: Wadsworth.
3. Finch, D., & Jacobs, K. (2012). Online education: Best practices to promote learning. *Proceedings of the Human Factors and Ergonomics*, vol. 56, issue 1, pp. 546–550.
4. Lozovytskyi, D. (2020). Vid klasychnoyi oflajn-osvity – do virtualnoyi [From classic offline education – to the virtual one]. Retrieved from: <http://aphd.ua/pro-stan-onlain-osvity-v-ukrani/>
5. Shapiro, H., Lee, C., & Wyman, N. (2017). Roth Understanding the massive open online course (MOOC) student experience: An examination of attitudes, motivations, and barriers. *Computers&Education*, vol. 110, pp. 35–50.
6. Coursera about info. Retrieved from: <https://about.coursera.org/>
7. About Prometheus. Retrieved from: <https://prometheus.org.ua/about-us/>
8. About Moodle. Retrieved from: https://docs.moodle.org/39/en/About_Moodle
9. EdX about info. Retrieved from: <https://www.edx.org/about-us>
10. EdX Impact report 2020. Retrieved from: <https://www.edx.org/sites/default/files/2020-impact-report.pdf>
11. About Google Forms. Retrieved from: <https://www.google.com/intl/ua/forms/about/>
12. Baukal, C., Ausburn, F., & Ausburn, L. (2013). A proposed multimedia cone of abstraction: updating a classic instructional design theory. *I-manager's Journal of Educational Technology*, vol. 9, pp. 15–24.

ДИСТАНТНЕ НАВЧАННЯ: РЕАЛІЇ ТА ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Анотація. Запровадження дистантного навчання в умовах сьогодення загострило чимало протиріч, вирішення яких значно поліпшить існуючу ситуацію із запровадженням дистантного навчання як альтернативного і як основного у школах України. Встановлено, що грамотне використання дистантного навчання, сприятиме розвитку творчості педагога і учня. З цією метою доцільно організувати для педагогів навчання за програмою підвищення рівня володіння комп'ютерною грамотністю. Для успішної роботи корисним буде розробка електронних підручників, що не шкодили б зору дитини, не викликали втому і нудьгу. Доцільно враховувати досвід європейських країн, щодо освітніх послуг через мережу. Перспективами досліджень у даному напрямі може стати обґрунтування методів, прийомів і програм освіти педагогів і батьків, налагодження партнерства при запровадженні дистантного навчання.

Ключові слова: дистантне навчання, учні, педагоги, батьки, програма підготовки батьків, програма підготовки вчителів.

DISTANCE LEARNING: REALITIES AND CHALLENGES OF TODAY

Summary. The introduction of distance learning in today's conditions has exacerbated many contradictions, the solution of which will significantly improve the existing situation with the introduction of distance learning as an alternative and as the main in the schools of Ukraine. Studying the historical experience of using technical teaching aids in school will help to avoid many miscalculations in distance learning methods. It is established that the competent use of distance learning will promote the development of creativity of teachers and students. To this end, it is advisable to organize training for teachers in the program of improving computer literacy: basic programs. For successful work it will be useful to develop electronic textbooks, which would not be students' vision of the child, without using in this and boredom from learning, would not be students of the development of the musculoskeletal system. We must become a priority for newly trained teachers. It will not be superfluous to add to the improvement of distance learning of the public in terms of social assistance to low-income families, families who can not purchase technical means of education. There is a need to invite a work program to prepare parents for distance learning. It is appropriate that it be short and in a convenient format for viewing, listening. There is a need to create public and private companies that would provide additional educational services to families who are unable to solve the problems caused by the mass introduction of distance learning: pedagogical consultations, computer repairs and others. It is advisable to take into account the experience of European countries regarding educational services through the network. Prospects for research in this area may be the substantiation of methods, techniques and programs of education of teachers and parents, establishing partnerships in the implementation of distance learning, finding ways to overcome the confrontation between school and family in distance learning. Discussions on the issues of distance learning help to increase its efficiency, create a favorable background for its functioning in modern conditions.

Keywords: distance learning, students, teachers, parents, parent training program, teacher training program.

Постановка проблеми. Запровадження дистантного навчання позначилося на звичайному житті пересічної української родини. Змінилися обов'язки її членів, з'явилося більше часу на перебування у колі близьких. Що в свою чергу вимагає уваги науковців до обґрунтування форм і методів роботи з педагогічним колективом та родиною в умовах дистанційного навчання. На особливу увагу заслуговують питання підготовки вчительського колективу до дистанційного навчання, опанування педагогами офісних програм та роботи на популярних навчальних платформах, створення інтерактивних підручників для навчання. А у роботі з батьками головним завданням освіти має стати формування позитивної мотивації до навчання дитини в умовах дистанційного навчання, соціальна підтримка незахищених родин, озброєння членів родини педагогічними знаннями. Важливо пам'ятати, що дистанційне навчання як вид навчання безперечно має свої переваги і недоліки. Тому, на сучасному етапі важливо звернути увагу науковців на його недоліки

з метою удосконалення освітнього процесу, адаптації до потреб сучасного суспільства, спрямування змісту навчання гуманними цінностями. Це допоможе вирішити чимало задач не лише вітчизняної, але й світової педагогічної практики.

Аналіз останніх публікацій. Дистанційне навчання складна проблема, що вимагає історичного і багатоаспектного аналізу для розробки засад методичної роботи в цьому напрямі. Запровадження технічних засобів навчання в освітній процес загальноосвітньої школи розпочалося з кінця ХХ століття. Популярними тоді були телевізор, діапроектор, кіноустановка, діаскоп, навчальне радіо, кодоскоп, магнітофон на касетах та інші. Педагоги володіли методикою роботи з кожним з них, а їх використання у процесі виховання чи навчання схвально підтримувалося керівництвом освіти. Методика роботи з названими технічними засобами детально обґрунтована у наукових публікаціях. Серед яких доцільно виокремити роботи таких авторів: С. Величко, О. Царенко, П. Гороль, Л. Коношевського та ін.

На сьогодні комп'ютер у поєднанні з мультимедійним проектором може замінити усі раніше використовувані технічні засоби. Мультимедійний комплекс сприяє емоційності сприйняття інформації учнями, дозволяє про демонструвати об'єкти, що важко піддаються сприйманню, сприяє збільшенню малих деталей для докладнішого розгляду та зменшенню малих за потреби, забезпечує передачу інформації різними способами, дозволяє працювати учневі у доступному для нього режимі, забезпечує доступ до інформації, яка є в різних бібліотеках. Разом з позитивними, безперечно є і негативні моменти у його використанні: в переважній більшості часу це сидяча діяльність, тривалість роботи за комп'ютером вимагає напруження зору, алгоритмічність дій не формує ініціативи у школяра і педагога, що проводять більшість часу за машиною. Разом з тим, за вдалої методики, ці недоліки можуть бути використані на благо людини. Проблему подолання недоліків використання комп'ютера у освітньому процесі вивчали: Л. Макаренко, О. Чупріна, С. Клепко, І. Завадський, Т. Барболіна, М. Кирилюк, О. Тіхоміров, В. Антонюк, О. Паніманська та інші.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Соціальна напруга, пов'язана із запровадженням дистанційного навчання вимагає уточнення питань підготовки педагога до роботи в умовах дистанційного навчання, організації освітньої роботи з батьками школяра, який навчається дистантно. На ці питання і хочемо звернути увагу в статті.

Мета статті: запропонувати альтернативні шляхи організації дистантного навчання в загальноосвітній школі.

Виклад основного матеріалу. Концепція дистантного навчання вимагає виділення принципів: доступності інструктажу роботи з технікою і комп'ютерними програмами; інформованості учасників освітнього процесу про зміст та хід процесу навчання, виховання, взаємодії з батьками та опікунами школяра; змістовності навчального матеріалу; різноманітності методів і прийомів роботи з учнями; захищеності педагога роботою з комп'ютером; інтегрованості зусиль школи, сім'ї та громадськості в питаннях дистантної освіти; науковості у обґрунтуванні провідних засад дистантного навчання, мотивованості учасників освітнього процесу до роботи за дистантними програмами: педагогів до викладання, а учнів до здобуття освіти; принципу зростання можливостей у отриманні якісної освіти і профільного зростання. Відповідно до названих принципів наукові школи доцільно організувати у чотирьох напрямках:

Перший напрям стосується розробки наукового забезпечення для роботи з вчителями загальноосвітніх шкіл. Він має орієнтуватися на опанування педагогами комп'ютерними технологіями на рівні достатньому для організації дистанційного навчання на затверджених Міністерством освіти і науки навчальних платформах. А також цей напрям передбачає поглиблення комп'ютерної грамотності педагогів, забезпечення володіння ними комп'ютерною термінологією на рівні достатньому для пояснення учасникам освітнього процесу покрокових операцій з системою. Це сприятиме не лише підвищенню рівня

володіння педагогами комп'ютерною грамотністю, але й як підкреслює О. Тіхоміров, означатиме появу нових форм мислення, мнемонічної творчої діяльності, тобто психічних процесів людини.

Другий напрям орієнтований на оновлення змісту шкільної освіти до зручного формату для використання на платформах дистанційного навчання. Це виклад матеріалу у формі коротких конспектів, презентацій, довідок. Вони ілюстровані, добре озвучені передбачають чергування роботи з технікою і паузи для відпочинку очей учня, опорно-рухового апарату.

Третій напрям передбачає розробку програмного забезпечення, що мало б в основі опору на Інтернет як зв'язок доступний для кожної родини. Він передбачає тісну співпрацю учасників освітнього процесу, органів громадського самоврядування з метою соціального забезпечення малозабезпечених родин, надання доступу до мережі усіх соціальних груп.

Четвертий напрям орієнтований на створення умов для організації роботи педагогів у напрямі підвищення комп'ютерної грамотності батьків. Тут відповідальність лягає у першу чергу на вчителів інформатики та класних керівників. Перші мають донести доступно комп'ютерні знання для широкого загалу, а другі створити базу слухачів, яка б складалася з батьків, старшого покоління родини, якщо вони залишені по нагляду за школярем та з інших членів родини, які займаються з дітьми. Доречною буде створення сервісів кваліфікованих помічників родинам для проведення дистантного навчання. До служби доцільно включити програмістів, які б надали допомогу родинам у випадку знищення системи вірусом, учням та їхнім батькам у підготовці домашнього завдання та роботі з комп'ютером, педагогам у випадку реалізації новаторських підходів, які вимагають володіння комп'ютером на рівні вище середнього.

Розглянемо детальніше кожен із вказаних напрямів. Імпонує думка В. Антонюка, про те, що проблему комп'ютерної грамотності не потрібно розглядати дуже вузько – використовувати комп'ютер та сучасні інформаційні технології лише в одній певній сфері. Але використання комп'ютера має орієнтуватися на збагачення духовного світу учня, його успіхи у навчальній діяльності та зростання в загальному розвитку, відповідно до заданих показників. Виходячи з цього комп'ютерна грамотність орієнтована на постійне вправління у володінні комп'ютерною технікою і програмним забезпеченням, слідкування за новими можливостями техніки та шляхами їх запровадження у освітній процес [1]. У цих питаннях доцільно орієнтуватися на концептуальні рамки проекту ЮНЕСКО стандартів компетентності вчителів у використанні ІКТ (ІКТ-СКУ). Вони передбачають: розвиток потенційних здібностей людини, володіння технічною грамотністю, постійне поглиблення та створення нових знань: концепцій, програм, освітньої діяльності, ІКТ, організації і підготовки вчителів. При цьому до кожного з модулів програми нових знань мають бути забезпечені конкретні цілі і навички фахівців [2].

Організація самостійної роботи учнів із застосуванням комп'ютерної техніки може здійсню-

ватися одночасно за кількома напрямками. Тому при підвищенні фахової підготовки педагогів доцільно брати до уваги, елементи із запропонованої Н. Поляковою моделі програми дистанційного навчання. На думку науковиці, програма передбачає: розробку часткових алгоритмів розв'язання типових задач; роботу за евристичними приписами нетипових задач; запровадження нових навчальних програм; індивідуалізацію самостійних робіт для учнів відповідно до рівня їх навчальних домагань; спеціалізацію самостійної роботи з урахуванням профільності навчального закладу; підготовку тем рефератів та презентацій для учнів з окремих тематичних розділів.

Сьогодні вчителі шкіл мають можливість пройти онлайн стажування, поглибити свої знання з фахового предмету, розширити коло свого спілкування з колегами на відео конференціях та семінарах. Окрім того комп'ютерна мережа дає можливість швидкого віднаходження інформації, яка стосується навчального предмету, що веде вчитель предметник чи вчитель початкових класів.

На сьогодні у Інтернет мережі формується розуміння, того, що педагог має сам створювати різні програми. Хоча б рівні мови тегів HTML. Є можливість для кожного педагога мати свій власний сайт, та створити чи адаптувати відповідно до вимог школи електронні підручники. Важливо спрямувати професійне підвищення кваліфікації на подолання труднощів, які мають місце під час використання педагогами комп'ютерної мережі. Наприклад, хоча б тих, на які вказали в Чернівецькій області. Нами опитано 200 осіб. Серед труднощів, що виникли зі запровадженням дистанційного навчання педагоги назвали: недостатність вільного часу для підготовки до уроку за дискантною формою навчання; недостатня комп'ютерна грамотність вчителя; перевантаженість учителя інформатики; відсутність часу для вивчення усіх можливостей Інтернету; низький рівень зворотного зв'язку з учнями; відсутність мотивації учнів до навчання, звідси відволікання їх у процесі навчання на більш активні форми роботи з комп'ютером, наприклад ігри, фільми.

Весною 2020 року в Україні було організовано школи комп'ютерної грамотності для вчителів-предметників. Що стало доброю школою підвищення комп'ютерної грамотності педагогів при роботі з технологіями zoom web та навчання через гул клас. Це допомогло багатьом вчителям підвищити фаховий рівень. Але більшої уваги потребують теми, які є базою у роботі в мережі. А саме: робота з системою «Microsoft Office», створення презентацій *PowerPoint, Excel* – на всіх рівнях роботи педагога. Корисним видається володіння вчителями методикою збереження інформації у віртуальному світі: віртуальні відеокладацькі, віртуальні методичні кабінети, віртуальні індивідуальні кабінети вчителя, учня, адміністратора, електронний документообіг, зв'язок з батьками, їх інформування, електронні щоденники, електронні журнали.

Вважаємо, за доцільне постійне оновлення змісту підручників, відповідно до розвитку науки та техніки і комп'ютерної, зокрема. Не зайвим буде запровадження елементів інформати-

ки з першого класу і поглиблення комп'ютерної грамотності поступово з кожним новим роком навчання. Це сприятиме формуванню культури поведінки з технікою, виробленню етики поведінки за комп'ютером.

При доборі змісту підручників доцільно зважати і на методи викладу матеріалу. Обсяг текстів, шрифти, малюнки. На сьогодні актуальним видається наявність не лише друкованого підручника, але й його аналога в електронному варіанті. У зв'язку з інклюзивним навчанням а також є потреба в наявності окремих друкованих і електронних посібників з тем програми для дітей з інвалідністю. При виборі програми укладання підручника доцільно орієнтуватися на середнього пересічного користувача, тому що більшість родин і є такими. Вони володіють комп'ютерною технікою на рівні сучасного користувача, уміють виконати прості операції в системі.

Видається за доцільне окрім підготовки педагога до роботи з комп'ютером проводити навчання педагога і емоційним прийомам впливу на шкільну молодь. Адже часто машина не сприяє формуванню емоційності навчання, і емоційності у відносинах з різними та близькими, формує підвищену тривожність, агресію через тривале перебування у мережі, є сходинок до формування інтернет-залежності. Також потрібно зважати і на такий недолік як неврахування статусу сімей, їхньої педагогічної культури, рівня вихованості, незахищеність особистих даних здобувачів вищої освіти.

На нашу думку, родина має переваги від запровадження дистанційного навчання. В першу чергу, це можливість поєднання відпустки дорослого і канікул дитини і перетворення їх у корисне спільне проведення часу, що стимулює зближення батьків і дітей (особливо актуально для постійно зайнятих батьків); нагляд за малолітньою несамотійною дитиною, збереження спокою для батьків; економія на послугі супроводження неповнолітнього до школи; можливість для батьків поспостерегти за дитиною цілий день, поцікавитися її інтересами, настроями.

Тому корисним видається подолання проблем, пов'язаних із дистанційним навчанням шляхом запровадження підготовчих курсів для педагогів і батьків.

До програми курсів вважаємо за корисне включити два блоки інформації:

Перший – стосується підготовки та перепідготовки педагогів і батьків до роботи з комп'ютерною технікою. Важливо добирати інформацію таким чином, щоб вона максимально орієнтувалася на геолокацію регіону. Тобто враховувала рівень добробуту населення, рівень трудової зайнятості батьків та інших членів родини, кількість вільного часу, якість мережі та комп'ютерної техніки. Ці чинники дозволять розрахувати рівень навантаження на учня та визначити вимоги до нього.

Педагоги і батьки мають пройти програму навчання роботи на тій платформі, на якій ведеться онлайн навчання. Доцільно таке навчання організувати дистанційно. А у процесі здобуття знань слухачами запропонувати різні методи та форми навчання. Для того, щоб суб'єкти навчання відчували переваги і недоліки кожного методу і форми. По завершенню першого етапу має

сенс проведено анкетування. Його мета з'ясувати наскільки слухачі зрозуміли правила користування технікою, володіють нею, можуть самостійно виконувати навчальні операції. Потрібно пам'ятати, що за умов дистанційного навчання кожен зі них стає консультантом для учня. Тому має сам добре володіти програмою підготовки.

Другий блок програми орієнтований на забезпечення слухачам курсів знань з психолого-педагогічних дисциплін. Адже саме вони орієнтовані на краще пізнання внутрішнього світу вихованця, його цілей, бажань, особливостей його розвитку. Ці знання дозволять батькам чи особам, які їх замінюють зробити процес перебування дитини вдома менш травматичним для неї і відповідно для усієї родини.

На окрему увагу заслуговує необхідність виділення окремого робочого місця для учня. Батькам доцільно знати як організувати робоче місце учня відповідно до санітарно-гігієнічних вимог, прагнути досягти максимального комфорту учня у процесі виконання ним класної роботи та домашніх завдань.

Можна запропонувати батькам взяти участь у конкурсі на кращий проект для створення робочого навчального місця для дитини у період дистанційного навчання. Кращі проекти та проекти малозабезпечених родин можуть фінансуватися грошовими преміями. Це добра традиція започаткована колективом науковців на чолі з Г. Лактіоною.

Безперечно запровадження програми вимагає чималого підготовки на різних рівнях: на рівні держави – це доручення науковців до створення проектів навчання дорослих, на рівні місцевих органів управління освітою – це сприяння у матеріальному благополуччі родин та реалізації програми на рівні родини – це виконання усіх завдань програми.

Хоча апробація запропонованої програми підготовки до дистанційного навчання не вирішить усіх проблем, які породила ця форма організації навчання, але вона значно послабить соціальну напругу, що виникла у зв'язку із запровадженням цього виду навчання.

Весною 2020 року нами було проведено анкетування жителів сільської і міської місцевості на предмет запровадження дистанційного навчання. Усього у опитуванні взяло участь 110 жителів невеличких сіл і 135 жителів міста. Усі вони мають дітей шкільного віку. Вибірку склали 55 осіб, які виховують дітей у повних родин, 80 осіб, що виховують дітей у дистантних родин, 45 осіб, які виховують дітей у неповних родин і 70 осіб, які проживають у складних сім'ях.

Матеріальний добробут опитаних сімей достатній – 70%, орієнтовно достатній – 10%, малозабезпечені – 20%. Результати відповідей респондентів на поставлені запитання розподілилися наступним чином: не підтримують дистанційне навчання – 75% опитаних, вважають необхідністю, що зумовлена існуючою ситуацією – 15%, розглядають дистантне навчання як альтернативу класно-урочному – 10%. Серед останніх найбільший відсоток 7% склали прості родини з достатнім рівнем доходів. Вони аргументували свій вибір тим, що у них є можливість більше часу приділити власній дитині, уберегти її від небажаних шкільних

впливів, сприяти культивуванню родинних цінностей. Більше того, вони навіть приємно вражені ситуацією вимушеного дистантного навчання. Щодо відповідей респондентів, яким не подобається дистанційне навчання. То основними причинами несприйняття ситуації вони називають: постійну трудову зайнятість при низькому рівні доходів, що не дає можливості правильно організувати спілкування з власними дітьми, незнання дитячої психології і відповідно погане домашнє спілкування, недостатність коштів на дороге вартісну комп'ютерну техніку і відповідно нереальність виконання учнями усіх вимог шкільного вчителя. Маленьке міське приміщення утруднює можливості проведення рухливих перерв.

Ще однією проблемою назвали батьки складність навчального матеріалу. Для подачі складних тем в електронному варіанті є доцільність їх спрощення та перероблення відповідно до можливостей техніки. Для уникнення шаблонного підходу в цій справі можливо доцільно створити серед вчителів кожного регіону конкурс на кращий електронний посібник, методичну розробку конспекту уроку та методичне забезпечення теми.

Безперечно вимагає оновлення режим дня школярів, його адаптація до умов роботи з комп'ютером. Цікавим для України видається досвід запровадження проекту: «один учень, один комп'ютер», що має місце у Австралії, Австрії, Канаді, Естонії, Ізраїлі. А також новації Франції, Гонконгу і Південної Кореї із запровадженням електронних підручників.

Можна дослухатися до О. Чупріної, яка наводить альтернативу сучасній ситуації, що склалася в Україні. Вона зазначає, що у більшості країн заходу створена розгалужена система розробки та реалізації розвивальних та навчальних програм для дошкільників і молодших школярів. Саме ці програми можуть бути альтернативою бездумним іграм із агресивним безглуздом змістом і стати базою для успішного засвоєння шкільної програми. Ось приклади навчальних і розвивальних програм: Jr. Doctor Game – комп'ютерна гра, певний аналог рольової гри у лікарню. Діти у ролі доктора допомагають героям відомих казок одужати і здобути перемогу над шкідливими бактеріями. Jr. Vet Game – аналог попередньої гри, тільки в цій дитина стає ветеринаром і лікує звірів – тигрів, жираф, пінгвінів, собак і котів. Гра розвиває логіку і дозволяє здобути певний практичний досвід по догляду за тваринами. МуABCD – комплекс програм для вивчення літер англійського алфавіту, цифр і арифметичних дій в межах двох десятків, а також музичних інструментів. Creative painter Game – гра для вивчення живопису і оволодіння початковими навичками малювання. Gagarin – дитяча комп'ютерна гра, розвиває логіку фантазію, дозволяє ознайомити з елементарними поняттями з астрономії [3]. Для України не зайвим би був цей досвід.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сьогодні докладне вивчення проблем дистанційного навчання є нагальною потребою дня. Цікавими для науки є дослідження психологів, педагогів, програмістів, соціологів. Спільна робота фахівців у цьому напрямі допоможе зняти соціальну напругу, що виникла, сприятиме формуванню інтересу до шкільного

навчання. Вважаємо за доцільне функціонування приватних і державних організацій, які б надавали допомогу батькам і педагогам, учням у процесі дистанційного навчання. Це сприятиме зменшенню соціальної напруги, значно підвищить якість дистанційного навчання, перетворить його у розвиваючий процес.

Не зайвим буде і функціонування на рівні окремих шкіл кожного регіону допоміжних про-

грам для дистанційного навчання батьків, педагогів, учнів з питань оперування дистантними методами і формами навчання.

Перспективами досліджень у цьому напрямі вважаємо поглиблене вивчення реалізації складових процесу дистантного навчання на практиці. Зокрема, вимог до педагога, ролі та значенні оцінки у освітньому процесі, перетворення навчання з наочно-ілюстративного у розвиваюче.

Список літератури:

1. Антонюк В. Комп'ютерна грамотність як складова професійної компетентності сучасного педагога. *Наукові записки. Серія : «Педагогіка»*. 2009. № 3. С. 72–75.
2. Стандарти ЮНЕСКО компетентності для учителів. Концептуальні рамки. URL: <https://uchni.com.ua/informatika/50055/index.html?page=3> (дата звернення: 21.06.2020).
3. Чуприна О.В. Аналіз зарубіжного досвіду використання мультимедійних технологій у початковій школі. URL: http://eprints.zu.edu.ua/25859/1/chuprina_o_%20article.pdf (дата звернення: 21.06.2020).

References:

1. Antoniuk, V. (2009). Kompiuterna hramotnist yak skladova profesiinoi kompetentnosti suchasnoho pedahoha. *Naukovi zapysky. Serii: «Pedagogika»*, no. 3, pp.72–75.
2. Standarty YuNESKO kompetentnosti dlia uchyteliv. Kontseptualni ramky [UNESCO standards of competence for teachers. Conceptual framework]. Available at: <https://uchni.com.ua/informatika/50055/index.html?page=3> (accessed: 21.06.2020).
3. Chuprina, O.V. Analiz zarubizhnoho dosvidu vykorystannia multymediinykh tekhnolohii u pochatkovii shkoli [Analysis of foreign experience in the use of multimedia technologies in primary school]. Available: http://eprints.zu.edu.ua/25859/1/chuprina_o_%20article.pdf (accessed: 21.06.2020).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-32>
 УДК 316.647.5:37.091.12

Люлька Г.А.

Полтавський національний педагогічний університет
 імені В.Г. Короленка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ У СУБ'ЄКТІВ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. Досліджено особливості формування толерантного ставлення у суб'єктів освітнього процесу. Наголошено на комплексному підході до роботи із суб'єктами навчання. Розглянуто напрямки роботи керівника закладу освіти з проблеми толерантного ставлення до дітей з боку педагогів і батьків. Окремо виділено форми роботи адміністрації з педагогічними кадрами. Описано готовність вчителів до роботи з різними дітьми. Розкрито мету і значення формування толерантного ставлення батьків до дітей. Охарактеризовано провідні напрямки роботи з сім'єю щодо формування толерантного ставлення до дитини. Визначено завдання консультування школярів і їх батьків з проблем толерантності. Описано тренінги для дітей та батьків як найбільш ефективну форму роботи, їх завдання для формування толерантного ставлення до дітей у сім'ї.

Ключові слова: толерантність, толерантне ставлення, взаємодія, суб'єкти освітнього процесу, форми і напрямки формування толерантного ставлення.

Lyulka Anna

Poltava V. Korolenko National Pedagogical University

PECULIARITIES OF FORMATION OF TOLERANT ATTITUDE IN THE SUBJECTS OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Summary. The peculiarities of the formation of a tolerant attitude in the subjects of the educational process are studied. Emphasis is placed on a comprehensive approach to working with learning subjects. The directions of work of the head of the educational institution on the problem of tolerant attitude to children by teachers and parents are considered. The head of the institution organizes the monitoring of public opinion on the problem of tolerant attitude to children by teachers and parents, assesses the negative aspects, risks, the degree of satisfaction of participants in the educational process. Forms of work of the administration with teachers include the organization of seminars, special courses on the formation and consolidation of skills of interaction with children and their parents, business games and trainings on tolerance of students, a series of open lessons in which teachers monitor the dynamics of changing methods, techniques, forms and content of the educational process. The readiness of teachers to work with different children is described. Included in the work with teachers on the formation of tolerant attitude to children diagnosis of teachers' attitude to children, the presence of manifestations of intolerance, acquaintance of teachers with the peculiarities of development and personal identity of students, methods of working with them and their parents, training, seminars, round tables formation of a tolerant culture of the teacher's personality. The family provides the conditions for the optimal development of the child, and the nature of the relationship with the parents affects its emotional well-being and the nature of future relationships with the social environment. The purpose and significance of forming a tolerant attitude of parents to children are revealed. The leading directions of work with the family on the formation of a tolerant attitude to the child are described. The task of advising students and their parents on tolerance issues has been determined. Trainings for children and parents are described as the most effective form of work, their tasks for the formation of a tolerant attitude towards children in the family. Trainings for children and parents are the most effective form of pedagogical work, the program of training of tolerance directed on development of ability to manage the behavior, emotions, communication is offered. Training includes cognitive, emotional and behavioral components.

Keywords: tolerance, tolerant attitude, interaction, subjects of educational process, forms and directions of formation of tolerant attitude.

Постановка проблеми. Гуманістична парадигма вітчизняної педагогіки представляє людину унікальною цілісною особистістю, яка розвивається в процесі активної самореалізації в системі взаємодії з іншими людьми. Толерантність як здатність до такої взаємодії постає ціннісною установкою і соціально-культурною необхідністю і існування суспільства. Толерантне ставлення до дітей у навчальному і сімейному середовищі визначається необхідною умовою демократизації освіти.

Толерантність є незмінною складовою педагогічної культури й педагогічної компетентності вчителя. Педагогу належить важлива роль у розвитку дитини в закладі освіти, розкритті її самобутності, здібностей і потенційних можливостей,

захисті прав та інтересів кожного школяра. Для становлення самодостатньої толерантної особистості учня вчителю самому потрібно зрозуміти важливість толерантних стосунків, створювати толерантний мікроклімат для всіх учасників навчально-виховного процесу.

Процес формування толерантного ставлення до дітей залежить не лише від професійних зусиль педагога, але й від наявності атмосфери толерантності у сім'ї. У сучасному суспільстві існує багато родин, виховний стиль яких не відповідає принципам безумовного прийняття. Батьківська позиція з погляду її толерантності чи інтолерантності має вирішальне значення у формуванні особистості й поведінки дитини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

У сучасній педагогічній науці проблема формування толерантного ставлення досліджується у різних аспектах: загальні питання педагогіки толерантності (В. Ремболович, А. Сиротенко, Г. Солдатова, О. Столяренко, Л. Шайгерова, І. Якухно); вивчення досвіду формування толерантності у вчителів (О. Алексашкіна, Л. Ачасова, О. Матієнко, Н. Синякова), організація психолого-педагогічної просвіти батьків з проблем виховання толерантності (О. Докукіна, Ю. Римаренко, С. Стефанцева, В. Тишков).

У переважній більшості педагогічних досліджень толерантне ставлення педагогів і батьків до дітей пов'язується з яскравою активною спрямованістю, активною моральною позицією в ім'я взаєморозуміння і позитивної взаємодії між учасниками освітнього процесу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. На сьогодні у закладі загальної освіти, як і в суспільстві в цілому, існує ряд проблем, які полягають:

- у відсутності достатньої інформованості педагогів і батьків про особливості і значення толерантного ставлення до дітей;

- у недостатності навичок толерантного спілкування, методів його проектування у навчальному процесі і сімейному середовищі;

- дефіциті методичних розробок в цій галузі.

З огляду на вищезазначене необхідна просвітницька робота з використанням різних форм і методів взаємодії між усіма суб'єктами освітнього процесу. Слід зосередити увагу на становленні толерантної особистості педагога і кожного з батьків – набуття ними знань з теми толерантності, усвідомлення її актуальності, розуміння наслідків нетолерантної поведінки, а також здійснення професійної і виховної діяльності відповідно до принципів толерантності.

Мета статті полягає в аналізі форм і напрямків формування толерантного ставлення до дітей у процесі взаємодії суб'єктів освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу. Процес формування толерантного ставлення вчителів і батьків до дітей реалізується комплексно і передбачає роботу з усіма суб'єктами навчання, а саме: керівниками закладу загальної освіти, педагогами, батьками і дітьми.

Керівник закладу організовує моніторинг громадської думки з проблеми толерантного ставлення до дітей з боку педагогів і батьків. На базі отриманих даних керівник оцінює негативні моменти, ризики, ступінь задоволеності учасників освітнього процесу. У річний план роботи установи включаються заходи, спрямовані на формування толерантного ставлення у педагогів і батьків; в аналізах роботи установи за навчальний рік керівником повинна бути відображена результативність проведених заходів.

Інформаційна діяльність керівництва закладу передбачає поповнення матеріалів на стендах, в інформаційних куточках, на електронному сайті установи, підготовку публікацій в ЗМІ, виступи на батьківських зборах. Культурно-розважальні і пізнавальні заходи для дітей та їх батьків (шкільні свята, ранки, виставки дитячої творчості, фотоекспозиції, екскурсії), а також батьківські клуби, дитячі об'єднання, соціальні акції і проєк-

ти привертають увагу до проблеми толерантності в освітньому процесі й сімейному вихованні.

Ефективними формами роботи адміністрації з педагогічними кадрами є:

- організація семінарів, спеціальних курсів із формування і закріплення вмінь налагодження взаємодії з дітьми та їх батьками;

- проведення ділових ігор і тренінгів з проблеми толерантного ставлення до учнів;

- проведення серії відкритих уроків, на яких самі педагоги відстежують динаміку зміни методів, прийомів, форм і змісту освітнього процесу [2, с. 5].

При цьому важливе значення має готовність вчителів до роботи з різними дітьми, яка виражається в наступному:

- налаштувати себе на те, що труднощі в роботі зі школярами неминучі, але педагогу під силу їх подолати;

- не втрачати віри в себе й учнів при невдачах, спробувати зрозуміти їх причини;

- бачити і поважати індивідуальність кожного школяра, співпрацювати з класним колективом, бути завжди доброзичливим та уважним до дітей, готовим змінюватися самому [5, с. 53].

Система сучасної освіти потребує, на думку Л. Ачасової, педагогів, які приймають нову систему цінностей, мають установку на толерантність, володіють відповідним рівнем професійно-особистісного розвитку, відкидають стереотипи і штампи, натомість самостійно мислять і мають різнобічні інтереси [1, с. 24].

Робота з педагогами з формування толерантного ставлення до дітей передбачає:

- діагностику ставлення вчителів до дітей, наявність проявів інтолерантного ставлення;

- знайомство педагогів з особливостями розвитку та особистісною своєрідністю учнів, методами роботи з ними та їхніми батьками;

- проведення тренінгів, семінарів, круглих столів, спрямованих на формування толерантної культури особистості педагога [6, с. 63].

Метою формування толерантного ставлення батьків до дітей С. Панченко називає становлення готовності приймати особистість дитини в цілому, а також створення в сім'ях емоційного клімату, сприятливого для особистісного та пізнавального розвитку дітей [4, с. 10].

Сім'я забезпечує умови оптимального розвитку дитини, а характер взаємин з батьками впливає на її емоційне благополуччя й характер майбутніх відносин із соціальним середовищем. Сприятливий психологічний клімат в родині залежить не тільки від внутрішніх стратегій адаптації, але і від успішності зовнішніх способів пристосування, зокрема, збереження активних контактів сім'ї з друзями, колегами, з оточуючим світом.

Найбільш важливим для зниження сімейного стресу є вибір внутрішньої стратегії поведінки. Пасивна позиція полягає в уникненні пошуку вирішення проблеми. Вона заснована на надії, що все владнається само собою і передбачає пасивне прийняття подій, тим самим виключаючи можливість змін на краще і поглиблюючи труднощі і стрес. Сім'ї з активною орієнтацією намагаються вирішити більш проблем і контролювати ситуацію, приймаючи лише ті обставини, які в даний момент змінити неможливо [7, с. 44].

Провідними напрямками роботи з сім'єю щодо формування толерантного ставлення до дитини є:

- вивчення особливостей сімейного виховання дитини в ході проведення бесіди, інтерв'ю, опитування, написання батьками творів на теми «Мій життєвий шлях», «Історія життя моєї дитини» тощо;
- формування адекватної оцінки можливостей дитини (як фізичних, так і психологічних);
- гармонізація сімейних взаємин;
- інформаційний супровід батьків (виступи на батьківських зборах, оформлення стендів та інформаційних куточків, консультації);
- розробка і реалізація спільно з сім'єю індивідуальних програм допомоги дитині;
- навчання батьків спеціальним корекційним, методичним і виховним прийомам.

Завдання вчителя у процесі взаємодії з учнями можна визначити наступним чином:

- створення максимально сприятливих організаційних умов і ситуацій успіху в навчально-пізнавальної діяльності для успішності кожного учня;
- забезпечення участі всіх дітей у різноманітній позакласній діяльності шкільного колективу, що гарантує різнобічність розвитку;
- встановлення взаємодії з сім'ями дітей;
- діагностика емпатичного прийняття і відповідне педагогічне коригування толерантного ставлення школярів [3, с. 29].

Завданнями консультування школяра і його батьків О. Столяренко визначає:

- розкрити сутність поняття «толерантність», її основні характеристики і прояви, фактори, що впливають на формування толерантності;
- виявити вікові та індивідуальні особливості розвитку дитини, у разі наявності визначити причини відхилення у розвитку чи поведінці;
- визначити позицію батьків стосовно дитини (прийняття-відкидання) і способи взаємодії батьків з дитиною;
- організувати педагогічну допомогу батькам, підтримку у подоланні проблем виховання;
- покращити обізнаність батьків про закономірності розвитку дитини;
- розробити індивідуальну програму виховання і навчання дитини [8, с. 50].

Тренінги для дітей та батьків є найбільш ефективною формою педагогічної роботи. І. Якухно за-

пропонувала програму тренінгу толерантності, спрямованого на розвиток вміння управляти своїми поведінкою, емоціями, спілкуванням. Тренінг включає когнітивний (інформування з питань толерантності), емоційно-вольовий (афективний – самовдосконалення комунікативних навичок з позиції толерантної взаємодії і розвиток умінь емоційної саморегуляції в процесі спілкування та діяльності) і поведінковий (розвиток толерантних якостей) компоненти [9, с. 7].

В ході тренінгів з формування толерантного ставлення до дітей у сім'ї педагог вирішує наступні завдання:

- корекція неконструктивних форм поведінки, таких як агресивність, необ'єктивна оцінка поведінки дитини, прагнення відгороджуватися від труднощів;
- навчання розуміння батьками проблем дитини, а саме: поступовий відхід від позицій заперечення наявності проблем і протиставлення себе соціуму та перехід до позиції взаємодії;
- поступове зниження гіперболізації проблем дитини з усвідомленням її можливостей та успіхів;
- особистісне зростання батьків у процесі взаємодії з дитиною, навчання і виховання, творчого пошуку реалізації її можливостей.

Висновки і пропозиції. Таким чином, формування толерантного ставлення вчителів і батьків до дітей забезпечується діяльністю суб'єктів освітнього процесу із витіснення стереотипів недоліків внутрішнього світу дитини. Вона спрямована на становлення активних поведінкових установок на впевнене позиціонування кожного школяра у сучасному суспільстві.

Вибір форм роботи визначається поставленими цілями, професійною компетентністю керівництва і педагогів освітнього закладу з урахуванням особливостей сімейних взаємин. Виявлення проблем у навчанні і вихованні дітей дозволить організувати спеціальну просвіту вчителів та батьків з навчання їх навичкам толерантного спілкування.

Перспективи подальших досліджень пов'язуються із вивченням особливостей формування толерантного ставлення до дітей у вчителів і батьків з різними методами навчання і стилями виховання відповідно.

Список літератури:

1. Ачасова Л.Ю. Толерантность в деятельности современного педагога. *Педагогическое образование и наука*. 2016. № 11. С. 23–28.
2. Дворникова Е.И. Воспитание толерантности в системе образования. *Искусство и образование*. 2017. № 2. С. 4–21.
3. Матієнко О. Виховання толерантності починається з учителя. *Рідна школа*. 2015. № 6. С. 29–32.
4. Панченко С. «Я+ОН+ОНИ= МЫ». *Школьный психолог*. 2017. № 18. С. 9–11.
5. Ремболович В.В. Що таке толерантність? *Класному керівнику. Усе для роботи*. 2019. № 8. С. 52–55.
6. Синякова Н.Е. Системный подход к формированию толерантности педагогов. *Психология и школа*. 2014. № 4. С. 61–65.
7. Стефанцева С. Толерантне спілкування на рівні «Батьки – діти». *Завуч*. 2012. № 21. С. 42–49.
8. Столяренко О. Ціннісне ставлення до людини : виховна модель толерантних взаємовідносин учасників навчально-виховного процесу. *Рідна школа*. 2018. № 3. С. 47–52.
9. Якухно І. Все про толерантність. Фундаментальна цінність відкритого суспільства. *Управління освітою*. 2018. № 20. С. 5–9.

References:

1. Achasova, L.Yu. (2016). Tolerantnost v deiatelnosti sovremennoho pedahoha [Tolerance in the activities of a modern teacher]. *Pedahohycheskoe obrazovanye y nauka*, vol. 11, pp. 23–28.
2. Dvornykova, E.Y. (2017). Vospytanye tolerantnosti v systeme obrazovanyia [Fostering tolerance in the education system]. *Yskusstvo y obrazovanye*, vol. 2, pp. 4–21.

3. Matiienko, O. (2015). Vychovannia tolerantnosti pochynaietsia z uchytelia [Tolerance to obey from the teacher]. *Ridna shkola*, vol. 6, pp. 29–32.
4. Panchenko, S. (2017). «Ia+ON+ONY= MI» [«I + HE + THEY = WE»]. *Shkolnii psykholoh*, vol. 18, pp. 9–11.
5. Rembolovych, V.V. (2019). Shcho take tolerantnist? [What is tolerance?]. *Klasnomu kerivnyku. Use dlia roboty*, vol. 8, pp. 52–55.
6. Syniakova, N.E. (2014). Systemnii podkhod k formyrovanyiu tolerantnosti pedahohov [A systematic approach to the formation of teachers' tolerance]. *Psykhohyia y shkola*, vol. 4, pp. 61–65.
7. Stefantseva, S. (2012). Tolerantne spilkuvannia na rivni «Batky – dity» [Tolerant communication at the level of «Parents – Children»]. *Zavuch*, vol. 21, pp. 42–49.
8. Stoliarenko, O. (2018). Tsinnisne stavlennia do liudyny: vykhovna model tolerantnykh vzaiemovidnosyn uchasnykiv navchalno-vykhovnoho protsesu [Value attitude to the person: educational model of tolerant mutual relations of participants of educational process]. *Ridna shkola*, vol. 3, pp. 47–52.
9. Yakukhno, I. (2018). Vse pro tolerantnist. Fundamentalna tsinnist vidkrytoho suspilstva [It's all about tolerance. The fundamental value of an open society]. *Upravlinnia osvitoiu*, vol. 20, pp. 5–9.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-33>

УДК 796. 011.3

Ревть А.Б., Гриник І.М.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

СОЦІАЛЬНА РЕАБІЛІТАЦІЯ, ЩО ЗДІЙСНЮЄТЬСЯ ЦЕНТРАМИ СОЦІАЛЬНИХ СЛУЖБ ДЛЯ СІМ'Ї, ДІТЕЙ ТА МОЛОДІ

Анотація. У статті відображено соціальний аспект проблеми реабілітаційної роботи з дітьми з особливими потребами, гуманістичний підхід до роботи з цією категорією дітей. Охарактеризовано досвід роботи Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді щодо даного аспекту проблеми. Особливу увагу приділено взаємодії соціальних служб та громадських організацій, що потребує перебудови та вдосконалення існуючих реабілітаційних закладів та створення нових багатопрофільних центрів реабілітації. Надано характеристику форм взаємодії, види, завдання, законодавчі документи, що регламентують спільну діяльність щодо соціальної реабілітації. Зазначається, що повноцінний розвиток сучасної системи соціальної реабілітації в Україні гальмується недооцінкою ролі реабілітаційних заходів. Соціальна реабілітація є процесом, що має на меті відновлення важливих функцій життєдіяльності людини і суспільства через соціалізацію та адаптацію до існуючих соціальних умов, інтеграцію/реінтеграцію людини у суспільство та їх взаємовплив один на одного, розвиток людського капіталу та зміну існуючих суспільних стереотипів. При цьому використовується комплекс або система заходів медичної, психологічної, трудової, технічної, педагогічної, освітньої та соціальної реабілітації.

Ключові слова: соціальна реабілітація, дитина з інвалідністю, люди з функціональними обмеженнями, Центрів соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Revt Alla, Hrynyk Ihor

Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

SOCIAL REHABILITATION PROVIDED BY THE CENTERS OF SOCIAL SERVICES FOR FAMILIES, CHILDREN AND YOUTH

Summary. Today we can talk about the development of social rehabilitation for different groups of the population, namely: for people with disabilities; people who have returned from prisons; drug addicts; as well as on the social rehabilitation of children and youth, etc. In addition, there are various forms of social rehabilitation, including early social rehabilitation, comprehensive rehabilitation and other. The problematic aspect, however, remains the definition of directions for further development of this process, the ratio of its components and so on. The authors reflect the social aspect of the problem of rehabilitation work with children with disabilities, the humanistic approach to working with this category of children. The experience of the Centers of Social Services for Families, Children and Youth on this aspect of the problem is described. Particular attention is paid to the interaction of social services and public organizations, which requires the restructuring and improvement of existing rehabilitation facilities and the creation of new multidisciplinary rehabilitation centers. The characteristics of interaction forms, types, tasks, legislative documents regulating joint activities on social rehabilitation are given. It is noted that the full development of the modern system of social rehabilitation in Ukraine is hampered by underestimation of the role of rehabilitation measures. Social rehabilitation is a process aimed at restoring important functions of human life and society through socialization and adaptation to existing social conditions, integration / reintegration of man into society and their interaction, development of human capital and change of existing social stereotypes. It uses a set or system of measures for medical, psychological, labor, technical, pedagogical, educational and social rehabilitation. Social rehabilitation can be considered in the context of the following main areas: socialization, social adaptation, social norms and social control, economic approach to solving social problems, social mobility. Social rehabilitation is associated with integration into society and socialization processes. Social rehabilitation is related to primary and secondary socialization.

Keywords: social rehabilitation, child with disabilities, people with functional disorders, Centers for social services for families, children and youth.

Постановка проблеми. Соціально-економічна ситуація, що склалася на сучасному етапі розвитку України, кризові явища у сфері економіки і фінансів зумовлюють необхідність посилення соціального захисту дітей з інвалідністю, визначення пріоритетних напрямів у цій роботі, одним із яких є рання соціальна реабілітація дітей з інвалідністю.

Шлях до здоров'я дитини починається з поваги до особистості дитини!

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Стан наукової розробки проблеми: проблема людей з функціональними обмеженнями досліджується у таких напрямках як: медико-соціальний

(І. Каткова, В. Кузнецов, С. Саричева, О. Чабан та інші), соціально-психологічний (О. Асмолов, І. Расюк, М. Семаго, О. Усанова та інші), педагогічний (С. Болтивець, Б. Гершунський, В. Журавський, І. Зязюн) та інших аспектах. Деякі аспекти організації діяльності закладів соціальної реабілітації системи освіти України розглядала в своїх роботах Н. Заварова. Проблеми, пов'язані з фізичною реабілітацією та соціальною адаптацією дітей з особливими потребами у спеціалізованих реабілітаційних центрах висвітлені в роботах К. Бражник. Роботу центрів професійної реабілітації осіб з особливими потребами характеризують в своїх роботах М. Авраменко та Д. Кузнецов.

Відмічається, що у державних реабілітаційних центрах відсутня чітка система, вони не мають можливості охопити всіх дітей з особливими потребами, яким необхідна фізична реабілітація.

Тому, **метою нашої статті** є висвітлення певних аспектів соціальної реабілітації, що здійснюються ЦСССДМ та аналіз Комплексної програми «Сприяння соціальної реабілітації дітей та молоді з обмеженими фізичними можливостями».

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових досліджень, які стосуються даної проблеми, залишаються недостатньо дослідженими проблеми соціальної реабілітації та соціальної інтеграції у діяльності ЦСССДМ та шляхи вирішення цих проблем. Саме тому, актуальність зазначеної проблеми зумовили вибір теми нашого наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. У системі органів праці та соціального захисту населення функціонує мережа реабілітаційних установ державної або комунальної власності, які забезпечують дітей з інвалідністю комплексними заходами соціального та медичного напрямку. Мета цих заходів – досягнення дітей з обмеженими можливостями оптимального фізичного, інтелектуального, психічного і соціального рівня життєдіяльності [2, с. 20].

Процес соціальної реабілітації слухачів у Центрі розпочинається з моменту попадання клієнта до Центру і проходить у три етапи.

Перший етап – вступна соціальна діагностика, прогностика, розробка індивідуального плану реабілітаційних заходів слухача, формування навчальних груп з урахуванням показників соціальної сумісності, сприяння процесу адаптації слухача до умов навчання в Центрі.

Другий етап – активна реабілітація, підтримка і стимуляція (протягом всього курсу професійної реабілітації). Основні завдання другого етапу полягають у проведенні повного комплексу всіх заходів соціальної реабілітації відповідно до індивідуального плану реабілітації.

Третій етап – оцінка змін, які відбулися в процесі надання соціальних послуг, аналіз та вивчення нових потреб, які з'явилися у слухача в процесі професійної реабілітації, підготовка слухача до згорання соціальної допомоги, надання конкретних рекомендацій щодо сприяння працевлаштуванню [3, с. 170].

Форми соціальної реабілітації:

1. Індивідуальна робота: індивідуальні бесіди; консультування; соціально-побутовий патронаж.

2. Групова робота: групові лекції; групові бесіди; дискусії;

3. Соціокультурна реабілітація: організація конкурсів-презентацій робітничих професій, тематичних вечорів, спортивних змагань, екскурсій, виставок, концертів, перегляд фільмів, дискотеки.

Для отримання реабілітаційних послуг законний представник дитини з інвалідністю письмово звертається до управління праці та соціального захисту населення райдержадміністрації за місцем проживання та подає такі документи:

- заява про надання реабілітаційних послуг;
- довідку лікувально-консультаційної комісії (ЛКК) лікувально-профілактичного закладу (для дітей-інвалідів) про встановлення інвалідності;
- індивідуальну програму реабілітації дитини з інвалідністю, що видається ЛКК лікувально-профілактичного закладу;
- свідоцтво про народження [5, с. 52].

Основний документ для надання реабілітаційних послуг – індивідуальна програма реабілітації дитини (ІПР). Батькам (законним представникам) дитини з інвалідністю необхідно звернутися до управління праці та соціального захисту населення за місцем проживання та написати відповідну заяву. Сформований пакет документів направляється до Центру. Після отримання документів, спеціалісти Центру запросять вас на засідання реабілітаційної комісії (вівторок або четвер), завдання якої скласти та погодити з вами план надання реабілітаційних послуг для дитини.

Види реабілітаційних послуг у закладі.

1. Психолого-педагогічна реабілітація: психолого-педагогічна діагностика; психолого-педагогічна корекція.

2. Соціальна та побутова реабілітація: навчання основним соціальним та побутовим навичкам; соціально-побутовий патронаж;

3. Фізична реабілітація: лікувальна фізкультура; лікувальний масаж; кінезотерапія (заняття на тренажерах); фізіотерапія (корекція вади зору, електрофорез, магнітотерапія, лазеротерапія, кисневі коктейлі, тубус-кварц, теплове лікування, гідрокінезотерапія) [4, с. 38].

Усі послуги на базі Центру надаються безкоштовно та відповідно до ІПР, в яку внесено назву закладу (МЦСРДІ) та вказано обсяги і курси послуг. В окремих випадках фахівці Центру можуть самостійно приймати рішення щодо додаткових необхідних дитині послуг, які не вписані в ІПР. У цьому випадку вам потрібно внести відповідні зміни до всіх 3-х примірників ІПР, а саме: 1-й примірник – управління праці та соціального захисту населення(за місцем проживання); 2-й примірник – лікувально-консультативної комісії (лікар, у якого дитина перебуває на обліку) та 3-й примірник – особистий (виданий на руки вам). Під час прийому дитини до Центру фахівці разом з батьками визначають форму роботи педагогів з дитиною – групові чи індивідуальні заняття, терміни та обсяги проведення курсів фізичної реабілітації тощо [1, с. 76].

Сьогодні перед практично кожним із нас – особисто чи організацією – постає проблема вибору власної ролі стосовно дітей із функціональними обмеженнями: пройти мимо; чекати, що хтось їм допоможе; шукати шлях до допомоги.

Реабілітаційні заходи стосовно дітей з інвалідністю мають розширюватись за рахунок розвитку сфери соціальної реабілітації, яка повинна починатися досить рано, щоб у сім'ї діти, що мають інвалідність, могли максимально розвинути свої природні здібності для сучасної та найбільшої інтеграції в суспільстві. Цьому сприятиме Комплексна програма «Сприяння соціальної реабілітації дітей та молоді з обмеженими фізичними можливостями».

Мета Програми:

Надання дітям з інвалідністю можливості брати участь у соціальному та економічному житті незалежно від характеру і причин їхньої інвалідності через оволодіння ними певним обсягом знань, умінь і навичок, розвиток особистості в умовах спеціального організованого навчально-виховного процесу, органічно поєднаного з іншими формами реабілітації та інтеграції в суспільство.

Завдання Програми:

– Здійснення ранньої соціальної реабілітації через мережу спеціалізованих формувань, максимально наближених до місця проживання дітей з інвалідністю;

– Виявлення та відбір дітей з інвалідністю, які потребують ранньої соціальної реабілітації органами охорони здоров'я, навчальними закладами та спеціалізованими формуваннями;

– Реалізація індивідуальних реабілітаційних програм, розроблених з урахуванням рівня розвитку та можливостей кожної дитини з інвалідністю;

– Рання соціальна реабілітація безпосередньо у сім'ї з участю дітей з інвалідністю, молодих осіб з інвалідністю та членів їх сімей;

– Звичайного середовища, без ізоляції від суспільства, як це відбувається у закритих інтернатних установах;

– Рання соціальна інтеграція в суспільство.

Першочергові заходи реалізації Програми:

– Створити банк даних дітей та молоді з обмеженими фізичними можливостями.

(РЦСССДМ, виконати селищної та сільських рад, ЦРЛ. Періодично)

– Розробити методику роботи з батьками в сім'ях, яких проживають діти та молоді з особливими потребами.

(РЦСССМД, відділ освіти, ЦРЛ. Протягом року.)

– Включити в плани позашкільної роботи освітніх установ надання відповідної допомоги щодо соціальної реабілітації(адаптації) дітей з інвалідністю та їх гармонійного розвитку.

(РЦСССДМ. Відділ освіти, Будинок школяра, ЦРЛ. Постійно.)

– Залучення дітей з особливими потребами до участі в творчих гуртках, художніх майстернях, колективах художньої самодіяльності тощо.

(РЦСССМД, відділ освіти, Будинок школяра, ЦРЛ. Постійно.)

– Проведення нарад, семінарів, круглих столів з питань реабілітації дітей та молоді особливими потребами за участю представників влади та громадських організацій

(РЦСССДМ, відділ освіти, громадські організації. ЦРЛ. Постійно.)

– Залучення спеціалістів установ та організацій до участі у роботі сприяння соціальної реабілітації дітей та молоді з обмеженими фізичними можливостями.

(РЦСССДМ, відділ освіти, громадські організації. ЦРЛ. Постійно.)

– Порушення клопотання про притягнення до відповідальності посадових осіб, винних у порушенні законодавства з питань соціальної реабілітації (адаптації) дітей та молоді з обмеженими фізичними можливостями.

(РЦСССДМ, відділ освіти, громадські організації. ЦРЛ. По мірі необхідності.)

– Залучення благодійних та громадських організацій, суб'єктів господарювання, які провадять підприємницьку діяльність до роботи з дітьми та молоддю з обмеженими фізичними можливостями.

(РЦСССДМ, відділ освіти, громадські організації. ЦРЛ. Постійно.)

Очікувані результати реалізації Програми:

– Забезпечення інтенсивного залучення дітей та молоді з обмеженими фізичними можливостями до процесу вирішення посильних для них проблем;

– Розширення міжособистісних контактів;

– Стимулювання певної самостійності у прийнятті рішень;

– Формування позиції активного суб'єкта соціальної діяльності;

– Підтримання сім'ї матеріально через надання різних видів допомоги;

– Підвищення уваги місцевої влади до проблем дітей та молоді з обмеженими фізичними можливостями та їхніх батьків;

– Пристосування громадських місць для користування інвалідів.

Фінансове забезпечення програми

Фінансування заходів щодо виконання Програми здійснюються за рахунок коштів місцевого бюджету із залученням інших джерел фінансування, незаборонених чинним законодавством.

Організація та контроль за виконанням Програми

Координація заходів, передбачених Програмою, покладена на районний центр соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді.

Контроль за реалізацією Програми здійснює райдержадміністрація.

Висновки. Соціальна реабілітація особистості – це складний процес її взаємодії з соціальним середовищем, в результаті якого формуються якості людини, як справжнього суб'єкта суспільних відносин. Однією з головних цілей соціальної реабілітації є пристосування, адаптація людини до соціальної реальності, що є, мабуть, найбільш можливим умовою нормального функціонування суспільства.

Однак тут можуть бути крайнощі, що виходять за рамки нормального процесу соціальної реабілітації, пов'язані в кінцевому рахунку з місцем особистості в системі суспільних відносин, з її соціальною активністю.

Головна проблема людини з обмеженими можливостями залежить від її зв'язку зі світом, а обмеження мобільності, бідності контактів з оточуючими, в обмеженості спілкування з середовищем, доступу до соціокультурних цінностей, а іноді – і до елементарного – освіти. Ця проблема є не тільки суб'єктивним чинником, яким є соціальне, фізичне і психічне здоров'я, але й результатом соціальної політики та сформованого суспільної свідомості, яке санкціонує існування недоступного для особи з інвалідністю середовища, громадського транспорту, прогалини у взаємодії соціальних служб та громадських організацій у процесі соціальної реабілітації.

Список літератури:

1. Заварова Н.В. Організація діяльності закладів соціальної реабілітації системи освіти України. *Вісник Луганського національного університету ім. Т. Шевченка. Педагогічні науки*. 2012. № 19. Ч. 2. С. 75–81.
2. Комар Т.О. Соціально-психологічна робота з людьми з особливими потребами : науково-методичні матеріали. Вінниця, 2004. 50 с.
3. Саранча І.Г. Роль центрів соціальної реабілітації у процесі соціалізації осіб з вадами опорно-рухового апарату. *Вісник Кам'янець-Подільського національного ун-ту ім. І. Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія*. 2011. Вип. 3. С. 167–172.
4. Тимошко Г.М. Організація діяльності державних і спеціалізованих соціальних служб : навчальний посібник. Ніжин : ПП Лисенко М.М., 2011. 247 с.
5. *Форми і методи соціальної роботи в системі центрів соціальних служб для молоді / за заг. ред. С.В. Толстоухової, І.М. Пінчук. Київ : УДЦССМ, 2000. 128 с.*

References:

1. Zavarova, N.V. (2012). Orhanizatsiia diialnosti zakladiv sotsialnoi rehabilitatsii systemy osvity Ukrainy [Organization of activity of institutions of social rehabilitation of the education system of Ukraine]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu im. T. Shevchenka. Pedagogichni nauky*, vol. 19, ch. 2, pp. 75–81. (in Ukrainian)
2. Komar, T.O. (2004). Sotsialno-psykholohichna robota z liudmy z osoblyvymy potrebamy: naukovo-metodychni materialy [Socio-psychological work with people with special needs: scientific and methodological materials]. Vinnytsia. (in Ukrainian)
3. Sarancha, I.H. (2011). Rol tsestriv sotsialnoi rehabilitatsii u protsesi sotsializatsii osib z vadamy oporno-rukhovoho aparatu [The role of social rehabilitation centers in the process of socialization of persons with musculoskeletal disorders]. *Visn. Kamianets-Podil. nats. un-tu im. I. Ohienka. Korekts. pedagogika i psykholohiia*, vol. 3, pp. 167–172. (in Ukrainian)
4. Tymoshko, H.M. (2011). Orhanizatsiia diialnosti derzhavnykh i spetsializovanykh sotsialnykh sluzhb : navch. posib. [Organization of state and specialized social services: a textbook]. Nizhyn: PP Lysenko M.M. (in Ukrainian)
5. Tolstoukhovoi, S.V., Pinchuk, I.M. (eds) (2000). (Formy i metody sotsialnoi roboty v systemi tsestriv sotsialnykh sluzhb dlia molodi [Forms and methods of social work in the system of centers of social services for youth]. Kyiv: UDTsSSM. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-34>

УДК 378:37.09

Сахненко А.В.

Сумський державний педагогічний університет імені А.С.Макаренка

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНО ВАЖЛИВИХ ЯКОСТЕЙ СТУДЕНТІВ АГРАРНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ У ПРОЦЕСІ АКМЕОЛОГІЧНО СПРЯМОВАНОГО ПРОФЕСІЙНО ОРІЄНТОВАНОГО ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Анотація. Основи процесу формування гармонійно розвинутої особистості майбутнього фахівця агропромислового сектору закладаються у вищій школі. Його фундаментальними аспектами є: формування професійно важливих якостей, зміцнення здоров'я, негативне ставлення до шкідливих звичок, досягнення високої та стійкої працездатності через заняття фізичною культурою і спортом. І саме тому особливе значення має акмеологічна спрямованість професійно орієнтованого фізичного виховання, оскільки акмеологічно спрямоване професійно орієнтоване фізичне виховання набуває більш глибокого сенсу в контексті вирішення сучасних завдань суспільства і, насамперед, розвитку людини, її фізичних можливостей, духовного потенціалу тощо. Визнані фахівці в галузі теорії та методики фізичного виховання, педагогіки, психології розвитку та акмеології приділяють велику увагу формуванню професійно важливих якостей майбутнього фахівця, від якого, безумовно, залежить становлення його професіоналізму та досягнення «акме», тобто вершини свого розвитку. У представленій статті розглянуто особливості формування професійно важливих фізичних і психічних якостей майбутнього фахівця, визначено взаємозв'язок між розвитком фізичних і психічних якостей особистості у процесі фізичного виховання. У результаті дослідження автором визначено концепцію організації акмеологічно спрямованого професійно орієнтованого фізичного виховання студентів аграрних спеціальностей.

Ключові слова: акмеологія, професійно орієнтоване фізичне виховання, професійно важливі якості, студенти аграрних спеціальностей, професіоналізм, акме, розвиток.

Sakhnenko Anna

Sumy State Pedagogical University named after A.S. Makarenko

THE FORMATION PECULIARITIES OF STUDENTS STUDYING ON AGRICULTURAL SPECIALITIES PROFESSIONALLY IMPORTANT QUALITIES IN THE ACMEOLOGICALLY ORIENTED PROFESSIONALLY ORIENTED PHYSICAL EDUCATION PROCESS

Summary. In the modern educational space, professional physical training is interpreted as a necessary prerequisite and at the same time as a means of FC forming of a future specialist in a particular industry. Thus, the latest stage of physical education development is characterized by the integration of socio-philosophical, medical-biological and psychological-pedagogical areas of specialists' professional and applied physical training, substantiated in the previous years' research. In this context, students' professional and applied physical training is considered by modern scientists as a process of professional physical culture formation of the future specialist in the mastering course of educational, upbringing and developmental values. This is evidenced by numerous foreign and domestic scientists' studies on students' PFP of various specialties and specializations. The today realities, the intensive renewal of the socio-economic, scientific and technical sphere and the society spiritual life causes an increase in the requirements for the student youth capacity, who are called taking an active part in this process initiating and organizing. Modern conditions of higher education (hereinafter higher educational institutions) of Ukraine are characterized by intensification and professional orientation, the process of reforming higher education, in accordance with the European educational space requirements, aimed primarily at improving the educational quality of future professionals capable for hard long-term work. One of the essential integration attributes into the European educational space is the renewal of the educational content. Recently, scientists have been intensively developing methods for quantitative and qualitative assessment of the highest subsystem of the human personality structure, its worldviews of socio-psychological orientation. This area is very important for the selection of training tools and methods of future specialists of the agro-industrial complex and vocational training as its component. In this regard, research in this area is of particular importance and needs further development. The foundations of the formation process of a harmoniously developed personality of the agro-industrial sector future specialist are laid in higher education. Its fundamental aspects are: the formation of professionally important qualities, strengthening health, the negative attitude towards bad habits, achieving high and sustainable performance through physical culture and sports. And that is why the acmeological orientation of professionally oriented physical education is of special importance, because acmeologically oriented professionally oriented physical education acquires the deeper meaning in the context of solving society modern problems and, above all, human development, physical capabilities, spiritual potential and so on. Recognized specialists in the field of theory and methods of physical education, pedagogy, developmental psychology and acmeology pay great attention to the formation of future specialist's professionally important qualities, which certainly depend on the professionalism formation and "acme" achievement, in other words its development peak. The formation peculiarities of the future specialist's professionally important physical and mental qualities are considered, the relationship between the development of personality's physical and mental qualities in the physical education process are identified in the presented article. As a result of the research, the author defined the organization concept of acmeologically directed students of agricultural specialties professionally oriented physical education.

Keywords: acmeology, professionally oriented physical education, professionally important qualities, students of agricultural specialties, professionalism, acme, development.

Постановка проблеми. Одним із пріоритетних напрямків державної політики нашої країни у сфері освіти є підготовка кваліфікованих конкурентоспроможних фахівців, здатних до творчого мислення, професійного розвитку і самовдосконалення. Це зумовлює до пошуків сучасних підходів до організації навчального процесу у закладах вищої освіти, що зорієнтоване на активну взаємодію суб'єктів освітнього процесу, впровадження інноваційних, у тому числі, акмеологічних технологій та інтерактивних форм навчання. Одним із наукових підходів, здатних покращити підготовку майбутніх фахівців, створити передумови до їх професійного самовдосконалення та самоактуалізації нами визначено акмеологічний підхід.

На думку дослідниці Т. Г. Дереди, в межах акмеологічного підходу особистісні, індивідуальні та суб'єктно-діяльнісні характеристики людини розглядаються у поєднанні, у взаємозв'язках і опосередковано, задля того, щоб сприяти досягненню акме і самореалізації майбутнього фахівця [14, с. 92].

Стан зрілості людини не може виникнути у неї відразу: вся попередня життєдіяльність і досвід особистості визначає, з якими якостями вона досягне ступеню зрілості і який обсяг знань, вмінь і навичок вона засвоїть до моменту, коли стане дорослою [8, с. 8]. З огляду на це, зазначимо, що знання, вміння і навички майбутній фахівець набуває саме протягом навчання у закладі вищої освіти.

Формування професійних якостей майбутніх аграріїв у процесі навчання є одним із найважливіших завдань вищої освіти. Вибір спеціального професійно орієнтованого напрямку використання засобів фізичної культури та спорту для підготовки до сучасної висококваліфікованої праці в агропромисловому виробництві вимагає певного профілювання фізичного виховання, що буде враховувати особливості обраної професії. Професійно орієнтована спрямованість аграрної вищої освіти обумовлює необхідність у процесі формування особистості майбутнього фахівця особливу увагу звертати на розвиток його професійних якостей. При цьому повинна бути сформована система навчальної діяльності студента з урахуванням професійної специфіки, що значною мірою визначає ефективність його майбутньої трудової діяльності [6; 7].

Роботу виконано відповідно до зведеного плану науково-дослідної роботи кафедри теорії і методики фізичної культури Сумського державного педагогічного університету імені А. С. Макаренка на 2016–2020 рр. за темою «Теоретичні і методичні основи фізкультурної освіти різних груп населення» (номер державної реєстрації 0116U000900).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливого значення для визначення змісту, організаційних форм та методів акмеологічно спрямованого професійно орієнтованого фізичного виховання набувають наукові пошуки дослідників Л. П. Пилипея, В. П. Краснова, В. М. Хомича, Є. О. Карабанова, С. В. Гвоздецької, О. С. Хоменка, у яких окреслено вимоги до професійно орієнтованої фізичної підготовки майбутніх фахівців аграрної промисловості.

У працях науковців Г. Л. Апанасенка, М. Я. Віленського, Г. Л. Воскобойнікової, Л. І. Лубишевої, В. І. Столярова, Ж. К. Холодова обґрунтовано використання технологій фізичного виховання і навчання з метою збереження здоров'я.

Дослідженням розвитку морально-вольової сфери присвячені праці багатьох вчених у галузі педагогіки та психології. Особливостям впливу спортивної та навчальної діяльності на розвиток морально вольових якостей особистості присвячені дослідження В. Селіванова, Е. Ільїна, А. Пуні, Б. Смірнова та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Ґрунтовний аналіз наукових джерел дозволяє констатувати, що, незважаючи на значну кількість наукових праць у галузі педагогіки, психології, теорії та методики фізичного виховання і акмеології, особливості формування професійно важливих якостей майбутніх фахівців аграрної промисловості у процесі акмеологічно спрямованого професійно орієнтованого фізичного виховання залишаються малодослідженими.

Формування цілей статті. Мета нашого дослідження – на основі теоретичного аналізу науково обґрунтувати особливості формування професійно важливих якостей студентів аграрних спеціальностей у процесі акмеологічно спрямованого професійно орієнтованого фізичного виховання.

Виклад основного матеріалу дослідження. З позицій акмеологічного підходу акме (вершина) розглядається як «багатовимірна характеристика стану дорослої людини, що охоплює певний період його прогресивного розвитку, пов'язаного з певними професійними, особистісними та соціальними досягненнями» [1, с. 12; 22, с. 211]. Однак, ми погоджуємося з думкою А. А. Бодальова і вважаємо, що «в рівній мірі акмеологія освіти досліджує людину як на ступенях довузівської підготовки, вибору майбутньої професії, так і в ході навчання у виші від предмету до предмету, від курсу до курсу...» [8, с. 19]. При такому підході більша увага приділяється саме рівню досягнень майбутнього фахівця.

Науковець В. Хомич зазначає, що система діяльності техніків-механіків аграрної промисловості пов'язана зі складними кліматичними умовами, нерегламентованим ритмом і режимом праці, незручними робочими позами, шумом, поганим освітленням робочого місця. Якісно оволодіти професією та досягти високої майстерності можуть особи з рухливою, урівноваженою, сильною нервовою системою і високою лабільністю. Тому, як відзначає науковець, для успішної діяльності фахівець повинен мати добре розвинену координацію рухів, високу сенсомоторну швидкість, рівновагу, точну диференціацію часових, силових і просторових параметрів, високий рівень сили, загальної та силової витривалості [29].

Є. О. Карабанов та І. Г. Бондаренко виокремили спеціальні проблеми, які повинна вирішувати професійно орієнтована фізична підготовка на основі загальної фізичної підготовки [9; 17]:

1. Забезпечення високого рівня функціонування основних фізіологічних систем організму в умовах сучасного аграрного виробництва.

2. Формування психофізичних і спеціальних якостей, які визначають успішність майбутньої

професійної діяльності: загальної витривалості, силової та статичної витривалості, сили, швидкості рухів і реакцій, спритності, гнучкості, координації рухів, стійкості вестибюлярного апарату, витривалості до високих і низьких температур, стійкості до гіпоксії та гіподинамії, відчуття часу та простору, спостережливості, оперативного мислення, емоційної стійкості, ініціативності тощо.

3. Передача знань, умінь і навичок із використання засобів фізичної культури: для нівелювання дії на організм несприятливих чинників зовнішнього середовища, специфічних умов професійної діяльності та професійних шкідливостей; для активного відпочинку та відновлення працездатності (у робочий та вільний час); для досягнення працездатності й високопродуктивної праці у професійній діяльності.

4. Формування рухових умінь і навичок, що сприяють досягненню об'єктивної готовності студентів до успішної трудової діяльності.

5. Виконання службових і суспільних функцій із впровадження фізичної культури та спорту у професійному колективі, формування особистості та її моральних якостей [відданість справі, працелюбність, колективізм, вимогливість до себе, справедливість, чесність, повага до людей, почуття власної гідності тощо].

Суттєве значення для успіху в роботі фахівців аграрної промисловості мають риси і якості особи, які реалізуються в процесі фізичного виховання. Необхідно мати гарний фізичний розвиток, високий рівень функціонування і надійності організму в цілому та його окремих систем [17; 24].

Л. П. Пилипей у професіографічних дослідженнях об'єднав спеціальності аграрної промисловості у природничо-аграрну групу спеціальностей, визначивши особливості умов праці, професійно важливі фізичні та психічні якості майбутнього фахівця-аграрія. До професійно важливих фізичних якостей науковцем віднесено [24]:

- загальну витривалість;
- силову статичну витривалість;
- швидкісну витривалість;
- вибухову силу;
- силу м'язів плечового поясу;
- координаційні здібності.

Важливу роль у формуванні особистості фахівця-професіонала аграрної промисловості відіграє розвиток професійно значущих якостей і формування ціннісних установок, що складають основу професіоналізму і створюють передумови для саморозвитку і самовдосконалення майбутнього спеціаліста як у період навчання у закладі вищої освіти так і впродовж його професійної діяльності. Розробляючи професіограму для фахівців природничо-аграрної групи спеціальностей, науковець Л. П. Пилипей визначив наступні професійно значущі якості [24]:

- емоційна стійкість;
- цілеспрямованість;
- дисциплінованість;
- ініціативність;
- самостійність;
- сміливість;
- наполегливість;
- витримка;
- гнучкість мислення;
- здатність до концентрації уваги;

- творче мислення;
- здатність витримувати фізичне і психічне навантаження;
- здатність працювати в команді;
- прагнення до активної взаємодії з іншими людьми;
- бажання самовдосконалюватися;
- здатність до емпатії;
- терпимість;
- співпереживання;
- здатність міняти плани і варіанти вирішення завдань під об'єктивним впливом обставин зовнішнього середовища.

На думку Н. В. Устиної, в усіх ланках системи освіти нашої країни зміцнення і розвиток фізичного, психічного, соціального та духовного здоров'я кожного члена суспільства передбачає використання засобів фізичного виховання та здійснення фізкультурно-оздоровчої роботи [26]. Науковці Т. П. Кравченко, Т. Ю. Троценко і Н. О. Базилевич стверджують, що засоби фізичного виховання та спорту відіграють важливу роль у процесі формування морально-вольових якостей студентської молоді [18].

Досліджуючи вплив занять різними видами спорту на розвиток фізичних і вольових якостей підлітків, А. О. Артюшенко зазначає, що систематичні заняття одноборствами сприяють розвитку сили, силової витривалості, гнучкості. Науковець підкреслює, що в результаті проведеного дослідження у юнаків одночасно з розвитком фізичних якостей спостерігається позитивна динаміка і за показниками вольових якостей – самостійності, наполегливості, рішучості, волі, сили характеру, впевненості у собі і власних можливостях. На думку автора, заняття спортивними одноборствами сприяють значним позитивним змінам у фізичному, психологічному й емоційному розвитку людини [3].

За даними науковців Г. О. Топчієвої та А. М. Смовженко, заняття фізичною культурою, спортивні тренування та змагальна діяльність значно покращують розвиток сили волі, сміливості, самовладання, рішучості, впевненості у власних силах, витримки, дисциплінованості, почуття колективізму, відданості своєму колективу, чесності, поваги до суперника, здатності підкорити свою поведінку нормам спортивної етики, об'єму уваги й пам'яті, здатності здійснювати велику кількість розумових операцій студентства. Автори підкреслюють, що в системі «стан організму – оптимальне фізичне навантаження – розумова працездатність» остання ланка перебуває у прямій залежності від двох перших [25].

Дослідження динаміки показників рівня швидко-силової та психологічної підготовленості юнаків 16-18 років засвідчують позитивний вплив використання легкоатлетичних вправ на покращення показників швидкісних і швидко-силових якостей, рівня прояву мотивації до успіху, впевненості у собі та самооцінки [15].

О. Васюк відзначає позитивний вплив рухових ігор з елементами хортингу і змагальної діяльності на розвиток фізичних якостей особистості – сили, загальної та силової витривалості, і морально-вольових – сміливості, рішучості, цілеспрямованості, наполегливості, взаємоповаги, взаємовиручки, відповідальності, уміння працювати в команді [10].

На думку науковця П. А. Виноградова, використання ігрового та змагального методів у навчальному процесі з фізичного виховання найбільш повно забезпечує потреби особистості у прояві самосвідомості, комунікації, духовному і фізичному розвитку, відпочинку і розвагах. Ігровий метод створює передумови для розвитку спритності, силових та швидкісних здібностей, самостійності, ініціативності, здатності діяти в ускладнених умовах. Автор підкреслює, що ігрова діяльність є ефективним методом виховання здатності взаємодіяти у колективі, взаємодопомоги, свідомої дисципліни, розвитку вміння аналізувати, порівнювати, узагальнювати і робити висновки [11].

Необхідною умовою ефективного виховання морально-вольових якостей студентства в умовах навчального процесу з фізичного виховання є створення різноманітних перешкод, долаючи які студенту необхідно виявляти вольові зусилля [2; 16]. На думку В. П. Озерова, формування морально-вольових якостей особистості необхідно узгоджувати з розвитком визначених фізичних якостей. Як зазначає автор, успішність формування вольових якостей значною мірою залежить від раціонального вибору засобів і методів фізичного виховання [16; 23].

Результати сучасних наукових досліджень засвідчують ефективність використання засобів кросфіту для розвитку фізичної і морально-вольової сфер студентства. За даними досліджень, заняття за методикою системи кросфіт впливають на покращення розвитку всіх фізичних якостей і стану здоров'я, вимагають прояву вольових зусиль, уваги, дисциплінованості, комунікативних здібностей і сприяють формуванню знань, умінь та навичок прикладного характеру, що стосуються насамперед фізіології рухової активності, гігієни харчування і спортивного тренування [5; 20; 27; 30; 31]. Дослідником В. Григор'євим експериментально підтверджено позитивний вплив використання засобів футболу та жіночого кросфіту на покращення фізичної підготовленості студентів чоловічої та жіночої статі [13].

Н. О. Базилевич і О. С. Тонконог, розглядаючи вплив занять за методикою кросфіт на формування мотивації студентства, відзначають підвищення інтересу до відвідування занять і виникнення бажання подальшого самоудосконалення серед студентської молоді в результаті використання засобів кросфіту у навчальному процесі з фізичного виховання. Науковці визначили чинники, що сприяють формуванню позитивної мотивації до відвідування занять, серед яких: урахування індивідуальних особливостей і вподобань студентів, запровадження нових підходів до організації занять з фізичного виховання, використання нових видів спорту та їх

елементів на заняттях з фізичного виховання у закладах вищої освіти [4].

Т. П. Малихіна і Н. І. Сердюк, розглядаючи шляхи розвитку вольових якостей засобами спорту, підкреслюють важливе значення самовиховання для розвитку волі особистості. Дослідниці зазначають, що наявність контролю і допомоги з боку тренера у процесі самовиховання значно підвищує його дієвість, внаслідок чого вольові якості набувають міцної моральної основи. На їхню думку, у процесі спортивної діяльності відбувається формування цілеспрямованості, ініціативності, самостійності, дисциплінованості, рішучості, сміливості та стійкості характеру [21].

Висновки з даного дослідження і перспективи. У процесі підготовки фахівця до умов майбутньої професійної діяльності вирішується велика кількість завдань. Але всі вони підпорядковані одній меті – формуванню всебічно розвинутої особистості фахівця-професіонала, успішного у професійній, суспільній і побутовій діяльності. Необхідною умовою досягнення мети є активна позиція майбутнього фахівця, що стає суб'єктом навчання, розвитку, саморозвитку, самокерування своєю діяльністю, організації навчального процесу шляхом вирішення завдань освітнього процесу. Акмеологічно спрямоване професійно орієнтоване фізичне виховання закладає основи формування професіоналізму, саморозвитку, створює передумови для самореалізації і досягнення вершин професійного і особистісного розвитку майбутніх фахівців аграрної промисловості.

На нашу думку, концепція організації акмеологічно спрямованого професійно орієнтованого фізичного виховання студентів аграрних спеціальностей базується на засадах опосередкованого розвитку професійно значущих особистісних якостей і духовних цінностей майбутніх фахівців у процесі покращення фізичної підготовленості, стану фізичного здоров'я та рівня теоретичної обізнаності у сфері фізичної культури, спорту, професійно орієнтованої фізичної підготовки та акмеології і саморозвитку особистості під час практичних занять та самостійної роботи.

Специфіка нашого дослідження зумовлює зміщення акцентів з результату досягнення акме на процес його досягнення, що дозволяє розглядати формування професійних якостей у процесі акмеологічно спрямованого професійно орієнтованого фізичного виховання студентів-аграріїв під час навчання у закладі вищої освіти як передумову досягнення акме у майбутній професійній діяльності.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо у перевірці ефективності організації акмеологічно спрямованого професійно орієнтованого фізичного виховання в умовах освітнього процесу студентів аграрних спеціальностей.

Список літератури:

1. Акмеология : учебник / под ред. А.А. Деркача. Москва : Изд-во РАГС, 2002. 256 с.
2. Артюшенко А.О. Виховання вольових якостей в учнів середнього шкільного віку в процесі занять фізичною культурою : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2003. 20 с.
3. Артюшенко А.О. Особливості впливу занять різними видами одноборств на формування вольових та фізичних якостей дітей 12–13 років. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова*. 2017. № 3. С. 36–39.
4. Базилевич Н.О., Тонконог О.С. Вплив занять Кросфітом на формування мотивації студентів до регулярних занять фізичною культурою і спортом. *Молодий вчений*. 2017. № 42. С. 113–117.

5. Базилевич Н.О., Тонконог, О.С. Особливості використання нового виду спорту «Crossfit» у самостійній фізкультурно-оздоровчій роботі студентів. *Гуманітарний Вісник ДВНЗ «Переяслав-Хм. ДПУ імені Григорія Сковороди». Спецвипуск*. 2016. С. 136–142.
6. Базильчук В.Б. Організаційні засади активізації спортивно-оздоровчої діяльності студентів в умовах вищого навчального закладу : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Львів, 2004. 22 с.
7. Білогур В.С. Теоретико-методичне забезпечення фізичного виховання у вищих закладах освіти : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Рівне, 2002. 21 с.
8. Бодалев А.А. Вершина в розвитку взрослого человека. Москва, 1998. 168 с.
9. Бондаренко І.Г. Засоби професійно-прикладної підготовки у фізичному вихованні студентів-екологів : автореф. дис. ... канд. пед. наук. Дніпропетровськ, 2009. 17 с.
10. Васюк О. Розвиток фізичних і морально-вольових якостей під час уроків фізичного виховання засобами хортингу у дітей середніх класів. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2016. № 4. С. 38–40.
11. Виноградов П.А. Физическая культура и здоровый образ жизни. Проблемы и перспективы массовой спортивной индивидуализации. Москва, 1991. 98 с.
12. Гвоздецька С.В., Рибалко П.Ф., Чередніченко С.В. Професійно-прикладна фізична підготовка. Суми, 2017. 110 с.
13. Григор'єв В. Динаміка фізичної підготовленості студентів під час секційних занять кросфітом та футболом. *Слобожанський науково-спортивний вісник*. 2017. № 6. С. 31–35.
14. Дерека Т.Г. Неперервна професійна підготовка фахівців фізичного виховання: акмеологічні засади. Київ, 2016. 528 с.
15. Друзь В.А., Бондаренко Р. Динаміка показників рівня швидкісно-силової та психологічної підготовленості стрибунів у висоту. *Журнал легкої атлетики*. 2018. № 2. С. 14–18.
16. Дудник І.О. Формування вольових якостей у студентів у процесі занять фізичною культурою. Черкаси, 2016. 72 с.
17. Карабанов Є.О. Професійно-прикладна фізична підготовка майбутніх фахівців агропромислового виробництва. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2015. № 1. С. 34–38.
18. Кравченко Т.П., Троценко Т.Ю., Базилевич Н.О. Особливості виховання у студентської молоді морально-вольових якостей під час занять фізичною культурою. *Молодий вчений*. 2019. № 4. С. 12–16.
19. Краснов В.П. Фізичне виховання: психофізичні вимоги до фахівців агропрому. Київ, 2000. 133 с.
20. Кузнецова О.Т., Зубрицький Б.Д., Сініцина О.В. Визначення рівня фізичної підготовленості студентів першого курсу університету. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2015. № 3. С. 147–152.
21. Малихіна Т.П., Сердюк Н.І. Психологія спорту. Бердянськ, 2015. 250 с.
22. Міненко Н. Акмеологічний підхід у процесі професійно-творчого саморозвитку майбутнього вчителя початкової школи. *Витоки педагогічної майстерності*. 2015. № 15. С. 210–216.
23. Озеров В.П. Психомоторные способности человека. Дубна, 2002. 320 с.
24. Пилипей Л.П. Теоретико-методичні основи професійно-прикладної фізичної підготовки студентів вищих навчальних закладів : дис. ... д-ра наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02. Київ, 2011. 513 с.
25. Топчівєва Г.О., Смовженко А.М. Роль фізичної культури і спорту у розвитку студента. *Педагогічні науки, фізичне виховання та спорт*. 2012. № 102. С. 377–379.
26. Устинова Н.В. Компетентнісний підхід до формування здорового способу життя учнів. *Наукові праці Черноморського державного університету імені П. Могили комплексу «Києво-Могилянська академія». Сер. С. Педагогіка*. 2013. № 203. С. 52–56.
27. Федечко О., Сіренко Р. Застосування засобів системи CrossFit у фізичному вихованні студентів. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. 2016. № 1. С. 190–193.
28. Хоменко О.С. Удосконалення процесу фізичного виховання студентів аграрних спеціальностей на основі секційних занять військово-спортивним багатоборством : автореф. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02. Суми, 2019. 22 с.
29. Хомич В.М. Професійно-прикладна фізична підготовка техніків-механіків. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2009. № 2. С. 267–271.
30. Knapp B. A. Rxd and shirtless: An examination of gender in a CrossFit box. *Women in Sport and Physical Activity*. 2015. № 23. P. 42–53. URL: <http://journals.humankinetics.com/wspaj-back-issues/wspaj-volume-23-issue-1-april/rxsquod-and-shirtless-an-examination-of-gender-in-a-crossfit-box> (дата звернення: 26.08.2020).
31. Partridge J. A., Knapp B. A., Massengale B. A. An investigation of motivational variables in CrossFit facilities. *Journal of Strength and Conditioning Research*. 2014. № 28. P. 1714–1721.

References:

1. Derkacha, A.A. (ed.) (2002). *Akmeologia: uchebnik* [Acmeology: manual]. Moskva: Yzd-vo RAGS, 256 p. (in Russian)
2. Artyushenko, A.O. (2003). *Vykhovannya volovykh yakостей v uchniv serednogo shkilnogo viku v procesi zanyat fizychnoyu kulturoyu* [Education of strong-willed qualities in middle school students in the physical education process] (PhD Thesis abstract: 13.00.07). Kyiv. (in Ukrainian)
3. Artyushenko, A.O. (2017). Osoblyvosti vplyvu zanyat riznymy vydamy odnaborstv na formuvannya volovykh ta fizychnykh yakостей ditej 12-13 rokiv [Features of the influence of different types classes of martial arts on the formation of 12-13 years children volitional and physical qualities]. *Naukovyj chasopys NPU imeni M.P. Dragomanova*, no. 3, pp. 36–39. (in Ukrainian)
4. Bazylevych, N.O., & Tonkonog, O.S. (2017). Vplyv zanyat Krosfitom na formuvannya motyvacyi studentiv do regulyarnykh zanyat fizychnoyu kulturoyu i sportom [The CrossFit classes influence on the students' motivation formation for regular physical education and sports]. *Molodyj vchenyj*, no. 42, pp. 113–117. (in Ukrainian)
5. Bazylevych, N.O., & Tonkonog, O.S. (2016). Osoblyvosti vykorystannya novogo vydu sportu «Srossfit» u samostijnij fizkulturno-ozdorovchij roboti studentiv [Features of using the new sport «Crossfit» in students' independent physical culture and health work]. *Gumanitarnyj Visnyk DVNZ «Pereyaslav-Xm. DPU imeni Grygoriya Skovorody» Specvypusk*, pp. 136–142. (in Ukrainian)
6. Bazylchuk, V.B. (2004). *Organizacijni zasady aktyvizacyi sportyuno-ozdorovchoyi diyalnosti studentiv v umovax vyshhogo navchalnogo zakladu* [Organizational bases of activization of students' sports and improving activity in the higher educational institution conditions]. (PhD Thesis abstract). Lviv. (in Ukrainian)

7. Bilogur, V.Ye. (2002). Teoretyko-metodychne zabezpechennya fizychnogo vixovannya u vyshhyx zakladax osvity [Theoretical and methodological support of physical education in higher education] (PhD Thesis abstract). Rivne.
8. Bodalev, A.A. (1998). Vershyna v razvytii vzosrologo cheloveka [The pinnacle of adult development]. Moskva: Flynta, Nauka, 168 p. (in Ukrainian)
9. Bondarenko, I.G. (2009). Zasoby profesijno-prykladnoi pidgotovky u fizychnomu vixovanni studentiv-ekologiv [Means of professional and applied training in physical education of students-ecologists] (PhD Thesis abstract). Dnipropetrovsk. (in Ukrainian)
10. Vasyuk, O. (2016). Rozvytok fizychnyx i moralno-volovyx yakостей pid chas urokiv fizychnogo vixovannya zasobamy xortyngu u ditej serednix klasiv [Development of physical and moral and volitional qualities during physical education lessons by means of horting in middle school children]. *Teoriya i metodyka fizychnogo vixovannya i sportu*, no. 4, pp. 38–40. (in Ukrainian)
11. Vynogradov, P.A. (1991). *Fizicheskaya kultura i zdorovy obraz zhyzni. Problemy i perspektivy massovoj sportivnoj individualizacii* [Physical culture and a healthy lifestyle. Problems and prospects of mass sports individualization]. Moskva: Mysl, 98 p. (in Russian)
12. Gvozdeczka, S.V., Rybalko, P.F., & Cherednichenko, S.V. (2017). Profesijno-prykladna fizychna pidgotovka [Professional and applied physical training]. Sumy: Czoma S.P. (in Ukrainian)
13. Grygoryev, V. (2017). Dynamika fizychnoi pidgotovlenosti studentiv pid chas sekcijnyx zanyat krosfitom ta futbolom [Dynamics of students' physical fitness during sectional classes in crossfit and football]. *Slobozhanskyj nauково-sportyunnyj visnyk*, no. 6, pp. 31–35. (in Ukrainian)
14. Dereka, T.G. (2016). *Nepererвна profesijna pidgotovka faxivciv fizychnogo vixovannya: akmeologichni zasady* [Continuing professional training of physical education specialists: acmeological principles]. Kyiv: «Edeljevs», 528 p. (in Ukrainian)
15. Druz, V.A., & Bondarenko, R. (2018). Dinamika pokaznykiv rivnya shvydkisno-sylovoyi ta psyxologichnoi pidgotovlenosti strybnuniv u vysotu [Dynamics of level indicators of high jumpers' speed-power and psychological readiness]. *Zhurnal legkoyi atletyky*, no. 2, pp. 14–18. (in Ukrainian)
16. Dudnyk, I.O. (2016). *Formuvannya volovyx yakостей u studentiv u procesi zanyat fizychnoyu kulturoyu* [Formation of students' volitional qualities in the physical education process]. Ch.: Cherkaskyj nacionalnyj universytet im. B. Xmelnyczkogo, 72 p. (in Ukrainian)
17. Karabanov, Ye.O. (2015). Profesijno-prykladna fizychna pidgotovka majbutnix faxivciv agropromyslovogo vyrobnyctva [Professional and applied physical training of future specialists of agro-industrial production]. *Pedagogika, psyxologiya ta medyko-biologichni problemy fizychnogo vixovannya i sportu*, no. 1, pp. 34–38. (in Ukrainian)
18. Kravchenko, T.P., Trocenko, T.Yu., & Bazylevych, N.O. (2019). Osoblyvosti vixovannya u studentskoyi molodi moralno-volovyx yakостей pid chas zanyat fizychnoyu kulturoyu [Peculiarities of education of student youth moral and volitional qualities during physical education classes]. *Molodyj vchenyj*, no. 4, pp. 12–16. (in Ukrainian)
19. Krasnov, V.P. (2000). *Fizyчне vixovannya: psyxofizychni vymogy do faxivciv agropromu* [Physical education: psychophysical requirements for agro-industry specialists]. Kyiv: Agrarna osvita. (in Ukrainian)
20. Kuznyeczova, O.T., Zubryczkyj, B.D., & Sinicyna, O.V. (2015). Vyznachennya rivnya fizychnoi pidgotovlenosti studentiv pershogo kursu universytetu [Determining the level of freshers' physical fitness of the university]. *Fizyчне vixovannya, sport i kultura zdorovya u suchasnomu suspilstvi*, no. 3, pp. 147–152. (in Ukrainian)
21. Malyxina, T.P., & Serdyuk, N.I. (2015). *Psyxologiya sportu* [Psychology of sport]. Berdyansk: BDPU, 250 p. (in Ukrainian)
22. Minenok, N. (2015). Akmeologichnyj pidxid u procesi profesijno-tvorchogo samorozvytku majbutnogo vchytelya pochatkovoyi shkoly [Acmeological approach in the process of professional and creative self-development of the future primary school teacher]. *Vytoky pedagogichnoi majsternosti*, no. 15, pp. 210–216. (in Ukrainian)
23. Ozerov, V.P. (2002). *Psyxomotornye sposobnosti cheloveka* [Human psychomotor abilities]. Dubna: «Feniks+», 320 p. (in Russian)
24. Pylypej, L.P. (2011). *Teoretyko-metodychni osnovy profesijno-prykladnoi fizychnoi pidgotovky studentiv vyshhyx nauchalnyx zakladiv* [Theoretical and methodological bases of students' professional and applied physical training of higher educational institutions] (d PhD Thesis: 24.00.02). Kyiv. (in Ukrainian)
25. Topchiyeva, G.O., & Smovzhenko, A.M. (2012). Rol fizychnoi kultury i sportu u rozvytku studenta [The role of physical culture and sports in student development]. *Pedagogichni nauky, fizyчне vixovannya ta sport*, pp. 377–379. (in Ukrainian)
26. Ustynova, N.V. (2013). Kompetentnisnyj pidxid do formuvannya zdorovogo sposobu zhyttya uchniv [Competence approach to the formation of students' healthy lifestyle]. *Naukovi praci Chornomorskogo derzhavnogo universytetu imeni P. Mogyly kompleksu «Kyjevo-Mogylyanska akademiya»*. Ser.: *Pedagogika*, no. 203, pp. 52–56. Retrieved from: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npchduped_2013_215_203_14 (in Ukrainian)
27. Fedechko, O., & Sirenko R. (2016). Zastosuvannya zasobiv systemy CrossFit u fizychnomu vixovanni studentiv [Application of CrossFit tools in students' physical education]. *Fizyчна kultura, sport ta zdorovya nacyi*, no. 1, pp. 190–193. (in Ukrainian)
28. Xomenko, O.S. (2019). *Udoskonalennya procesu fizychnogo vixovannya studentiv agrarnyx specialnostej na osnovi sekcijnyx zanyat vijskovo-sportyunym bagatorborstvom* [Improving the process of students' physical education of agricultural specialties on the basis of sectional classes in military-sports all-around] (PhD Thesis abstract: 24.00.02). Sumy. (in Ukrainian)
29. Xomych, V.M. (2009). Profesijno-prykladna fizychna pidgotovka teknykiv-mexanikiv [Professional and applied physical training of technicians-mechanics]. *Fizyчне vixovannya, sport i kultura zdorovya u suchasnomu suspilstvi*, no. 2, pp. 267–271. (in Ukrainian)
30. Knapp, B.A. (2015). Rx'd and shirtless: An examination of gender in a CrossFit box. *Women in Sport and Physical Activity*, no. 23, pp. 42–53. Retrieved from: <http://journals.humankinetics.com/wspaj-back-issues/wspaj-volume-23-issue-1-april/rxsquod-and-shirtless-an-examination-of-gender-in-a-crossfit-box>
31. Partridge, J.A., Knapp, B.A., & Massengale, B.A. (2014). An investigation of motivational variables in CrossFit facilities. *Journal of Strength and Conditioning Research*, no. 28, pp. 1714–1721.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-35>

УДК 378:004.78.

Халатур С.М., Карамушка О.М., Крючко Л.С.
Дніпровський державний аграрно-економічний університет**ДИСТАНЦІЙНА ОСВІТА В УКРАЇНІ: СЬОГОДЕННЯ ТА ПЕРСПЕКТИВИ**

Анотація. У статті проаналізовано практику використання засобів дистанційного навчання закладами вищої освіти в Україні. Дистанційне навчання має бути належним чином організовано через систему організації, технології, програмування та програмних кроків. Платформа дистанційного навчання є ключовим компонентом комунікації партнерів з дистанційної освіти. У цій системі викладачі використовують мультимедійні навчальні ресурси для створення універсальних навчальних курсів, персоналізації їх відповідно до потреб та здібностей кожного студента та підтримки студентської діяльності. На сьогоднішній день у світі існує велика кількість платформ електронного навчання, які поділяються на дві категорії: закриті (комерційні) та відкриті (безкоштовне розповсюдження). В умовах карантину всі заклади вищої освіти були змушені перейти на дистанційну форму навчання. В Україні здобули популярність 4 основні платформи, через які ЗВО здійснюють навчальний процес: Google Classroom, Microsoft Teams, ZOOM та Moodle.

Ключові слова: дистанційне навчання, освітній процес, інформатизація освіти, комп'ютерні технології, цифрові технології.

Khalatur Svitlana, Karamushka Oleksandr, Kriuchko Lesia
Dnipro State Agrarian and Economic University**DISTANCE EDUCATION IN UKRAINE: PRESENT AND PROSPECTS**

Summary. The article analyzes the practice of using distance learning tools by higher education institutions in Ukraine. Distance learning must be properly organized through a system of organization, technology, programming and program steps. The distance learning platform is a key component of communication between distance education partners. In this system, teachers use multimedia learning resources to create universal training courses, personalize them according to the needs and abilities of each student and support student activities. Today, there are a large number of e-learning platforms in the world, which are divided into two categories: closed (commercial) and open (free distribution). Under quarantine, all higher education institutions were forced to switch to distance learning. In Ukraine, 4 main platforms through which free educational institutions carry out the educational process have gained popularity: Google Classroom, Microsoft Teams, ZOOM and Moodle. Google Classroom is a free web service created by Google for educational institutions to help you create, distribute, and categorize non-paper activities. Microsoft Teams is a command center in Office 365. It is a simplified version of the learning management system that allows study groups to communicate and share files. Zoom is content for student video conferencing, online meetings and distance learning. The program is ideal for individual and group courses, and students can access it by phone, computer and tablet. Moodle is an open and free learning management system that can integrate communication between teachers and students. This complex provides the developer of a learning resource with a large number of tools that provide the opportunity to collaborate at the student-student, student-teacher, teacher-student in the network version, or student-course management system, course-management system – student offline. When preparing and conducting classes on the Moodle platform, the teacher can use its capabilities, through which he organizes the study of the material so that the forms of learning correspond to the goals and objectives of specific classes.

Keywords: distance learning, educational process, informatization of education, computer technologies, digital technologies.

Постановка проблеми. Швидкі темпи розвитку інформаційного суспільства впливають на прискорення темпів впровадження інновацій різних рівнів та нових науково-технічних досягнень в процес освіти, тим самим продукуючи нові вимоги до окремих ланок підтримки освіти, оцінки її якості, розробки стандартів та рекомендацій, шляхів формування інтелектуального потенціалу, підвищення компетенцій тощо. Збільшуються вимоги до якості надання освітніх послуг на базі електронних освітніх просторів. Інформаційне середовище швидко формує у людей нові звички, стереотипи поведінки, культурні запити і нові цінності. Формуються нові електронні мережеві співтовариства, які виробляють, по-стачають та використовують інформаційні ресурси і тим самим сприяють вертикальному та горизонтальному розвитку електронного освітнього простору.

Ключовою формою інформаційного середовища освітнього процесу виступає дистанційна форма навчання, яка за сучасних реалій є оптимальним та ефективним елементом викладання у вищій школі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема теорії і практики дистанційної освіти цікавляться як вітчизняні дослідники, так і закордонні. На сьогодні у світі накопичено значний досвід реалізації та побудови платформ дистанційного навчання. Теоретичні та практичні аспекти дистанційного навчання ґрунтовно були проаналізовані в працях і зарубіжних, і вітчизняних вчених, серед них: Биков В.Ю., Богачков Ю.М., Васильєва Л.М., Бере Гольмберг, Кухаренко В.М., Туан Нгуен, Рибалко О.В., Сиротенко Н.Г. та інші.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на кількість значних досліджень природи та інструментів

дистанційного навчання в Україні, проблема вибору оптимальної платформи дистанційної освіти залишається не до кінця вирішеною. Дане питання і визначає актуальність та потребу знати більше про це питання.

Метою статті є систематизація та узагальнення досвіду використання сучасних платформ дистанційної освіти, а також аналіз основних продуктів для дистанційного навчання в Україні.

Виклад основного матеріалу. Інформатизація освіти – це глобальний соціальний процес, унікальною особливістю якого є те, що основними видами діяльності у сфері суспільного виробництва є збір, виробництво, обробка, зберігання, розповсюдження та використання інформації: на основі сучасних мікропроцесорів та комп'ютерних технологій на основі різних методів обміну цієї інформацією. Одним із напрямків процесу інформування суспільства сьогодні є надання інформації для освіти – процес вивчення та надання серії освітніх методів та практик та найкращого використання сучасних інформаційних технологій – найсучаснішої технології або так званої найновішої технології, що має на меті досягти психологічні та педагогічні цілі.

Відповідно до наказу № 466 «Про затвердження Положення про дистанційне навчання» Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013, під дистанційним навчанням розуміється процес отримання знань, умінь і навичок, який спирається на використання сучасних психолого-педагогічних та інформаційно-комунікаційних технологій на базу спеціалізованого програмного забезпечення та передбачає соціальну дистанцію між усіма учасниками процесу навчання [8].

Щоб зробити дистанційне навчання максимально ефективним, дистанційне навчання має бути належним чином організовано через систему організації, технології, програмування та програмних кроків. Платформа дистанційного навчання є ключовим компонентом комунікації партнерів з дистанційної освіти. У цій системі викладачі використовують мультимедійні навчальні ресурси для створення універсальних навчальних курсів, персоналізації їх відповідно до потреб та здібностей кожного студента та підтримки студентської діяльності.

Студент навчається в Інтернеті або завантажує рекомендований навчальний вміст, організовує свою роботу, виконує завдання, спостерігає за розвитком своєї діяльності двома, виконує завдання з самооцінки та забезпечує викладача повним доступом до виконаних завдань. Викладачі та студенти можуть взаємодіяти окремо або в групах, надавати теми обговорення та співпрацювати над вивченням або створенням спільних документів.

Адміністратор забезпечує та підтримує системне обслуговування, контролює доступ та дозволи викладачів та студентів, а також посилання на зовнішні інформаційні системи (документи управління, довідники, навчальні ресурси тощо). Тобто адміністратор платформи має унікальну роль, відмінну від інституційного адміністратора.

На сьогоднішній день у світі існує велика кількість платформ електронного навчання, які поділяються на дві категорії: закриті (комерційні) та відкриті (безкоштовне розповсюдження).

В умовах карантину всі заклади вищої освіти були змушені перейти на дистанційну форму навчання. В Україні здобули популярність 4 основні платформи, через які ЗВО здійснюють навчальний процес: Google Classroom [4], Microsoft Teams [5], ZOOM [7] та Moodle [6].

Google Classroom – безкоштовний веб-сервіс, створений Google для навчальних закладів, щоб допомогти створювати, розповсюджувати та категоризувати діяльність, що не відноситься до паперової форми [4]. Основна мета сервісу – прискорити процес обміну файлами між викладачами та студентами.

Google Classroom поєднує в собі такі функції: Google Диск для створення та спільного використання завдань, Google Документи для тексту, таблиці та слайди, Gmail для зв'язку та Календар Google для реєстрації. Студенти можуть бути запрошені на заняття за допомогою приватних кодів або їх можна автоматично імпортувати зі відповідного списку групи. Кожна академічна група створює окремий пакет Google Диска для відповідного користувача Диска Google для подання завдань на рівні викладача. Мобільні програми, доступні на iOS та Android, дозволяють користувачам робити фотографії та пов'язувати їх із завданнями, ділитися файлами в інших додатках та отримувати доступ до інформації в режимі offline. Викладач може стежити за ходом роботи кожного студента та після завершення оцінити його.

Microsoft Teams – це абсолютно новий тип робочого простору, який допомагає викладачам ще ефективніше справлятися із завданнями [5]. Це спрощена версія системи управління навчанням, яка дозволяє навчальним групам спілкуватися та обмінюватися файлами. У ньому лектори можуть встановити зв'язок з потрібними студентами або учнями, почати бесіду або знайти необхідні інструменти і контент. Ця служба легко інтегрується зі додатками Office і спеціально розроблена для використання в глобальному безпечному хмарному просторі Office 365. Програма інтегрує все в робоче середовище спільної роботи, включаючи чат, обмін файлами та корпоративні програми. В даній програмі передбачено функціонал проведення заняття online.

Корпорація Microsoft створила Microsoft Teams тому, що принципи організації роботи зазнають глибокі зміни. Щоб підтримувати необхідні інформаційні потоки, робочі групи стали більш гнучкими, а організаційні структури – більш плоскими. Microsoft Teams покликана створити більш відкриту цифрову середу, в якій інтегровані результати роботи були б видно і доступно всій групі, щоб кожен її учасник постійно був в курсі подій.

Щоб створити цифровий робочий простір для ефективної співпраці груп в Microsoft Teams об'єднали чотири компоненти:

– Microsoft Teams надає робочим групам сучасну розмовну інтерфейс з функцією угруповання повідомлень, що допомагає стежити за ходом бесід. Групові розмови за замовчуванням видно всій групі, але, звичайно, при бажанні можна створювати і приватні бесіди. Додаток Skype тісно інтегровано з Microsoft Teams, що дозволяє проводити голосові і відеоконференції. Користувачі можуть

персоналізувати свої робочі простору з допомогою емодзі, стікерів, GIF-анімацій і мемів.

– Microsoft Teams – це єдина платформа, що дозволяє ефективно використовувати всю різноманітність функцій і можливостей Office 365, тому її з повним правом можна назвати центром для командної роботи. Додатки Word, Excel, PowerPoint, SharePoint, OneNote, Планувальник, Power BI і Delve вбудовані в Microsoft Teams, так що всі інструменти і дані завжди будуть у під рукою. Інтелектуальні служби, засновані на технології Microsoft Graph, допомагають своєчасно отримувати важливу інформацію і ділитися нею. Microsoft Teams також включає Групи Office 365 – службу управління членством, яка дозволяє легко перемикаватися з одного засобу для спільної роботи на інше зі збереженням контексту і ділитися файлами з іншими користувачами.

– приділена велика увага можливостям адаптації робочих просторів до унікальних вимогам, реалізувавши багаті можливості розширення і відкриті API. Наприклад, вкладки надають швидкий доступ до часто використовуваних документів і хмарним службам. Microsoft Teams використовує ту ж модель з'єднувачів, що і Exchange, надаючи повідомлення та оновлення сторонніх служб, таких як Twitter і GitHub. Крім того, в Microsoft Teams додали повну підтримку Microsoft Bot Framework, щоб користувачі могли користуватися інтелектуальними службами Майкрософт та інших компаній.

– Microsoft Teams надає передові засоби забезпечення безпеки і відповідності вимогам, звичні користувачам Office 365. Наприклад, дані в службі Microsoft Teams шифруються як при передачі, так і при зберіганні. В ній використовується прозора операційна модель із захищеним доступом до даних клієнтів. Microsoft Teams підтримує ключові стандарти відповідності вимогам, включаючи EU Model Clauses, ISO 27001, SOC 2 і HIPAA. Як і будь-яка інша служба Office 365, Microsoft Teams розгорнута в нашій глобальній мережі центрів обробки даних і автоматично готується до використання з іншими службами Office 365. Керувати Microsoft Teams можна централізовано.

Zoom – це контент для відеоконференцій студентів, онлайн-зустрічей та дистанційного навчання [7]. Програма ідеально підходить для індивідуальних та групових курсів, і студенти можуть отримати доступ до неї по телефону, через комп'ютери та планшети. Кожен, хто має контакт або ідентифікатор зустрічі, може підключитися до відеоконференції. Подія може бути попередньо запланованою або повторюваною, а це означає, що для постійного курсу в заданий час можна створити те саме посилання для входу. Безкоштовний акаунт дозволяє провести 40-хвилинну відеоконференцію.

Zoom – сервіс для проведення відеоконференцій, онлайн-зустрічей і організації дистанційного навчання. Організувати онлайн-лекцію може будь-який викладач, який створив обліковий запис. Безкоштовна обліковий запис дозволяє проводити відеоконференцію тривалістю 40 хвилин.

До лекції може підключитися будь-який слухач, який має її ідентифікатор або посилання на неї. Можна запланувати заняття заздалегідь і зробити повторювану конференцію, щоб заняття постійно починалися в певний час.

Zoom дозволяє викладачеві вести лекцію з включеною камерою, аудіо зв'язком, демонстрацією свого екрану (або окремого вікна, частини екрану і т.п.) і використовувати вбудовану інтерактивну дошку. Крім того, викладач може контролювати підключення та відключення мікрофонів слухачів – це зручно, якщо під час проведення лекції вам необхідна тиша. Можна налаштувати автоматичну запис лекції, щоб слухачі, які не змогли «бути присутніми» на занятті, подивилися лекцію в зручний для них час.

Переваги застосування Zoom:

– Хороший та стабільний зв'язок.

– Відео та голосовий зв'язок з кожним учасником конференції (заняття). Організатор (лектор) може вимкнути і вимкнути мікрофон, вимкнути звук відео та попросити всіх учасників увімкнути відео.

– Є можливість демонстрації екрану (screen-sharing) із вбудованим звуком. При необхідності можна призупинити демонстрацію екрану. Крім того, можливо показати лише частину екрану. У налаштуваннях можна надати всім учасникам можливість поділитися екраном або ввімкнути обмеження, щоб це міг зробити лише організатор.

– Інтерактивна дошка вбудована в платформу, завдяки чому можна легко і швидко переключитися з показу екрана на дошку

– Є чат, в який може писати повідомлення, надсилати файли всім людям та обирати одного слухача. Чати можна налаштувати на автоматичне або ручне збереження всіх зустрічей.

– Заняття можна записувати на комп'ютер та в хмару. Можна легко встановити або призупинити автоматичний запис.

– Під час заняття (конференції) можете вибрати асистента (додаткового організатора) з тим же набором функціональних інструментів, що і у лектора (організатора).

Moodle – це відкрита та безкоштовна система управління навчанням, яка може інтегрувати спілкування між викладачами та студентами [6]. Доступно багато варіантів, включаючи завдання, завантаження файлів, повідомлень, рейтингів та календар подій. Хоча він в основному підходить для організації традиційних курсів дистанційного навчання, він головним чином зосереджується на організації взаємодії викладач-студент та підтримку денного навчання.

У сучасному інформаційному суспільстві Moodle стає все більш популярним. Це пояснюється тим, що система не тільки придатна для використання в робочих версіях глобальної мережі, але також може бути легко перетворена на самодостатню платформу для локальних навчальних ресурсів (створення ресурсу і заняття offline, який повністю працюватиме в локальній мережі). Цей комплекс пропонує безліч інструментів для розробників навчальних ресурсів, ці інструменти можуть бути в комунікації студент-студент, студент-викладач, online-версія для викладачів або система управління студентськими курсами, система управління курсами-offline.

Висновки. Результати проведеного дослідження показують, що дистанційна освіта може бути ефективною і досягати належного рівня підготовки після того, як його програмні та технічні компоненти досягли своїх цілей та своєчасного

зворотного зв'язку від викладача до студента. Успішна реалізація навчання залежить від послідовної, всебічної та детальної роботи студентів, викладачів, кураторів, обслуговуючого персоналу та керівників установ.

З урахуванням сучасних тенденцій в освіті зміна форм організації навчання у закладах вищої освіти повинна відбуватися у напрямі переходу до форм змішаного навчання з використанням систем підтримки дистанційного

навчання та передбачати використання як традиційних форм навчання (лекції, практичних робіт, семінарів, консультацій, самостійної роботи та ін.), так й інноваційних (інтерактивних відеолекцій, віртуальних лабораторій), а провідними методами навчання в закладах вищої освіти повинні стати методи, що стимулюють пізнавальну активність учнів і забезпечують їх залучення до систематичної самостійної роботи у процесі навчання.

Список літератури:

1. Биков В.Ю., Кухаренко В.М., Сиротенко Н.Г., Рибалко О.В., Богачков Ю.М. Технології розробки дистанційного курсу : навчальний посібник. Київ : Міленіум, 2008. 324 с.
2. Васільєва Л.М. Дистанційне навчання в закладах вищої освіти – сучасний виклик сьогодення. *Молодий вчений*. 2020. № 6. С. 312–315.
3. Дистанційне навчання – нові можливості. URL: <https://nubip.edu.ua/node/992> (дата звернення: 17.06.2020).
4. Офіційний сайт Google Classroom. URL: https://edu.google.com/products/classroom/?modal_active=none
5. Офіційний сайт Microsoft Teams. URL: <https://www.microsoft.com/uk-ua/microsoft-365/microsoft-teams/free>
6. Офіційний сайт Moodle. URL: <https://moodle.org/>
7. Офіційний сайт Zoom. URL: <https://zoom.us/>
8. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ Міністерства освіти і науки України від 25.04.2013 № 466. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>
9. Tuan Nguyen (2015). The Effectiveness of Online Learning: Beyond No Significant Difference and Future Horizons. *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*. Vol. 11, No. 2, 309–319.

References:

1. Bikov, V.Yu., Kukhareno, V.M., Sirotenko, N.G., Ribalko, O.V., & Bogachkov, Yu.M. (2008). *Tekhnolohiyi rozrobky dystantsiynoho kursu* [Distance course development technologies]. Kyiv: Milenium. (in Ukrainian)
2. Vasilieva, L.M. (2020). *Dystantsiynе navchannya v zakladakh vyshchoyi osvity – suchasnyy vyklyk s'ohodennya* [Distance learning in higher education institutions is a modern challenge of today]. *Molodyy vchenyy*, no. 6, pp. 312–315.
3. *Dystantsiynе navchannya – novi mozhlyvosti* [Distance learning – new opportunities]. Available at: <https://nubip.edu.ua/node/992>
4. Official site Google Classroom. URL: https://edu.google.com/products/classroom/?modal_active=none
5. Official site Microsoft Teams. URL: <https://www.microsoft.com/uk-ua/microsoft-365/microsoft-teams/free>
6. Official site Moodle. URL: <https://moodle.org/>
7. Official site Zoom. URL: <https://zoom.us/>
8. *Pro zatverdzhennya Polozhennya pro dystantsiynе navchannya (2013)* [On approval of the Regulations on distance learning]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13>
9. Tuan Nguyen (2015). The Effectiveness of Online Learning: Beyond No Significant Difference and Future Horizons. *MERLOT Journal of Online Learning and Teaching*, vol. 11, no. 2, 309–319.

ФІЛОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-36>

УДК 811.112.2

Вераксич Т.В., Котвицька В.А.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

СТРУКТУРНО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ НІМЕЦЬКИХ ТЕРМІНІВ МАШИНОБУДУВАННЯ

Анотація. У статті розглядаються структурно-семантичні особливості термінів машинобудування (на матеріалі німецької мови). Машинобудування є галуззю промисловості, що розвивається надзвичайно швидко. Лідером у цій галузі є Німеччина. Зі стрімким розвитком машинобудування як галузі промисловості розвивається і термінологія. Значне поширення продуктів німецького машинобудування у світі та зокрема в Україні привертають увагу до термінології та її коректного перекладу. Розуміння теоретичних засад робить можливим максимально коректний та точний переклад термінології цієї галузі. У ході дослідження встановлено, що найбільш поширеними типами структурних термінологічних одиниць галузі машинобудування є: складні терміни, термінологічні словосполучення, прості терміни, терміни-аббревіації, похідні терміни.

Ключові слова: машинобудування, термін, термінологія, термінологічна одиниця, словотвір, складний термін, семантичне поле.

Veraksyich Tetiana, Kotvytska Viktoriia

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

STRUCTURAL AND SEMANTIC PECULIARITIES OF GERMAN MECHANICAL ENGINEERING TERMS

Summary. The article discusses the structural and semantic features of German mechanical engineering terms. Mechanical engineering is a very fast growing industry. Germany is undoubtedly the leader in this area. The wide distribution of German mechanical engineering products in the world, and in particular in Ukraine, draws attention to the terminology and its correct translation. Currently, the problem of standardization and normalization of industry terminology is of paramount importance. With the rapid development of mechanical engineering as a branch of industry, terminology also develops. Understanding the theoretical foundations makes possible the most correct and accurate translation of the terminology of this branch of industry. The terminology of mechanical engineering in the German language is a complex system with its own special organization. Its center is terminological vocabulary. The most common types of structural terminological units in the field of mechanical engineering, which were identified during the study, are: complex terms, terminological phrases, simple terms, abbreviations, derivative terms. The authors found that word formation is the leading way to form terminological vocabulary in the German language. Frequent use of complex terms can be explained by convenience the use of a holistic word, compared to the phrase. The least common among complex terms are terminological units, which include four or more components. Among the terminological phrases two-word terminological phrases dominate. Simple root terms can be components of phrases, complex words and serve as centers of word-forming nests. These terms form the core of all terminology and are used to form new terminological units. According to the authors, the wide use of complex terms in the German language can be explained both by the peculiarities that follow from the specifics characteristic of the terminology, and by certain general structural regularities of the German language. The authors single out eight semantic fields that are characteristic of the German mechanical engineering system. The article argues that the number of semantic fields in the field of mechanical engineering tends to expand, which is due to the continuous development of the industry itself.

Keywords: mechanical engineering, term, terminology, terminological unit, word formation, complex term, semantic field.

Постановка проблеми. Усі галузі науки й техніки постійно збагачуються новими технологіями та інноваціями, що вимагає від наукової мовознавчої спільноти розроблення шляхів найменування термінологічних понять і їх систематизації, впорядкування загалом термінологічної лексики. Проблема стандартизації та нормалізації галузевої термінології набуває першочергового значення [5, с. 116].

Галузь машинобудування є однією з найбільш розвинених та важливих галузей світо-

вої промисловості. Серед усіх представників цієї галузі німецьке машинобудування є одним із найвпливовіших та найбільш поширених у всьому світі, в тому числі й в Україні. Саме через значне поширення продуктів німецького машинобудування в нашій країні коректний та правильний переклад термінів цієї галузі українською мовою є вкрай необхідним, тому важливо детально досліджувати структурно-семантичні особливості термінології машинобудування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Вивченню питань стану й перспектив удосконалення термінологічних систем присвячували свої наукові праці багато вчених, серед яких: В. Д. Бялик, Т. Р. Кияк, І. М. Кочан, А. В. Крижанівська, Л. М. Томіленко, Н. В. Нікуліна, Т. І. Панько, О. В. Суперанська, Л. Б. Ткачева, Й. А. Стернін, Т. А. Кудінова, М. О. Лобанова та ін.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на велику кількість наукових студій, присвячених вивченню галузевих підсистем, залишається потреба в теоретичній розробці проблем, пов'язаних зі специфікою обраної для дослідження терміносистеми. Невпорядкованість термінології машинобудування (в різних мовах) становить серйозну перешкоду під час обміну науковою інформацією. Комплексний підхід до дослідження структурно-семантичного аспекту термінології галузі машинобудування на матеріалі німецької мови ще не застосовувався. Усе вищезначене зумовлює актуальність цієї розвідки.

Метою статті є встановлення структурно-семантичних особливостей німецьких термінів машинобудування, вилучених зі статей німецькомовних онлайн-журналів «MaschinenMarkt» та «Industriemagazin».

Для досягнення окресленої мети потрібно розв'язати такі завдання:

1. Дати визначення поняттю «термін» і схарактеризувати його особливості.

2. Вивчити структуру та семантику німецьких термінів машинобудування.

3. Схарактеризувати структурно-семантичні особливості німецьких термінів вказаної галузі.

Об'єктом дослідження є німецькі терміни машинобудування, а **предметом** аналізу – структурно-семантичні особливості термінів зазначеної галузі.

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. Проблема визначення терміна є однією з найбільш обговорюваних у сучасній лінгвістичній літературі. Частина вчених спираються на думку, що термін – це особлива лексична одиниця, а її головна функція – номінативність. На думку інших, поняття терміна позначає сукупність постійних ознак, котрі дають характеристику якомусь явищу чи предмету.

Такі різні погляди вчених щодо того, яке саме визначення терміна є найбільш правильним, можна охарактеризувати тим, що всі науковці мають різні підходи до оцінювання здатності терміна позначати певне поняття. Наприклад, згідно з Б. М. Головіним та Р. Ю. Кобріним, термін – «...слово чи підрядне словосполучення, котре має спеціальне значення, що виражає й формує професійне поняття та застосовується в процесі пізнання й освоєння наукових, а також професійно-технічних об'єктів і відношень між ними» [2, с. 39].

Говорячи про лінгвістичну природу терміна, варто зазначити, що ціла низка вчених вважає термінами лише ті мовні одиниці, що мають дефініцію. Це є однією з найвагомійших рис, котрі є основою розмежування фахової лексики та загальноживаних слів. В. П. Даниленко вважає, що термін – це слово (чи словосполучення) спеціальної сфери вживання, котре є найменуванням спеціального поняття і котре вимагає дефініції [3, с. 117].

Визначення О. В. Суперанської, Н. В. Подольської та Н. В. Васильєвої поєднує погляди науковців, названих вище, та виголошує, що «...термін – це спеціальне слово (чи словосполучення), яке приймає в професійній діяльності та вживається в особливих умовах; ...словесне позначення поняття певної галузі професійних знань: ...основний поняттєвий елемент мови спеціального призначення. ...Для свого правильного розуміння термін вимагає спеціальної дефініції (точного наукового визначення)» [8, с. 52]. Крім того, дослідниці звертають особливу увагу на те, що «...всередині свого термінологічного поля термін однозначний. Терміни різних полів, котрі звучать однаково, – омоніми» [8 с. 53].

А. В. Крижанівська, Л. О. Симоненко, Т. І. Панько та ін. у своїх працях акцентують на тому, що термін – це така одиниця мови, котра покликана виражати поняття науки, техніки та багатьох інших спеціальних галузей, котрі є невід'ємною складовою лексичної системи природної мови, котра сприяє здійсненню її пізнавально-інформативної функції, що пов'язана з фіксуванням та збереженням накопичених людством знань [7, с. 81].

С. Д. Шелов проаналізував деякі класичні визначення терміна та на їх основі запропонував власне тлумачення, що, на його думку, передає суть цього поняття найповніше. Він вважає, що термін – це «мовний знак (слово, словосполучення, сполучення слова чи словосполучення з певними символами і т. ін.), що виражає поняття якої-небудь ділянки знань і з огляду на це має дефініцію (пояснення, тлумачення), на яку свідомо орієнтуються ті, хто використовує цей мовний знак» [6, с. 27]. Визначення, сформульоване вченим, є певним узагальненням усіх попередніх поглядів науковців на термін.

Отже, у значній частині наукових досліджень термін визначається як спеціальне слово, словосполучення, сполучення з певними символами, котре слугує для вираження поняття певної галузі знань, а для розкриття свого значення вимагає дефініції.

Термінологія машинобудування в німецькій мові – це складна система зі своєю особливою організацією. Її центром є термінологічна лексика.

Найбільш поширеними типами термінологічних одиниць галузі машинобудування, котрі було виявлено в ході дослідження, є:

- Складні терміни;
- Термінологічні словосполучення;
- Прості терміни;
- Терміни-аббревіації;
- Похідні терміни.

Найчастіше зустрічаються **складні терміни**, утворені способом словоскладання. Складання – утворення нового слова шляхом поєднання двох або більше слів в одне. Нові слова, що утворюються шляхом складання слів, варто відрізняти від слів, що становлять зрощені словосполучення, котрі з часом трансформувались в одне слово. Не кожне слово, у складі якого є два чи більше коренів, буде словом, котре утворене способом складання. В термінології досить часто зустрічаються терміни, що були утворені від складних слів афіксальним способом. Утворення нових термінів саме за допомогою способу складання слів вважається найменш проблемним способом.

За використання цього методу слова або ж лише їх основи поєднуються, утворюючи новий термін, котрий проте досить рідко набуває додаткового значення, котре б істотно відрізнялося від простої смислової суми частин цього слова [1, с. 107].

Часте використання складних термінів можна пояснити зручністю використання цілісного оформленого слова, порівняно зі словосполученням, оскільки при застосуванні складного слова не потрібно думати про граматичне оформлення першого компонента, а це є дуже важливим для писемного мовлення.

Варто також зазначити, що словоскладання є провідним способом утворення термінологічної лексики в німецькій мові, тому серед загальної кількості термінів найчастіше зустрічаємо саме складні.

Прикладами складних термінів галузі машинобудування є:

Edelstahl m – нержавіюча сталь;
Tieflohhren n – глибоке свердління;
Seiltrommel f – кабельний барабан.

Залежно від того, зі скількох компонентів складається термінологічна одиниця, складні терміни можна поділити на двокомпонентні та багатоконпонентні складні терміни.

До двокомпонентних термінів німецької галузі машинобудування належать, наприклад, такі терміни:

Antriebssystem n – система приводу;
Dieselmotor m – дизельний двигун;
Thermoplast m – термопласт.

Трикомпонентними складними термінами слід вважати:

Hartchrombeschichtung f – тверде хромоване покриття;
Ultraschallschwindung f – ультразвукові коливання.

Найменш поширеними серед складних термінів є термінологічні одиниці, до складу котрих входить чотири або більше компонентів. Наприклад:

Wasserabrasivinjektorstrahlschneiden n – водо-абразивний інжектор струменевого різання.

Широке застосування в німецькій мові складних термінів можна пояснити як особливостями, котрі випливають з характерної для термінології специфіки, так і певними загальними структурними закономірностями німецької мови.

Також серед термінологічних одиниць у галузі машинобудування досить часто зустрічаємо термінологічні словосполучення. Термінологічне словосполучення – багатоконпонентне окремо оформлене семантично цілісне сполучення, утворене шляхом поєднання двох, трьох чи більше елементів [9, с. 103].

Залежно від кількості компонентів, **термінологічні словосполучення** прийнято поділяти на дво-, три-, чотири- і т. д. слівні термінологічні сполучення, інакше кажучи, на багатослівні термінологічні словосполучення.

Найбільш часто вживаними є двослівні термінологічні словосполучення. За своєю структурою вони найчастіше утворюються за такими моделями:

– Іменник + іменник: *Vorderachse-Vorderfeder f* – ресора переднього мосту;
 – Прикметник + іменник: *thermische Alterung f* – термічне старіння (заліза);
 – Іменник + іменник у родовому відмінку: *Halterung des Stoßfängers f* – кріплення бампера;

– Partizip I + іменник: *federnder Ausschlag m* – пружинний упор;
 – Partizip II + іменник: *hochgelegte Nockenwelle f* – середній розподільний вал.

Не менш важливою частиною німецької термінології машинобудування є прості кореневі терміни. Вони є простими за своєю морфологічною будовою і мають нульові словотвірні морфеми. Прості кореневі терміни можуть бути компонентами словосполучень, складних слів та служити центрами словотвірних гнізд. Ці терміни утворюють ядро всієї термінології та використовуються для утворення нових термінологічних одиниць. Наприклад:

Haken m – гак;
Hebel m – важіль;
Kurbel f – кривошип.

Також зустрічаємо **похідні терміни**, котрі утворюються здебільшого різними способами афіксального словотвору. До таких зокрема належать:

Abbremsen n – гальмування;
Einspritzung f – впорскування;
Wendigkeit m – маневреність.

Говорячи вже про семантичні особливості термінологічної лексики, необхідно зазначити, що це питання є дуже важливим для вивчення, використання та систематизації її одиниць.

На основі спільного змісту семантично організованої системи термінологічних одиниць формуються семантичні поля термінів галузі машинобудування у мові. Структура такого поля має на меті окреслити розуміння людиною мови як системи підсистеми, для котрих характерні взаємодія та взаємопроникнення. До підсистем поля належать семантичні групи – це парадигматично пов'язані одиниці, котрі поєднуються спільністю значень, незалежно від належності до різних частин мови [4, с. 398].

Отже, у німецькій термінології галузі машинобудування виділяємо такі семантичні поля:

1. Машини та механізми. До цієї групи належать як прості, так і багатоконпонентні терміни на позначення безпосередньо машин та механізмів. Наприклад:

Stahlkrananlage f – сталева кранова система;
SLKW (Schwerlastkraftwagen) m – вантажний автомобіль великої вантажопідйомності;

2. Характеристика машин та обладнання. Цю групу поділяємо на підгрупи:

– Терміни, що позначають складові частини машин та механізмів. До цієї групи входять як прості (однокомпонентні), так і складні (багатоконпонентні) терміни: *Haken m* – гак, *Bolzen m* – гвинт, *Hebel m* – важіль;

– Терміни, котрі позначають основні системи машин. Наприклад: *Antriebssystem n* – система приводу;

– Термінологічні одиниці для позначення параметрів машин та механізмів: *Kapazität f* – місткість, *Reichweite f* – радіус дії;

3. Приводні системи та пристрої. Наприклад:

Elektromotor m – електродвигун;
Verbrennungsmotor m – двигун внутрішнього згорання;

4. Облицювання машин та механізмів:
Schweißplattierung f – зварювальне покриття;
Blechverkleidung f – листове облицювання;

5. Якісні характеристики машин:*Wendigkeit f* – маневреність;*Tragfähigkeit f* – вантажопідйомність;**6. Об'єкти дії:***Rösche f* – траншея;*Tagebau m* – відкриті гірничі роботи;**7. Матеріали, котрі застосовуються в машинобудуванні:***Edelstahl m* – нержавіюча сталь;*korrosionsbeständige Legierung f* – корозійностійкий сплав;**8. Процеси, котрі виконують машини, та їх складові:***Einspritzung f* – впорскування;*Axialbewegung f* – осьове переміщення.**Висновки.** Отже, загалом виокремлюємо вісім семантичних полів, котрі сьогодні є характер-

ними для німецької системи машинобудування. Проте необхідно також зазначити, що стрімкий розвиток галузі машинобудування сприяє появі нового обладнання, а відповідно – і нових термінів. Зважаючи на це, можна стверджувати, що кількість семантичних полів у цій галузі схильна до розширення, котре пов'язане з невинним розвитком самої індустрії.

Щодо структурних особливостей німецької термінології галузі машинобудування варто зауважити, що значну частину термінів галузі становлять складні терміни (композиції). Серед них основну масу складають двокомпонентні визначальні композиції. Також дуже поширеними є термінологічні словосполучення. Крім того, фіксуємо скорочення та аббревіації, прості (кореневі) терміни та похідні термінологічні одиниці.

Список літератури:

1. Бархударов Л.С. Язык и перевод. Москва : Международные отношения, 1975. 240 с.
2. Головин Б.Н., Кобрин Р.Ю. Лингвистические основы учения о терминах : учеб. пособие для филол. спец. вузов. Москва : Высш. шк., 1987. 105 с.
3. Даниленко В.П. Русская терминология: Опыт лингвистического описания. Москва, 1977. 221 с.
4. Карпенко О.Ю. Засади когнітивної ономастики. *Науковий вісник Чернівецького університету. Слов'янська філологія*. Чернівці : Рута, 2007. С. 396–401.
5. Котвицька В.А., Лазебна О.А. Тематична організація автомобілебудівної термінологічної лексики сучасної німецької мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія : Філологія*. 2017. Вип. 28. С. 116–118. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2017_28_31 (дата звернення: 24.08.2020).
6. Лейчик В.М., Шелов С.Д. Лингвистические проблемы терминологии и научно-технический перевод / *Серия «Теория и практика научно-технического перевода»: Обзор информации*. Вып. 18. Часть II. Москва : Всесоюзный центр переводов научно-технической информации и документации, 1990. 80 с.
7. Крижанівська А.В., Симошенко Л.О., Панько Т.І. та ін. Склад і структура термінологічної лексики української мови / за ред. А.В. Крижанівської. Київ : Наукова думка, 1984. 194 с.
8. Суперанская А.В., Подольская Н.В., Васильева Н.В. Общая терминология: Вопросы теории. Москва : Наука, 1989. 173 с.
9. Ткачева Л.Б. Основные закономерности английской терминологии. Томск : Изд-во Томского ун-та, 1987. 198 с.

References:

1. Barhudarov, L.S. (1975). *Yazyk i perevod* [Language and Translation]. Moskva: Mezhdunarodnye otnosheniya, 240 p. (in Russian)
2. Golovin, B.N. (1987). *Lingvisticheskie osnovy ucheniya o terminah: ucheb. posobie dlya filol. spec. vuzov* [Linguistic foundations of the doctrine of terms]. Moskva: Vyssh. shk. (in Russian)
3. Danilenko, V.P. (1977). *Russkaya terminologiya: Opyt lingvisticheskogo opisaniya* [Russian Terminology: An Experience of Linguistic Description]. (in Russian)
4. Karpenko, O.Yu. (2007). *Zasady kognitivnoi onomastyky. Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu. Slov'ianska filolohiia*. Chernivtsi: Ruta, pp. 396–401.
5. Kotvytska, V.A., & Lazebna, O.A. (2017). *Tematychna orhanizatsiia avtomobilebudivnoi terminolohichnoi leksyky suchasnoi nimetskoï movy* [Thematic organization of automotive industry terminological lexis in modern German]. *Naukovyi visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Filolohiia*, (28), pp. 116–118. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvmgu_filol_2017_28_31 (accessed: 24.08.2020).
6. Lejchik, V.M., & Shelov, S.D. (1990). *Lingvisticheskie problemy terminologii i nauchno-tehnicheskij perevod* [Linguistic problems of terminology and scientific and technical translation]. *Seriya «Teoriya i praktika nauchno-tehnicheskogo perevoda»: Obzor informacii*. Vyp. 18. Chast II. Moskva: Vsesoyuznyj centr perevodov nauchno-tehnicheskoy informacii i dokumentacii. (in Russian)
7. Kryzhanivska, A.V. (ed.) (1984). *Sklad i struktura terminolohichnoi leksyky ukraïnskoï movy* [Composition and the structure of the terminological vocabulary of the Ukrainian language]. Kyiv: Naukova dumka. (in Ukrainian)
8. Superanskaya, A.V., Podolskaya, N.V., & Vasileva, N.V. (1989). *Obshaya terminologiya: Voprosy teorii* [General terminology: Questions of theory]. Moskva: Nauka. (in Russian)
9. Tkacheva, L.B. (1987). *Osnovnye zakonovernosti anglijskoj terminologii* [Basic patterns of English terminology]. Tomsk: Izd-vo Tomskogo un-ta. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-37>

УДК 81'42

Гречка С.О.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

НАРАТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ МОДЕЛЮВАННЯ ІМІДЖУ УКРАЇНИ В УМОВАХ ІНФОРМАЦІЙНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ПРОТИБОРСТВА

Анотація. Стаття присвячена вивченню наративних технологій моделювання іміджу України в умовах інформаційно-психологічного протиборства (на матеріалі текстів російськомовного медійного суспільно-політичного дискурсу). Виявлено репертуар наративів, що впливають на імідж України, а також окреслено їх тематичні групи: українська держава, українська армія, українська влада, а також Революція Гідності. Моделювання негативного іміджу України в умовах інформаційно-психологічного протиборства може здійснюватися шляхом деконструювання позитивного іміджу. Такі трансформації відбуваються за допомогою актуалізації експланаторного, інтерпретаційного і трансформаційного потенціалу стратегічних наративів. Встановлено, що одним з найефективніших лінгвальних засобів персуазивності стратегічних наративів є використання прагматичних компонентів лексичної семантики мовних одиниць (оцінного, експресивного, ідеологічного та соціального), які об'єктивуються за допомогою оцінних номінацій, атрибутів, експресивної лексики, ідеологічно-модальної лексики, сленгізмів, жаргонізмів, розмовних й просторічних слів, фразеологізмів, а також метафор.

Ключові слова: інформаційно-психологічне протиборство, медіадискурс, імідж України, стратегічні наративи, вербальні засоби персуазивності.

Hrechka Stanislav

Taras Shevchenko National University of Kyiv

NARRATIVE TECHNICS OF MODELING THE IMAGE OF UKRAINE IN THE CONDITIONS OF INFORMATION AND PSYCHOLOGICAL CONFRONTATION

Summary. The article is devoted to the study of narrative methods of modelling the image of Ukraine in the context of information and psychological confrontation. It is determined that the image is a strategic intangible capital of the state that has influence both on foreign policy activity (geopolitical positions, international partnership, the efficiency of diplomacy), and on internal political (national security, internal economic and social stability, the legitimization of power, rule of law). In the context of Russian information-psychological aggression, Ukraine's image is most influenced by strategic narratives. It is stated that the strategic narrative is a compelling storyline that is based on the values and ideas of the society, explains the events reasonably and helps to form conclusions about them. Narratives include frames that are basic to society and also capable of defining human behaviour: one sees in reality what the narrative contains and does not see what does not. The peculiarities of modelling the image of Ukraine by narrative methods in the context of information and psychological confrontation were investigated on the basis of the texts of the Russian-speaking media sociopolitical discourse. The repertoire of narratives broadcast to influence the image of Ukraine has been identified. Thematic groups of narratives are distinguished: the Ukrainian state, the Ukrainian army, the Ukrainian authorities, as well as the Revolution of Dignity. The analysis showed that modelling the image of Ukraine in the conditions of information and psychological confrontation occurs by deconstructing a positive image and constructing a negative one. Such image transformations are realized through the systematic and consistent application of the powerful explanatory, interpretative and transformational potential of strategic narratives. It is established that one of the most effective linguistic means of persuasiveness of strategic narratives is the use of pragmatic components of lexical semantics of language units (evaluative, expressive, ideological and social), which are objectified by evaluative nominations, attributes, expressive and ideology vocabulary, jargon and colloquial words, phraseology, and metaphors.

Keywords: information and psychological confrontation, media discourse, the image of Ukraine, strategic narratives, verbal means of persuasiveness.

Постановка проблеми. Українське суспільство багато років є об'єктом ворожих інформаційно-психологічних операцій, пропаганди, фейків, маніпуляцій і сугестії, які спотворюють сприйняття дійсності, хаотизують свідомість людини, впливають на її поведінку, наві'язують певний порядок денний тощо. Стратегічна мета цих операцій – деконструкція й ліквідація України як держави шляхом розмиття української ідентичності, фрагментації нації й соціуму, дестабілізації політичної системи, делегітимізації органів державної влади, руйнації суспільних інституцій тощо. Дискредитація України й підрив її іміджу – одне із завдань конспіраційної війни, адже імідж є стратегіч-

ним нематеріальним капіталом держави, який визначає її геополітичні позиції, впливає на міжнародне партнерство, ефективність дипломатії та зовнішньої політики. Окрім того, імідж є важливим чинником національної безпеки, бо своєрідно мотивує внутрішню політику, економічну й соціальну стабільність, легітимізує діяльність органів державної влади, впливає на правопорядок тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «імідж країни/держави» концептуалізоване в працях В. Л. Бозаджиева, Е. А. Галумова, Г. Г. Почепцова, В. М. Шепеля тощо. Проблема іміджу України представлена в дослідженнях С. Л. Гнатюка, Л. В. Губерського, В. І. Гурков-

ського, Є. В. Магди, М. Пашкова, В. Чалого, Н. Л. Яковенко та інших.

Імідж – це цілісний стійкий образ певного об'єкта дійсності, який виникає як результат сприйняття й супутнього фільтрування інформації із зовнішнього середовища про цей об'єкт крізь призму наявних стереотипів та який існує й відтворюється в масовій та/або індивідуальній свідомості [2]. **Політичний імідж держави** – це складний конструкт, який складається з комплексу елементів, як-от імідж політичних інститутів; імідж очільника держави; імідж силових структур; імідж правлячої політичної еліти; масова політична свідомість, менталітет; політична система; внутрішня політика; зовнішня політика, міжнародний статус; національна й міжрегіональна політика; геополітичні позиції держави; державна символіка; [2] історія держави й нації; мовна політика; культура; соціальний захист; рівень суспільної безпеки; збройні сили й військовий потенціал; економіка; науковий, технологічний і промисловий потенціал тощо.

В умовах інформаційно-психологічного протиборства одним з найпотужніших інструментаріїв (технологій) впливу на імідж України стали стратегічні наративи. **Наратив** – це форма осмислення людиною навколишнього світу, оформлення досвіду та упорядкування смислів, спосіб наділення сенсом сфери соціальних дій [7, с. 153]. Поняття **«стратегічний наратив»** визначається як переконлива сюжетна лінія, яка ґрунтується на уявленнях і цінностях суспільства, аргументовано пояснює події й допомагає сформувати про них висновки [1, с. 149]. За допомогою стратегічних наративів держави, корпорації, громадські, політичні та суспільні структури формують свої інтереси й цінності. Панівні медіа використовують наративи для фреймінгу (інтеграція інформації в контекст певного наративу задля «правильного» сприймання), праймінгу (використання цільових стимулів задля виклику в певній аудиторії потрібної реакції) та встановлення «порядку денного» (формування уявлень про важливість одних, і неважливості інших подій, фактів, персоналій тощо) задля нав'язування суспільству сукупності норм та зразків поведінки [5, с. 30–31]. (Докладніше – [4]). За С. Отессер, наративи включають у себе центральний фрейм або комбінацію фреймів. Фрейми є базовими для соціуму, вони формують людські погляди на проблеми (або їхню відсутність), впливають на те, які події будуть помічені, а які – ні, а також на те, як вони будуть інтерпретуватися. Фрейми й наративи не створюють дій, вони роблять ці дії можливими: дозволяють, посилюють, виправдовують певні практики й політики, водночас полишаючи інші. Ці дії відтворюють і посилюють домінуючі практики і значення, вбудовані у фрейми й наративи, на базі яких вони ґрунтуються [8]. Сконструйовані людьми наративи починають визначати їхню поведінку, людина починає бачити в реальності те, на чому акцентується увага наративу, і не бачити те, чого в наративі нема [6].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Докладного дослідження потребує репертуар стратегічних наративів анти-українського суспільно-політичного дискурсу, за

допомогою яких моделюється імідж України, а також аналіз лінгвальних засобів персуазивності.

Формулювання цілей статті. Завданням цієї статті є дослідження особливостей моделювання іміджу України наративними технологіями в умовах інформаційно-психологічного протиборства.

Виклад основного матеріалу. Наративні технології моделювання іміджу України досліджено на матеріалі текстів російськомовного медійного суспільно-політичного дискурсу (інтернет-видання «LIFE» (life.ru), «Politikus.ru» (politikus.ru) та «Русский мир. Украина» (russmir.info)). Нами виявлено **репертуар нарративів, які транслиювалися з метою впливу на імідж України.** Серед них виділимо такі **тематичні групи нарративів: українська держава, українська армія, українська влада, а також Революція Гідності.**

Після подій Революції Гідності російська пропаганда була сфокусована на Україні, а однією з її найголовніших стратегій стало формування негативного образу **України як «недодержави», «failed-state» (держави, яка не відбулася).** Для реалізації цього був використаний широкий репертуар стратегічних наративів, які транслиювалися з метою дестабілізації ситуації в країні, деморалізації й хаотизації свідомості українців, дискредитації влади, позбавлення України міжнародної підтримки й допомоги, а також для легітимізації анексії Криму й військового вторгнення на Схід України. Розглянемо деякі з них.

1) Україна – штучно сформований державний конструкт, на території якого існують соціальні групи, що мають різні (непоеднані) цінності, ідентичність і мову. «Проблема України заключається в тому що вона тужить удержати сворованное из СССР наследство – территорию Украинской ССР, куда входят прирезанные ей при советах, советской властью, колонии. (...) В день когда Украина согласится стать втрое меньше, отдать России территории с русскоговорящими (восемь областей) отдать Польше польские четыре области, Венгрии – венгерские, Румынии – румынские, Словакии – словацкую территорию, Украина станет счастливой и спокойной украинской страной». [http://politikus.ru/articles/92681-eduard-limonov-problema-ukrainy.html]

2) Україна – країна під зовнішнім управлінням Заходу, яка зображується повністю залежною державою-маріонеткою, якій політичні рішення нав'язуються іноземними кураторами (США, ЄС). «Стоит напомнить, что Польша поначалу была одним из главных сторонников евромайдана в Киеве. Этаким «адвокатом Украины в Евросоюзе», верным «наставником» восточных соседей на пути в Европу». [http://politikus.ru/articles/92647-kolco-szhimaetsya.html]

3) Західні партнери перестали підтримувати Україну. Цей наратив доповнює попередній та формує образ слабкої залежної країни, яку позбавили міжнародної підтримки. «Началась эта череда зрад с настоящего нокдауна – МВФ отказал Киеву в предоставлении очередного транша в миллиард долларов. Отказ этот выглядит для Украины пощечиной со стороны западных партнеров». [http://politikus.ru/articles/92647-kolco-szhimaetsya.html]

4) Українська держава перебуває в гострій кризі. Цей наратив формує образ безвідної гуманітарної й соціальної кризи в Україні. «Економічний і політичний беспредел на Україні досяг фінальної стадії і може закончиться только оглушительным взрывом». [http://politikus.ru/events/92781-sberbank-ushel-krasivo-ukraina-teper-chernobylskaya-zona-dlya-investorov.html]

5) Українська економіка на межі краху. Наратив створює образ невідворотного майбутнього економічного колапсу, який Україна не зможе самостійно зупинити. «Очередной кредит МВФ, а это значит – Украина продолжает идти с молотка». [http://politikus.ru/events/92818-ocherednoy-kredit-mvf-a-eto-znachit-ukraina-prodolzhaet-idti-s-molotka.html]

6) Україна залежна від Міжнародного валютного фонду. МВФ постійно тримає українську економіку порівняно стабільною, але це робить Україну політично залежною. «Развитие глубокого социально-экономического кризиса на Украине вынуждает Киев всё сильнее полагаться на финансовую помощь международных финансовых институтов – прежде всего Международного валютного фонда и Всемирного банка». [https://life.ru/1017649]

7) Українська економіка не може існувати без торговельно-економічних зв'язків із Російською Федерацією. Цей наратив трансліює думку про те, що українська економіка поза російською торговельно-економічною орбітою не може існувати, і саме така спроба сепарації призвела до кризи. Водночас, потужно лунає меседж про можливість відновлення стабільності, якщо обрати проросійський вектор. «Украина была эдакой зоной экономического сафари, которая в один миг превратилась в закрытую черномыльскую. (...) Не стоит забывать, что российский бизнес до последнего и оставался крупнейшим инвестором скачущей страны, вливая в агонизирующую экономику миллиарды. Патриоты своими выходками сами выбрали голод и нищету». [https://politikus.ru/events/92781-sberbank-ushel-krasivo-ukraina-teper-chernobylskaya-zona-dlya-investorov.html]

8) Іноземні компанії виводять капітал з України. Наратив поглиблює тему економічної катастрофи, зображуючи відтік інвестицій і капіталу, який тільки погіршить кризу. «Украина теперь – черномыльская зона для инвесторов. (...) Так немецкие Commerzbank и Deutsche Bank уже заявили о разрыве отношений с украинскими финансовыми структурами и максимально сокращают количество совместных контрактов. (...) Положительному примеру готовы последовать многие европейские компании, масштабный отток денежных средств из Украины только начался». [http://politikus.ru/events/92781-sberbank-ushel-krasivo-ukraina-teper-chernobylskaya-zona-dlya-investorov.html]

9) В Україні розквітає правий радикалізм, який влада і правоохоронні органи не здатні контролювати. «Эти фашисты непременно будут на песенном невровидении, которое грядёт в цевропе, и никто им не указ, на них никакие законы не распространяются, они достигли абсолютной свободы, и запад им аплодирует, как геро-

ям национально-освободительной движухи! Такое светлое будущее – из тёмного прошлого, коричневого, со свастикой и гитлеровским приветствием "зигующих" рук, – ничего нового, историческое старьё, ненавидящее Россию за День Победы...». [http://politikus.ru/articles/92590-nevrovidenie.html]

10) В Україні панує диктатура, це антидемократична європейська країна, де влада обмежує права і свободи громадян. «Вместо заявленного курса на следование европейским ценностям свободы и демократии налицо попытка построить даже не виртуальные границы, а настоящий забор с колючей проволокой с целью создания на территории Украины информационно изолированного концлагеря, – сказал Левин». [https://life.ru/1008119]

11) В Україні – громадянська війна. Цей наратив є ключовим для російської пропаганди й дипломатії, завдяки якому Росія офіційно відмежовується від військового конфлікту та планує уникнути відповідальності, вийти з під санкцій, а також заморозити конфлікт і отримати дієві механізми геополітичного впливу на Україну. «В Кремле, комментируя шансы Украины вступить в НАТО, напомнили Североатлантическому альянсу, что в Независимой идёт гражданская война». [https://life.ru/1015482]

Наративи цієї групи інтерпретують минуле (пояснюють статус failed-state історичною обумовленістю), теперішнє (кризу у країні називають наслідками Революції Гідності) і майбутнє (прогнозують крах української держави, розпад на окремі території, які увійдуть до складу сусідніх держав). Деякі наративи трансліюють можливість альтернативного успішного майбутнього України – у політично-економічній інтеграції з Росією.

Під час гібридної війни стратегічно важливим завданням російської пропаганди було створення негативного іміджу **української армії** з метою її дегуманізації й демонізації в очах місцевого населення, а також дискредитації в очах міжнародної спільноти. Негативний імідж армії послаблює її потенціал і міць, деморалізує воїнів. Розглянемо стратегічні наративи, у яких ці ідеї було зреалізовано.

1) Злочинні дії Збройних сил України на Сході. Подібні наративи моделювали образ українських карателів-окупантів, які принесли смерть на мирні землі Донбасу. «В последнем отчёте специальной мониторинговой миссии с анализом ситуации на линии разграничения отражено вопиющее преступление, совершённое украинскими карателями». [http://politikus.ru/events/92780-vsuv-pustilis-vo-vse-tyazhkie-i-podstavlyayut-obse-inogda-i-obstrelivayut.html]

2) Звірства українських добровольців. Цей наратив формує образ невідконтрольних, радикальних, кримінальних квазівійськових, які займаються мародерством і знущаються з мирного населення. «Потом в Благодатное зашли каратели из батальона «Днепр», которые за недолгое время оккупации навсегда оставили о себе кровавую пам'ять». [https://life.ru/1013540]

3) ЗСУ саботують роботу ОБСЄ. Такий меседж дозволяє зобразити Україну агресором, що вбиває власне населення, приховуючи факти від міжнародних спостерігачів. «Липовые сотрудники СММ несколько раз попадали на

камеры ОБСЕ, установленные в городе, и терпение настоящих сотрудников лопнуло – отчёт о подделке пошёл в центральный офис в Вене. По мнению специалистов, маскарад ВСУ создан для дезинформации, как ополченцев, так и европейцев». [<http://politikus.ru/events/92780-vsuv-pustilis-vo-vse-tyazhkie-i-podstavlyayut-obse-inogda-i-obstrelivayut.html>]

4) ОБСЕ сприяє знищенню населення Донбасу Збройними силами України. Це – варіант попереднього нарративу. «Сотрудники специальной мониторинговой миссии ОБСЕ, принимающие непосредственное участие в регулировании конфликта на Донбассе, почти три года играли в одни ворота и прикрывали все нарушения минских договорённостей со стороны ВСУ, тем самым присоединяясь к геноциду жителей юго-востока». [<http://politikus.ru/events/92780-vsuv-pustilis-vo-vse-tyazhkie-i-podstavlyayut-obse-inogda-i-obstrelivayut.html>]

5) В українській армії застосовуються наркотичні речовини. Так російська пропаганда «пояснює» хоробрість, незламність і нездоланність українських воїнів. «Прямо с “майда-на” метамфетамини и их производные ручьём хлынули во все добровольческие батальоны и части ВСУ. (...) На освобождённых территориях, в землянках и окопах, ополченцы находили много синтетических наркотиков, которыми укровоены накачивались непосредственно перед боем. (...) Боевые стимуляторы заполнили аптечки украинских солдат и превратили тысячи вчера ещё здоровых мужчин, в законченных наркоманов». [<http://politikus.ru/articles/politics/92604-geroyam-metamfetamina.html>]

6) На Сході України воюють іноземці. Такий нарратив демонізує українську армію, у складі якої – буцімто іноземні військові для знищення місцевого населення. «Добровольческими батальонами, сформированными из исламистов, на Украине уже никого не удивишь». [<https://life.ru/1004704>] «На джихад в АТО. Охранник арабского шейха командует батальоном ВСУ». [<https://life.ru/1004704>]

7) Українська армія – слабка й на межі краху. Цей нарратив формує образ неефективної, неспроможної, застарілої армії, військову техніку і зброю якої розпродано. «Давно не поднимавшиеся в воздух лётчики совершали все возможные ошибки, а ополченцы, располагая большим количеством лёгких зенитных средств, быстро сделали полёты украинской авиации над полем боя игрой в русскую рулетку с полным барабаном патронов. (...) Распродажа старой техники велась ударными темпами. С другой стороны, имеющиеся боеприпасы и вооружение хранились варварски небрежно». [<https://life.ru/1009319>]

8) Українська армія – корумпована. Цей нарратив до попереднього образу армії додає атрибут корумпованості, недбалості. «(...) Командиры-коррупционеры в ВСУ кормят солдат просроченными продуктами. (...) высшее украинское командование знает об этой проблеме и даже называет причины, по которым простые солдаты мучаются животом: коррупция, использование просроченных продуктов питания и безразличие отдельных командиров к своему личному составу». [<https://life.ru/1018260>]

Наративи, які дискредитують українську армію, здебільшого не мають фактуальної основи, є фейками – конструктами пропаганди, маніпулятивний потенціал яких – у масових тиражуваннях і багаторазових повторях.

Пріоритетом інформаційно-психологічних операцій є, зокрема, і **створення негативного іміджу органів державної влади**, від якого залежить міжнародна репутація, ефективність дипломатії, внутрішньополітична стабільність, легітимність влади тощо. Розглянемо найтипівіші стратегічні наративи.

1) Українська влада – корумпована. Такий нарратив дискредитує українську владу перед міжнародною спільнотою, ускладнює зовнішньополітичний контекст, а також підвищує рівень суспільно-політичної напруженості й недовіри українців. «Пишут про катастрофическую коррупцию в высших эшелонах киевской власти, о полном провале реформ и росте протестных настроений в обществе». [<http://politikus.ru/articles/92647-kolco-szhimaetsya.html>]

2) Українська влада – непрофесійна та неефективна. Діяльність такої влади лише наближає момент розвалу держави, з нею неможливо домовлятися і співпрацювати, вона не здатна ефективно скористатися допомогою і втримати суспільно-політичну цілісність, така влада не виведе країну з кризи. «Безответственная власть. Принцип такой: думаем в крайнем случае про то, что будет завтра-послезавтра. А что будет через год – никто не думает (...)». [<https://life.ru/1009983>]

3) Українська влада грабує українців. Наратив доповнює попередні: влада не може врятувати країну, тому намагається награбувати якомога більше, поки ще існує держава. Образ влади приписуються риси небувалого цинізму, адже вона грабує власний зубожілий народ. «Вогнать Украину по уши в долги и вдобавок растащить все природные ресурсы (сначала карпатский лес-круляк, теперь вот землю) – превосходный план, особенно когда «субъект» заранее на всё согласный! В Киеве радуются каждому траншу как манне небесной потому, что прекрасно знают, что не им придётся отдавать долги». [<http://politikus.ru/events/92818-ocherednoy-kredit-mvf-a-eto-znachit-ukraina-prodolzhaet-identi-s-molotka.html>]

4) Українська влада – русофобна. У державі проводиться антидемократична дискримінаційна політика. Свою власну неефективність підмінюють русофобськими гаслами. «Куда на Украине не ткни, везде виновата Россия: горят ли это склады вооружения или зарастают мусором города – в любом случае найдется украинский чиновник, который обязательно увидит связь с Россией, с Кремлем и лично с Путиным». [<http://politikus.ru/events/92767-na-ukraine-unichtozhilihimicheskuyu-promyshlennost-a-vinovata-snova-rossiya.html>]

5) Громадянська війна вигідна українській владі. Наратив транслює меседж, що збереження стану війни – це можливість влади подовжити термін повноважень і грабувати під цим прикриттям державу. «Выгодно это было в первую очередь как раз украинской стороне, которой крайне необходимо, постоянно поддерживая вялотекущие военные действия в Донбассе, во-первых, решать свои внутриполитические

проблеми, держа в мобілізованому стані общество и создавая условия для утилизации наиболее крайних националистических элементов в донбасской мясорубке». [https://life.ru/1005204]

Так, стратегічні наративи формують імідж недемократичної, корумпованої, неефективної влади, яка розграбує країну і штучно продовжує війну.

Стратегічною метою російської пропаганди є зміна сприйняття Революції Гідності, яка є визначальною для сучасної політичної ідеології, визначення ідентичності, громадянської активності тощо. Проаналізуємо використані наративи.

1) Революція Гідності – це неконституційне силове захоплення влади, державний переворот, що й зумовило геополітичну кризу, у якій опинилася Україна. «Напомним, воссоединение Крыма с Россией произошло в 2014 году. Это стало следствием госпереворота на Украине и захвата власти политиками, которые взяли антироссийский курс». [https://life.ru/1012612]

2) Революція Гідності була підтримана Заходом. Наратив актуалізує образ країни із зовнішнім управлінням, знецінює внесок української нації в Революцію Гідності й усі людські жертви. «Путин: США и Евросоюз поддержали государственный переворот на Украине. (...) По словам российского президента, сообщения американских СМИ о том, что Янукович бежал из Киева, направлены на оправдание поддержки госпереворота». [https://life.ru/1017329]

3) Революція Гідності – політична помилка, неправильний вектор України. Наратив ставить під сумнів місце цієї події в українській історії. «Главная проблема в том, что Украина в принципе делает неправильный исторический выбор. Вот в чём стратегическая ошибка Украины, – заключил Адальби Шхагашев». [https://life.ru/1008601]

4) Революція Гідності – це перемога русофобії. Цим наративом нівелюються мета та досягнення Революції Гідності, відбувається підміна понять. «Уже становится интересно, до какого предела должна идти в своих антидемократических инициативах власть, чтобы простые украинцы осознали, наконец, что победа русофобии – не синоним победы демократии и свободы, – написал Косачёв на своей странице в "Фейсбуке"». [https://life.ru/1010201]

5) Революція Гідності призвела до диктатури. Таким чином доповнюється наратив про незаконний державний переворот. «Пушков про блокировку соцсетей на Украине: Майдан обещал свободу – дал диктатуру». [https://life.ru/1008117]

6) Революція Гідності призвела до фінансово-економічної кризи. Наратив маніпулює причинно-наслідковою зв'язком між подіями у свідомості. «Прошло три года с момента государственного переворота. Теперь Украина цз Европа. Что страна получила в результате? Только рваные трусы. Не кружевные трусики, как орала на Майдане, а рваные трусы. Потому что нет денег даже, чтобы нормальные купить, – отметил Азаров». [https://life.ru/1016856]

Інтерпретаційний потенціал стратегічних наративів спрямований на викривлення сприйняття, переосмислення, переоцінку сакральної для українців події з метою подальшої ревізії національної ідентичності й ідеї.

Як відомо, наративи за своєю сутністю є дискурсивним конструктом, інваріантами, які відтворюються за допомогою елементів знакових систем в тих чи інших текстах. Безумовно, ефективність стратегічних наративів, які функціонують у суспільно-політичному медіадискурсі, ступінь їхнього впливу на свідомість і підсвідомість реципієнтів (читачів/слухачів/глядачів) безпосередньо залежать від тих лінгвальних компонентів, за допомогою яких той чи інший наратив вербалізується в текстах. Попередні дослідження засвідчують, що одним з найефективніших лінгвальних засобів моделювання іміджу України в медіатекстах антиукраїнського дискурсу є **використання прагматичних компонентів лексичної семантики – оцінного, експресивного, ідеологічного та соціального** (докладніше – у [3] та [4]). Отже, для реалізації поставленої мети необхідно проаналізувати передусім **лексико-семантичні й фразеологічні засоби персуазивності досліджуваних стратегічних наративів** (на матеріалі медіатекстів інтернет-видань «LIFE» (https://life.ru), «Politikus.ru» (politikus.ru) та «Русский мир. Украина» (http://rusmir.info)).

Зупинимось стисло на результатах аналізу.

1) Використання оцінного компонента семантики лексичних одиниць. Категорія оцінки є значущим складником когнітивного, прагматичного й комунікативного аспектів діяльності людини, за допомогою якого виражається ставлення мовця до реалій навколишньої дійсності, доповнюється й завершується пізнання реалій, а також структурується мовленнєвий акт. Аналіз вербалізованих у текстах стратегічних наративів антиукраїнського дискурсу, які моделюють імідж України, демонструє послідовне й регулярне використання **оцінних номінацій, атрибутів, метафор та фразеологізмів**.

Оцінна номінація, позначаючи об'єкти фізичної реальності, імплантує у свідомість адресатів пріоритетні для адресанта якості, ставлення, почуття, переживання, процеси, події, бажання певних дій або психічного стану реципієнтів. Негативні оцінні номінації у досліджуваних наративах піддаються **державі** («почти европейское Сомали», «скачущая страна», «территория Руины», «антироссийский нарыв»), **народу** («дикие патриоты», «майданники», «майданутые», «украинские аборигены»), **владі** («прожжённые мошенники», «хозяева», «радикалы и откровенные идиоты», «украинские русофобы», «воробандеровцы»), **політичній системі** («украинский цирк», «режим», «бандеровский национализм «украинского разлива») тощо (докладніше – [4]). В умовах інформаційно-психологічного протистояння спостерігається **війна номінацій** з боку Російської Федерації за монополне право називати явища фізичної реальності – конвенціональну й неконвенціональну агресію проти України. Для цього використовуються **негативні оцінні номінації військового конфлікту на Сході України** («Украинская агрессия на Донбассе», «новый формат братоубийственной войны», «гражданская война на юго-востоке», «геноцид жителей юго-востока», «агрессия Порошенко») та **українського війська** («силовики», «украинские каратели», «херои», «укровоены») (докладніше – [4]).

Персуазивність **атрибути** досягається прихованою імплантацією або відкритим приписуванням оцінних, негативних характеристик об'єктам/ явищам/ подіям української дійсності. Особливо регулярно об'єктами такої негативної атрибуції стає **українська влада** («Безответственная власть»; «При этом даже свои русофобские побуждения реформаторы не удовлетворяют»; «Киев в очередной раз своими *сугубо пропагандистскими актами* совершает политико-правовой «самострел»»), **українська армія** («Басурин: Командиры-коррупционеры в ВСУ кормят солдат просроченными продуктами») та її **участь в зоні АТО** («В ночь с 15 на 16 июля 2014 года Благодатное накрыли «искупительные» залпы «Града»») (докладніше – [4]).

Метафора є особливим різновидом сприйняття навколишнього світу, який формує не лише уявлення про предмет, але й дозволяє впливати на велику аудиторію слухачів. Вираження негативної оцінки за допомогою метафори є потужним ресурсом формування негативного іміджу **України** («Украина – це маршрутка», «Долгий путь из нокаута»), **АТО** («Человеческие жертвы им пока не приносят, но ведь азовцы и так обильно оросили кровью мирных жителей восток Украины»), **армії** («Однако техническое состояние техники было таково, что читать её пришлось старым проверенным способом «военно-полевого каннибализма»), **економіки** («Киевская власть, по сути, сделала «контрольный выстрел» себе в голову. За которым неизбежно последует агония экономики – и закономерный трагический финал»), **міжнародних відносин України** («Украина полностью потеряла ориентиры и чем туже стягивает шею Порошенко геополитическая петля, тем безумнее и агрессивнее становится его поведение») тощо (докладніше – [4]).

Не менш ефективним та поширеним засобом моделювання негативного іміджу України є використання **фразеологізмів**. Найчастіше за допомогою таких фразеологізмів дається негативна оцінка **українській економіці** («МВФ выдаёт вам кредиты не в качестве мифического признания мифических реформ, а чтобы *вытянуть из страны последние жилы*. Так что «пишатися» тут нечем»; «Очередной кредит МВФ, а это значит – *Украина продолжает идти с молотка*»), **армії** («ВСУ *пустились во все тяжкие* и подставляют ОБСЕ. Иногда и обстреливают»; «*На воре и шапка горит*. Украинские диверсанты отчитались за подрыв миссии ОБСЕ») тощо (докладніше – [4]).

2) **Реалізація експресивів**, за допомогою якої вербалізуються ті чи інші наративи, спрямована на моделювання у свідомості читачів стійких асоціацій, які забезпечують особливе ставлення, емоційні негативні реакції, які закріплюються в когнітивній, концептуальній моделі світосприйняття, а також проєктуються на реальність. За допомогою експресивно-оцінної лексики позначається **український народ** («В телеэфире Усик выступил с резким заявлением о том, что украинцы «стали какими-то *плаксами*: помогите, придите, защитите, дайте...»), **українська влада** («Пишут про *катастрофическую коррупцию* в высших эшелонах киевской власти, о *полном провале реформ* и росте протестных настроений в обществе»), **український політикум** («В том прошлом были *брезгливые*

ухмылки наших же отечественных приверженцев евроатлантической Украины из либерального лагеря»), **українська церква** («Вместо слов утешения и примирения, которых во время военных конфликтов люди так ждуют от представителей всех христианских конфессий, они слышали только *сатанинские проклятия и бесовские крики*») тощо (докладніше – [4]).

3) Актуалізація **ідеологічного компонента** семантики номінативних одиниць відображає **установки домінуючої ідеологічної схеми і спрямована на нав'язування їх свідомості адресата**. Співвідношення об'єкта з певною ідеологією призводить до **концептуальних, категоріальних й оцінних змін**: на описуваний об'єкт переноситься увесь оцінно-конотативний комплекс значення, йому приписуються атрибути, властиві понятійному світу ідеології. Відбувається **нав'язування ярлика**, ірраціональне віднесення об'єкта до тієї чи іншої категорії. Аналіз наративів антиукраїнського дискурсу демонструє, що **Україну співвідносять з фашистською/нацистською ідеологією**: «По нему можно было сжигать людей, расстреливать из пушек и танков города и сёла Донбасса, проводить факельные шествия с *портретами Бандеры и Шухевича, расстреливать пленных без суда и следствия*, пытаться их в импровизированных тюрьмах *нацистских тербатов* самым зверским образом». Досліджувані наративи моделюють імідж України, використовуючи **ідеологеми тоталітарності, відступу від принципів демократизму і свободи слова**: «В любой стране, в которой *воцаряется режим*, гибнет в первую очередь культура»; «Сенатор отметил, что данное решение стало ещё одним шагом к установлению на Украине *информационной диктатуры*» (докладніше – [4]).

4) Використання **соціально-прагматичного компонента семантики мовних одиниць** відображає та формує статус адресанта й адресата, їхні соціальні ролі, вікову й професійну характеристики тощо. Цей компонент в досліджуваних наративах вербалізується за допомогою **жаргонізмів та сленгізмів**, а також **розмовної та просторічної лексики**. Наприклад, жаргонізми і сленгізми використовуються для нарації щодо **діяльності української влади і пролітикума**: «В самом МФВ тем временем рассказали, что в обмен на миллиард *«зелени»* ждуют от Украины продажу земель и повышение пенсионного возраста». «Тимошенко также считает *«фейковой»* реформу премьер-министра Украины Владимира Гройсмана в сфере здравоохранения». **Розмовна та просторічна лексика** як вербалізатори наративів використовується для дискредитації **українців** («Какое потомство они дадут? Чем могут быть полезны своему государству, которое превратило их в *полоумных инвалидов?*»), **бійців АТО** («Вы, *уроды*, сами развязали эту войну, а нам ранее без вас, бандеровцев, жилось хорошо», – громко *вещал* водитель днепровской маршрутки *херою*»), **держави** («Проблема Украины заключается в том что она *тужится удержат* сворованное из СССР наследство – территорию Украинской ССР, куда входят *прирезанные ей при советах*, советской властью, *колони*. *Пуп развязывается, кровь горлом идёт, но тужится,*

дура!»), **влади** («Естественно не в пользу господина Порошенко и его команды ворья в погонах»). тощо (докладніше – [4]).

Висновки і пропозиції. Аналіз російськомовного суспільно-політичного медіадискурсу показав, що в умовах інформаційно-психологічного протиборства моделювання іміджу України відбувається шляхом деконструювання позитивного іміджу (держави, армії, влади, а також Революції Гідності) та конструювання негативного. Такі іміджеві трансформації реалізуються за допомогою систематичного й послідовного застосування стратегічних наративів, які мають потужний експланаторний, інтерпретаційний і трансформаційний потенціал.

Аналіз медіатекстів антиукраїнського дискурсу продемонстрував, що одним з найефективніших лінгвальних засобів персуазивності досліджуваних стратегічних наративів є використання прагматичних компонентів лексичної семантики мовних одиниць (оцінного, експресивного, ідеологічного та соціального), які об'єктивуються за допомогою оцінних номінацій, атрибутів, експресивної лексики, ідеологічно-модальної лексики, сленгізмів, жаргонізмів, розмовних і просторічних слів, фразеологізмів, а також метафор.

Докладно дослідження потребують фонетичні, граматичні, а також паралінгвальні засоби персуазивності стратегічних наративів.

Список літератури:

1. Баровська А.В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО. *Стратегічні пріоритети*. 2015. № 1. С.147–152.
2. Бозаджиев В.Л. Политическая психология: учебное пособие для студентов высших учебных заведений. Москва : Академия Естествознания, 2015. URL: <https://monographies.ru/en/book/view?id=275> (дата звернення: 15.08.2020).
3. Гречка С.О. Вербальні засоби формування іміджу України в антиукраїнському дискурсі. *Інформаційна безпека людини, суспільства, держави*. 2018. № 1. С.73–97
4. Гречка С.О. Іміджева складова гібридної війни проти України: лінгвістичний аспект. *Мовні і концептуальні картини світу*. Випуск 2(62). 2018. С. 87–92.
5. Ожеван М.А. Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України. *Стратегічні пріоритети*. 2016. № 4(41). С. 30–40.
6. Почепцов Г.Г. Нарративный инструментальный воздействия. 2015. URL: <https://psyfactor.org/lib/narrative.htm> (дата звернення: 15.08.2020).
7. Профатилова Л.Г. Нарративы как междисциплинарный конструкт. *Методология, теория та практика социологического анализа современного общества*. 2008. Випуск 14. С. 153–156.
8. Autesserre S. Dangerous tales: dominant narratives on the Congo and their unintended consequences. URL: <https://academic.oup.com/afraf/article-abstract/111/443/202/16975?redirectedFrom=PDF> (дата звернення: 15.08.2020).

References:

1. Barovska, A.V. (2015). Stratehichni komunikatsii: dosvid NATO [Strategic communications: NATO's experience]. *Stratehichni priorytety*, no. 1, pp. 147–152.
2. Bozadzhiev, V.L. (2015). Politicheskaya psikhologiya: uchebnoe posobie dlya studentov vysshikh uchebnykh zavedenij [Political psychology: a study guide for higher education students]. Moscow: Akademiya Estestvoznaniya. Available at: <https://monographies.ru/en/book/view?id=275> (accessed: 15.08.2020). (in Russian)
3. Hrechka, S.O. (2018). Verbalni zasoby formuvannia imidzhu Ukrainy v antyukrainskomu dyskursi [Verbal means of forming the image of Ukraine in anti-Ukrainian discourse]. *Informatsiina Bezpeka Liudyny Suspilstva Derzhavy*, no. 1, pp. 73–97.
4. Hrechka, S.O. (2018). Imidzheva skladova hibrydnoi viiny proty Ukrainy: lnhvistychnyi aspekt [Image component of the hybrid war against Ukraine: linguistic aspect]. *Movni i kontseptualni kartyny svitu*, vol. 2(62), pp. 87–92.
5. Ozhevan, M.A. (2016). Hlobalna viina stratehichnykh naratyviv: vyklyky ta ryzyky dlia Ukrainy [The global war of strategic narratives: challenges and risks for Ukraine]. *Stratehichni priorytety*, no. 4(41), pp. 30–40.
6. Pohepczov, G.G. (2015). Narrativnyj instrumentarij vozdejstviya [Narrative tools of influence]. Available at: <https://psyfactor.org/lib/narrative.htm> (accessed: 15.08.2020).
7. Profatilova, L.G. (2008). Narrativy kak mezhdisciplinarnyj konstrukt [Narratives as an interdisciplinary construct]. *Metodolohiia teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva*, vol. 14, pp. 153–156.
8. Autesserre, S. Dangerous tales: dominant narratives on the Congo and their unintended consequences. Available at: <https://academic.oup.com/afraf/article-abstract/111/443/202/16975?redirectedFrom=PDF> (accessed: 15.08.2020).

ЕРОТИЗАЦІЯ ТЕКСТУ ЯК СКЛАДОВА ІДЮСТИЛЮ ФРЕДЕРІКА БЕГБЕДЕ

Анотація. У статті досліджується художня модель еротичного дискурсу Фредеріка Бегбеде. Як складова естетики пост-постмодернізму сексуальність зосереджується не тільки і не стільки у сфері чуттєвої любові. У творах французького митця еротизм є головною ознакою життя й мислення сучасної людини. Проаналізовано контекстну природу еротизації тексту Бегбеде, зокрема з'ясовано соціальний пласт. Зазначено, що сучасне суспільство письменник трактує у своєрідній манері: з одного боку, викриваючи занепад моралі, письменник наптовхує на роздуми про необхідність кардинальних змін, а з іншого – з наполегливістю спостережливого песиміста стверджує думку про неможливість щось змінити. Художній світ Бегбеде стає місцем перетину моделей еросу, представлених на всіх рівнях творення та розуміння тексту як сексуального феномена. Стильова палітра письменника специфічна, насичена різними мовними прийомами, що слугують засобами відтворення і передачі образів пост-постмодерну з усіма вадами, умовностями та екзистенціальною розгубленістю індивідів. Сталою залишається атмосфера «театру абсурду», в алогічний простір якого виявляються втягнуті і герой, і читач. До стильової специфіки творів Бегбеде належить прийом самоцитування, базований на тісному взаємозв'язку романів, «чорний гумор», але найчастіше – «маска» сучасного молодого циніка, через яку відтворено десакаралізацію культурно-історичних цінностей.

Ключові слова: Фредерік Бегбеде, постмодернізм, ерос, засоби еротизації, індивідуальний стиль.

Dudlii Sofia

Vasyl Stefanyk Precarpathian National University

EROTIZATION OF THE TEXT AS A COMPONENT OF THE IDIOSTYLE OF FRÉDÉRIC BEIGBEDER

Summary. The process of formation of eros in the literature is associated with the assertion of postmodernism. Today, postmodern literature does not know significant moral and ethical limitations, which, in turn, allows to attract new creative ideas, expand the issues and themes of works of art, to compare the traditions of national literature with world experience. Eros in its scale occupies a prominent place in world culture and literature, and therefore is one of the most studied links in science. In the postmodern era, eros came to the "forefront of culture", strongly intensified in modern literary discourse. At the beginning of the XXI century, modern world literature is characterized as saturated with means of eroticism, the presence of eros in many works of art. Today postmodernism is perceived as a rather diverse and ambiguous phenomenon. However, this literary style has already managed to offer readers and critics really bright, extraordinary works, recognized in different countries. Today, the reader's interest in them is very high, in particular because of their saturation with eroticism. This is especially true of the works of quite controversial writers, including the French novelist Frédéric Beigbeder. The novels of F. Beigbeder, a famous modern French novelist, publicist and literary critic, are works that are now increasingly falling into the circle of linguistic explorations of eros. The vision of erotic reality produced by the author is defined as postmodern sensuality, it means the perception of the world as eros. The artistic work of the artist, who managed to win the sympathy of a multimillion-strong readership, remains poorly studied in literary circles. Moreover, the attitude to the writer's novels finds its expression in sharply opposite assessments, which also complicates the formation of an objective scientific position. In particular, the means of eroticizing the texts of the writer's works of art remain unexplored. This article systematizes the concepts and essence of eros in postmodern literature and defines the literary means used in the process of eroticizing a text. The features of eroticization of the text as a component of the individual style of Frédéric Beigbeder are established.

Keywords: Frédéric Beigbeder, postmodernism, eros, means of eroticism, individual style.

Постановка проблеми. Романи Ф. Бегбеде, відомого сучасного французького прозаїка, публіциста та літературного критика, є творами, які нині все частіше потрапляють у коло лінгвістичних розвідок еросу. Бачення еротичної реальності, яку продукує автор, визначається як постмодерністська чуттєвість, тобто сприйняття світу як еросу. Сьогодні постмодернізм, чи радше пост-постмодернізм, сприймається як явище доволі строкате й неоднозначне. Серед його художніх зразків чимало творів «одноденок», що зумовлюють критичне сприйняття напряду в цілому. Однак у той же час пост-постмодернізм уже встиг запропонувати читачам і критикам дійсно яскраві, неординарні твори, визнані в різних країнах світу. Читацький інтерес до них дуже великий,

зокрема через їх насиченість засобами еротизації. Особливо це стосується творчості Фредеріка Бегбеде, художній світ якого вибудований довкола сприйняття світу як еросу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Еротично-сексуальна проблематика як предмет наукового дослідження в літературі особливо яскраво постала на початку ХХ століття. Потужний внесок належить працям психоаналітиків: З. Фрейда, А. Адлера, К.-Г. Юнга, Е. Фромма та ін. До розв'язання цієї проблеми долучилися західноєвропейські дослідники М. Мерло-Понті, Ж. Батай, Ж.-П. Сартр, М. Фуко та ін. Вітчизняний дискурс представлений іменами В. Агеєва, В. Гуменна, О. Ковалюк, С. Павличко, В. Розанова, Л. Шах. Початок третього тисячоліття озна-

менувався новими дослідженнями в цій галузі: П. Брюкнера, М. Цемборської-Лебоди, І. Осинівської. Дослідженням еротичного концепту займалися І. Борисюк, М. Варикаш, В. Завадська, О. Мудрак, О. Пухонська тощо. Кожен із зазначених авторів звертався до окремого аспекту еротичного, окремо не зупиняючись на комплексній характеристиці його рис в світовій літературі.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Художній доробок митця, котрий устиг завоювати симпатії багатомільйонної читацької аудиторії, в літературознавчих колах залишається маловивченим. Більше того, ставлення до романів письменника знаходить своє вираження в різко протилежних оцінках, що також ускладнює формування об'єктивної наукової позиції. Зокрема, залишаються недослідженими засоби еротизації текстів художніх творів письменника.

Мета дослідження. Головна мета даної роботи полягає в встановленні особливостей еротизації тексту як складової індивідуального стилю Фредеріка Бегбеде.

Виклад основного матеріалу. Художня картина світу, де химерно поєднано факти і вигадку, зумовлена жанровими пристрастями автора і практично завжди залежить від атмосфери епохи, стильової парадигми, яка продиктована соціокультурними орієнтирами століття. У постмодерністській грі сама література виявляється своєрідною базою даних, звідки беруться коди, які дозволяють «симулювати» ефект відтворення реальності через незліченні симулякри. Ця особливість поетики постмодернізму давно описана. Однак і в такому контексті є письменники, чий принцип звернення до літератури виявляється не формою «кровозмішувачих зв'язків близьких родичів», а «синтезом», цілющою силою якого є «злиття художніх енергій», традиції з новаторством. До таких письменників відноситься один з найпопулярніших сучасних французьких авторів – Ф. Бегбеде.

Фредерік Бегбеде або Фредерік Бегбедер (фр. Frédéric Beigbeder) – французький прозаїк, публіцист, літературний критик, редактор, сценарист, актор та режисер. Вважається одним з найцікавіших сучасних письменників Франції. Більшість творів французького прозаїка загалом органічно вписуються в систему художніх пріоритетів кінця ХХ – початку ХХІ століть. Зокрема, його ранні романи «Спогади пришепчуваної молодій людині», «Відпустка у комі», «Кохання живе три роки», як пише В. Андрієвська, «роблять свій внесок у формування літературної картини світу, а також у вивчення і розуміння процесів, що відбуваються в сучасному постіндустріальному суспільстві» [1, с. 12]. При цьому, стверджує О. Калашнікова, «бачення реальності, характерне для доби постмодернізму, визначається як хаос» [12]. Саме такою хаотичною в інтерпретації митця постає оточуюча дійсність, позаяк Ф. Бегбеде «послідовно втілює ідею абсурдності людського існування в атмосфері відсутності чітких ціннісних орієнтирів та нівеляції моралі» [13, с. 113].

Ф. Бегбеде, заслуживши славу одного з яскравих представників сучасної французької художньої прози, спробував «розібрати» смисловий простір французького художнього нарративу. Стиль мови письменника специфічний і дуже насиче-

ний різними мовними прийомами; при цьому, можливо, Бегбеде використовує далеко не все багатство стилістичних засобів сучасної французької мови, проте улюблений набір деяких з них (зокрема, іронія і оксюморон) неабияк насичує сторінки його творів [15]. Все це використовується автором для відтворення і передачі широким масам читачів образу постмодерну з усіма його вадами, умовностями і екзистенціальною розгубленістю його індивідів.

Еротизація тексту є однією з основних характеристик літературного доробку доби постмодернізму. Зокрема, Ф. Бегбеде зазначає у своєму тексті «Романтичний егоїст», що еротизм є головною ознакою життя й мислення сучасної людини: «Починаючи з певного віку, на все маємо відповідь: кохання? «Живе три роки». Вірність? «Це не життєва категорія». Смерть? «Тільки вона звільняє». Заспокоюєш себе готовими фразами. Починаючи з певного віку. Всі засоби підійдуть, аби перестати думати» [7, с. 183]. Сам Ф. Бегбеде стверджує, що «любов – кращий, коли не єдиний літературний сюжет. Не виключено, що скоро письменники творитимуть нові книги лише для того, аби дати чоловікові та жінці останній шанс дійти згоди. Можливо також, що кінець світу, оголошений у назві цього огляду <...> супроводжуватиметься остаточним крахом людської любові на землі. Адже нема любові – нема й романів. Щойно ми втратимо здатність відчувати, не буде про що й розповідати, та ніхто про це не пошкодує» [6].

Парадигма еротизації постмодерністського тексту характеризує всю прозу Ф. Бегбеде, але, за загальним визнанням, найбільш явно дане проблемне поле зачіпається в таких творах, як «99 франків» [2], «Вікна у світ» [3], «Ідеаль» [4], частково «Французький роман» [8]. При цьому мова автора дуже специфічна і важко піддається розшифруванню з побутових позицій, що відзначають й інші дослідники: «Складне кодування постмодерністського тексту дозволяє читачеві перебувати в різних віртуальних реальностях, іноді без надії зрозуміти, яка з них є істинною» [13, с. 114]. Цим автор намагається досягти максимального ефекту трансляції розгубленості індивіда в цьому світі, повному ризиків і викликів.

Роман письменника «99 франків» [2] являє собою сатиру, яка викриває всю таємницю рекламного бізнесу. Автор не соромиться у висловлюваннях і порівняннях, досить цинічно описуючи людей. Бегбеде порівнює споживачів з рабами (minables esclaves), зі стадом (vous n'êtes que du bétail à gaver), с піддослідними собаками (chiens de Pavlov), з баранами (les annonceurs veulent vous transformer en moutons), з телятами (un large public de veaux bêlants). Він критикує також бездуховність суспільства, відзначаючи, що продукти споживання замінили йому Бога: l'humanité a choisi de remplacer Dieu par des produits de grande consommation. Усвідомлення свого рабського становища в суспільстві споживання викликає, на думку автора, до розпачу і до самогубства: Les gens se tuent parce qu'ils ne reçoivent plus que des publicités par la poste.

Ф. Бегбеде застосовує тотальну постмодерністську іронію, спрямовану на руйнування основ. Іронія в творчому пошуку Бегбеде вміло

переплітається часом з відвертим цинізмом. Немов намагаючись досягнути вищу майстерність в постмодерністській грі смислів, Бегбеде прагне піддати мовній та художній деформації класичні для сучасного суспільства канони – аж до біблійних заповідей, які з легкої руки публіциста підносили читачеві в якості рекламної продукції: «Ісус Христос – найкращий в світі рекламист, автор численних слоганів: «Любіть ближнього свого», «прийміть, споживайте, це тіло моє», «вибачте їм, бо не відають, що творять», «і після мене стануть першими», «на початку було слово» ... ах, ні, пардон, це сказав його тато» [2, с. 77].

Як зазначають критики, в романі Бегбеде «мова, стиль викладу – уїдливиий, саркастичний, просто гумористичний, цинічний, а то й відверто вульгарний (природно, вульгарність використана не для додання яскравості твору, а для того, щоб передати найбільш повно атмосферу того світу і суспільства, яке описує автор» [14]. Спостерігаємо десаκραлізацію культурно-історичних цінностей, а крізь портрет «пересиченого циніка» проступає обличчя розчарованого ідеаліста і романтика. До свого героя письменник відноситься як до невдахи. «Так що мій ліричний герой – чоловік, нещасний в любові, п'є, ні в що не вірить, окрім як в якийсь віртуальний пекло, одного разу покарав його за все слабкості, які він дозволяв собі в минулому. А ще його постійно рве, його регулярно кидають подружки і виганяють з роботи начальники», – так характеризує свого героя Бегбеде в одному з інтерв'ю [9].

Роман «Ідеаль» (в оригіналі називається «Au secours pardon» – «Врятуйте, даруйте») [4] продовжує історію героя «99 франків», рекламиста Октава Паранго, якого часто називають «двійником» автора. Опинившись в Росії в пошуках «нового обличчя» для реклами косметики, герой Бегбеде відкриває для себе цю країну, її потворно-прекрасне обличчя, закохується і скоює злочин. Отже, злочин і любов стають ключовими сюжетними вузлами, визначаючи якісь літературні прецеденти – орієнтири, які ведуть автора через загадковий світ Росії посткомуністичного сьогодення. Не полишаючи читачу можливості засумніватися в цих «провідниках» і їх літературному походженні, Бегбеде в епіграф до першої частини роману позначає два найважливіших для створення його художньої картини нинішньої Росії імені: перший епіграф взято з листа Достоевського братові від 16 серпня 1839, а другий – з «Перше кохання» Тургенева.

Модельний світ, який замінює реальну дійсність, у романі має свою еротичну топографію. Тут існує своя міфологія, і головним міфом, безумовно, є міф про перетворення Попелюшки на принцесу, зазначений іменами-міфологемами Клаудії Шиффер, Наталії Водянової, Кейт Мосс. Життя в цьому міфологічному космосі обертається навколо своїх ритуалів: покази, кастинги, горезвісні конкурси вибору Міс – «блакитна мрія будь-якого фашиста» [4, с. 43]. Персонажі цього світу відзначені своїми таємними знаками, за якими легко впізнають один одного: ліфчик «вандербра», горезвісний «Шанс» від «Шанель» (для модельок); «Чорні м'яті сорочки, прорвані на колінах джинси, светр кашеміру з трикутним вирізом від Zadig & Voltaire на голе тіло, скуйов-

джене волосся, типу тільки що з ліжка в будь-який час доби, плюс тижнева борідка для легкого нальоту бунтарства...» [4, с. 51] (для скаутів модельних агентств).

Р. Дзик стверджує, що головними віхами, що формують простір романного світу, стають, безумовно, Достоевський і Тургенев [10, с. 105]. Код Достоевського персоніфікує темні сторони душі Раскольниковова, батюшка є двійником Октава. Він також закоханий в російську жінку, матір Олени Дойчева, яка звела з розуму Октава Паранго. Код Тургенева передбачає використання таких ключових модусів, як «перша любов», «тургеневська дівчина», що стали атрибутом тургеневської топіки. Їх поява в контексті відверто цинічного, місцями порнографічного опису пошуків юної російської мордочки для рекламного успіху здається абсолютно неможливим і зовсім недоречним. Однак саме любов змінює хід подій в житті цинічного, розчарованого, шалено самотнього і збоченого Октава Паранго, сповідь якого і є розповіддю про перше кохання: «Отже, це справа вирішена, – промовив він, глибше сідаючи в крісло і закурив сигару, – кожен з нас зобов'язаний розповісти історію свого першого кохання. Ваша черга, Сергій Миколайович» [4, с. 11]. Цитати з «Першого кохання» стають традиційним для Октава безпрограшним способом підкорення сердець юних кандидаток в моделі. У романі розказана історія «Першого кохання», за Тургеневим, але це відбувається в сьогоденному світі, де любов замінили культом насолоди, і гедонізм став «ідеологією людей, які втратили надію» [4, с. 287].

У культурному коді роману Бегбеде незримо присутній ще один знак Еросу, ні разу не названий, на відміну від літературних імен: це Зигмунд Фрейд, який відкрив людству секрет несвідомого, що визначає буття. Все, що відбувається в романі, побудовано на наріжних ідеях автора «Я і Воно». Причини всіх вчинків героїв роману кореняться в їх дитинстві, позбавленому нормальної любові обох батьків. І якщо Октава Паранго в своїх спробах повернутися в дитинство шукає все більш юних модельок і в той же час ненавидить усіх жінок, з якими спить, тим самим здійснюючи втечу від матері як втілення комплексу Едіпа, Лена Дойчева, яка виросла без батька і навіть не знає, хто він, завзято шукає саме батька «в усіх випадкових хлопцях» [4, с. 262]. Фрейд «дозволяє» і пояснює присутність відверто фізіологічних, порнографічних описів подробиць сексуальних актів в нескінченній сповіді героя роману батюшки Храму Христа Спасителя. Розбурхуючий сексуальну потенцію вібратор і думки про Бога виявляються в одному ряду, з'єднують богохульство і богошукання.

Але Фрейд, як і всі інші знаки, також вписаний в літературний код роману, за допомогою якого герої пояснює свої психічні рухи і свої дії, породжені Воно. Так, на прийомі у лікаря-психіатра Октава черпає в літературі аргументацію, що виправдовує постійну подружню невірність, цитує лист А. Чехова Суворину від 23 березня 1895 р.: «Щастя ж, яке триває день у день, від ранку до ранку, – я не витримаю <...> Я обіцяю бути чудовим чоловіком, але дайте мені таку дружину, яка, як місяць, була б на моєму небі

не кожен день» [4, с. 145]. Позбавлений ілюзій Бегбеде, показуючи виворіт нинішньої гедоністичної моралі, волає до розсудливості. Чи почують його заклик, так виразно позначений в назві «Au secours pardon».

Специфіку еротизації сучасного суспільства Ф. Бегбеде трактує у своєрідній манері: «з одного боку, викриваючи занепад моралі, письменник напшовхує на роздуми про необхідність кардинальних змін, а з іншого – з наполегливістю спостережливого песиміста стверджує думку про неможливість щось переінакшити» [16, с. 278]. За письменником – постмодерністом, опір однієї людини усталеному бездуховному світові з самого початку приречений на поразку. І все ж, при всьому своєму цинізмові й підкресленій безкомпромісності в зображенні еротизму оточуючої дійсності, Ф. Бегбеде не цурається елементів романтики.

Тема кохання до певної міри об'єднує всі книги французького письменника, однак останній роман умовної трилогії – «Кохання живе три роки» – акцентує увагу на цьому почутті максимально, хоча й з урахуванням притаманної Ф. Бегбеде манери. Увесь твір складається ніби з двох частин: походеньки Марроньє-коханця і страждання Марроньє-невдахи. Авторський індивідуальний стиль, характерний для роману, повністю відповідає вимогам обраного художнього шляху – мінімальна кількість зображально-виражальних засобів, відсутність вишуканості, просте, точне й лаконічне мовлення, елементи «чорного гумору», значну кількість цинічних суджень. Особливо це стосується характеристики головного героя, все того ж Марка Марроньє. Йому 30, а це означає, що він «занадто старий, щоб бути молодим, і занадто молодий, щоб бути старим» [5, с. 54]. Марк розважається всю ніч, святкуючи власне розлучення, і волає на кожному кроці, що кохання живе три роки.

Показово, що в третьому романі Ф. Бегбеде Марроньє займає позицію швидше не активного учасника подій, а стороннього спостерігача, котрий дистанційно стежить за богемними розвагами і робить свої багато в чому оригінальні, але водночас і дискусійні зауваження. У підсумку читач починає сприймати героя як людину, схильну до аналізу, до філософських узагальнень, адже Марроньє протягом усього твору розвиває власну теорію, сконцентровану у фразі: «Термін любові три роки, і нічого тут не вдієш» [5, с. 61].

Вочевидь, письменник іронізує над своїм персонажем, хоча судження останнього загалом не позбавлені сенсу. Згідно з концепцією Марка, кохання проходить три змінні стадії: Пристрасть – Ніжність – Нудьга. Кожна з них триває рівно рік. Три стадії, три роки, три стани – явна аналогія зі Святою Трійцею, про яку прямо говорить сам автор. Та раптом поряд з такою піднесеною аналогією Ф. Бегбеде пропонує асоціації конкретноприземлені. Наприклад, маніпуляції з меблями: «У перший рік купують меблі. На другий рік меблі переставляють. На третій рік меблі ділять» [5, с. 96]. Письменник використовує такий прийом цілком свідомо, з метою спантеличити читача, викликати в нього заперечення, можливо навіть гнів і в той же час непереборне бажання дізнатись якомога більше про подальший розвиток окресленої теорії. Як наслідок, реалізується

головне авторське завдання – нікого не залишити байдужим. При цьому на рівні стилю письменник використовує характерну для постмодернізму іронію, намагається підкреслити умовність запропонованої концепції, ховає героя за маскою сучасного молодого циніка. Та в підсумку здавалось би позбавлені глибокого смислу псевдофілософські судження Марроньє знаходять своє підтвердження в історії його власного невдалого шлюбу, що додає оповіді помітного драматизму.

У загальному контексті творчості Ф. Бегбеде особисту трагедію Марка як типового представника своєї доби можна пояснити тим, що покоління кінця XX – початку XXI століть, на відміну від своїх попередників, почало ставитися до шлюбних стосунків вельми поверхово. Для тих, хто звик жити миттєвими задоволеннями, одруження прирівнюється до походу в кав'ярню. Молодь, захоплена ідеєю споживання, ставиться до шлюбу як до процесу придбання ще однієї необхідної речі. Сім'ю створюють тому, що так потрібно, тому, що так чинять усі. Створюють не задля власного щастя, а задля того, щоб «позлити друзів або порадувати батьків або заради того і іншого разом, а іноді навпаки» [5, с. 87]. Саме споживацький підхід до почуттів породжує в героя роману переконання, що родина – «кращий спосіб погубити справжню любов» [5, с. 69].

Автор гостро відчуває внутрішній драматизм ситуації, але знову підкреслює нездатність їй протистояти. Його герой – не бунтар-одинак, він, як і всі інші, – жертва загального занепаду моралі. Саме тому Марк Марроньє позиціонує себе як найсумнішу людину у світі, більше того, мертву людину: «Я одягаюся в чорне: ношу траур по собі. Траур по людині, якою не став» [5, с. 103].

У своїх творах, стверджує З. Савченко, письменник використовує художні прийоми, суголосні еротичній поезії постмодернізму [15]. У романі «Спогади прищелепуватої молодої людини», «Відпустка у комі» та «Кохання живе три роки» він моделює власний хаотичний світ, ховаючись за образом Марка Марроньє, акцентуючи виключно суб'єктивність оцінок. Зображувана прозаїком дійсність часом втрачає риси реальності, сприймається як певна гра уяви героя, завдяки чому читач отримує можливість реалізувати принцип множинності інтерпретацій творів. При цьому сталою залишається відтворена автором атмосфера «театру абсурду», в алогічний простір якого виявляються втягнуті і герой, і читач. Крім того, Ф. Бегбеде постійно використовує прийом самоцитування, базований на тісному взаємозв'язку романів, послідовно іронізує над персонажами, способом їх існування, використовує «чорний гумор» з метою вразити невибагливого реципієнта.

У підсумку романи французького письменника можуть бути сприйняті як типовий зразок масової літератури, що також відповідає установці пост-постмодерністів на розширення кола потенційних читачів. Твори письменника спрямовані не стільки на реалізацію розважальної функції, скільки на оголення гострих проблем сучасності, чим і зумовлена їх актуальність та художня значимість. Своїми романами Ф. Бегбеде висуває претензії сучасній західній цивілізації, котра за період свого існування, здавалось би, ефектив-

но вирішила проблему прямого насильства, однак спровокувала поневолення опосередковане, зумовлене пріоритетністю матеріальних здобутків. Аналіз зразків творчості письменника дає підстави стверджувати, що за здавалось би примітивним «еротичним» фасадом його творів криються гострі проблеми сьогодення.

Висновки. Художній текст постмодерних творів є місцем перетину досить чітких моделей еросу, представлених на всіх рівнях створення та розуміння тексту як виключно сексуального феномена. Для постмодернізму сексуальність зосереджується не тільки і не стільки у сфері чуттєвої любові. Ф. Бегбеде зазначає, що еротизм є головною ознакою життя й мислення сучасної людини. І все ж, при всьому своєму цинізмові й підкресленій безкомпромісності в зображенні еротизму оточуючої дійсності, письменник не цурається елементів романтики. Він акцентує увагу на цьому почутті максимально, хоча й з урахуванням притаманної йому манери.

Стильова палітра письменника специфічна і дуже насичена різноманітними мовними прийомами, однак переважають іронія і оксюморон. Все це використовується автором для відтворення передачі образу пост-постмодерну з усіма його вадами, умовностями і екзистенціальною розгубленістю його індивідів. Зображувана дійсність часом втрачає риси реальності, сприймається як певна гра уяви героя, завдяки чому читач отримує можливість реалізувати принцип множинності інтерпретацій творів. При цьому сталою залишається відтворена автором атмосфера «театру абсурду», в алогічний простір якого виявляються втягнуті і герой, і читач. Крім того, Ф. Бегбеде постійно використовує прийом самоцитування, базований на тісному взаємозв'язку романів, використовує «чорний гумор» з метою вразити невибагливого реципієнта. Намагаючись досягнути вищу майстерність в постмодерністській грі смислів, Бегбеде прагне піддати мовній та художній деформації класичні для сучасного суспільства канони.

Список літератури:

1. Андрієвська В.В. Лінгвокогнітивні особливості вираження внутрішнього світу головного героя у романі Ф. Бегбедера «L'amour dure trois ans». *Наукові записки НУ «Острозька академія»*. Серія «Філологічна». 2015. Вип. 51. С. 12–15.
2. Бегбеде Ф. «99 франків» («14,99 €») / пер. з фр. Леонід Кононович. Київ : Publishing, 2017. 320 с.
3. Бегбеде Ф. *Windows on the world* / пер. з фр. Р.В. Мардер, О.М. Ногіна. Фоліо, 2006. 288 с.
4. Бегбеде Ф. *Идеаль, або На поміч, пардон («Простіть і відпустіть»)* / пер. з фр. Леонід Кононович. Київ : Publishing, 2018. 256 с.
5. Бегбеде Ф. *Кохання живе три роки* / пер. з фр. Леонід Кононович. Київ : Publishing, 2017. 192 с.
6. Бегбедер Ф. *Любовь – это единственное, что меня по-настоящему интересует в жизни*: [інтерв'ю з Фредериком Бегбедером на 23 форумі издателей (г. Львів)]; інтерв'ю вел О. Хоменко. https://ukrop.depo.ua/rus/literaturniy_ukrop/frederik-begbede-lyubov---tse-edine-shcho-mene-po-spravzhnomu-17092016182000 (дата звернення: 30.07.2020).
7. Бегбеде Ф. *Романтичний егоїст* / пер. з фр. Р.В. Мардер, О.М. Ногіна. Фоліо, 2007. 283 с.
8. Бегбеде Ф. *Французький роман* / пер. з фр. Леонід Кононович. Київ : Publishing, 2017. 256 с.
9. Бурлан Ю. Фредерик Бегбедер: романтический эгоист. URL: <http://svpsychology.ru/frederik-begbeder> (дата звернення: 24.07.2020).
10. Дзик Р.А. Ф.М. Достоевський в романі Ф. Бегбеде «Простіть і відпустіть»: інтертекстуальний аспект. *Вісник Львівського університету*. Серія «Іноземні мови». Львів : Львівський нац. ун-т, 2011. С. 103–109.
11. Иеронова И.Ю., Трофимова О.А. *Текстовый концепт общества потребления в романе Ф. Бегбедера «99 франков»*. *Вестник Балтийского федерального университета им. И. Канта*. 2012. № 2. С. 38–43.
12. Калашникова О.Л. *Литературная оптика Ф. Бегбедера*. URL: <https://sworld.com.ua/konferua11/17.pdf> (дата звернення: 04.07.2020).
13. Любимова А.Ф. *Постмодернистская антиутопия Ф. Бегбедера «99 франков»*. *Проблемы метода и поэтики в мировой литературе*. Пермь, 2005. С. 112–116.
14. Мешеряков С.В. Романы Ф. Бегбедера «99 франков» и «Идеаль»: принципы художественной объективации автора. URL: <http://dsNb.net/Nteratura-mira/romany-f-begbedera-99-frankov-i-ideal-principy-hudozhestvennoj-obektivacii.html> (дата звернення: 17.07.2020).
15. Савченко З. *Рання творчість Фредеріка Бегбедера в контексті естетики постмодернізму*. *Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference «New Opportunities in the World Science»*. Abu-Dhabi, UAE, 2017. № 9(25). Vol. 4, September. P. 25–29. URL: <http://ws-conference.com> (дата звернення: 08.07.2020).
16. Bauer-Funke C. *Pas d'alternative au monde actuel. Poétique de la transgression dans 99 francs de Frédéric Beigbeder. Un retour des normes romanesques dans la littérature française contemporaine. Troisième partie. Diversité du contemporain*. P. : Presses Sorbonne Nouvelle, Parution, 2011. 318 p. P. 275–292.

References:

1. Andriyevs'ka, V.V. (2015). *Linhvokohnyivni osoblyvosti vyrazhennya vnutrishn'oho svitu holovnoho heroya u romani F. Behbedera «L'amour dure trois ans»* [Linguocognitive features of the expression of the inner world of the protagonist in F. Begbeder's novel "L'amour dure trois ans"]. *Naukovi zapysky NU «Ostroz'ka akademiya»*, vol. 51, pp. 12–15.
2. Behbede, F. (2017). *99 frankiv* [99 francs]. Kyiv: KM Publishing. (in Ukrainian)
3. Behbede, F. (2006). *Windows on the world* [Windows on the world]. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian)
4. Begbede, F. (2018). *Ideal, or To help, sorry* [Forgive and let go]. Kyiv: KM Publishing. (in Ukrainian)
5. Behbede, F. (2017). *L'amour dure trois ans* [Love lives three years]. Kyiv: KM Publishing. (in Ukrainian)
6. Frederick Begbeder: *Love is the only thing that really interests me in life*. URL: https://ukrop.depo.ua/en/literaturniy_ukrop/frederik-begbede-lyubov---tse-edine-shcho-mene-po-spravzhnomu-17092016182000 (accessed 30.07.2020).
7. Begbede, F. (2007). *Romantychnyy ehoyist* [A romantic egoist]. Kharkiv: Folio. (in Ukrainian)
8. Behbede, F. (2017). *Frantsuz'kyu roman* [French novel]. Kyiv : KM Publishing. (in Ukrainian)
9. Burlan, J. *Frederick Begbeder: a romantic egoist*. URL: <http://svpsychology.ru/frederik-begbeder> (accessed 24.07.2020).

10. Dzyk, R.A. (2011). F.M. Dostoyevs'kyy v romani F. Behbede «Prostit' i vidpus-tit'»: intertekstual'nyy aspekt [FM Dostoevsky in F. Begbede's novel "Forgive and Release": intertextual aspect]. *Visnyk L'vivs'koho universytetu. Seriya «Inozemni movy»*, vol. 18, pp. 103–109.
11. Yeronova, Y.Yu., Trofymova, O.A. (2005). Tekstoviy kontsept obshchestva potreblenyia v romane F. Behbedera «99 frankov» [The textual concept of a consumer society in F. Beigbeder's novel «99 Francs»]. *Vestnyk Baltyyskoho federal'noho unyversyteta ym. Y. Kanta*, vol. 2, pp. 38–43.
12. Kalashnykova, O.L. Lyteraturnaya optyka F. Behbedera [F. Beigbeder's literary optics]. *A scientific look into the future*, vol. 2, no. 11–02, pp. 91–102.
13. Lyubymova, A.F. (2005). Postmodernystskaya antyutopyia F. Behbedera «99 frankov». Problemy metoda y poetyky v myrovoy lyterature [F. Beigbeder's postmodern dystopia "99 francs". Problems of method and poetics in world literature]. *Scientific notes of Orel State University*, vol. 2, no. 75, pp. 112–116.
14. Meshcheryakov, S.V. (2013). *Romany F. Behbedera «99 frankiv» i «Ideal'»: pryntsyipy khudozhn'oyi ob"yektyvatsiyi avtora* [F. Beigbeder's novels "99 Francs" and "Ideal": the principles of artistic objectification of the author] (PhD Thesis), Voronezh: Perm National Research University.
15. Savchenko, Z. (2017). *Rannya tvorchist' Frederika Behbedera v konteksti este-tyky postmodernizmu* [The early work of Frederick Begbeder in the context of the aesthetics of postmodernism]. *Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference «New Opportunities in the World Science» (Abu-Dhabi, UAE)*. United Arab Emirates, Ajman: International Scientific and Practical Conference "WORLD SCIENCE", vol. 4, no. 9(25), pp. 25–29.
16. Bauer-Funke, C. (2011). *Pas d'alternative au monde actuel. Poétique de la transgression dans 99 francs de Frédéric Beigbeder*. [No alternative to today's world. Poetics of transgression in «99 francs» by Frédéric Beigbeder]. *Presses Sorbonne Nouvelle, Parution*, no. 318, pp. 275–292.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-39>

УДК 821.161.2-31.09Гримич

Ковпик С.І.

Криворізький державний педагогічний університет

**ЗАГАЛЬНОЛЮДСЬКЕ ТА НАЦІОНАЛЬНЕ В ОБРАЗІ УКРАЇНСЬКОГО ЕМІГРАНТА
(НА МАТЕРІАЛІ РОМАНУ М. ГРИМИЧ
«ПАДРЕ БАЛЬТАЗАР НА ПРИЗВИСЬКО ТОЙВО»)**

Анотація. У статті йдеться про особливості художнього моделювання образу українського емігранта в сучасному романі М. Гримич «Падре Бальтазар на прізвисько Тойво». Авторка статті спробувала визначити суто національна та загальнолюдські принципи моделювання вказаного образу. Письменниця презентувала новий психотип українського емігранта, котрий суттєво відрізняється від подібних психотипів у класичній українській літературі. Моделюючи образ українського емігранта у Бразилії, авторка роману намагалася поєднати в характері цього персонажу такі риси: авантюризм, винахідливість, співчуття, доброту, безпосередність. Усі ці риси виявилися дуже важливими для адаптації головного персонажа в умовах організації життя в зовсім незнайомому йому краї. Головний персонаж роману мав високий ступінь психофізіологічної адаптації до нових умов проживання.

Ключові слова: національне, адаптованість, емігранти, чужина.

Ковпик Svitlana

Kryvyi Rih State Pedagogical University

**THE UNIVERSAL HUMAN AND THE NATIONAL IN THE IMAGE
OF THE UKRAINIAN EMIGRANT (BASED ON THE NOVEL
“PADRE BALTHAZAR, NICKNAME THAT ONE” BY M. HRYMYCH)**

Summary. This paper reveals the peculiarities of literary modeling the image of the Ukrainian emigrant in the modern novel “Padre Balthazar, nickname That one” by M. Hrymych. The author of the paper tried to determine national and universal principles of image modeling. M. Hrymych presented a new psychotype of the Ukrainian emigrant, which differs significantly from the traditional psychotypes of the classical Ukrainian literature. Creating the image of the Ukrainian emigrant in Brazil, the author of the novel made an attempt to combine in his character the following traits: adventurism, ingenuity, compassion, kindness, immediacy. All these features were very important for the main character adaptation in terms of organizing his life in a completely unfamiliar land. The main character of the novel had a high degree of psychophysiological adjustment to new living conditions. Nykyta Zhyvka’s quick adaptation was provided due to a certain way of his upbringing. His grandmother constantly reminded him about Ukraine and brought him up according to the Ukrainian traditions. Moreover, Nykyta’s life was hardened in Canada. A significant role in Nykyta Zhyvka’s adaptation belonged to the environment, and especially to his close friend Gabriel. It was he, who encouraged Nykyta to self-education, strengthened his will power, taught to control his emotions, helped to gain authority among church members. The writer very skillfully presented the stages of spiritual growth of the Ukrainian emigrant, who nevertheless built his paradise in a far foreign land and didn’t lose his identity. He chose another path that was significantly different from the common way of other Ukrainian emigrants. The essence of this path was not to enrich for himself so much, but to help in strengthening and enriching the others who needed it more than he did. This was the purpose of Balthazar’s high mission. He showed not only the best national traits of his character (endurance, firmness, ingenuity), but also universal ones (compassion, care about the others). Depicting Balthazar’s life, the author showed the phenomenon of emigrant transformation and penetration into the society of Brazil. The adaptation of the main character to the new reality happened very quickly due to his motivational sphere, which played a considerable role in this process. In fact his needs, interests, aspirations, ideals and dreams were totally implemented in the colony of New Austria.

Keywords: national, adaptability, emigrants, foreign land.

Постановка проблеми. Образ українського емігранта з’явився у художній українській літературі ще в часи перших хвиль еміграції кінця XIX ст., зокрема, в новелах В. Стефаніка («Камінний хрест»). Т. Бордуляка «Іван Бразілієць», А. Чайковського («Бразильський гаразд»). Однак системно він окреслився лише після Другої світової війни, спершу в творах Ді-Пі (повість «Еней та життя інших») Ю. Косача), а з часом і в творчості письменників-емігрантів у Північній Америці. Звернення до теми емігрантського життя становить надзвичайно цінний і до певної міри унікальний досвід зображення «іншої України». Ця тенденція відбувається і в сучасній українській літературі. А підтвер-

дження цього є роман української письменниці Марини Гримич «Падре Бальтазар на прізвисько Тойво», котрий вийшов друком у 2017 році.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В. Агеева у рецензії на роман М. Гримич «Падре Бальтазар на прізвисько Тойво» відзначила: «Головний герой, ім’я якого й винесене в назву твору, демонструє чудеса адаптивності й подиву гідне вміння виживати за найнесприятливіших обставин. Цю людину ніколи не кидає віра у власний успіх. А може – в заступництво святого Миколая, котрий відгукується на прохання свого не дуже вже грішного адепта вмиль. Та як же й не квапитися, коли наш комічний персонаж усе потрапляє в такі тарпати, з яких мало шансів

вийти живим. І вже зовсім ніяких – цілим та небитим. От такий собі іван-покиван, захланний життєлюб, що завжди керується настроєм і натхненням цієї хвилини й не клопочеться майбутнім. Навіть і святицька кар'єра в бразильській Новій Австрії чоловікові вдалася» [1].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У тексті роману головним об'єктом зображення є українські емігранти, котрі наприкінці ХІХ століття масово від'їжджали із сіл Галичини. Оскільки тема життя українських емігрантів є нині дуже актуальною в українській літературі, а роман Марини Гримич «Падре Бальтазар на прізвисько Тойво» ще не потрапив «під вічко» літературознавчого аналізу, тож вважаємо, що нині існує нагальна потреба дослідити специфіку художнього моделювання образу українського емігранта.

Формулювання цілей статті. Мета статті полягає у тому, щоб дослідити специфіку художнього моделювання образу емігранта в сучасному українському авантюроному романі М. Гримич «Падре Бальтазар на прізвисько Тойво» та визначити загальнолюдські та національні принципи моделювання вказаного образу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Уроджена спостережливість та кмітливість допомогли Никитці (Тойво) одразу зарекомендувати себе перед бразильськими «фармарами». Він справив на них неабияке враження, назвавши себе отцем Бальтазаром, з яким він познайомився під час подорожі на кораблі до Бразилії. Для достовірності він дуже природно обґрунтував своє ім'я: *«Взагалі-то я ... той-во... – Никитка, але коли я їхав до Бразилії, то мені, той-во, єпископ дав нове імення, щоб, знаєте, той-во, пасувало до Бразилії.. Щоб все було, той-во, як має бути»* [2, с. 12]. М. Гримич, розповідаючи про колонію Нова Австрія, акцентує увагу на тому, що мешканці цього поселення, на відмінну від інших іммігрантів в Бразилії вирішили боротися з «ворожою природою» гуртом. Ось тому вони жили найзаможніше у порівнянні з їхніми земляками: *«У лісі, що кишив дикими звірами, отруйними зміями, комахами і ботокудами, обробити таке поле гуртом було легше, ніж самому»* [2, с. 15]. Письменниця наголошує на тому, що важливим фактором виживання на чужині є згуртованість.

Не оминула увагою авторка і той факт, що далеко не всі іммігранти в Бразилії прилаштувалися до життя в цій непростій країні. На жаль траплялося й таке: *«...чоловіки спивалися, жінки йшли продавати своє тіло в містечка, діти росли, як трава при дорозі»* [2, с. 15].

Деталізує авторка й стан психофізичної адаптації українця до природно-кліматичних умов Бразилії: *«Никитці здавалося, що він задихається, що йому не вистачає простору, на нього тиснув ліс, що стіною стяв обабіч дороги, його страхала вузька стежка, яка гадюкою звивалася поміж крутими схилами ярів, то стрімко збігаючи вгору на вершину пагорба, то зненацька обриваючись донизу. Його мучила волога задуха: все тіло свербіло від бруду...»* [2, с. 15].

Никитка належав до тих українських іммігрантів, чий батьки були першими у хвилі трудової імміграції до Канади та Бразилії. Дитин-

ство хлопця пройшло в преріях Канади. Усі його уявлення про Галичину формувалися на основі розповідей бабусі Юстини. Ось тому хлопець вже зовсім по-іншому адаптувався до клімату та середовища Бразилії. Як стверджує письменниця: *«Діти іммігрантів не ностальгують. А от їхні батьки...»* [2, с. 26].

Никитка вперше дізнався, що таке ностальгія, спостерігаючи за своєю бабцею Юстиною, коли та виходила з хати тужити за Старим краєм, то починали вити койоти. Місцеві навіть почали її називати «матір'ю койотів». Сама ж бабця Юстина пояснювала, що це вона так плаче за рідним краєм.

Життя у Бразилії серед «фармерів», котрі тяжко працювали щодня, не дуже приваблювало Никитку. Адже в його намірах було прагнення щонайшвидше розбагатіти. Він щоразу відганяв страшні думки про можливість жити у Новій Австрії. Йому не імпонувала робота на землі: *«... народженому ковбоєм важко дається розмірність, рутинність, монотонність селянського повсякдення»* [2, с. 57].

Мешканці Нової Австрії зберігали традиції та культуру, котрі на генному рівні були закодовані у їхній свідомості. Так, на свято Миколая вони варили борщі і запікали свиняче м'ясо, а от столи накривали вже не скатертинами, а пальмовим листям. Тут вже помітний вплив умов середовища, в якому проживали українці на їхній побут. А ще у такий спосіб емігранти спрошували свій побут.

Через деякий час Никитка почав відчувати прив'язаність до Нової Австрії. Він став спостерігати, що *«То зовсім не таке, як у них в Канаді. І не таке, як у Старому краю»* [2, с. 71].

Никитка двічі спробував втікати з Нової Австрії. І обидва рази вертався назад. Коли він потрапив до міста Паранагви, то відчув справжню свободу. Це місто не було схоже на решту бразильських містечок, які були заповнені іммігрантами. Це портове місто було дуже заможне. За три роки перебування у Новій Австрії Никитка став зовсім іншим. Йому хотілося щиро допомогти мешканцям колонії. Він почав лікувати їх травами, в всьому допомагати. А ще дружба з Габрієлем суттєво змусила падре переглянути свої життєві позиції. Під впливом свого нового побратима він став займатися самоосвітою.

Тобто, нове середовище перетворило молодого авантюриста на дуже вихованого, стриманого та освіченого вірянина. Йому імпонувало те, що мешканці колонії дуже його поважають, з довірою ставляться до нього. А це змусило Бальтазара удосконалюватися в очах пастви. Він разом з Габрієлем створили для нужденних українських іммігрантів притулок під назвою «Надія». У цьому притулку опинилося чимало жінок матерів-одиначок, котрі під час трансатлантичної подорожі до Бразилії втратили свої чоловіків, а були й такі, у яких чоловіки загинули під час вирубки лісу. Сюжетна лінія, що пов'язана з притулком «Надія» розкриває те, настільки українські іммігранти в Бразилії потребували підтримки і захисту. Особливо жінки, котрі після втрати чоловіка залишалися віч-на-віч зі своєю бідною. І знову письменниця акцентує увагу на тому, що в далекому та чужому краї краще було виживати усім гуртом, тримаючись купи.

У романі М. Гримич дуже вдало вмонтовує у сюжет історію багатодітної сім'ї Кузиків, котра приїхала з Галичини і під впливом хитрого польського агента подалася на заробітки до кавової плантації. Проте тропічний клімат мав негативно впливав на стан здоров'я членів родини. Особливо потерпали від цього діти, котрих у родині з десяти залишилося семеро. Отже, особливістю трудової еміграції було те, що українці їхали до Бразилії усією родиною, наражаючи на смерть своїх нащадків. І саме завдяки Бальтазару ця родина опинилася у колонії Нова Австрія.

На особливу увагу у романі заслуговує той факт, що на службу до Бальтазара згодом почали приходити чорношкірі: *«Потрапивши одного разу на відправу в українську церкву, вони ставали найвідданішими її парафіянами»* [2, с. 97]. Це ще раз підкреслює миролюбивість українців.

Українці в Бразилії аби уберегтися від різних захворювань, що тут вивували, вирощували різні лікарські трави. Чимало способів лікування усіляких хвороб Бальтазар перейняв від місцевих індіанців, а до всього того процесу лікування він обов'язково додав свою молитву. Проте великого напливу пацієнтів у нього не було, бо *«Русинські селяни були дуже терплячі і не звичні до лікарів, вони намагалися вирішувати свої проблеми зі здоров'ям самотужки або уживатися зі своїми хворобами»* [2, с. 130]. У цьому описі констатується, на жаль, дуже погана риса українців – терпіння.

Пізнавальну функцію у романі виконують спогади. Саме вони були цінним джерелом інформації про предків Бальтазара. У спогадах найчастіше фігурувала баба Юстина. Бальтазар згадував як вона розтирала мак на кутю. Він завжди дивувався тому, як баба могла швидко абстрагуватися від зовнішнього світу. Авторка підкреслює, що спогади дитинства вони найчіткіші та найвиразніші. Ось тому вони так часто виринали зі свідомості падре.

За п'ятнадцять років життя у Бразилії Бальтазар адаптувався до клімату цієї країни. У спекотні години дня, а також під час тижневих злив він проводив час за читанням книг у своїй фармацевтичній лабораторії. Він добре вивчив особливості вирощування різноманітних сільськогосподарських культур, навчився вправно обробляти місцевий ґрунт.

Тобто, його ступінь психофізіологічної адаптованості виявився дуже високим, на чому акцентує увагу письменниця. У падре Бальтазара процес адаптації відбувся водночас на фізіологічному, біологічному, психологічному та власне соціологічному рівнях. На прикладі життя Бальтазара авторка показала феномен переходу переселенця до складу постійного населення Бразилії. Адаптація у головного героя відбулася дуже швидко. Значну роль тут відіграла мотиваційна сфера, адже його потреби, інтереси, прагнення, ідеали та мрії повністю реалізувалися саме в колонії Нова Австрія. Головний персонаж мігрант довго шукав себе і нарешті таки знайшов.

Українські емігранти продемонстрували корінним фазендейро, як на голому місці можна розбагатіти та ще й без базового капіталу, без зайвої робочої сили. Ось тому деякі з них приїхали до Габрієля та Бальтазаора за досвідом. Цей

факт свідчить про визнання української вдачі на чужині та вияв поваги до емігрантів. *«... Нова Австрія – це не просто іммігрантська колонія, це держава в державі»* [2, с. 167], – констатували корінні мешканці.

Усе в цій екзотичній країні вразило місцевих фазендейро: *«Маурісіо Гомес з цікавістю розглядав роботу млина, тартака, обстежував зарості ерва мате в лісі, розпитував про її ринкові та оптові ціни, особливо його зацікавила ступа зі збіжжям пшениці. Білий пухкий хліб, який подавала Роза на обід, неабияк засмакував старому фазендейро»* [2, с. 167].

У моменти ностальгії падре Бальтазар йшов до своєї церкви, ставав на навколішки перед іконою, привезеною з України і починав молитися. Тобто, генетична приналежність до української нації брали верх у Бальтазара.

У листах Марушки до Бальтазара є оцінка еміграції українських селян до Бразилії: *«Із раю я приїхала в пекло. Люди, що прибули з Галичини до Бразилії, були з дуже бідних околиць. Це був темний люд. А умови, в яких вони опинилися, відкинули їх ще на століття назад. Навіть у найбідніших селах в Старому краю люди орали конем, а там індіани і каблукі косили куці фойсою, шкрябали землю мотиками і садили кукурудзу і фасолю в лісі. І тим бідним русинам довелося робити те саме, щоб вижити. Вони жили, як індіани, пили воду з хробаками, голодували. А ще хворіли. А при цьому народжували дітей. Тут селяни не просто родили дітей, вони відтворювали собі робочу силу...»* [2, с. 205]. З огляду на цю характеристику, то українців дуже ошукали і замість раю їм запропонували справжнє пекло, в якому вони, незважаючи на все це, змогли організувати своє життя. Це ще раз підтверджує високий рівень психофізіологічної адаптації українців до різних умов життя.

Органічно підтверджує думку про тугу та смуток емігрантів у Бразилії за рідним краєм пісня переселенки Анни Кузик. У цій пісні дуже добре вибудовується образ української емігрантки, котра втративши чоловіка під час подорожі або ж на важкій роботі у Бразилії, змушена була самотужки виживати, а ще й ставити на ноги дітей.

Часи змінювалися. До Бразилії вже на початку ХХ століття стали приїжджати священики, інтелігенція. Відбулося суттєве соціальне розширення емігрантів. У Прудентополісі сформувалася потужна спільнота українських місіонерів. Проте падре Бальтазар, як старожил Нової Австрії, залишався автономним. Він не піддавався стороннім впливам і залишився вірним своїм принципам. М. Гримич надзвичайно художньо презентувала долю українця, який зумів завдяки своїй винахідливості, авантюризму не просто вижити в умовах чужини, а ще й збудувати справжній, хай і дещо утопічний, рай, про який мріяли і яким марили усі переселенці з України.

Висновки з даного дослідження і перспективи. Таким чином, аспектний аналіз роману М. Гримич «Падре Бальтазар на прізвисько Тойво» дав можливість з'ясувати специфіку художнього моделювання образу емігранта в сучасній українській прозі.

Виявлено, що образ падре Бальтазара (Никити Живки) суттєво відрізняється від образів тих

українських емігрантів, котрих презентували вітчизняні письменники кінця XIX століття. Образ падре Бальтазара – це новий психотип емігранта-авантюриста, жигала, котрий під впливом певних умов та оточення суттєво змінив свою життєву позицію і став на праведний та місіонерський шлях.

Помічено, що падре Бальтазар та і всі мешканці колонії Нова Австрія мають високий ступінь психфізіологічної адаптації до нових умов проживання. Пояснити це можна тим, що усі емігранти трималися купи від самого початку переїзду до Бразилії, вони були вихідці з одного села Дуліби. Усі справи вони робили разом, допомагали один одному. Що ж до швидкої адаптації Никити Живки, то тут вдалися ознаки способи його виховання бабусею, котра постійно нагадувала йому про Україну і виховувала його в українських традиціях. А ще Никитка мав досвід проживання у Канаді, а тому міг порівняти організацію життя українських емігрантів у Ка-

наді та в Бразилії. Він відчув, що у цих теплих кліматичних умовах йому було комфортніше налагодити своє життя, а ніж у холодній Канаді. Адаптаційний період Никитки пройшов легко завдяки його оточенню.

Письменниця дуже майстерно презентувала етапи духовного зростання українського емігранта, котрий все ж таки побудував свій рай у далекій чужині. Він обрав зовсім інший шлях, котрий суттєво відрізнявся від того, який обирали раніше емігранти з України. Сутність цього шляху полягала у тому, щоб не стільки збагатитися самому, а допомогти іншим зміцнити свої позиції. У цьому була мета високої місії Бальтазара та саме це вказує на загальнолюдський принцип моделювання образу українського емігранта в романі М. Гримич «Падре Бальтазар на прізвисько Тойво». На нашу думку, роман М. Гримич може стати об'єктом вивчення з точки зору поетики пригодницького роману, дослідження ментальності, а також геопоетики твору.

Список літератури:

1. Агеева В. Українська Нова Австрія в Бразилії. URL: <http://www.duliby.com.ua> (дата звернення: 12.05.2020).
2. Гримич М. Падре Бальтазар на прізвисько Тойво. Роман. Київ : Нора-Друк, 2017. 256 с.

References:

1. Ageyeva, V. *Ukrayinska Nova Avstriya v Brazyliyi* [Ukrainian New Austria in Brazil]. Available at: <http://www.duliby.com.ua> (accessed 12 May 2020).
2. Grymych, M. (2017). *Padre Baltazar na prizvysko Tojvo. Roman* [Padre Balthazar, nicknamed Toivo]. Kyiv: Nora-Druk. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-40>

УДК 811.111'373'275

Марченко В.В., Шух М.В.

Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ТЕРМІНОСИСТЕМИ СУЧАСНОГО АНГЛОМОВНОГО НАУКОВО-ТЕХНІЧНОГО ДИСКУРСУ

Анотація. Стаття присвячена вивченню лексико-семантичних особливостей терміносистеми сучасного англomовного науково-технічного дискурсу, детальне вивчення структури, семантики та закономірностей творення якої є важливим та необхідним в умовах стрімкого розвитку науки й техніки. У статті з'ясовано специфіку функціонування термінологічної системи; окреслено структурно-семантичні та лексико-семантичні особливості науково-технічних термінів; розглянуто та систематизовано різні підходи до класифікації науково-технічних термінів; схарактеризовано мовні особливості науково-технічного дискурсу та тексту. Досліджено способи та особливості термінотворення у сучасному англomовному науково-технічному дискурсі. Представлено визначення поняття «термін», його основні характеристики та ознаки.

Ключові слова: термін, дискурс, науково-технічний дискурс, науково-технічний текст, терміносистема.

Marchenko Valentyna, Shukh Myroslava

National Technical University of Ukraine
«Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute»

LEXICO-SEMANTIC FEATURES OF THE TERMINOSYSTEM IN MODERN ENGLISH SCIENTIFIC-AND-TECHNICAL DISCOURSE

Summary. Rapid scientific and technological progress, global informatization, the development of new technologies introduce significant changes in the linguistic model of the world, namely, in the field of terminology. The emergence of new terms, the need of their understanding, insufficient research on lexical and semantic aspects of scientific and technical terms fully justifies the interest in scientific and technical discourse, especially English terminology. Therefore, the object of research is the terminology of modern English-language scientific and technical discourse; its lexico-semantic and structural characteristics are the subject of the work. In this paper we made an attempt to get closer to solving current problems of linguistics: provide information about lexical and semantic features of the term system of modern English scientific and technical discourse; clarify the specifics of the functioning of the terminological system by detecting its lexico-semantic and structural features, which is also the objective of this work. The concept of "term" is quite complex and controversial. The definitions are mainly based on a certain characteristic. Interpretation of the term depends on the approach used by the researcher in the process of its studying. Most of scientists consider the mechanisms of their creation, the presence or absence of semantic integrity and belonging to a certain terminology. The main ways of term formation are: lexical-semantic, morphological and syntactic. Another equally important aspect of the study of terms is their classification, which is presented in the paper according to the structural-semantic, lexico-semantic features of the terms, the morphological feature of the main word, the number of components, etc. Being an important element of English terminology, the terminological system of scientific and technical discourse requires detailed study, because science and technology do not stand still, occupying an important place in society. The terminological system of the language is constantly expanding, replenishing with new lexical units, improving and rapidly developing. Such terminological system is necessary the scientific and technical information to be exchanged, but even more for the further development of science and technology.

Keywords: term, discourse, scientific and technical discourse, scientific and technical text, terminological system.

Постановка проблеми. Сучасна епоха характеризується бурхливим розвитком усіх галузей науки й техніки, процесами їхньої інтеграції й міжнародного кооперування. Стрімкий науково-технічний прогрес, глобальна інформатизація, запровадження новітніх технологій у більшості галузей діяльності людини вносять істотні зміни також і в лінгвістичну модель світу, а саме, у сферу термінології. Саме поява великої кількості нових термінологічних одиниць призвела до так званого «термінологічного вибуху», що спостерігається майже в усіх мовах світу.

Однією з причин появи нових термінів є соціальне замовлення, тобто потреба у терміні, який би номінував нові цінні реалії соціуму та форма якого була б найзручнішою для ужитку [13].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У результаті активного поширення наукової та технічної інформації, уже з кінця минулого

століття термінознавство відчуло проблему термінологічного забезпечення нових галузей знань і сфер інтелектуальної діяльності. Відтак сьогодні спостерігається підвищений інтерес лінгвістів до питань розробки та вдосконалення галузевих терміносистем, особливо науково-технічного дискурсу. Дослідженням у цьому напрямку присвячені роботи К. Я. Авербуха, Ш. Баллі, О. М. Бондаренка, С. Н. Гореликової, Л. В. Жукової, О. М. Іващишиної, Т. В. Катищ, Н. Є. Кащишиної, А. Л. Котковець, Е. О. Куца, Д. С. Лотте, О. В. Розводовської, Р. Є. Синдеги, А. В. Суперанської, Н. С. Сухачової, О. Я. Чепіль, А. Я. Шайкевича, Т. Сейворі та інших.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Постійний розвиток науки, а отже, поява нових термінів і необхідність їх розуміння, а також сучасні тенденції у термінознавстві, зумовлюють **актуальність** роботи,

оскільки у ній пропонується розгляд проблеми визначення наукових понять і зв'язків між ними, упорядкування термінології різних галузей знань, систематизації та стандартизації наявної наукової термінології. Разом з тим, недостатня вивченість лексико-семантичних аспектів науково-технічних термінів зумовлює зростання інтересу до науково-технічного дискурсу, особливо англомовної терміносистеми на словотвірному, семантичному та перекладознавчому рівнях, що підтверджує актуальність запропонованої роботи.

Формулювання цілей статті. Таким чином вивчення закономірностей утворення англомовної термінологічної лексики, структури та семантики стало одним із найважливіших завдань сучасної лінгвістики, адже зростає роль і значення міжнародних професійних зв'язків, міжнародної співпраці, відбувається постійний обмін досвідом в різних сферах діяльності саме англійською мовою. Тому, **об'єктом** нашого дослідження є саме терміносистема сучасного англомовного науково-технічного дискурсу, а її лексико-семантичні та структурні характеристики становлять **предмет** нашої роботи. **Метою** статті є з'ясування специфіки функціонування терміносистеми сучасного англомовного науково-технічного дискурсу шляхом виявлення її лексико-семантичних та структурних особливостей.

Виклад основного матеріалу дослідження. Наукова діяльність завжди вважалася особливою сферою, від якої залежить успіх та розвиток соціуму. Зважаючи на це, науковий дискурс та науковий текст як елемент цього дискурсу завжди привертала увагу дослідників. Вивчення наукового дискурсу та його особливостей займає особливе місце в лінгвістичних розвідках, починаючи ще з XXI століття. Численні дослідження М. П. Брандеса, В. І. Карасика, Т. А. ван Дейка, Г. М. Мінаєнко, О. В. Михайлової продемонстрували, що науковий дискурс належить до інституційного типу спілкування (з позиції соціолінгвістичної класифікації В. І. Карасика [11, с. 6]) та має свої специфічні, категоріальні ознаки.

Сучасний науковий дискурс є складним, багатовимірним динамічним явищем науки про мову, що, залежно від сфери спілкування й функціонування, має декілька різновидів [1]. Значний інтерес сьогодні становить саме науково-технічний дискурс, оскільки розвиток науки і техніки неможливо уявити без науково-технічної комунікації, інакше кажучи, без процесів обміну науково-технічною інформацією.

Науково-технічний дискурс представлений сукупністю усіх вербальних та невербальних засобів, які використовуються людиною для обміну інформацією у науково-технічній сфері спілкування [4], та існує як у усній, так і в письмовій формі. Спілкування у науково-технічній сфері є професійно-орієнтованим, оскільки воно відбувається, насамперед, між спеціалістами певної предметної галузі.

Дискурс науково-технічної літератури має ряд визначальних особливостей, які характеризують його тематичну спрямованість і детермінують функціональні риси: істинність, чітку унормованість, високу термінологізацію. Варто зазначити, що науково-технічна література має чітку структуру, побудована відповідно до установлені, загальноприйнятої моделі.

Зазначені особливості науково-технічного дискурсу втілюються у **науково-технічному тексті**, який є результатом цієї діяльності і визначається як письмово фіксоване мовлення, хоча обмін науково-технічною інформацією може відбуватися і за допомогою усного мовлення, наприклад, дискусій, диспутів, доповідей з науково-технічної проблематики [12]. Це надає підстав стверджувати, що в жодному іншому стилістичному полі текст і дискурс так не наближаються один до одного, як у науково-технічній інформації.

Серед основних вимог до науково-технічного тексту виокремлюють структурну повноту й конкретність; логічну послідовність викладу; формальну стислість, лаконічність та точність, з якою пов'язана граматична структура письмового мовлення; індивідуальний стиль автора; чітке дотримання норм літературної мови тощо [9].

Очевидно, що мова науково-технічного дискурсу відрізняється від, скажімо, мови художнього дискурсу лексичними, стилістичними, граматичними та прагматичними характеристиками. У сучасному мовознавстві, у межах комунікативно-прагматичного підходу, з'являється потреба вивчення особливостей наукового тексту та терміносистеми науково-технічного дискурсу.

Специфіка наукового пізнання вимагає певний набір мовних засобів, що забезпечують абстрактність, логічність та об'єктивність викладу думок у текстах наукового стилю. Саме тому в лексиці наукового спілкування переважають терміни, які точно і однозначно називають предмет, явище або поняття певної галузі науки.

Слово «термін» уперше з'явилося у Німеччині 1876 року, але питання його визначення і досі залишається складним та дискусійним. Існують різні, іноді протилежні думки, варіанти його тлумачення, адже дослідженням цього питання займалося багато вчених, кожен з яких використовував індивідуальний підхід до визначення і тлумачення цього явища.

Дослідженню поняття терміна та терміносистем присвячені роботи таких вітчизняних та зарубіжних лінгвістів, як: К. Я. Авербух, Н. Д. Андреев, Л. І. Божно, М. О. Вакуленко, В. В. Виноградов, А. С. Герд, В. П. Даниленко, П. Н. Денисов, В. М. Лейчик, Ю. Н. Марчук, А. Я. Шайкевич, С. Д. Шелов. Проблеми становлення, семантики, деривації та тенденції розвитку термінологічних одиниць, фахової лексики, зокрема, вивчали Л. І. Вергун, О. О. Суперанська, Д. Д. Лотте, Б. Б. Комаровський, І. М. Кантор, В. В. Краєвський, В. В. Макаєв та інші.

В основі дефініції поняття «**термін**» переважно лежить певна характеристика [3]. Так, терміном є слово або словосполучення спеціальної (наукової, технічної, культурної, суспільно-політичної тощо) мови, що створюється (приймається, запозичується і т. д.) для точного вираження спеціальних понять і позначення спеціальних предметів [1], з історично умотивованим чи умовно закріпленим значенням, що відбиває певне поняття у спеціалізованій галузі знання чи виробництва [5].

Деякі лінгвісти вважають (див., напр., [6, с. 5]), що у ролі терміна може виступати будь-яке слово, оскільки терміни не становлять особливу групу слів, а є лише словами, які виконують особли-

ву функцію. При цьому Б. М. Головін стверджує [7, с. 276], що термін є простим словом чи словосполученням, що лише характеризує професійне поняття і призначене для задоволення специфічних потреб спілкування у сфері певної професії.

Т. Сейворі вважає терміни умовними знаками, які призначені для передачі певної закодованої інформації, яку розуміють лише ті, хто володіє певним ключем (кодом) [17].

Серед основних ознак терміну, що вирізняють його від інших номінативних одиниць, виокремлюють такі, як стислість, однозначність (моносемантичність), простота, вмотивованість, системність (узгодженість з іншими наявними в терміносистемі термінами), контекстуальна незалежність, емоційна нейтральність, структурованість, висока інформативність та точність [16].

Системність вважається однією з найважливіших умов існування терміна [15], невід'ємним її елементом і може існувати лише як елемент **терміносистеми** – системи термінів у певній галузі, підгалузі наукового або технічного знання, що обслуговує наукову теорію або наукову концепцію. Терміносистема конкретної галузі, відповідно, – сукупність усіх термінів її поняттєвого поля, між якими виникають чи встановлюються зв'язки, що сприяє цілісності терміносистеми [10]. Терміносистеми допомагають уніфікувати й нормувати терміни, порівнювати поняття та назви у різних мовах, впорядковувати фахові знання.

Не менш важливим аспектом дослідження термінів є їхня класифікація, яка здійснюється за їхніми різними лексико-семантичними особливостями.

Загальновідомим є факт, що основою формування термінології є літературна мова. Відповідно, є підстави вважати, що науково-технічна термінологія має такі ж закономірності та специфічні риси, які діють у літературній мові [2]. Тож, у термінології наявні лексико-семантичні процеси, характерні для лексики загалом: полісемія (*record* – *запис*, *реєстрація*), омонімія (*engine driver* – *машиніст*; *air engine* – *компресор* (*технічне промислове обладнання*)); *field engine* – *трактор*; *oil-electric engine* – *дизель-генератор*), синонімія (*quick ratio* – *acid-test ratio* – *liquid ratio* – *коефіцієнт критичної ліквідності*), антонімія (*dynamic package* – *static package*; *checked baggage* – *unchecked baggage*), паронімічні відношення (*euphuism* (*евфуїзм*) і *euphemism* (*евфемізм*); *economical* (*економічний*) і *economical* (*економний*)).

Відповідно до структурно-семантичних особливостей науково-технічні терміни поділяють на терміни-слова, виражені одним словом (*ultrasensor* – *ультрасенсор*), терміни-словосполучення (*explosive motor* – *двигун внутрішнього згорання*) та багатокомпонентні терміни (*low-gravity fuel* – *паливо з малою питомою вагою*) (за А. В. Суперанскою) [15].

За В. І. Карабаном виділяють такі структурні типи термінологічних одиниць науково-технічного дискурсу: прості (*program* – *комп'ютерна програма*), похідні (*cleaner* – *очищення*) та складні (*keyword* – *ключове слово*).

У свою чергу, усі складні терміни та терміни-словосполучення за кількістю компонентів поділяються на:

– однокомпонентні (*ultrasensor* – *ультрасенсор*);

– двокомпонентні (*diffused-collector transistor* – *транзистор із дифузійним колектором*);

– трикомпонентні або полікомпонентні (*hook-collector transistor* – *транзистор із колекторною пасткою*);

– терміни-словосполучення (*fire button* – *кнопка для запуску програми*);

– терміни-скорочення (CAD (Computer-Aided Design) – САПР (*система автоматизованого проектування*));

– акроніми (*FORTRAN* (*Formula Translation*) – *Фортран*);

– абрєвіатури (*VR* (*virtual reality*) – *світ, штучно створений за допомогою комп'ютерної техніки*) [14].

За морфологічною ознакою головного слова науково-технічні терміни поділяються на іменникові (*entitlement* – *права*), прикметникові (*mandatory* – *обов'язковий*) і дієслівні (*generate* – *виробляти*).

Вищезгадані види термінів систематизовано у таблиці 1.

Щодо способів творення термінів, виокремлюють лексико-семантичний, морфологічний та синтаксичний. Лексико-семантичний спосіб є шляхом **термінологізації** загальноживаних слів, що є найпоширенішим семантичним способом творення фахових термінів, **транстермінологізації** або ретермінологізації вже існуючих термінологічних одиниць, **запозичення** та **конверсії**. Детермінологізація також свідчить про взаємодію терміносистеми з системою загальноживаної лексики. За допомогою цих способів зміни обсягу семантичного значення лексичних одиниць найчастіше утворюються англійські терміни і здійснюється економія мовних засобів, відбувається переосмислення значення лексичної одиниці, що базується на метафоричному та метонімічному переносах.

Також серед найбільш продуктивних способів творення науково-технічних термінів є морфологічний, який поділяється на префіксальний, суфіксальний типи, словоскладання та скорочення (включаючи абрєвіатури). Синтаксичний спосіб передбачає складання словосполучень різних типів в одне ціле.

Зазначені способи творення термінів зібрано та систематизовано у таблиці 2.

Серед наукових та технічних термінів, які утворюються шляхом зміни значення слів загальнолітературної мови, також виокремлюють види термінотворення:

– за схожістю зовнішніх ознак: від назви частин тіла (*arm* – *важіль*, *head* – *голівка* (*деталь машини*), *finger* – *палець*, *шрифт*, *контакт*, *cheek* – *бічна стінка*); від назв тварин (*crane* – *підйомний кран*);

– за схожістю функцій: *wing* – *крило літака*, *leg* – *підпора літака*, *door* – *засув, люк*;

– за суміжністю понять: метонімія (*tare* – *тара*, *позначає не тільки упакування, а й вагу*); синекдоха (*engine* – *двигун і паровоз*, *motor* – *мотор і автомобіль*);

– за аналогією понять: (*fatigue* – *втомлюваність металу*, *resistance* – *опір*, *exhaust* – *випуск, вихлопна труба*) [8, с. 131–132].

Підсумовуючи, доречним буде зауважити, що оскільки існує чимало класифікацій терміноло-

Таблиця 1

Види термінологічних одиниць науково-технічного дискурсу

Вид/класифікація терміноутворення	Тип терміноелемента	Структура терміноелемента	Приклади
За кількістю терміноелементів	Однокомпонентний		ultrasensor – ультрасенсор
	Двокомпонентний	N+N Adj+N	automobile manufacture – виробництво автомобілів; explosive motor – двигун внутрішнього згоряння
	Трикомпонентний	N+N+N Adj+N+N	camshaft gear drive – шестеренний привід розподільного вала; low-gravity fuel – паливо з малою питомою вагою
	Полікомпонентний (багатокомпонентний)	N+N+N+N Adj+N+N+N	door-lock warning lamp – контрольна лампа, яка сигналізує про те, що двері відчинено; finite difference sensitivity calculation – підрахунок кінцевої різниці чутливості
За морфологічною ознакою головного слова	Іменникові		advertising/publicity – реклама, розголош; customers / clients – клієнт; entitlement – права; staff – персонал
	Прикметникові		compulsory / mandatory – обов'язковий; determined – визначений; narrow – ретельний
	Дієслівні		assist – допомога; generate – виробляти; employ – наймати

Таблиця 2

Способи творення термінів науково-технічного дискурсу

Спосіб термінотворення	Тип термінотворення	Засіб термінотворення	Приклади
Афіксація	Суфіксація	-er -ing -ion -or -ment -ance	cleaner – очищення; balancing – балансування; compression – стиснення; generator – генератор; adjustment – корегування; clearance – оформлення
	Префіксація	re-V anti-N auto-N inter-N trans-N under-N, V dis-N un-A in-A	reconnect – пере підключення; antifreeze – антифриз; autohoist – автопідйомник; interact – взаємодія; transaxle – коробка передач; underproduce – нестача; disjoin – роз'єднання, розпад; unfordable – недоступний; infusible – непереборний
Словоскладання	N+N A+N Adv+N V+Adv N+P A+P Num+N		tip-substrate – система «вістря-підкладка»; double-acting – подвійна дія; all-metal – все металеве; standstill – зупинка; armour-plated – броньована; long-wearing – зносостійкість
Скорочення	Усікання		det (detachment – загін)
	Телескопічні слова		amtrac (amphibious tractor – трактор амфібія)
	Літерні скорочення (абревіатури): – власне абревіатури; – акроніми		bsh (bushel – бушель, безліч); PC (personal computer) – персональний комп'ютер, VR (virtual reality) – штучно створений світ; FORTRAN (Formula Translation) – Фортран

гічної лексики, слід засвоїти головні принципи та закономірності її утворення, структури та семантики, що є одним із найважливіших завдань сучасного термінознавства та лінгвістики.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Особливості терміносистеми англomовного науково-технічного дискурсу потребують подальшого детального вивчення, оскільки на-

ука і техніка не стоять на місці. Займаючи важливе місце у житті суспільства в наш час, термінологічна система мови постійно розширюється, поповнюється новими лексичними одиницями, вдосконалюється та стрімко розвивається. Без такого роду терміносистеми буде неможливим не лише обмін науково-технічною інформацією, але й подальший розвиток науки і техніки.

Список літератури:

1. Аликаев Р.С. Язык науки в парадигме современной лингвистики. Нальчик, 1999. 317 с.
2. Арнольд И.В. Стилистика современного английского языка: стилистика декодирования. Ленинград, 1981. 295 с.
3. Ахманова О.С. Очерки по общей и русской лексикологии. Москва, 1957. 157 с.
4. Белова А.Д. Поняття «Стиль» «Жанр» «Дискурс» «Текст» у сучасній лінгвістиці. *Вісник КНУ ім. Т. Шевченка*, 2002. Вип. 32. С. 12.
5. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.): 250000 / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. 5-те вид. Київ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
6. Винокур Г.О. Грамматические наблюдения в области технической терминологии. *Труды МИИФЛИ*. Москва, 1939. 265 с.
7. Головин Б.Н. Лингвистические основы учения о терминах. Москва, 1987. 345 с.
8. Гореликова С.Н. Природа термина и некоторые особенности терминообразования в английском языке. *Вестник ОГУ*. 2002. № 6. С. 129–136.
9. Гургула О.Б., Мельник В.Д. Тексти науково-технічного стилю у перекладацькому аспекті. *Молодий вчений*. 2017. № 3(43). С. 310–314.
10. Дужа-Задорожна М.П., Задорожний П. Структурно-семантичні особливості терміносистеми соціальної педагогіки (на основі німецької мови). *Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології»*. 2010. № 676. С. 98–101.
11. Карасик В.И. О типах дискурса. Языковая личность: институциональный и персональный дискурс : сб. науч. тр. Волгоград : Перемена, 2000. С. 5–20.
12. Куц Е.О. Тексти (конспекти) лекцій з дисципліни «Переклад як засіб комунікації у науково-технічній сфері» для студентів всіх форм навчання спеціальності 6.030500 «Філологія». Запоріжжя : ЗНТУ, 2013. 62 с.
13. Мазурик Д.В. Інноваційні процеси в лексиці сучасної української літературної мови (90-і роки ХХ ст.) : автореф. дис. ... канд. філ. наук : 10.02.01. Львів, 2002. 20 с.
14. Синдега Р.Є. Структурні особливості функціонування термінів в англійських текстах з проблем комп'ютерних наук та інформаційних технологій. *Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Серія «Філологія»*. 2009. Вип. 11. С. 351–358.
15. Суперанская А.В. Общая терминология: Вопросы теории. Москва, 2003. 267 с.
16. Український термін як національно-культурне явище URL: http://library.gnpu.edu.ua/books/Scientific%20language/Chapter%204/Part_1.htm (дата звернення: 13.06.2020).
17. Savory T.H. The language of science. London, 1967. 158 p.

References:

1. Alikaev, R.S. (1999). *Yazyk nauki v paradigme sovremennoy lingvistiki* [Language of science in the paradigm of modern linguistics]. Nal'chik: El'-Fa. (in Russian)
2. Arnol'd, I.V. (1981). *Stilistika sovremennoy angliyskogo yazyka: stilistika dekodirovaniya* [Modern English stylistics: decoding stylistics]. Leningrad: Prosveshchenie. (in Russian)
3. Akhmanova, O.S. (1957). *Ocherki po obshchey i russkoy leksikologii* [Essays on general and Russian lexicology]. Moscow: Uchpedgiz. (in Russian)
4. Belova, A.D. (2002). Poniattia "Styl" "Zhanr" "Dyskurs" "Tekst" u suchasniy linhvistytyi. [The concept of "Style" "Genre" "Discourse" "Text" in modern linguistics]. *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, vol. 32, p. 12.
5. Busel, V.T. (ed.) (2005). *Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.)* [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language (with additions)]. Kyiv; Irpin: Perun.
6. Vinokur, G.O. (1939). Grammaticheskie nablyudeniya v oblasti tekhnicheskoy terminologii [Grammar Observations in Technical Terminology]. *Trudy MIIFLI* [MIIFLI Proceedings]. Moscow: Vysshaya shkola. (in Russian)
7. Golovin, B.N. (1987) *Lingvisticheskie osnovy ucheniya o terminakh* [Linguistic foundations of the doctrine of terms]. Moscow: Vysshaya shkola. (in Russian)
8. Gorelikova, S.N. (2002). Priroda termina i nekotorye osobennosti terminoobrazovaniya v angliyskom yazyke [The nature of the term some features of term formation in English]. *Bulletin of the Orenburg State University*, no. 6. pp. 129–136.
9. Hurhula, O.B., & Melnyk, V.D. (2017). Teksty naukovy-tekhnichnoho styliu u perekladatskomu aspekti. [Texts of scientific and technical style in translating aspect]. *Young Scientist*, no. 3(43), pp. 310–314.
10. Duzha-Zadorozhna, M.P., & Zadorozhnyy, P. (2010). Strukturno-semantychni osoblyvosti terminosystemy sotsialnoyi pedahohiky (na osnovi nimetskoyi movy) [Structural-semantic features of the social pedagogy terminological system (based on the German language)]. *Bulletin of the National Lviv Polytechnic University. "Problems of Ukrainian Terminology" Series*, no. 676, pp. 98–101.
11. Karasik, V.I. (2000). *O tipakh diskursa. Yazykovaya lichnost': institutsional'nyy i personal'nyy diskurs: sb. nauch. tr.* [On the types of discourse. Linguistic personality: institutional and personal discourse: Collection of Scientific Papers]. Volgograd: Peremena. (in Russian)
12. Kushch, E.O. (2013). *Teksty (konspekty) leksii z dystsypliny «Pereklad yak zasib komunikatsii u naukovy-tekhnichnii sferi» dlia studentiv vsikh form navchannia spetsialnosti 6.030500 «Filolohiia»* [Texts (abstracts) of lectures on the subject "Translation as a means of communication in the scientific and technical sphere" for students of all forms of education specialty 6.030500 "Philology"]. Zaporizhia: ZNTU. (in Ukrainian)
13. Mazuryk, D.V. (2002). *Innovatsiini protsesy v leksytsi suchasnoi ukrainskoi literaturnoi movy (90-i roky XX st.)* [Innovative processes in the vocabulary of modern Ukrainian literary language (90s of the XX century)] (PhD Thesis). L'viv: Ivan Franko National University of Lviv. (in Ukrainian)
14. Syndeha, R.Ye. (2009). Strukturni osoblyvosti funktsionuvannia terminiv v anhlomovnykh tekstakh z problem kompiuternykh nauk ta informatsiynykh tekhnolohii [Structural features of the terms functioning in English texts on the computer science and information technology problems]. *Scientific Proceedings of the National University of "Ostroh Academy". "Philology" Series*, vol. 11, pp. 351–358.
15. Superanskaya, A.V. (2003). *Obshchaya terminologiya: Voprosy teorii* [General terminology: Questions of theory]. Moscow: Editorial URSS. (in Russian)
16. Ukrainskyi termin yak natsionalno-kulturne yavyshe [Ukrainian term as a national and cultural phenomenon] Available at: http://library.gnpu.edu.ua/books/Scientific%20language/Chapter%204/Part_1.htm (accessed 13.06.2020).
17. Savory, T.H. (1967). The language of science. London, 158 p.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-41>

УДК 811.161.2'25=112.2

Матвіїшин О.М., Михайляк Ю.Я.

Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка

ПЕРЕКЛАДАЦЬКИЙ МЕТОД АННИ-ГАЛІ ГОРБАЧ ПРИ ВІДТВОРЕННІ ЛЕКСИЧНИХ РЕАЛІЙ НІМЕЦЬКОЮ МОВОЮ

Анотація. Стаття присвячена особливостям відтворення національно-культурного компонента оригінального тексту, зокрема лексичних реалій, німецькою мовою. Предметом для аналізу послужили першотвори М. Коцюбинського в німецькомовній інтерпретації А.-Г. Горбач. Обґрунтовано, що ґрунтовні знання лексичних реалій, культурологічна обізнаність та історичні дослідження впливають на адекватність відтворення етнолексем. В процесі дослідження встановлено, що спосіб перекладу етномовних одиниць залежить від мовно-естетичного значення реалії, її стилістичних особливостей, позамовних асоціацій і від перекладацького почерку автора перекладу. У перекладацькій лабораторії А.-Г. Горбач домінують методи є гіперонімічне перейменування, дескриптивна перифраза, комбінована реномінація, ситуативний відповідник, калькування та ін., які забезпечують адекватність її перекладів. На основі зіставного аналізу вбачається прагнення А.-Г. Горбач з максимальною точністю відтворити ідейний зміст першотвору, його художні особливості, всю красу стилю і манери українського митця, фонетичне звучання й мелодійність його мови.

Ключові слова: реалія, національний колорит, образність, художній переклад, адекватність, еквівалентність, перекладацькі трансформації, методи перекладу.

Matviyishyn Oksana, Mykhaylyak Yulia
Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University

TRANSLATION METHOD OF ANNA-HALA HORBACH IN THE REPRODUCTION OF LEXICAL REALIA IN GERMAN

Summary. The article deals with the features of reproducing the national-cultural component of the original text, in particular lexical realias, in German. The subject of the analysis was the originals of M. Kotsiubynsky in the German interpretation of A.-H. Horbach. The article deals with the realia as a means of expressing ethnic and cultural peculiarities and national mentality of the Ukrainian and German peoples. The article states that in each case the functional characteristics of the national marking units, their compositional functions, and the pragmatic aspect should be taken into account. It has been proved that profound knowledge of lexical realias, cultural awareness, and historical research influence the adequacy of the reproduction of ethnolexemes. In the process of analysis, the methods of reproduction of ethnolexemes in German are indicated and the specifics of their application are defined. The study found that the method of translating ethnolexical units depends on the linguistic and aesthetic significance of realia, its stylistic features, extra-linguistic associations, and the translator's penmanship. In the translation laboratory of A.-H. Horbach the following methods are dominant: hyperonymic renaming, descriptive periphrasis, combined renomination, situational correspondence, calque, etc. which ensure the adequacy of its translations. A detailed comparative analysis showed that A.-H. Horbach had the following factors on the formation of dominant features of the translation method: polyculture, bilingualism, education in Germany, the establishment of direct contacts with authors of originals, guidance on its mediation mission, striving to present Ukraine in the German-speaking world, hence the determination to achieve its goals. On the basis of the comparison of the original texts of M. Kotsiubynsky with their German-language versions of A.-H. Horbach, it is apparent the desire to reproduce with maximum precision the idea content of the original, its artistic features, all the beauty of the style and manners of the Ukrainian artist, the phonetic sound, and melodiousness of his speech.

Keywords: realia, national colour, imagery, literary translation, adequacy, equivalence, translation procedures, methods of translation.

Постановка проблеми. Особливої уваги в сучасній перекладознавчій науці заслуговує вивчення питання національного колориту, яким наділений більшою чи меншою мірою кожний художній твір. Елементи національного колориту, комплекс народних чи історичних рис відображені у діях і характерах героїв твору, що не складає певних труднощів при перекладі цільовою мовою. Протилежною стороною є лексичні реалії, які створюють атмосферу твору, його колорит, етноспецифіку і вимагають відповідного перекладацького таланту, творчості. Адже перекладений твір залишається перекладом у повному значенні цього слова лише тоді, коли в ньому збережено національну своєрідність оригіналу в його соціально-історичній конкретності.

Такими яскравими прикладами для аналізу виступають німецькомовні переклади А.-Г. Горбач.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класифікацію лексичних реалій в структурному та історико-семантичному планах, способи, методи та шляхи їх трансформації однак англійською мовою закладені у монографії Р. Зорівчак [1]. Особливості ідіостилю А.-Г. Горбач розглядає в наукових доробках О. Шум [6], акцентуючи на відтворенні фразеологізмів та власних назв; вартими уваги є досягнення М. Іваницької, яка вивчає особистість А.-Г. Горбач у видавничій, громадській, літературознавчій і перекладознавчій діяльності [2], поодинокі штрихи перекладацького почерку А.-Г. Горбач вбачаємо у дослідженнях О. Матвіїшин [4].

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Результати наукових досягнень, які визначають основні риси перекладацького методу А.-Г. Горбач як інтерпретатора української художньої літератури в німецькомовному культурному просторі, заслуговують високої оцінки. Однак перекладознавчий аналіз більшості згаданих досліджень ґрунтується на тлі оригінальних творів багатьох корифеїв української літератури, не враховуючи їхній індивідуальний стиль. Тому доцільним виступає аналіз перекладацького почерку А.-Г. Горбач при відтворенні лексичних реалій в діаді ідіостиль автора – ідіолект перекладача.

Мета статті. Головна мета статті полягає у визначенні особливостей відтворення національно забарвлених лексичних одиниць у перекладах А.-Г. Горбач німецькою мовою. *Об'єктом* наукової розвідки виступають першотвори М. Коцюбинського та їх німецькомовні варіанти А.-Г. Горбач; предметом аналізу – лексичні реалії оригінальних і цільових текстів. *Матеріалом* для дослідження послужили твори М. Коцюбинського в інтерпретації А.-Г. Горбач німецькою мовою.

Виклад основного матеріалу. У художньому тексті лексичні реалії тісно асоціюються з ситуативним контекстом; в семантичному континуумі реалій є також конотативні, зокрема локальні семи, які несуть етнокультурну інформацію, вказують на етнічну приналежність. Для перекладача нерідко вони виступають каменем спотикання, бо, як зауважує А. Федоров «слова, що позначають реалії, не мають термінологічного забарвлення, не контрастують навіть із найбільш «звичайним» контекстом в оригіналі, не виділяються в ньому з погляду стилістики, є звичайні для мови оригіналу, і саме тому становлять труднощі при перекладі» [5, с. 160]. Вибір способу трансляційного перейменування етномовних одиниць залежить від мовно-естетичного значення реалії, її стилістичних особливостей, позамовних асоціацій і, звісно, від перекладацького почерку автора перекладу. Однак в кожному конкретному випадку слід враховувати функціональні характеристики національно маркованих мовних одиниць, їх композиційні функції та прагматичний аспект.

У творчості М. Коцюбинського реалії як носії національного колориту виступають мікроелементами його стилю. З усіх інших видів (наскрізної, художньої деталі) мовна тканина М. Коцюбинського рясніє реаліями-художніми дріб'язками, однак із високими композиційними заданостями. В тексті оригіналу національно забарвлена лексика використовувалась автором для віддзеркалення колориту та побутового життя гуцулів, тому інколи вона буває і діалектною.

Для відтворення етномовних одиниць А.-Г. Горбач використовує широкий спектр методів, що зумовлено функцією реалії в тексті першоджерела, її семантичним наповненням, стилістичними відтінками і перекладацьким тактом. Розглянуті національно забарвлені лексичні одиниці ми диференціювали на такі групи:

Назви традиційних свят, традицій. Описовим способом відтворює А.-Г. Горбач назви релігійних свят. Прикладом слугує уривок із повісті «Тіні забутих предків»: «На **Покрову** повернув

Прокіп» [3, с. 202]. Це свято святкується в жовтні, уособлюючи захист і покров Пресвятої Богородиці над людством. Німецькомовна дескриптивна перифраза доносить чужомовному читачеві всю сутність християнського свята: «**Zum Fest der heiligen Maria, der Beschützerin, im Spätherbst, kam Prokip heim**» [7, с. 54]. У перекладі спостерігається лінійне розширення тексту, яке тлумачить, що Покрова – це свято, що воно конкретно позначає, коли святкується. Такий підхід перекладачки слід вважати повноправним, оскільки сприйняття етнолексеми не створює труднощів у німецькомовного читача. Особливості перекладацького почерку А.-Г. Горбач визначаються її розумінням етнолексем із поєднанням естетичного смаку. Творчо підходить перекладачка до перенесення на німецький ґрунт назви іншого свята – Маланки, як читаємо в тексті першотвору: «**На Маланки** до маржини у загороду приходив сам бог [3, с. 31] – «**Zum Malankafest, in der Neujahrsnacht, kam Gott selber zu den Tieren in ihre Ställe**» [7, с. 66]. Перекладачка конкретизувала назву свята, подала його тлумачення безпосередньо в контексті, що чіткіше розкриває значення і час святкування цього свята. Це дає змогу чужомовному читачеві бодай в загальних рисах окреслити суть цього свята. Розглянувши низку інших прикладів, дібраних із текстів оригіналів та їх перекладів німецькою мовою, впливає, що більшість назв свят передано їхніми повними відповідниками: «Пилипівка» – «Adventsfastenzeiten», «Проводи» – «Tomassontag», «М'ясниця» – «Vorfasten». Такий ґрунтовний переклад святкових назв зумовлений тим, що більшість з них пов'язані з церковним календарем, вони збігаються за часом проведення і за своїм змістом, тому і мають відповідники в німецькій мові.

Помешкання людей, предмети побуту. Низка національно забарвлених лексичних одиниць на позначення побутових предметів в німецькомовній інтерпретації А.-Г. Горбач засвідчують на користь високої майстерності перекладачки. Для їх відтворення було застосовано різноманітні шляхи адекватної реалізації в німецькомовному тексті. Гіперонімічним перейменуванням відтворено етнолексеми «бартка», яка виступає і частковим діалектизмом. Ця мовна одиниця позначає гостру вузьконосу сокиру, яка поширена серед мешканців Карпатських гір, зокрема гуцулів і бойків. Вжита в компаративному звороті реалія оригіналу набуває свого експресивного потенціалу: «Вітер, гострий, як наточена **бартка**, бив йому в груди» [3, с. 284]. Гіперонім в тексті перекладу «Der Wind, scharf wie eine gewetzte **Axt**, schlug ihm gegen Brust...» [7, с. 30] передає основне значення етнолексеми, емоційний заряд якої посилюється тим же порівняльним зворотом, проте не відтворює локальну інформацію. Атрибутом гуцульської сім'ї була велика піч із припічком, як про це описує на сторінках М. Коцюбинський: «Найбільше місця в хатці займала **піч** із великим, мало не до землі, **комином**. **Припічок** був так низько...» [3, с. 162]. Методом генералізації відтворює А.-Г. Горбач ці реалії, не розрізнявши їх: «Den größten Platz in der Hütte nahm **der Ofen** ein mit einem gewaltigen, bis zur Erde reichenden **Kamin**. **Der Ofen** war so tief...»

[7, с. 296]. Німецькомовний варіант передає основне денотативне значення лексеми, однак він позбавлений додаткових нашарувань, конотативних значень і локального колориту. Перекладачі слід було насамперед віднайти різні відповідники етноодинаціям «піч» і «припічок», як в наступному прикладі, скориставшись калькуванням: «припічок» – «Herdstelle».

Подекуди для однієї реалії А.-Г. Горбач добирає різні варіанти їх інтерпретації. Це стосується етнолексми «призба», яка позначає невисокий, переважно земляний насип вздовж стін хати надвору. В тексті оригіналу надбудуємо на рядки: «Маланка заспокоїлась і знов сіла на **призбу** [3, с. 188], німецькомовний варіант яких включає реалію-гіперонім: «Malanka beruhigte sich und ließ sich abermals auf **die Mauer**» [7, с. 23]. Гіперонімічне перейменування відобразило семантичний континуум етноодинаці, однак в ньому не збережено додаткових відтінків, оскільки призба для українського селянина використовувалась і місцем для спільного перебування родини, а обмазана нею червона глина мала символічну силу вогню. Однак вже в іншому місці першоджерела зустрічаємо цілком друге трактування цієї реалії: «Malanka setzte sich auf **die Prysba – einen Mauervorsprung, der als Bank rings um das Haus lief**» [7, с. 40]. Комбінована реномінація за рахунок транскрибованого слова вміщає сему незвичності, чужинності, а дескриптивна перифраза роз'яснює значення реалії, що дає змогу зберегти в перекладі не тільки денотативну, а й частково конотативну наповненість. Такий підхід А.-Г. Горбач розв'язала проблему збереження національного, а з ним й історичного колориту. Серед інших прикладів реалій на позначення помешкань виділяємо: «ванькир» – «Wirtshaus», «Wirtsstube» (контекстуальне тлумачення); «мисник» – «Brett» (гіперонім); «комин» – «Ofenöffnung» (контекстуальне тлумачення); «хати» – «Häuser» (гіперонім), «Katen» (транскрипція), «Buden» (контекстуальне тлумачення; йдеться про стареньку, похилу хатинку); «гуральня» – «Schnapsbrennerei» (контекстуальне тлумачення) та ін.

Одяг (включаючи взуття, головні убори, прикраси). До відтворення назв одягу та взуття А.-Г. Горбач підійшла творчо, певні хибні прорахунки компенсуються іншими мовними одиницями чи в іншому місці, як, наприклад, у наступному випадку: «Он іде Маланка. Мала, суха, чорна, у чистій сорочці, в старенькій **свитці**» [3, с. 183] – «Da schritt auch Malanka: klein, hager, dunkel, in **blütenweißem Trachtenhemd** und alter **Weste** [7, с. 10]. Етнолексема «свитка», яка, крім денотативного значення «верхній одяг», позначає одяг із грубого домотканого сукна (конотативне значення) при трансформації німецькою мовою втрачає додаткові відтінки, оскільки відтворено гіперонім «Weste». Проте емоційно-експресивний потенціал та стилістичне забарвлення виразу зберігається за рахунок вдало дібраного словосполучення «in Blütenweißem Trachtenhemd», що є аналогом українському «вишивана сорочка» – (переклад наш – Ю.М.), що й створює образ святкового вбрання. В непоодиноких прикладах А.-Г. Горбач прагне передати національний колорит, вдаючись до пошуку аналогів відповід-

ним реаліям в німецькій мові. Таким є наступний уривок, де методом уподібнення віднайдено повноцінний відповідник етнічній мовній одиниці: «Холодні роси сідають йому **постоли**, небо зачервонілось, і зблідли зорі» [3, с. 296] – «Kühler Tau benetzt seine **Opanken**, der Himmel steht ganz in roter **Glut**, die Sterne verblassen» [7, с. 55]. Етнолексема німецької мови несе те ж саме стилістичне навантаження, денотативне й конотативне значення, експресивний заряд, що й оригінальна, тому варто заявити про високий рівень перекладацької техніки А.-Г. Горбач. Уривок із повісті «Тіні забутих предків» яскраво вимальовує одяг українських гуцулів, назви яких перегукуються із діалектними одиницями: «Витягалося найкраще **лудіння (одежа), нові крашениці, писані кептарі, череси і табівки**, багато набивані цвяхом, дротяні **запаски, червені хустки шовкові** і навіть **пишна та білосніжна гугля**, яку мати обережно несла на ціпку через плече» [3, с. 276] – «Man legte das **beste Zeug** an, die **neuen buntbestickten Leinenhemden**, die **reichverzierten Schafpelzwesten, breite Ledergürtel und Taschen mit glänzenden Plättchen beschlagen, mit Gold- und Silberfäden durchwebte Gürtel, rote Kopftücher** aus Seide; und sogar ein **prächtiger schneeweißer Umhangmantel** wurde mitgenommen, den Mutter behutsam an einen Stock gehängt über der Schulter trug» [7, с. 144]. З наведеного уривку випливає, що для більшості етнолексем А.-Г. Горбач віднаходить відповідники цільової мови, здатні відтворити лише їх семантичне наповнення з повною втратою національного колориту. Оскільки діалектизм не знаходять свого відображення в іноземній мові, то позиція перекладачки цілком вірна, де йшлося передовсім про одомашнення тексту.

Їжа, напої та ін. Для відтворення цієї групи національно забарвлених лексичних одиниць А.-Г. Горбач використовує різноманітні засоби їх перестворення іноземною мовою, зокрема, в наступному прикладі використано скальковану лексеми: «...гості набирали у бербениці **бринзи** та в мирності знову спускались в долини [3, с. 293] – «...die Gäste füllten ihre **Bottiche mit Schäfskäse** und gingen wieder friedlich heim» [7, с. 49]. Бринза в українській кухні – це різновид сиру, виготовленого із козячого молока. Німецька калька передає весь спектр значень, закладених в оригінальній лексемі, зокрема, її зміст, стилістичний потенціал, емоційну насиченість. Однак при відтворенні іншої етнолексми спостерігається її транскрибована мовна одиниця: «Що тобі, дівко, сьогодні: мало **борщу** не перекинула» [3, с. 186] – «Was ist los mit dir, Mädchen, beihnahe hättest du den **Borstsch** verschüttet» [7, с. 17]. Вважаємо, що такий спосіб не цілком правильний, бо віднайдений відповідник, що виступає для німців чужим, далекомовним словом, не викличе тих самих асоціацій, що воно викликає для читача оригіналу. Мабуть, достовірніше було б передати назву страви частковим еквівалентом цільової мови. В деяких випадках, намагаючись віднайти аналог в цільовій мові, спостерігаємо не достовірне транслювання назв на позначення страв. Куліш на сторінках першоджерела позначає страву, приготувану

здебільшого із пшона: «Пора варити кулешу» [3, с. 295]. В інтерпретації А.-Г. Горбач семантика цієї лексичної одиниці видозмінена, не відповідає своїм змістом оригінальній: «Es wird Zeit, die **Maisspeise** zu bereiten» [7, с. 54]. В тексті перекладу назва цієї їжі набуває значення кукурудзяної страви. Гадаємо, що перекладачці краще було б використати комбіновану реномінацію – транскрипцію із дескриптивом, що дало б змогу відтворити колоритну гаму мовної одиниці.

Інколи реалія виступає компонентом певного тропу. У таких випадках праця перекладача ускладнюється, оскільки стає дедалі важче досягти смислової і стилістичної вірності оригіналові. Це пов'язано з тим, що конотативна інформація вимагає віднайти асоціативний відповідник з іншим денотатом, а локальна інформація, можливо нечітко виражена, вимагає зберегти той самий денотат. За таких умов створюється діалектична суперечність, яка під силу досвідченому перекладачеві. З таким цікавим тропом-реалією зустрічається А.-Г. Горбач при перекладі повісті М. Коцюбинського «Тіні забутих предків», де оригінальна персоніфікована метафора створює зоровий і фонічний образ відчутної експресивності – *сироватка гуля коломийки*: «Одчиняються двері наростіж, вітер дме з подри, ватра з радості лиже чорний котел, в якому *сироватка гуля коломийки*» [3, с. 291]. Коломийка в наведеному прикладі – це танок і пісенний жанр української народної пісеньки типу частівки, це український гуцульський масовий танець, основною фігурою якого є замкнене коло. У тексті першотвору М. Коцюбинський створив цікавий образ, майстерно поєднавши лексему «сироватка» із висловом «гуляти коломийки». Лише таке, здавалося б, несумісне поєднання слів дає підґрунтя для тонкої образності, для опоетизування певного слова, для стилістичного урізноманітнення художнього мовлення. Німецькомовний варіант А.-Г. Горбач «Die Tür geht weit auf, der Wind weht vom Dachboden über das Wandbrett hin, das Feuer leckt fröhlich am schwarzen Kessel, in dem die Molke Kolomyjka tanzt» [7, с. 46] не відтворює образності персоніфікованої метафори. Зберігши слово коломийка – Kolomyjka, перекладачка зробила словесний образ для більшості чужомовних читачів незрозумілим. Тим більше, що у мовній канві першоджерела М. Коцюбинський намагався передати хоча б окремими штрихами своєрідність образного мислення гуцулів.

Достовірнішим вважаємо підхід перекладачки до відтворення цієї ж етнолексеми в іншому випадку: «З гори на гору, з поточка в поточок пурха **коломийка**, така легенька, прозора, що чуєш, як од неї за плечима тріпають крильця...» [3, с. 280] – «Von Berg zu Berg, von Bach zu Bach schwebt **das huzulische Kolomyjkalied**, leicht, hell, man meint hinter ihm das Flattern von

Flügeln zu vernehmen» [7, с. 21]. Ввівши препозитивне означення «huzulische», А.-Г. Горбач тим самим підкреслила локальний колорит виконуваної пісні-танку. Сама назва пісенного жанру конкретизується лексемою «Lied», а в поєднанні із транскрипцією розкривається особливість не просто пісні, а гуцульської коломийки. Тому такий варіант перекладу зближить його текст до оригінального, і стане (хай і не повністю) зрозумілим німецькомовному читачеві, не обізаному з колоритом гуцулів.

Своєрідним імпульсом мовної тканини першотвору виступають і *структурно-конотативні реалії*, для яких не існує різноманітність способів перекладу. Одним із різновидів виступають андроніми, ті імена чи прізвиська жінок, які утворилися від прізвищ чоловіків. Для їх перекладу А.-Г. Горбач використали описовий метод або компенсувала іншими мовними засобами. Так, приміром, в одному із уривків жіноче іменовання передано описово: «Казала **Ковалиха**: «Водять Гафійку, немов панянку...» [3, с. 188] – «Sagt doch **die Frau des Schmieds**: «Ihr behandelt Eure Hafijka wie eine Fräulein...» [7, с. 23]. Такий вибір методу дозволив передати змістове наповнення імені, яке стало цілком зрозумілим для німецькомовного читача. Традиція називати заміжно жінку за родом діяльності чи прізвищем її чоловіка є старослов'янським, тому описовий переклад слід вважати вірним. В перекладацькій діяльності А.-Г. Горбач спостерігається інший спосіб відтворення цього роду жіночих імен: «І вона потай від своїх побігла, немов за ділом, до **Кандзюби-хи**» [3, с. 202] – «Und sie lief heimlich, damit es die ihren nicht erfuhren, zur **Kandsjubycha, Prokips Mutter**» [7, с. 54]. Спочатку перекладачка застосовує транскрипцію, яка, мабуть, виявилася б незрозумілою і несприйнятною в чужомовному середовищі; однак подальше контекстуальне тлумачення є логічним продовженням і чіткою вказівкою на роз'яснення імені. Саме така позиція засвідчує глибокі і ґрунтовні знання перекладачки в мовних системах зіставлених мов і світосприйняття обидвох народів.

Висновки і пропозиції. Виходячи із проаналізованого матеріалу, можна дійти висновків, що у кожному конкретному випадку А.-Г. Горбач поєднувала розуміння і трактування лінгвальних явищ з естетичним відчуттям. Повноцінний естетичний ефект від німецькомовних перекладів творів М. Коцюбинського досягається гіперонімічним перейменуванням, дескриптивною перифразою, комбінованою реномінацією, ситуативним відповідником, методом калькування та ін. Перспективу подальших досліджень вбачаємо в аналізі інших мовно-стилістичних одиниць М. Коцюбинського (художніх деталей, кольоро-назв, одиниць експресивного синтаксису та ін.) в перекладацькій інтерпретації А.-Г. Горбач.

Список літератури:

1. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англомовних перекладів української прози). Львів, 1989. 215 с.
2. Іваницька М. Анна-Галі Горбач – перекладач і популяризатор української літератури. *Сучасні дослідження з іноземної філології*: Ужгород : ТОВ «Папірус-Ф», 2013. Вип. 11. С. 139–150.
3. Коцюбинський М. Твори в 3-х томах. Київ : Дніпро, 1979. Т. 1 : Оповідання. Повісті. 317 с.
4. Матвіїшин О.М. Роль особистості перекладача у міжмовній комунікації: творче кредо Анни-Галі Горбач. *Наукові записки. Серія : Філологічні науки*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2014. Вип. 126. С. 190–194.

5. Федоров А.В. Основы общей теории перевода (Лингвистические проблемы). Москва : Высшая школа, 1983. 303 с.
6. Шум О. Особливості відтворення суржику при перекладі (на матеріалі німецькомовних перекладів А.-Г. Горбач). *Науковий вісник Чернівецького університету: Германська філологія*. Чернівці : Видавничий дім «Родовід», 2014. Вип. 692. 2014. С. 314–317.
7. Kozjubynskij M. Fata Morgana und andere Erzählungen / übers.v. A.-H. Horbatsch. Zürich : Manesse-Verlag. 1962. 438 S.

References:

1. Zorivchak, R.P.(1989). *Realia i pereklad (na materialy anhlomovnykh perekladiv ukrainskoi prozy)* [Realia and translation (based on the material of English translations of Ukrainian prose)]. Lviv. (in Ukrainian)
2. Ivanytska, M. (2013). Anna-Halia Horbach – perekladach i popoliaryzator ukrainskoi literatury [Anna-Halya Horbach – translator and popularizer of Ukrainian literature]. *Suchasni doslidzhennia z inozemnoi filolohii*, vol. 11, pp. 139–150. (in Ukrainian)
3. Kotsiubynskiy, M. (1979). *Tvory v 3-kh tomakh*[Works in 3 volumes]. Kyiv: Dnipro (in Ukrainian)
4. Matviishyn, O.M. (2014). Rol osobystosti perekladacha u mizhmovnii komunikatsii: tvorche kredo Anny-Hali Horbach [The role of the translator's personality in interlingual communication: creative credo of A.-H. Horbach]. *Naukovi zapysky. Seria: filolohichni nauky*, vol. 125, pp. 190–194. (in Ukrainian)
5. Fedorov, A.V. (1983). *Osnovy obshchey teorii perevoda (Lingvisticheskie problemy)* [Fundamentals of the general theory of translation (Linguistic problems)]. Moscow: Vysshaya shkola. (in Russian)
6. Shum, O. (2014). Osoblyvosti vidtvorennia surzhyku pry perekladi (na materialy nimetskomovnykh perekladiv A.-H. Horbach) [Features of reproduction of surzik: on the material of German translations of A.-H. Horbach]. *Naukovyi visnyk Chernivetskoho universytetu: Hermanska filolohiia*, vol. 692, pp. 314–317. (in Ukrainian)
7. Kozjubynskij, M. (1962). Fata Morgana und andere Erzählungen / übers.v. A.-H. Horbatsch. Zürich: Manesse-Verlag.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-42>

УДК 159.952.2

Медінцов І.В.

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

СТРУКТУРА ТА МОДЕЛІ УСВІДОМЛЕНОСТІ

Анотація. Досліджено питання многоваріантності та багатовимірності структури усвідомленості разом з аналізом найбільш значущих моделей. Різноманіття перспектив щодо компонентів, структури усвідомленості сприяє подальшому відходженню від повноцінної інтеграції та створення однієї метамоделі, що поліпшило би використання усвідомленості у багатьох сферах, наприклад таких як дослідження та психотерапевтичні інтервенції. Відмічено важливі моменти щодо компонентів усвідомленості. Деякі передбачувані компоненти помірно співвідносяться один з одним, тому можна припустити, що вони не є цілком відмінні. Але далі потрібно проводити більш глибоке та всеосяжне дослідження – чи будуть деякі компоненти (наприклад, не реактивність, креативність та емоційна регуляція) натомість результатами або наслідками усвідомленості, а не аспектами самої усвідомленості. Виявлено, що термін "усвідомленість" охоплює неоднорідний набір пов'язаних конструктів, взаємовідносини яких між собою та іншими термінами та феноменами у повній мірі невідомі.

Ключові слова: усвідомленість, структура, моделі, інтеграція, компоненти.

Medintsov Igor

Taras Shevchenko National University of Kyiv

THE STRUCTURE AND MODELS OF MINDFULNESS

Summary. The issues of multivariance and multidimensionality of the structure of mindfulness together with the analysis of the most significant models are investigated. The diversity of perspectives on components, the structure of mindfulness contributes to a further departure from full-fledged integration and the creation of a single metamodel that would improve the use of mindfulness in all areas, such as research and psychotherapeutic interventions. Important points were noted regarding the components of mindfulness. Some of the predicted components are moderately correlated, so we can assume that they are not completely different. But further, it is necessary to conduct a deeper and more comprehensive study of whether some components (such as non-reactivity, creativity, and emotional regulation) will replace the results or consequences of mindfulness rather than aspects of mindfulness itself. Evidence also suggests that conscious attention and acceptance can have both individual and important relationships with attention control processes. However, it is difficult to integrate the results of these studies in an integrated way because they define mindfulness differently; mindfulness definition is used that offers four components (observation, description, awareness action and acceptance). Although these components seem to overlap, at least in part, with the two-component model, it is not known exactly how well these two- and four-component models interact with each other. It is revealed that the term "mindfulness" encompasses a heterogeneous set of related constructs whose relationships between each other and other terms and phenomena are completely unknown. In such situation, a revision integrated model is needed for the mechanisms of consciousness action, which determines the multifaceted nature of the construct. An example of such a model is a two-level model of mindfulness: the first level is "meta-", which includes the most identified components by researchers (eg, attention and acceptance), the second level covers all other aspects of mindfulness and is by a flexible level by its nature.

Keywords: mindfulness, awareness, structure, models, integration, components.

Постановка проблеми. На даний момент існує багато різноманітних точок зору на структуру усвідомленості. Ця ситуація розбіжностей призводить до подальшого створення нових моделей, що породжує заплутування сприйняття та практичного використання усвідомленості. Тому з часом більш цільні та чіткі результати у цій сфері стають менш ймовірними.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Практики усвідомленості включають своєрідну, діалектичну структуру, що може відрізнятися від стилю мислення сучасної медицини та психології. Мак-Коун зазначає, що замість прагнення до полегшення симптомів та орієнтації у практиці згідно з критерієм "нормального, здорового", практика усвідомленості проявляється як спосіб існування по відношенню до всього досвіду (будь то симптоматичне або "здорове") [8]. Аналогічна діалектика роз-

глядає визначення функцій, таких як прийняття і безоціночність. Згідно з Гроссман, специфіка механізмів усвідомленості з її нюансами та складнощами є недослідженими у сучасній психології [4].

Далі Танг, Холцель та Познер вважають, що бракує остаточного консенсусу відносно структури, характеру комплексності та компонентів усвідомленості. Визначення включають різні комбінації наміру або цілі, не реактивності, креативності, опису досвіду, регулювання емоцій [9], спостереження, дії з уважністю, прийняття або безоціночність та уваги.

За думкою Кофі, Хартмана та Фредкріксона, не зрозуміло, чи будуть деякі запропоновані компоненти (наприклад, не реактивність, креативність та емоційна регуляція) натомість результатами або наслідками усвідомленості, а не аспектами самої усвідомленості [6].

Вошбурн, Латсман, Шульц та Брамлет стверджують, що у літературі про увагу контроль уваги є окремим набором процесів, що включає в себе постійну увагу, гальмування і перемикання уваги [3].

Дослідження Маклеод, Мет'юс та Тата фокусуються на упередженості уваги до емоційних сигналів смутку або поведінкової схильності до переважного реагування на ці стимули [7].

Результати двох досліджень. Тепер та Інзліхт [10], незважаючи на різницю у висновках, створюють основу для гіпотез про відносини між окремими компонентами усвідомленості і контролем уваги з емоційно зарядженими подразниками.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дискусія усвідомленості в межах наукового лексикону може не передати весь складний характер цієї загальної проблеми. Ці складнощі виправдовують вибір доповнити кількісні методологічні підходи якісними.

Також усвідомленість пропонує придушення або ослаблення оціночних когнітивних або емоційних реакцій, тобто безоціночність звичного судження або прийняття боротьби з наявним стражданням. Цей процес скоріше має відношення до "другого порядку" взаємодії з симптомом. "Перший порядок" спрямований на націлювання на симптом більш безпосередньо (тобто когнітивні методи реструктуризації, спрямовані на дисфункціональні переконання). Специфіка механізму "другого порядку" з її нюансами та складностями є недослідженими у сучасній психології.

Визначення усвідомленості складається з двох різних і необхідних компонентів – уваги і прийняття – що дозволяє розглянути декілька можливих моделей взаємозв'язку між усвідомленістю та закономірностями уваги з емоційними подразниками. По-перше, усвідомленість може сприяти ефективному та навмисному розгортанню процесів уваги у відповідь на потенційно емоційно дисрегулюючі сигнали (тобто емоційні подразники, які можуть викликати дисрегуляцію емоцій). По-друге, усвідомленість може полегшити сприйняття та прийняття, а не залежність від настрою (наприклад, смутку, горе) та патерн емоційної реакції на такі сигнали. Можливо також, що один компонент сильніше корелює з моделями уваги для емоційних стимулів, ніж інші, або те, що обидва однаково і незалежно пов'язані з патернами уваги для емоційних подразників.

Однак мало дослідників досліджували гіпотетичні відносини між цими двома запропонованими компонентами – патернами усвідомленості та уваги з емоційними подразниками. Щоб це зробити необхідно ідентифікувати патерни уваги, які піддаються вимірюванню та пов'язані з емоційною дисрегуляцією.

Головна мета даної роботи – вказати на проблематику сучасного сприйняття, дослідження та використання структури усвідомленості, проаналізувати основні моделі та компонентність цього феномену. Вдала інтеграція всіх розповсюджених точок зору дозволить отримувати значно кращі результати у всіх сферах, де усвідомленість є актуальною та важливою.

Виклад основного матеріалу. Важливим питанням є розуміння базових моделей усвідомленості та їх суттєвих особливостей. Це дозволить

отримати більш ясне уявлення про вирішення структурних та компонентних завдань, які впливають на всю концепцію усвідомленості.

Перша модель була розроблена Коффі та Хартманом [5]. Ці автори вважають, що попередні теоретичні та емпіричні дослідження свідчать про негативну кореляцію між усвідомленістю та психологічним розладом. Перше – це зв'язок між усвідомленістю та підвищеною емоційною регуляцією, яка визначається як підвищена здатність керувати афектом за рахунок коригування думок або поведінки, щоб взаємодіяти з джерелом негативного досвіду та краще справлятися з ним.

Коффі і Хартман вказують на другий потенційний шлях, завдяки якому усвідомленість може покращити психічне здоров'я – це зменшення задумування (румінацій), яке пов'язано з депресією та іншими психопатологіями. Цей механізм дії відрізняється від інших запропонованих механізмів у зв'язку з його акцентом на поведінці, а не на будь-яких інших теоретичних зв'язках зі способом зменшення задумування. Інакше кажучи, Коффі та Хартман впевнені, що зменшення задумування відбувається за рахунок збільшення регулювання емоцій та уваги. Що відбувається як простий чи комбінований ефект усвідомленості.

Третій механізм, який пояснює зв'язок між усвідомленістю та психологічним розладом, – це неприв'язаність, яка визначається як здатність дозволяти елементам безпосереднього досвіду (думкам, емоціям, спонуканням та іншим) перебувати у свідомості без надавання їм особистого значення. Усвідомленість пов'язана з неприв'язаністю в декількох дослідженнях [2]. Неприв'язаність може розглядатися як зв'язок між зменшенням задумування та зниженням психологічного стресу.

Наступна модель була розроблена Холцелем та описує увагу як з психологічної так і з неврологічної точки зору [11]. Автор створив модель, яка включає в себе чотири основні компоненти уважності. До них відносяться: регулювання уваги, тілесне усвідомлення, регулювання емоцій (досягнутих шляхом переоцінювання та експозиції), а також зміни в перспективі сприйняття себе.

Регулювання уваги визначається як поведінка, що пов'язана з утриманням уваги на визначеному об'єкті з подоланням відволікань. Наступний компонент, тілесне усвідомлення вказує на процес, за якого звернення уваги до відчуттів організму покращує усвідомлення тілесних станів та сприяє більшій ясності внутрішнього досвіду (інтероцепція).

Емоційне регулювання в цій моделі стосується зміни поточних емоційних реакцій через різні саморегуляційні процеси, які були визначені раніше з нейропсихологічної точки зору: регулювання емоцій здійснюється через два неврологічні процеси. Перший – переоцінювання, яке визначається як здорова реакція на негативний вплив, коли стресові явища вважаються корисними, значимими або доброякісними. Наступний включає експозицію та повторну консолідацію. Медитація усвідомленості є процесом, за якого практикуючий інструктується цілеспрямовано займатися пізнавальними процесами та уника-

ти некорисної поведінки (наприклад, психічної нейтралізації) шляхом використання розвинутих навичок регулювання уваги. Це максимізує експозицію емоцій, в той час як релаксаційний компонент медитації посилює ефекти процесу систематичної десенсибілізації.

Нарешті, Холцель вказує на те, що практика усвідомленості пов'язана зі змінами в перспективі сприйняття себе. З неврологічної точки зору, інтероцепція покращується через медитацію, дозволяючи спостерігати психічні процеси з більшою ясністю та чутливістю. Далі досвід постійно виникаючого почуття себе стає більш помітним для практикуючого через розвиток мета-усвідомлення. Замість того, щоб ідентифікуватися з концептуальною самістю (засновану на історіях) практикуючий починає відчувати теперішній момент як основу самосприйняття.

Браун, Райан і Кресвел розробили модель, що забезпечує операційне визначення усвідомленості і висуває кілька потенційних переваг практики усвідомленості [2]. Вони визначають усвідомленість за такими характеристиками: ясність усвідомлення; неконцептуальне, недискримінативне усвідомлення; гнучкість усвідомлення та уваги; емпірична позиція щодо реальності; орієнтована на поточний момент свідомості; стабільність або безперервність уваги. Хоча це визначення допомагає краще зрозуміти їх модель, основна увага їх досліджень більше зосереджується на пояснювальній моделі процесів змін усвідомленості.

Ці автори описують п'ять переваг практики усвідомленості. Перше – це інсайт, який виникає завдяки децентралізованій та метакогнітивній свідомості. Це основний акцент у когнітивній психотерапії на основі усвідомленості МВСТ (Mindfulness-based cognitive therapy). Цей інсайт призводить до корегування поведінкових мисленнєвих патернів (задумування та обсесивність), що посилює психологічну гнучкість і заохочує людей прямо взаємодіяти із загрозливими думками та емоціями шляхом забезпечення безпечного контексту.

Експозиція є наступною потенційною перевагою, яку обговорюють ці автори. Експозиція може призвести до десенсибілізації, зниженої емоційної реактивності, швидшого відновлення і більшої толерантності до небажаних станів і досвіду. Ці автори пов'язують експозицію з афективною регуляцією. Ця добровільна експозиція на небажані подразники може призвести до зниження негативу та більш адаптивної поведінки.

Усвідомлена неприв'язаність (наступний компонент) може збільшити рівень психологічного благополуччя шляхом подолання різнорівневих деструктивних фіксацій. Далі усвідомленість була пов'язана з покращенням функціонування психічної сфери, практикуючі усвідомленість відчують менше страждання та переживають більшу суб'єктивну життєздатність. Нарешті, поняття, яке відоме як інтегроване функціонування, висувається як потенційний зв'язок між усвідомленістю та психологічним благополуччям в цій моделі. Коли люди більш усвідомлені, вони більш здатні робити вибір, який відповідає їх цінностям, а не сліпо реагувати на негайні стимули. Вони також більше усвідомлюють себе і ситуації, в яких вони опиняються [2].

Одна з найбільш часто цитованих моделей була розроблена Баером, який опублікував концептуальний та емпіричний огляд існуючої літератури на тему усвідомленості та благополуччя [1]. Перший механізм дії за цією моделлю – це експозиція: тривала експозиція болючих відчуттів при відсутності катастрофічних результатів призводить до десенсибілізації. Ця теорія також була застосована в лікуванні тривоги та паніки і концептуально пов'язана з міжособистісною експозицією. Нарешті, Баер на основі теорії пограничного розладу особистості та зв'язку між усвідомленістю і експозицією описує таких пацієнтів як "маючих емоційну фобію": вони намагаються уникати емоцій, що призводить до неадаптивних наслідків.

Далі Баер обговорює усвідомленість та зміни пізнавальної сфери. Він припускає, що безоціночне спостереження за болем та пов'язаними з ним думками може призвести до кращого розуміння, що вони "просто думки". Це зменшує їх інтенсивність і нестерпність. Важлива концепція, що спостереження та опис (а не оцінювання або маркування) внутрішнього досвіду призводить до кращого розуміння, що цей досвід не завжди точно відображає реальність. Нарешті, є припущення, що безоціночний, децентрований погляд на думки може протидіяти існуючим деструктивним тенденціям і вважається найважливішим елементом для підтримки та лікування депресивних епізодів.

Баер описує релаксацію та прийняття як важливі агенти змін у межах усвідомленості. Хоча практика усвідомленості може призвести до релаксації, це не є основною причиною занять навичками усвідомленості. Прийняття передбачає "переживання досвіду повністю і таким, який він є" і тому терапевти можуть приділяти надмірно багато уваги можливостям та цілям зміни всіх неприємних переживань не визнаючи важливу роль прийняття.

Шапіро, Карлсон, Астін і Фрідман створили найбільш цитовану і найбільш інтелектуальну модель усвідомленості [12]. Їх визначення усвідомленості включає в себе три компоненти: увагу, намір і ставлення, в якому намір описує поведінку, яка є "цілеспрямованою", увага означає "звертання уваги" і "особливим способом" відображає ставлення до внутрішнього досвіду.

Автори стверджують, що існує мета-механізм дій, який лежить в основі всіх процесів змін, причетних до усвідомленості. Цей мета-механізм (відомий як пересприйняття) значно перехрещується з іншими західними психологічними поняттями, такими як децентрація, деавтоматизація та відчуженість. Чотири додаткові механізми, які базуються на пересприйнятті, включають в себе наступне: саморегулювання / самоуправління, роз'яснення цінностей, когнітивна, емоційна та поведінкова гнучкість і експозиція. Роз'яснення цінностей описується як – ми стаємо цінністю, а не тим, хто спостерігає цінність, – де пересприйняття також може допомогти людям вирішити, що для них має сенс. Когнітивна, емоційна та поведінкова гнучкість забезпечує більш гнучкі відповіді на стимули навколишнього середовища, замість дії реактивних патернів поведінки. І, нарешті, експозиція працює через пе-

респрийняття, дозволяючи людині пережити важкі емоції з більшою об'єктивністю та меншою реактивністю, що особливо підкреслює переносимість і не шкідливість більшості емоцій.

Три можливі механізми дії усвідомленості, що мають теоретичну та емпіричну підтримку, – це емоційне регулювання, неприв'язаність та задумування. Емоційне регулювання – це здатність керувати (негативним) афектом шляхом зміни думок або поведінки для досягнення більше позитивного стану. Усвідомленість гіпотезована на покращення здатності керувати негативним афектом шляхом підвищення рівня ясності внутрішнього досвіду, в тому числі при психічних розладах травлення та ранніх ознаках депресивного рецидиву у пацієнтів з депресивним епізодом у минулому. Цю інформацію можна використовувати для ефективного подолання негативного афекту. Майбутні дослідження повинні вивчати вплив уваги на відновлення настрою.

Другий потенційний механізм – задумування, відноситься до повторюваних, негативних та самоцентричних думок про минуле чи майбутнє. Задумуване мислення пов'язане з депресією та тривожністю. Увага до теперішнього моменту та можливість контролювати свою увагу можуть допомогти запобігти потраплянню у процес бурхливих хаотичних думок. МВСТ використовує цю гіпотезу для запобігання депресивного рецидиву та припускає, що особи, які перенесли депресивний епізод, асоціюють перехідний дисфоричний афект з депресивними закономірностями, включаючи відчуття безнадійності та самодевальвації. Ці моделі мислення посилюють дисфору, створюючи зворотну спіраль, в якій пригнічений вплив і депресогенні уявлення моделей увічнюють одна одну. Вважається, що така схема є підвищеним ризиком для майбутніх депресивних епізодів у осіб, що вже мали депресивні епізоди. У МВСТ використовується усвідомленість, яка допомагає людям розглядати їхні думки та почуття як неперервні психічні події. Таке ставлення до психічних подій порушує зв'язок між дисфоричним афектом та автоматичними, задумуваними, депресогенними моделями мислення. Таким чином, раніше депресивний клієнт був спроможний відчувати дисфору і починав думати депресогенними способами. Завдяки тренуванню усвідомленості людина помічає депресогенні когніції, але менше вірить, що ці думки є точними репрезентаціями реальності. Тоді клієнт менше страждає від негативних думок і здатен запобігти посиленню негативного афекту, що дозволяє запобігти розгортанню депресивного епізоду у цілому.

Список літератури:

1. Баер Р.А. Навчання усвідомленості як клінічне втручання: концептуальний та емпіричний огляд. *Клінічна психологія: Наука та практика*. 2006. № 10(2). С. 125–143. doi: 10.1093/clipsy.bpg015
2. Браун К.В., Райан Р.М., Кресвел Дж.Д. Усвідомленість: теоретичні основи та докази її корисних ефектів. *Психологічні дослідження*. 2007. № 18(4). С. 211–237. doi: 10.1080/1047840070159829
3. Вошбурн Д.А., Латсман Р.Д., Шультц Н.Б., Брамлет Дж. Увага як причина і наслідок сприйняття. У Дж.Л. Сальми, М. Шербо, Р. Парасурамана, П.А. Хенкок, Р. Хофман. (ред.), *Кембриджський довідник з прикладних досліджень сприйняття*. Нью-Йорк: Видання Кембриджського університету. 2015.
4. Гроссман П. Усвідомленість: Уважність проінформована втіленою етикою. *Усвідомленість*. 2010. № 6(1). С. 17–22.
5. Кофі К.А., Хартман М. Механізми дії у зворотному взаємозв'язку між усвідомленістю та психологічним дистресом. *Додатковий огляд медичної практики*. 2008. № 13(2). С. 79–91. doi: 10.1177/1533210108316307

Третій механізм, який може пояснити наскільки усвідомленість впливає на психологічний негатив – це через його зв'язок з неприв'язаністю (non-attachment). Прив'язаності – це об'єкти або події, які, на думку людей, вони повинні мати, щоб бути щасливими. Основні дві форми прив'язаності – це ціпляння за позитивний досвід і відштовхування негативних емоцій. Вважається, що прив'язаності спричиняють страждання, оскільки вони представляють важливі цілі у формі бажаного досвіду, що необхідні людям для щастя. Люди починають задумуватися, коли важливі цілі не можуть бути досягнутими. Таким чином, коли прив'язаності не перебувають у зоні доступу, вони часто провокують задумування.

Прийняття поточного досвіду може послабити нав'язування зовнішніх ситуаційних вимог до свого щастя. Дослідження вказують на те, що особи, які повідомляють про більшу неприв'язаність, щасливіші, ніж ті, хто повідомляє про меншу. Крім того, задумування були виявлені як посередник цього взаємозв'язку: коли прив'язаності активні, люди полинають у задумування, які потім впливають на відчуття щастя. Усвідомленість пов'язана з більшою неприв'язаністю, що зменшує задумування, і це, в свою чергу, пов'язано з меншим психологічним негативом. Таким чином, усвідомленість може вплинути на психологічний дистрес через його вплив на неприв'язаність, що потім впливає на задумування та психологічний негатив. Існує теоретична та емпірична підтримка можливості того, що усвідомленість впливає на психологічний стрес, збільшуючи емоційну регуляцію (що зменшує психологічний стрес), збільшуючи неприв'язаність (що знижує психологічний стрес за рахунок зменшення задумування) та зменшення задумування (що знижує психологічні страждання).

Висновки та пропозиції. Термін "усвідомленість" охоплює неоднорідний набір пов'язаних конструктів, взаємовідносини яких між собою та іншими термінами у повній мірі невідомі. За цієї ситуації необхідна переглядова інтегральна модель для механізмів дії усвідомленості, яка обумовлює багатогранний характер конструкту.

Прикладом такої моделі може бути дворівнева модель усвідомленості: перший рівень – "мета-", який включає у себе найбільш визначені дослідниками складові (наприклад, увага та прийняття), другий рівень охоплює всі інші аспекти усвідомленості та також за своєю природою є гнучким рівнем.

Таким чином, головною проблемою моделей та структури усвідомленості є сприйняття самої усвідомленості та для вирішення цієї проблеми потрібен відповідний гнучкий підхід.

6. Кофі К.А., Хартман М., Фредкріксон Б.Л. Деконструкція усвідомленості та конструкція психічного здоров'я: розуміння усвідомленості та механізмів її дії. *Усвідомленість*, 1, 235–253. doi: 10.1007/s1267-010-0033-2
7. Маклеод К., Мет'юс А., Тата П. Вплив уваги на емоційні розлади. *Журнал ненормативної психології*. 1986. № 95(1). С. 15–20.
8. Мак-Коун Д. Етичний простір усвідомленості у клінічній практиці: дослідницьке есе. Лондон, Великобританія; Філадельфія, Пенсільванія : Видавництво Джессіки Кінгслі, 2013.
9. Танг І.І., Холцель Б.К., Познер М.І. Нейронаука медитації усвідомленості. *Природничі огляди науки*. 2015. № 16(4). С. 213–225. doi: 10.1038/nrn3916
10. Тепер Р., Інзліхт М. Медитація, усвідомленість та виконавчий контроль: важливість емоційного сприйняття та моніторингу ефективності на основі мозку. *Соціальна, когнітивна та афективна нейронаука*. 2013. № 8(1). С. 85–92. doi: 10.1093/scan/nss045
11. Холцель Б.К., Лазар С.В., Гард Т., Шуман-Олів'єр З., Ваго Д.Р., От Ю. Як працює медитація усвідомленості? Пропонуючи механізми дії з концептуальної та нейронної точки зору. *Перспективи психологічної науки*. 2011. № 6(6). С. 537–559. doi: 10.1177/1745691611419671
12. Шапіро С.Л., Карлсон Л.Л., Остін Дж.А., Фрідман Б. Механізми усвідомленості. *Журнал клінічної психології*. 2006. № 62(3). С. 373–386. doi: 10.1002/jclp.20237

References:

1. Baer, R.A. (2006). Navchannia usvidomlenosti yak klinichne vtruchannia: kontseptualnyi ta empirychnyi ohliad [Mindfulness training as a clinical intervention: A conceptual and empirical review]. *Klinichna psykholohiia: Nauka ta praktyka*, no. 10(2), pp. 125–143. doi: 10.1093/clipsy.bpg015
2. Brown, K.W., Ryan, R.M., & Creswell, J.D. (2007). Usvidomlenist: teoretychni osnovy ta dokazy yii korysnykh efektiv [Mindfulness: Theoretical foundations and evidence for its salutary effects]. *Psykhologichni doslidzhennia*, no. 18(4), pp. 211–237. doi: 10.1080/1047840070159829
3. Coffey, K.A., & Hartman, M. (2008). Mekhanizmy dii u zvorotnomu vzaiemozviazku mizh usvidomlenistiu ta psykholohichnym dystresom [Mechanisms of action in the inverse relationship between mindfulness and psychological distress]. *Dodatkovyi ohliad medychnoi praktyky*, no. 13(2), pp. 79–91. doi: 10.1177/1533210108316307
4. Coffey, K.A., Hartman, M., & Fredrickson, B.L. (2010). Dekonstruksiiia usvidomlenosti ta konstruksiiia psykhhichnoho zdorovia: rozuminnia usvidomlenosti ta mekhanizmy yii dii. [Deconstructing mindfulness and constructing mental health: Understanding mindfulness and its mechanisms of action]. *Usvidomlenist*, no. 1, pp. 235–253. doi: 10.1007/s1267-010-0033-2
5. Grossman, P. (2015). Usvidomlenist: Uvazhnist proinformovana vtlenoiu etykoiu. [Mindfulness: Awareness informed by an embodied ethic]. *Usvidomlenist*, no. 6(1), pp. 17–22.
6. Hölzel, B.K., Lazar, S.W., Gard, T., Schuman-Olivier, Z., Vago, D.R., & Ott, U. (2011). Yak pratsiuie medytatsiia usvidomlenosti? Proponuiuchy mekhanizmy dii z kontseptualnoi ta neuronnoi tochky zoru [How does mindfulness meditation work? Proposing mechanisms of action from a conceptual and neural perspective]. *Perspektyvy psykholohichnoi nauky*, no. 6(6), pp. 537–559. doi: 10.1177/1745691611419671
7. MacLeod, C., Mathews, A., & Tata, P. (1986). Vplyv uvahy na emotsiini rozlady [Attentional bias in emotional disorders]. *Zhurnal nenormatyvnoi psykholohii*, no. 95(1), pp. 15–20.
8. McCown, D. (2013). Etychnyi prostir usvidomlenosti u klinichnii praktytsi: doslidnytske ese [The ethical space of mindfulness in clinical practice: An exploratory essay]. London, UK; Philadelphia, PA: Vydavnytstvo Dzhessiky Kinhsli.
9. Shapiro, S.L., Carlson, L.E., Astin, J.A., & Freedman, B. (2006). Mekhanizmy usvidomlenosti [Mechanisms of mindfulness]. *Zhurnal klinichnoi psykholohii*, no. 62(3), pp. 373–386. doi: 10.1002/jclp.20237
10. Tang, Y.Y., Hölzel, B.K., & Posner, M.I. (2015). Neironauka medytatsii usvidomlenosti [The neuroscience of mindfulness meditation]. *Pryrodnychi ohliady nauky*, no. 16(4), pp. 213–225. doi: 10.1038/nrn3916
11. Teper, R., & Inzlicht, M. (2013). Medytatsiia, usvidomlenist ta vykonavchyi kontrol: vazhlyvist emotsiinoho spryiniattia ta monitorynhu efektyvnosti na osnovi mozku [Meditation, mindfulness and executive control: The importance of emotional acceptance and brain-based performance monitoring]. *Sotsialna, kohnityvna ta afektyvna neironauka*, no. 8(1), pp. 85–92. doi: 10.1093/scan/nss045
12. Washburn, D.A., Latzman, R.D., Schultz, N.B., & Bramlett, J. (2015). Uvaha yak prychna i naslidok spryiniattia [Attention as a cause and an effect of perception]. In J.L. Szalma, M. Scerbo, R. Parasuraman, P.A. Hancock, & R. Hoffman (Eds.), *Kembrydzhskiy dovidnyk z prykladnykh doslidzhen spryiniattia* [Cambridge Handbook of Applied Perception Research]. New-York: Vydannia Kembrydzhskoho universytetu.

ПОЛІТИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-43>

УДК [32.323.327](460),,20”

Ватаманюк А.В.

Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича

КІЛЬКІСНА ХАРАКТЕРИСТИКА БІЖЕНЦІВ З АФРИКАНСЬКИХ КРАЇН В ІСПАНІЇ

Анотація. Сучасна тенденція міграційної хвилі, яка спостерігається в кризі біженства щороку змінюється. Внутрішній політичний стан країн-реципієнтів постійно повинен адаптуватись, під нові реалії міжнародних відносин. До одних із таких європейських країн, які переповнені біженцями стає Королівство Іспанія. Зручне географічне розташування країни дозволяє біженця з країн Африки часто обирати Іспанію, не лише як транзитну країну перетину, але і як країну кінцевого пункту призначення. У статті автор досліджує збільшення кількості африканських біженців в Іспанії. Розглядає один із основних коридорів нелегального перетину Середземного моря, через який щороку до узбережжя Іспанії прибувають тисячі біженців з Африки. Аналізує причини, які найбільше впливають на феномен збільшення кількості біженців та коротко характеризує соціально-економічний стан країн Африки та їх міст, які стали основними пунктами переправи біженців до Іспанії.

Ключові слова: біженці, африканські біженці, Іспанія, Гібралтарська протока, країни Європи.

Vatamanyuk Anastasiya

Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University

QUANTITATIVE CHARACTERISTICS OF REFUGEES FROM AFRICAN COUNTRIES IN SPAIN

Summary. In the context of recent political events and armed conflicts, especially in Africa, the number of refugees grew rapidly. For African refugees, European countries have become a new kind of mythical paradise that will resolve their political and social problems. This forces hundreds of people to cross the water and iron borders that separate them from better life. For the first time in history, the number of refugees in the world has crossed the mark of 60 million people and Spain is one of the main EU countries which accept the flow of refugees from Africa. Even a seven-meter fence, built by Spanish side on the border with Africa, does not stop the flow of illegal immigrants. Geographically close location of the Maghreb region to the borders of Spain, allows its countries to become donor countries of refugees of African descent. One of the closest countries in Africa to the coast of Spain is Morocco. Morocco, for most African refugees heading across the Straits of Gibraltar to the borders of Spain, is a country of origin or transit. This is one of the countries with the highest level of emigration to Europe, especially to the Kingdom of Spain. Morocco, an African country whose territory became the starting point of the Western Mediterranean Corridor, which crosses the Strait of Gibraltar and provides access to the Spanish coast. The socio-economic situation in which the population of Morocco lives, is the main factor in the immigration of many poor families from the north of country. In the article, the author examines the increasing of the African refugees' number in Spain. First of all, the author describes one of the main corridors of illegal crossing of the Mediterranean Sea. Thousands of African refugees cross it heading to Spain every year. The article highlights the main causes that make influence on the phenomenon of increasing the number of refugees. African refugees and immigrants by their numbers, among other African asylum seekers, are resettled throughout all Spain. The article analyzes the reasons, which forced African population to become refugees and move from their continent to Spanish border. The author also describes the current socio-economic situation in the Maghreb region, for a better understanding why Spain is often chosen country of final destination. The main factors that influence the permanent increasing of refugees' number in Spain are also identified.

Keywords: refugees, African refugees, Spain, Strait of Gibraltar, European countries.

Постановка проблеми. Для біженців, з країни третього світу, Європа стала новим Ель-Дорадо. Своєрідним міфічним раєм, який вирішить їхні проблеми, тому сотні людей намагаються перетнути водні та залізні кордони, що відокремлюють їх від своєї мрії. У доповіді ЄС, за жовтень 2005 року, вказувалося, що нульові перспективи розвитку в Африці та збільшення чисельності населення призведуть до імміграційного тиску в короткі терміни, що в результаті ми спостерігаємо сьогодні. Бідність, внутрішні війни та спалах конфліктів ще більше погіршують ситуацію і змушують тисячі вихідців з Африканського континенту шукати притулку за межами своїх країн походження. До цієї негативної глобальної панорами слід додати також і торгівлю людьми, із відпрацьованими своїми схемами

та маршрутами, які працюють у декількох країнах, та які мають добре структуровану систему, що ускладнює контроль над потоками та створює додатковий ризик для іммігрантів та біженців.

Іспанські узбережжя щороку потерпають від нелегального прибуття човнів зі сторони Африканського континенту. Більша частина новоприбулих – це біженці, які готові піти на будь які умови переправи через Гібралтарську протоку, аби покращити умови свого життя.

Актуальністю теми, виступає дослідження питання збільшення кількості саме африканських біженців, на території Іспанії. Очевидно, що через географічне розміщення, Королівство Іспанії – одна з країн Європи, яка постійно приймає на себе наплив біженців з країн Африки, з боку водних кордонів, частково вона стає транзитною

країною, а іноді прохачі притулку визначають її, як кінцевий пункт призначення.

Аналіз останніх досліджень, які висвітлюють проблему збільшення африканських біженців можна зустріти в роботах багатьох іспанських вчених. Хосе Марія Сеара Руїз у своїй монографії «Імміграція як універсальних феномен» розглядає трудову легальну та нелегальну міграцію з Африканського континенту, з країн Латинської Америки, з країн Східної Європи, з країн Азії. В роботі Рікарда Сапата-Барреро «Політика управління імміграцією в Іспанії» приділено увагу міграційним шляхам та політичним питанням стосовно контролю іспанських кордонів. Також, даною проблематикою займаються Ампаро Гонсалес, Лаура Моралес, Джонатан Сарагоса та інші.

У вітчизняних роботах тема якій присвячена стаття потребує дослідження. Тому автор і розглядатиме питання збільшення кількості африканських біженців на території Іспанії.

Метою статті є проаналізувати причини, які змушують населення Африканського континенту стати біженцями і прямувати до іспанських кордонів. Адже, сучасні реалії, показують що тенденція стосовно вирішення кризи біженства, щороку потребує постійної адаптації як в Європі, так і в кожній країні окремо.

Для досягнення поставленої мети дослідження автор поставив такі **завдання**, як проаналізувати сучасний соціально-економічний стан в країнах Магрибського регіону, щоб зрозуміти тенденцію вибору Іспанії, як кінцевого пункту призначення; та виділити основні фактори, що впливають на постійне збільшення біженців на берегах Іспанії.

Виклад основного матеріалу дослідження. Умовно для біженців існують 3 найбільші шляхи перетину та/або прибуття нових мігрантів до Європи. В дослідженні даної теми автор розглядає Західносередземноморський шлях перетину, так як саме ним до берегів Іспанії прибуває велика частина африканських біженців, особливо з країн Магрибу [1].

Африканські біженці прибувають до Іспанії, прямуючи з Марокко та Алжиру. За даними Міжнародної організації з міграції, у 2015 році, цим коридором, берегів Іспанії дістались 3845 шукачів притулку [1]. Регулярно, вихідці з Африки, намагаються нелегально перебраться через кордон Іспанії з Марокко, який охороняється військовими та розмежований 7-метровим парканом. Згідно з даними іспанського міністерства внутрішніх справ, кількість нелегальних мігрантів зменшилася завдяки прикордонній співпраці з Марокко. Крім того, Мадрид підписав угоди про повернення біженців з такими країнами, як Мавританія, Нігерія та Сенегал. Тож Іспанія, *de-jure*, вже не належить до головних маршрутів біженців з Африки на шляхи до Європи, але *de-facto* так і залишилась їх кінцевою ціллю.

Марокко, африканська країна, територія якої стала початковою точкою відліку Західно-середземноморського коридору, який перетинає Гібралтарську протоку та дає змогу дістатись до Іспанських берегів. Важка соціально-економічна ситуація, в якій живе населення Марокко, є головним фактором імміграції багатьох бідних сімей з півночі країни, з гірських районів Атла-

су, сільськогосподарських районів від Надора до Танжера та від Шефшоуена до Бені Меллала. Організацією Об'єднаних Націй щорічно проводиться дослідження, стосовно грамотності населення країн Африки, яке дозволяє ефективніше розробити програми допомоги біженцям та запобігання виникненню проблеми біженства. За рівнем грамотності в 2004 році Марокко посіла 125 місце із 177 країн, а покращення, які досягнуті в наступні роки, майже не помітні [1]. 15% марокканців живуть в умовах абсолютної бідності [6]. Більше половини дорослих – неграмотні, а доступ до медичної системи низький у сільській місцевості, де проживає 46% населення [6]. Такі фактори сприяють народному невдоволенню та навіть, укріплюють ісламський фундаменталізм.

В останні роки країна перейшла від чотирьох мільйонів бідних до 5,5 мільйонів, а соціальна нерівність зросла [7]. Міністерство зайнятості Марокко визнало, що з кожним роком у країні стає на півмільйона більше бідних людей, які живуть одним євро на день [6]. А такі явища, як кримінальні злочини, проституція та вживання наркотиків, стають буденністю для майже кожного марокканця. Демографічний вибух, часта посуха та механізація сільськогосподарських робіт змусили багатьох селян до урбанізації, а сотні – до човнів, з якими вони прагнуть досягти іспанських берегів. Крім того, 260 000 марокканців проживають у містах, в умовах крайньої бідності та без жодної надії на майбутнє [6]. Такі міста, в результаті стають осередком постійних злочинів та ісламських терористів, таких як ті, хто брав участь у атаках у Касабланці 16 травня 2003 року та 11 березня 2007 року.

Марокканські біженці не проінформовані про те, що таке Європа, які там діють вимоги та обмеження. Їм нелегальні перевізники розказують тільки про права, які мало відповідають суворій реальності, щоб в результаті ті купили дорогий квиток у краще життя. Зацікавлені цим «краєм», майбутні прохачі притулку, продають все, що мають, щоб купити квиток за 1500 євро, і, ризикуючи життям на звичайному човні, незаконно перепливають і можливо успішно прибувають до іспанських узбережж.

Марокко, для більшості африканських біженців, які прямують до Іспанії, це країна походження або транзиту. Це одна з країн з найвищим рівнем еміграції до Європи, вчасності до Королівства Іспанії. Починаючи з 1950-х років, Марокко стає постійною країною-донором біженців в країни Європейського Союзу, і саме марокканців щороку найбільше фіксують в статистиці серед біженців, африканських вихідців. У звіті Євро-Середземноморського консорціуму з питань міжнародної міграції, зазначено, що кількість марокканців, зареєстрованих у консульствах по всьому світу, зросла з 1,5 мільйона в 1993 році до 3,1 мільйона в 2004 році, з них 2,6 мільйони жили в країнах Європи [4]. Сьогодні вони вже перевищують три з половиною мільйони, з яких приблизно 20% проживають в Іспанії, і є першою спільнотою африканського походження [1].

У Марокко еміграція є синонімом соціального успіху. Молоді марокканці прагнуть покращити своє становище, емігруючи до Європи, і всіма можливими способами намагаються перетнути

Гібралтарську протоку або дістатися до Канарських островів, хоча іноді вони обирають більш зручність шляхи, здійснюючи об'їзд через Туніс.

Країна Магрибу є плацдармом для стрибків у Європу не тільки для самих марокканців, але й для переважної більшості африканців на південь від Сахари, які чекають на березі протоки або Західної Сахари, проїхавши ряд встановлених маршрутів.

До 1973 р. Марокканська імміграція переважно мала кінцеві пункти призначення такі країни, як Франція, Бельгія, Німеччина та Голландія. Проте, нафтова криза (1972-1974) спричинила посилення прикордонного контролю в Європі, і Магрибські іммігранти, які приїхали з колишніх колоніальних міст на півночі Марокко, вирішили залишитися в Іспанії та спробувати об'єднання сім'ї [3]. Пізніше торговці людьми почали переправляти їх до Франції. До 1975 року з Магрибу утворились два потоки іммігрантів та біженців: перший великий нелегальний коридор перетину був до берегів Сеути та Мелільї, а інший потік марокканців до Піренейського півострова, був зосереджений через передмістя та на околицях великих міст. Наприкінці 80-х – на початку 90-х років потік значної кількості біженців почав осідати в Каталонії та Мадриді [5]. У 1986 році Франція ухвалила візу для марокканців, а Іспанія зробила те саме в червні 1991 року, що дещо ускладнило їх легальний в'їзд.

Магрибські мігранти оселилися переважно в Європі, їх кількість з 1960 року до 1994 року збільшилась у шість раз, починаючи від чотирьох тисяч до понад два з половиною мільйона осіб. Понад три мільйони марокканських іммігрантів, які розпочали основний міграційний потік до Європи у 1970-х роках, оселялись у Франції, Бельгії, Італії, Нідерландах і біля мільйону мігрантів та біженців в інших європейських країнах. В Іспанії ж, статистика, показує 722,598 вже легалізованих мігрантів, і понад 200 000 зареєстрованих, але яким не мають офіційний постійний дозвіл на проживання. Варто зазначити, що за останні роки, близько 65 000 отримали навіть громадянство Іспанії [3].

Африканські біженці та іммігранти за своєю чисельністю, серед інших африканських прохачів притулку, розселенні по всій території Іспанії, за винятком Кастильсько-Леонських провінцій та Кантабрії. Більшість оселилися в Каталонії (третина жителів в Іспанії), Андалусії, Мадриді, Мурсії та Валенсії. Марокканці переважають у 18 провінціях, включаючи всі провінції Каталонії та сім із восьми провінцій Андалусії, крім Малаги. Уродженці з півночі Марокко, регіону Ер-Риф, зазвичай поселяються в Каталонії. З іншого боку, з Аль-Хосейма вони прямують особливо до Мадрида, а з прикордонного регіону з Алжиром до Мурсії [5].

Трансфер від мігрантів, в якості грошових переказів, які марокканські біженці та іммігранти отримують і не витрачають в Іспанії, направляють в свою країну, і сума грошових переказів протягом останніх чотирьох років збільшилась майже в чотири рази і становить 22,83% грошових переказів, які витрачаються поза Іспанією [3]. Іспанія посіла друге місце, після Франції, обсяг грошових переказів, що надсилаються легалізованими мешканцями Марокко, і є третім потоком

грошових переказів (офіційних та неофіційних), що формуються в ЄС після відправлених з Німеччини до Туреччини та з Франції до Марокко.

Бум трансфертів, за даними Міжнародного валютного фонду, не пояснює це тільки, як збільшення кількості іммігрантів та їх доходів. Однією з гіпотез, що розглядаються, є зростання грошових переказів, яке пов'язане з відмиванням грошей, викликаним торгівлею гашишем. А банки Іспанії та країн Європи, ідентифікують це як переказ іммігрантів.

Північні регіони Марокко історично мали та мають нижчий темп розвитку, що безпосередньо впливає на кількість біженців та мігрантів що потрапляють до Каталонії. На території Ер-Рифу, бідному регіоні, який був частиною колишньої смуги іспанського протекторату, сільськогосподарський сектор знаходиться на постійному спаді, а текстильна промисловість, практично демонтована після незалежності Марокко (1956), не була відновлена. За даними Організації Об'єднаних Націй, 27% сільськогосподарської площі Ер-Рифу присвячено вирощуванню конопель, з яких видобувається гашиш, частина якого продається на території Іспанії [6]. До прикладу, Марокко є провідним світовим виробником та експортером конопель. З п'яти мільйонів людей, які проживають на півночі, близько 100 000 фермерів та їх родин економічно залежать від його вирощування [6].

Територія Ер-Рифу, яка складається з невеликих сіл, до того ж з поганими комунікаціями, здебільшого служить для вирощування канабісу, де основний заробіток це контрабанда та грошові перекази від іммігрантів та біженців з Європи, в тому числі, з Іспанії. Північні мешканці Ер-Рифу масово емігрували до Нідерландів, Бельгії та Німеччини, а 35% марокканських мігрантів та біженців, перебувають в Іспанії [3].

Також чверть марокканської еміграції та напливу біженців до Іспанії надходить з сільськогосподарського регіону Бені-Меллал. Бені-Меллал, який має слаборозвинену сільськогосподарську інфраструктуру, являється одним із двох марокканських регіонів, яких найбільше торкнулось еміграційне явище, та які стали так званими «залами очікування» для африканських біженців.

Місто Танжер, марокканський «зал очікування», населення якого за останні п'ять років збільшилось більше ніж на мільйон людей. Біженці, трудові та економічні мігранти не тільки з Марокко, а й зі всієї Африки, масово переїжджають до Танжера в очікуванні можливості перетнути Гібралтарську протоку, для можливого кращого майбутнього. Через такий наплив африканських біженців, соціально-економічний рівень в місці суттєво знизився. Відсутність інвестицій у створення нових робочих місць, тільки сприяють незаконним контрабандним перевезенням африканських біженців, в жахливих умовах та без дотримання будь яких умов для безпеки життя. Відповідно, марокканське місто, стало одним із пунктів очікування, де африканці чекають можливості, сісти на човен, який допоможе їм перетнути протоку та дістатись іспанського узбережжя. Багато нелегальних біженців, які приїжджають з усєї країни та всього континенту, та яким все ж таки щастить живими добра-

тись до Іспанії, зазвичай часто осідають у ній і не використовують її як транзитну країну. Проте відсутність будь яких знань стосовно мови, культури та іспанських традицій, часто змушують африканських біженців до злочинної діяльності. Що змусило Іспанію у свою чергу, дещо змінити політичне ставлення до біженців. В результаті, біженців, які незаконно перетнули кордон, Іспанія по договору з деякими африканськими країнами (Мавританія, Нігерія та Сенегал), переправляє їх назад на батьківщину [1].

Міжнароджна організація з міграції підрахувала, що в 2017 році Іспанія вже прийняла в три рази більше біженців, ніж за такий самий період, в дев'ять місяців, в 2016-му році. В жовтні 2017 року в інтернеті навіть з'явилося відео з десятками біженців, які причалили до берега іспанського пляжу Кадіс [4]. За заявою берегової охорони Кадіса, на човні було близько 30 осіб і всі вони неповнолітні підлітки з Африки. Такий рух до Європи продовжує створювати постійні загрози життю африканським біженцям, через збільшення потенційних нелегальних маршрутів, які частіше закінчуються потраплянням в трудове чи сексуальне рабство, або смертю.

Висновки. Скрадний соціально-економічний та політичний стан країн Африки змушують більшу частину населення вдаватися до крайніх мір перетину кордонів. Географічно та стратегічно найвигіднішим кінцевим пунктом призначення для прохачів притулку з Африки являється Іспанія. Не дивлячись на ряд угод з африканськими країнами про повернення біженців, не дивлячись на військовий прикордонний контроль та на ризикований Середземноморський коридор перетину, біженці з Африки постійно намагаються дістатися іспанські узбережжя.

З початку 2017 року понад 2700 людей, померли або пропали безвісти під час перетину Середземного моря, і це з урахуванням того що цей маршрут вважається найбезпечнішим. Ті, кому вдавалось уникнути насилля та живими добратись до кордонів Іспанії, постійно повідомляли про численні неофіційні фатальні випадки при спробі перетнути водний кордон. Тому, не дивлячись, на масовий наплив африканських біженців до берегів Іспанії, волонтери у співпраці з іспанськими урядовими організаціями тримають завжди в пріоритеті операції порятунку біженців на морі.

Список літератури:

1. Desperate journeys. Refugees and migrants entering and crossing Europe via the Mediterranean and Western Balkans routes. URL: <http://www.unhcr.org/58b449f54> (дата звернення: 08.08.2020).
2. Gemma A. 2009. El papel de la política española de inmigración en la estrategia euromediterránea. Madrid, 2009. P. 289–308.
3. José-María S.R. La inmigración un fenómeno universal. Editorial Dykinson, S.L. 1st Edition., 2010, 376 p.
4. La Agencia de ls ONU para los refugialos. Se reducen las llegadas de refugiados e inmigrantes a Europa, pero continúan los abusos y muertes. URL: <http://www.acnur.es/noticias/notas-de-prensa/2909-se-reducen-las-llegadas-de-refugiados-e-inmigrantes-a-europa-pero-continuan-los-abusos-y-muertes> (дата звернення: 08.08.2020).
5. Laura M.D., Amparo G.F., Laia J. Políticas de incorporación y la gestión del asociacionismo de la población de origen inmigrante a nivel local. Madrid, 2009. P. 113–138.
6. Pedro M.H. El pequeño gran Marruecos: posición geoestratégica en el norte de África. URL: <http://www.cipi.cu/articuloel-pequeno-gran-marruecos-posicion-geoestrategica-en-el-norte-de-africa> (дата звернення: 08.08.2020).
7. María Elena A.A. África Occidental: crisis vs estabilidad política. La Habana, 2018. URL: <http://www.cipi.cu/libro-revistaafrica-occidental-crisis-vs-estabilidad-politica> (дата звернення: 08.08.2020).
8. Ricard Z.B., Políticas y gobernabilidad de la inmigración en España. Madrid, 2009. P. 21–30.
9. Сорочинська О.Я. Спільні проекти ЄС і країн Південного Середземномор'я по розвитку альтернативної енергетики. URL: <https://naub.oa.edu.ua/2014/spilni-proekty-es-i-krajin-pivdennoho-seredzemnomorya-po-rozvytku-alternatyvnoji-enerhetyky/> (дата звернення: 08.08.2020).

References:

1. Desperate journeys. Refugees and migrants entering and crossing Europe via the Mediterranean and Western Balkans routes. Available at: <http://www.unhcr.org/58b449f54> (accessed: 08.08.2020).
2. Gemma, A. (2009). El papel de la política española de inmigración en la estrategia euromediterránea. Madrid, pp. 289–308.
3. José-María, S.R. (2010). La inmigración un fenómeno universal. Editorial Dykinson, S.L. 1st Edition. 376 p.
4. La Agencia de ls ONU para los refugialos. Se reducen las llegadas de refugiados e inmigrantes a Europa, pero continúan los abusos y muertes. Available at: <http://www.acnur.es/noticias/notas-de-prensa/2909-se-reducen-las-llegadas-de-refugiados-e-inmigrantes-a-europa-pero-continuan-los-abusos-y-muertes> (accessed: 08.08.2020).
5. Laura, M.D., Amparo, G.F., & Laia, J. (2009). Políticas de incorporación y la gestión del asociacionismo de la población de origen inmigrante a nivel local. Madrid, pp. 113–138.
6. Pedro, M.H. El pequeño gran Marruecos: posición geoestratégica en el norte de África. Available at: <http://www.cipi.cu/articuloel-pequeno-gran-marruecos-posicion-geoestrategica-en-el-norte-de-africa> (accessed: 08.08.2020).
7. María Elena, A.A. (2018). África Occidental: crisis vs estabilidad política. La Habana. Available at: <http://www.cipi.cu/libro-revistaafrica-occidental-crisis-vs-estabilidad-politica> (accessed: 08.08.2020).
8. Ricard, Z.B. (2009). Políticas y gobernabilidad de la inmigración en España. Madrid, pp. 21–30.
9. Sorochynska, O.Ya. Spilni proekty YES i krain Pivdennoho Seredzemnomoria po rozvytku alternatyvnoji enerhetyky. Available at: <https://naub.oa.edu.ua/2014/spilni-proekty-es-i-krajin-pivdennoho-seredzemnomorya-po-rozvytku-alternatyvnoji-enerhetyky/> (accessed: 08.08.2020).

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ ТА СПОРТ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-44>

УДК 796. 077. 5:796. 011. 3

Ванюк Д.В.¹

Запорізький національний університет

ВПЛИВ ДЕЯКИХ ФАКТОРІВ НА СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ЗАНЯТЬ В СЕКЦІЯХ СПОРТИВНОГО НАПРЯМУ

Анотація. В статті розглянута проблема низького рівня рухової активності студентів та виявлені фактори які мають негативний вплив на ставлення студентів до занять у спортивних секціях в період навчання у ВНЗ. Розглянуто матеріали опитування і анкетування студентів. В результаті дослідження встановлено, що кількість годин відведена на заняття з фізичного виховання у ВНЗ не задовольняє потреби студентів у руховій активності. Це підтверджується тим, що 22,7% учбових закладів не мають спортивних секцій, які б могли забезпечити належний рівень рухової активності студентської молоді, а також лише 15,7% студентів виконують рекомендовану норму рухової активності (включаючи обов'язкові заняття з фізичного виховання та заняття в секціях спортивного напрямку). Виявлений ряд проблем, які призводять до низького рівня реалізації державної програми розвитку фізичної культури і спорту і не забезпечують потрібний рівень рухової активності студентів під час навчання в ВНЗ.

Ключові слова: студенти, фізичне виховання, рухова активність, здоров'я, анкетування, опитування, спорт.

Vaniuk Daria

Zaporizhzhia National University

THE INFLUENCE OF SOME FACTORS ON THE ATTITUDE OF STUDENTS TO CLASSES IN SPORT SECTIONS

Summary. The article considers the problem of low level of motor activity of students and identifies factors that have a negative impact on the attitude of students to classes in sports sections during their studies at the university. Materials of survey and questionnaire of students are considered. A number of problems have been identified that lead to a low level of implementation of the state program for the development of physical culture and sports and do not provide the required level of physical activity of students while studying in higher education. As a result of the study it was found that the number of hours devoted to physical education classes does not meet the needs of students in physical activity. This is confirmed by the fact that 22,7% of educational institutions do not have sports sections that could provide an adequate level of physical activity of student youth, and only 15,7% of students follow the recommended rate of physical activity (including compulsory physical education classes and classes in sections of sports). It should be noted that as an additional factor that reduces the motivation of students to exercise and sports, we can highlight the commercialization of sports in the extreme. As a result of the commercialization of sports, it should be noted that for many students, classes in sports sections become the only opportunity to ensure the necessary level of physical activity, maintaining and improving health. The study also showed a number of problems of organizational work. Thus, the results of the study confirm that in higher education institutions the organizational work on sectional classes is at a low level. There is no outreach to students to promote physical education as one of the most important factors in strengthening and maintaining human health. An analysis of physical education curricula and recommended norms of physical activity of students, indicate that physical education classes in the initial process do not meet the needs of students in motion and should not be the only way for students to meet the needs of movement. The results of this work showed that special attention should be paid to the forms and methods of involving students in regular classes in sports sections to ensure increased and maintained levels of physical activity of students in higher education.

Keywords: students, physical education, physical activity, health, questionnaires, surveys, sports.

Постановка проблеми. Здоровий спосіб життя молоді та студентів з кожним роком стає більш актуальним. Молоде покоління звертає увагу на своє здоров'я, самопочуття та хоче мати чудову фізичну форму. Безперечно, це пов'язано з розвитком спорту, як одним із найважливіших складників здоров'я людини, так і з популяризацією багатьох видів спорту та напрямлень. Одночасно с тим питання покращення здоров'я студентської молоді виходить на перший план. Рішення

цієї задачі має полягати в підвищенні функціональних резервів організму та бути спрямовано на зміцнення здоров'я способами та методами ефективної організації занять з фізичного виховання [1; 9]. Сучасна молоддь, з кожним роком, все більше часу проводить сидячи. Маючи доступ, практично, до всього, при цьому, йому не потрібно навіть виходити на вулицю. Щось купити, сплати рахунки, поспілкуватися з друзями та рідними, та навіть здобути освіту – все це можна зробити

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6069-074X>

онлайн. Проте, нам слід звернути увагу на дані Державної програми розвитку фізичною культури і спорту на період 2011–2017 рр. [2]. Кількість населення залучених до фізичної культури складало лише 13% [3]. І таке гостре становище є притаманним і сфері життя студентської молоді. Кожне наступне покоління студентів знаходиться під впливом всебічної діджиталізації та онлайн занять, та через це все більше часу проводить в гаджетах, забуваючи здоров'я, фізичній розвитку та фізичну активність.

Відомо, що фізична культура є одним з найважливіших факторів у формуванні, розвитку, зміцненні та збереженні здоров'я людини. Користь від занять фізичною культурою важко переоцінити. Наукові дослідження довели, що систематичні заняття фізичними вправами підвищують нервово-психічну стійкість до емоційних стресів, підтримують розумову працездатність на оптимальному рівні, сприяють підвищенню успішності студентів [8; 9]. Але, ми бачимо, що обов'язкових занять фізичними вправами на академічних заняттях з фізичного виховання, недостатньо для підвищення фізичного розвитку та покращення фізичного стану студентів. Звернувшись до навчальної програми з фізичного виховання у ВНЗ ми бачимо, що тижневе навантаження студентів 1-3 курсів на з фізичного виховання становить від 2 до 4 годин на тиждень. З огляду на практику організації процесу фізичного виховання студентів, в теперішній час не варто розраховувати на суттєве збільшення кількості навчальних годин на практичні заняття на засвоєння курсу фізичного виховання [11]. Так, в навчальному процесі все більшого значення набуває секційна робота зі студентами, самостійні заняття студентів, їх активність, бажання розвиватися, досягати високих результатів [10; 12]. Для того, щоб забезпечити найкращий результат від самостійних занять, підвищити рівень здоров'я та забезпечити достатній рівень фізичної активності для студентів, треба раціонально планувати обсяг і навантаження, а також звернути увагу на низький рівень мотивації студентів до фізичної активності та здорового способу життя [11].

Слід зазначити, що основною причиною зниженої мотивації до занять у секціях спортивного напрямку є недостатньо сформовані знання у студентів про користь здорового способу життя, та роль фізичної культури у формуванні її здоров'я [4; 5; 8]. Тобто, ми можемо говорити про комплекс проблем в системі вищої освіти, які негативно впливають на ставлення студентів до фізичної активності:

- недосконалість системи фізичного виховання;
- недостатній рівень професійності деяких викладачів;
- недостатній рівень організацій секційної роботи та студентського спорту у ВНЗ;

– відсутність регулярних спортивних заходів серед студентів [10];

– незадовільний стан спортивних споруд.

Як додатковий фактор впливу на зниження мотивації студентів до занять фізичними вправами та спортом, ми можемо виділити комерціалізацію спорту в нашій країні. З вище сказаного можна зробити висновок, що для багатьох студентів, заняття в спортивних секціях – єдина можливість забезпечення необхідного рівня фізичної активності, розвитком, зміцненням та збереження здоров'я [7].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Тема рухової активності студентів завжди цікава для дослідження. Багато науковців присвятили цій темі свої дослідження. Так на думку Н. М. Амосова (1985), тижневе навантаження повинно бути більше 16-18 год на тиждень. В роботах М. Т. Кобзи (2002) рекомендоване навантаження 6-8 годин на тиждень, що в 2 рази менше норм 1983-1985 рр. У 2010 р., були опубліковані рекомендації з фізичної активності Всесвітньої організації охорони здоров'я – 7-9 годин на тиждень (табл. 1).

Проаналізувавши представлені рекомендації стає очевидним, що програма фізичного виховання в ВНЗ не може повністю задовольнити потреби студента в руховій активності.

Метою статті є зробити аналіз та з'ясувати фактори що впливають на ставлення студентів до занять в секціях спортивного напрямку в ВНЗ.

Викладання основного матеріалу. Останні рекомендації свідчать, що оптимальний рівень рухової активності студента повинен складатись з 14-19 тис кроків на добу, або 1,1-1,8 годин в день будь-яких фізкультурних або спортивних занять. Це дорівнює 8-11 годин занять на тиждень, включаючи 15-20 хв на щоденну ранкову зарядку, академічні заняття фізичною культурою, а також заняття фізкультурою і спортом по за навчанням. Для реалізації дослідження було проведено опитування 647 студентів 1-3 курсів навчання ВНЗ м. Запоріжжя та використано метод закритого анкетування. Анкета містила питання, які дозволили виявити фактори, що впливають на ставлення студентів до занять у секціях спортивного напрямку.

Аналіз результатів проведеного опитування та анкетування, свідчить, що 44,3% студентів займаються фізичною культурою 1 раз на тиждень на обов'язкових академічних заняттях, ще 32,6% займаються 2 рази на тиждень (включаючи обов'язкове академічне заняття з фізичного виховання та відвідування секцій спортивного напрямку). Респондентів які займаються фізичною активністю (включаючи обов'язкове академічне заняття з фізичного виховання та відвідування секцій спортивного напрямку) 3 рази на тиждень виявилось менше майже на 20%, а 4 рази на тиждень відвідують заняття з фізичного виховання та секції спортивного напрямку виявилось лише 10,8% студентів, які прийняли участь в анкетуванні (рис. 1).

Таблиця 1

Норми фізичної активності на думку різних авторів г/тиж

М.Я Віленьський, Б.Н. Мінаєв 1975	П.А. Назаров 1977	Л.П. Матвеев 1982	Н.В. Амасов 1985	М.Т. Кобза 2002	ВООЗ 2010
9-12	16-18	7-14	16-18	6-8	7-9

Джерело: розробка автора

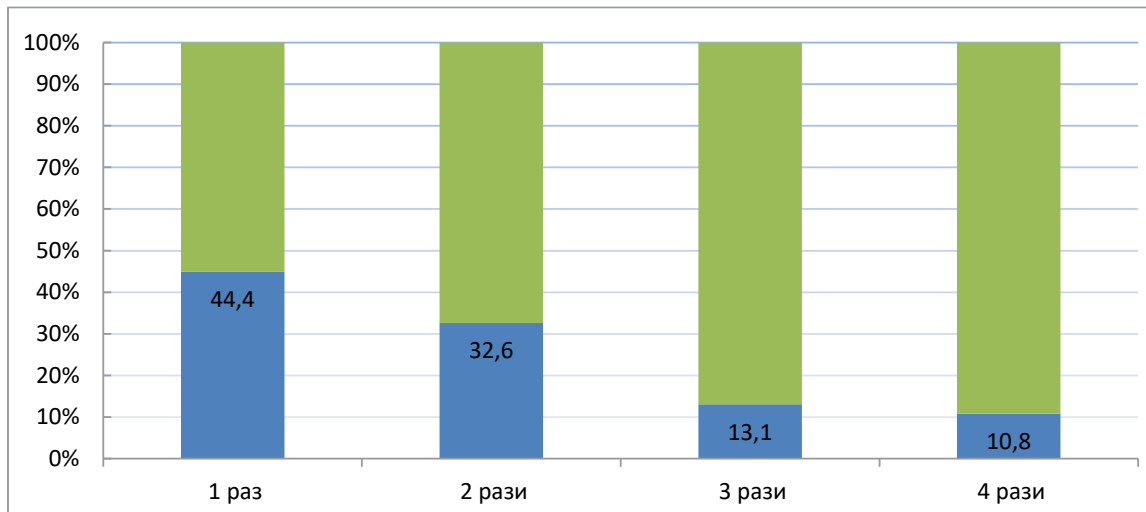

Рис. 1. Кількість занять на тиждень

Джерело: розроблено автором

Результати обробки анкет студентів свідчать, що переважна більшість опитаних (62,4%) вважають, що заняття з фізичного виховання та секційні заняття повинні бути направлені на збереження та зростання рівня здоров'я студентів, 29,1% – на досягнення та зростання спортивних результатів, 10,2% опитуваних виявили бажання на заняттях підвищувати рівень своїх знань з фізичною культурою.

Результати проведеного дослідження, свідчать про те, що, на думку 28,5% студентів 1-3 курсів на заняттях з фізичного виховання приділяється увагу вивченню тільки одного виду спорту. При цьому оволодіти двома видами спорту в період навчання бажають 26,9% опитаних; вивчати три види спорту – 39,7% студентів; чотири види спорту і більше – 4,9% всіх опитаних.

Такі командні види спорту як волейбол, футбол та баскетбол обирають для себе 54,1% опитаних; 45,9% віддають перевагу індивідуальним видам спорту таким як стрейтчинг, йога, теніс, бадмінтон, легка атлетика та інші. Також сту-

денти відмічають, що лише 7,4% часу на заняттях приділяється правилам; техніці дій – 12,8%; тактичним діям – 11,1%.

Одночасно треба звернути увагу, що за даними анкетування більш ніж третина студентів (34,4%) вказують на відсутність часу на відвідування в спортивних секцій через навчальну завантаженість. Проте 65,5% зазначили, що мають бажання займатися в секціях спортивного напрямку у навчальному закладі. Попри ці данні, результати опитування наведені в рис. 2 свідчать, що від двох до трьох годин на тиждень займаються фізичними вправами або займаються в секції – 44,4% студентів; від трьох до чотирьох годин на тиждень – 23,1%; від чотирьох до шести годин – 16,8%; від шести до восьми годин на тиждень – 9,6%; від восьми до одинадцяти годин на тиждень – 6,1% студентів. Так як, обґрунтована норма рухової активності, рекомендована для студентів складає, 8-11 годин на тиждень то, за результатами дослідження лише 15,7% студентів виконують норму рухової активності (рис. 2).

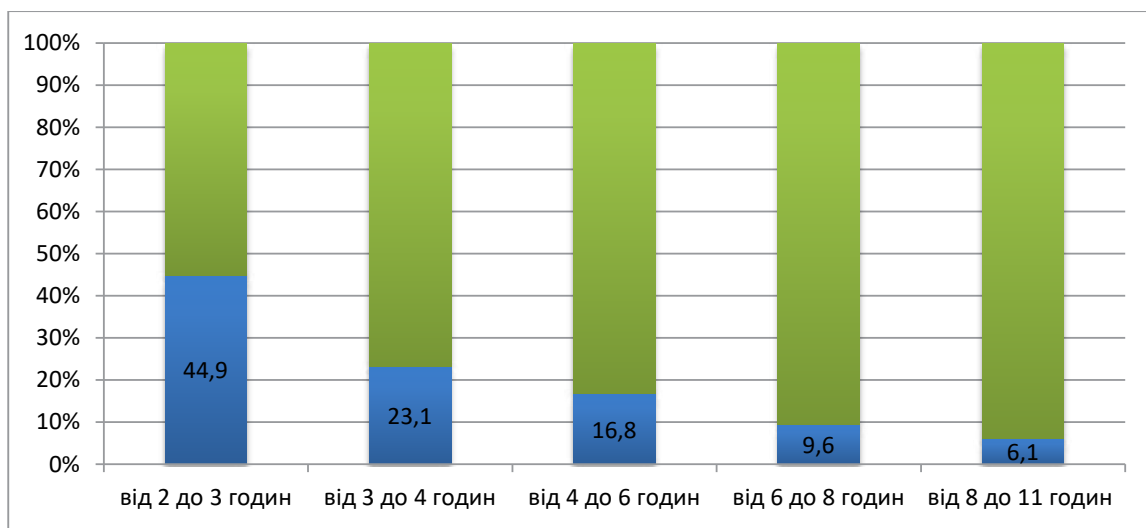

Рис. 2. Тижневий об'єм рухової активності

Джерело: розробка автора

Отримані дані дозволяють говорити про те, що основною причиною такої ситуації є недостатня увага розвитку секцій спортивного напрямку, та низький рівень мотивації студентів до занять в спортивних секціях. Так, 22,7% учбових закладів – не мають ніяких спортивних секцій для занять студентів; 25,2% мають лише одну спортивну секцію для студентів; у 30,7% закладів проводяться дві секції спортивного напрямку; три секції мають 12,1% навчальних закладів; 9,3% – проводять чотири і більше спортивних секцій (рис. 3).

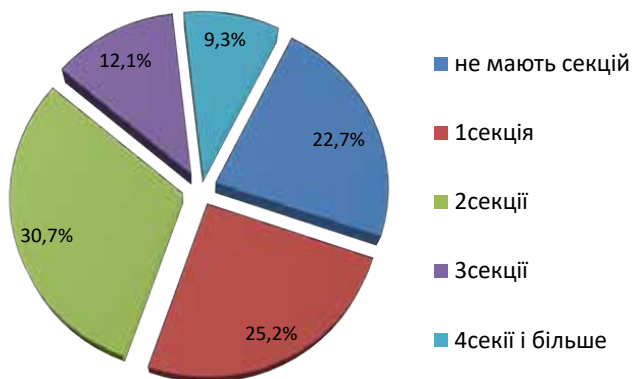

Рис. 3. Співвідношення секцій спортивного напрямку у ВНЗ

Джерело: розробка автора

Список літератури:

1. Бальсевич В.К. Физическая культура для всех и для каждого. Москва : Физкультура и спорт, 1988. 208 с.
2. Державна програма розвитку фізичної культури на 2017–2020 рр. Редакція від 04.03.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 24.07.2020).
3. Електронний ресурс Державного комітету статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (дата звернення: 24.07.2020).
4. Ионов А.А., Софронов Н.Н. Физическая культура и спорт в воспитании учащейся молодежи. *Педагогика – психологические и медико-биологические проблемы физической культуры и спорта*. 2009. № 13(4). URL: <https://cyberleninka.ru/journal/n/pedagogiko-psihologicheskie-i-mediko-biologicheskie-problemy-fizicheskoy-kultury-i-sporta?i=946414> (дата звернення: 24.04.2020).
5. Кобяков Ю.П. Двигательная активность студентов: структура, нормы, содержание. *Теория и практика физической культуры*. 30.04.2004. № 5. URL: http://sportfiction.ru/magazine/teoriya-i-praktika-fizicheskoy-kultury/?issue=199196&sort=PROPERTY_pagefrom&method=desc (дата звернення: 24.07.2020).
6. Луценко Л.С., Бондаренко И.Ф. Физическое воспитание студентов ВУЗов на основе выбора спортивной специализации. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Серія : Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт*. 2014. № 118(3). С. 177–181.
7. Мельник М.Г. Становлення та розвиток студентського спорту України в ХХІ столітті : дис. ... канд. наук з фіз. виховання та спорту : 24.00.01 / Львівський державний інститут фізкультури. Львів, 2016. 231 с.
8. Павленко Е.Е., Павленко Т.В. Физическая культура как основной фактор формирования и сохранения физического здоровья студентов. *Слобожанський науково-спортивний вісник: наук.-теорет. журн.* 2008. № 4. С. 28–31.
9. Платонов В.Н. Сохранение и укрепление здоровья людей – приоритетное направление современного здравоохранения. *Спортивная медицина*. 2006. № 2. С. 3–14.
10. Тищенко В.О. Мотивація самореалізації в спорті. *Наука і освіта*. 2013. № 4. С. 114–117.
11. Футорный С.М. Проблема дефицита двигательной активности студенческой молодежи. *Физическое воспитание студентов*. 2013. № 3. С. 75–79.
12. Чередниченко І.А. Підвищення фізичного стану студентів на основі комплексного використання засобів спортивних ігор у процесі секційних занять з волейболу : автореф. дис... канд. наук з фіз. виховання : 24.00.02. Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту. Дніпро, 2018. 21 с.

References:

1. Bal'sevich, V.K. (1988). Fizicheskaja kul'tura dlja vseh i dlja kazhdogo [Physical culture for everyone and for everyone]. Moscow: Fizkul'tura i sport. (in Russian)
2. Derzhavna prohramma rozvytku fizychnoi kultury na 2017–2020 rr. Redaktsiia vid 04.03.2020 [State Program for the Development of Physical Culture for 2017–2020]. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/115-2017-%D0%BF#Text> (accessed 24 July 2020).
3. Elektronnyi resurs Derzhavnoho komitetu statystyky Ukrainy [Electronic resource of the State Statistics Committee of Ukraine]. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua/> (accessed 24 July 2020).
4. Ionov, A.A., & Sofronov, N.N. (2009). Fizicheskaja kul'tura i sport v vospitanii uchashejsja molodezhi [Physical culture and sports in the upbringing of students]. *Pedagogika – psihologicheskie i mediko-biologicheskie problemy*

- fizicheskoy kul'tury i sporta* [Pedagogy – psychological and medico-biological problems of physical culture and sports] (electronic journal), vol. 13, no. 4. Available at: <https://cyberleninka.ru/journal/n/pedagogiko-psihologicheskie-i-mediko-biologicheskie-problemy-fizicheskoy-kultury-i-sporta?i=946414> (accessed 24 July 2020).
5. Kobjakov, Ju.P. (2004). Dvigatel'naja aktivnost' studentov: struktura, normy, sodержani [Motor activity of students: structure, norms, content]. *Teorija i praktika fizicheskoy kul'tury* [Theory and practice of physical culture] (electronic journal), vol. 5. Available at: http://sportfiction.ru/magazine/teoriya-i-praktika-fizicheskoy-kul'tury/?issue=199196&sort=PROPERTY_pagefrom&method=desc (accessed 24 July 2020).
  6. Lucenko, L.S., & Bondarenko, I.F. (2014). Fizicheskoe vospitanie studentov VUZov na osnove vybora sportivnoj specializacii [Physical education of university students based on the choice of sports specialization]. *Visnik Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universitetu. Serija: Pedagogichni nauky. Fizychni vyhovannja ta sport*, vol. 118(3), pp. 177–181.
  7. Melnyk, M.G. (2016). *Stanovlennja ta rozvytok studentskogo sportu Ukrainy v XXI stolitti* [Formation and development of student sports of Ukraine in the XXI century] (PhD Thesis). Lviv: Lvivskij derzhavnyj instytut fizkultury, 231 p.
  8. Pavlenko, E.E., & Pavlenko, T.V. (2008). Fizicheskaya kultura kak osnovnoj faktor formirovaniya i sokhraneniya fizicheskogo zdorovia studentov [Physical culture as a major factor in the formation and maintenance of physical health of students]. *Slobzhanskyj naukovy-sportyvnyj visnyk: nauk.-teoret. zhurnal*, no. 4, pp. 28–31.
  9. Platonov, V.N. (2006). Sohranenie i ukreplenie zdorovya lyudej – prioritnoe napravlenie sovremennogo zdavoohraneniya [Preservation and strengthening of human health is a priority of modern health care]. *Sports medicine*, no. 2, pp. 3–14.
  10. Tyshhenko, V.O. (2013). Motyvaciya samorealizacii v sporti [Motivation of self-realization in sports]. *Science and education*, no. 4, pp. 214–217.
  11. Futornyj, S.M. (2013). Problema defecita dvigatelnoj aktivnosti studencheskoj molodezhi [The problem of motor activity deficit of student youth]. *Physical education of students*, no. 3, pp. 75–79.
  12. Cherednychenko, I.A. (2018). *Pidvyshhennja fizychnogo stanu studentiv na osnovi kompleksnogo vykorystannja zasobiv sportyvnyh igor u procesi sekcijnyh zanjat' z volejbolu* [Improving the physical condition of students on the basis of integrated use of sports games in the process of sectional volleyball classes] (PhD Thesis). Dnipro: Prydniprovskaja State Academy of Physical Culture and Sports, 21 p.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-45>

УДК 343.982.35

Аносов І.В.¹, Солянік В.Г.Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ОСОБЛИВОСТІ ЕКСПЕРТНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ ДЕТАЛЕЙ ПРЕДМЕТУ ОДЯГУ З МЕТОЮ ВСТАНОВЛЕННЯ ЦІЛОГО ЗА ЧАСТИНАМИ

Анотація. Розглядаються особливості експертного дослідження деталей предмету одягу з метою встановлення цілого за частинами. При розв'язанні завдань криміналістичного дослідження деталей предмету одягу з метою встановлення цілого за частинами, експертові необхідно знати по-перше комплекс характерних ознак для кожного виду механічних пошкоджень одягу, по-друге методіку встановлення цілого за частинами, це дозволить якісно проводити експертне дослідження та формулювати обґрунтовані висновки. Тому метою даної статті є надання результатів дослідження деталей предмету одягу з метою встановлення цілого за частинами, надання рекомендацій судовим експертам при формулюванні висновків під час проведення трасологічних досліджень. Розглянуто та проаналізовано ознаки, що характеризують розрив предмету одягу. На прикладі розірваних пошкоджень лінійної форми на одязі, визначені найбільш характерні морфологічні ознаки даного виду пошкодження. Надані ілюстративні пояснення ознак, які характеризують розірвані пошкодження одягу. Наведено приклади опису одягу та пошкоджених ділянок, мікроскопічного дослідження, проміжного висновку, оцінки результатів проведеного дослідження та висновку. При розв'язанні завдань криміналістичного дослідження встановлення цілого за частинами експертові окрім методіки даного виду дослідження необхідно володіти знанням у багатьох промислових галузях, знати технологію виготовлення різноманітних предметів побутового вживання. Так, під час вирішення питання пошкоджень одягу, експерт повинен володіти комплексом характерних ознак для кожного виду тканини, знати комплекс ознак кожного виду механічного пошкодження одягу. Дані знання дозволять експертові провести всебічний аналіз, досліджених об'єктів, що в подальшому виключить скоєння експертної помилки.

Ключові слова: трасологічна експертиза, пошкодження одягу, розірване пошкодження, встановлення цілого за частинами, морфологічні ознаки пошкодження, спільна лінія розділення.

Anosov Igor, Solyanik Volodymyr
Kharkiv Scientific Research Forensic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

FEATURES OF EXPERT RESEARCH OF DETAILS OF GARMENTS WITH THE AIM OF ESTABLISHING THE WHOLE IN PARTS

Summary. Features of expert research of details of a subject of clothes for the purpose of establishment of the whole on parts are considered. Features of expert research of details of a subject of clothes for the purpose of establishment of the whole on parts are considered. Features of expert research of details of a subject of clothes for the purpose of establishment of the whole on parts are considered. Features of expert research of details of a subject of clothes for the purpose of establishment of the whole on parts are considered. When solving the problems of forensic examination of parts of clothing in order to establish the whole in parts, the expert must know first a set of characteristics for each type of mechanical damage to clothing, and secondly the method of establishing the whole in parts, it will qualitatively conduct expert research and formulate substantiated conclusions. Therefore, the purpose of this article is to provide the results of the study of the details of the garment in order to establish the whole in parts, to provide recommendations to forensic experts in formulating conclusions during the traseological research. The signs characterizing the rupture of an item of clothing are considered and analyzed. On the example of torn injuries of a linear form on clothes, the most characteristic morphological signs of this type of damage are defined. Illustrative explanations of the signs that characterize torn clothing damage are given. Examples of description of clothes and damaged areas, microscopic examination, intermediate conclusion, evaluation of the results of the study and conclusion are given. In solving the problems of forensic research to establish the whole in parts, the expert in addition to the methodology of this type of research must have knowledge in many industries, to know the technology of manufacturing various household items. Thus, when solving the issue of damage to clothing, the expert must have a set of characteristics for each type of fabric, know the set of features of each type of mechanical damage to clothing. This knowledge will allow the expert to conduct a comprehensive analysis of the studied objects, which will further eliminate the commission of expert error.

Keywords: traseological examination, damage to clothing, torn damage, installation of the whole in parts, morphological signs of damage, common dividing line.

Постановка проблеми. Криміналістичне дослідження встановлення цілого за частинами є досить частим експертним дослідженням.

В експертній практиці нерідко об'єктами криміналістичних експертиз, є предмети одягу та їх деталі, які були розділені на частини та потребують

¹ ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6266-2083>

експертного дослідження. Трасологічні експертизи встановлення цілого за частинами, є важливою ланкою в процесі отримання доказової бази, яка містить вичерпані, обґрунтовані фактичні данні для подальшого розслідування злочину.

При дослідженні встановлення цілого за частинами деталей одягу слід приділити увагу, як дослідженню самого одягу так і пошкодженим ділянкам одягу або його деталям і лише після цього проводити дослідження направлене на встановлення цілого за частинами.

В ході дослідження самого одягу, або його деталей необхідно визначити достатність порівняльних об'єктів, з'ясувати, які поверхні досліджуваних частин є зовнішніми, а які – внутрішні. Слід встановити загальні та індивідуальні ознаки порівняльних об'єктів. В процесі дослідження пошкоджених країв одягу також необхідно звернути увагу на властивості пошкодження, зазначити спосіб утворення пошкодження, наявність або відсутність спільної лінії розділення. Перераховані особливості в подальшому можуть встановити належність наданих об'єктів єдиному цілому, або навпаки.

Встановити експертним шляхом приналежність частин єдиного цілого вдається завдяки тому, що у частин розчлененого (зруйнованого) предмета зберігаються взаємо пов'язані ознаки. Одні з цих ознак були у об'єкта до його розчленування на частини, а інші (лінії і площини поділу) виникли в момент і в слідстві розчленування [1, с. 234].

Однак для встановлення цілого за частини деталей предметів одягу велике значення має матеріал одягу, який досліджується, а саме характер переплетення, його щільність, еластичність, просторове розташування матеріалу в момент розділення, наявність складок на одязі та інше, дані особливості слід враховувати в подальшому під час проведення порівняльного дослідження.

На підставі оцінки результатів порівняння експерт приходить до позитивного або негативного висновку про приналежність частин єдиного цілого [2, с. 150].

Таким чином, найбільш правильно проводити трасологічні дослідження об'єктів з метою ідентифікації цілого за частинами в такій послідовності: вивчення зовнішніх ознак і вибір порівняльних об'єктів, які фізично могли становити одне ціле; приведення в стан, придатності для суміщення поверхні поділу; зіставлення по взаємо перехідним особливостям зовнішньої будови всіх поверхонь, включаючи поверхню поділу; зіставлення по слідах контактного статичного або динамічного взаємодії; зіставлення з топографії розподілу на поверхні сторонніх речовин [3, с. 75].

Отже, для вирішення завдань експертного дослідження деталей предмету одягу з метою встановлення цілого за частинами, експертові необхідно знати по-перше морфологічні ознаки кожного виду механічного пошкодження, по-друге методику встановлення цілого за частинами. Цей великий об'єм інформації необхідно систематизувати, структурувати та проілюструвати, що в подальшому допоможе експертові у формуванні об'єктивного, обґрунтованого, повного дослідження та уникнення експертних помилок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Традиційно в криміналістики зокрема в трасології питання дослідження встановлення цілого за

частинами розглядається з загальнотеоретичної точки зору і об'єктами досліджень є досить розповсюджені предмети. Однак питання дослідження предметів одягу, в розрізі дослідження встановлення цілого за частинами, мало де розглядається.

У роботі І.В. Киселевич [4], запропоновані нові підходи до дослідження, що включають у себе вивчення всього комплексу слідів, як на матеріалі одягу, так і на знаряддях, якими нанесено пошкодження. У роботі Е.Е. Савватеева [5] систематизовані відомості про сучасні швейні матеріали, вивчені їх властивості, а також на цій основі розроблена їх трасологічна класифікація.

У роботах Н.П. Майліс [2] А.В. Кофанова [6] та ін., розглядаються загальнотеоретичні та методологічні основи трасології, сучасні науково-практичні аспекти методики дослідження слідів і об'єктів судово-трасологічної експертизи, методичні і організаційні питання трасологічної експертизи за всіма її видами [7, с. 133].

Однак ці питання розглядаються окремо один від іншого, а для розв'язання практичних завдань судово-трасологічного характеру, а саме дослідження деталей предмету одягу з метою встановлення цілого за частинами, необхідні систематизовані та структуровані відомості, які допоможуть експертові у складанні алгоритму дій під час проведення експертного дослідження.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Криміналістична література дослідження цілого за частинами та розроблені методики несуть в собі узагальнену теоретичну базу, з конкретними прикладами, які повторюються від одного викладача до іншого. Також відсутність конкретних прикладів, з витягами висновків експерта та роз'яснених ілюстративних довідників, по різноманітним напрямкам дослідженням встановлення цілого за частинами, роблять наукові труди малоінформативними з практичної точки зору, що в свою чергу недостатньо для об'єктивного розуміння матеріалу та формулювання вичерпаного висновку.

У ряді випадків низька якість ілюстративного матеріалу не дозволяє ініціатору проведення експертизи, а також учасникам процесу переконатися в достовірності висновку експерта. Це викликає сумнів у об'єктивності та правильності проведеного експертного дослідження і тягне за собою призначення додаткової або повторної експертизи.

Мета статті є висвітлювання особливостей дослідження деталей одягу їх пошкоджених ділянок для подальшого встановлення цілого за частинами. На основі експертного дослідження надати судовим експертам рекомендації при формуванні висновку дослідження деталей предмету одягу з метою встановлення цілого за частинами.

Виклад основного матеріалу. Формування висновку експерта дослідження деталей предмету одягу з метою встановлення цілого за частинами, як і будь яке інше складається з наступних стадій: попереднє дослідження; роздільне дослідження; експертний експеримент (в разі необхідності); порівняльне дослідження; оцінка результатів дослідження та формулювання висновків; оформлення результатів проведеного дослідження [8, с. 10]. Необхідно звернути увагу певні стадії та визначити алгоритм проведення експертного дослідження.

На стадії роздільного дослідження необхідно визначити:

– предмет одягу (сорочка, брюки та інші), або деталь предмету одягу (рукав, комірець, кишень та інші);

– загальні характеристики предмету одягу або деталі предмету одягу (розмір, вид плетіння, щільність, наявність малюнку);

– особливості предмету одягу або його деталей (зношеність, забруднення та інші);

– наявність пошкодження, розташування та його механізм;

– вид пошкодження (розрив, розріз, колоте пошкодження та інші).

Одяг, на відміну від м'яких тканин тіла людини, здатний відображати і довгий час зберігати ознаки слідового контакту, що дуже важливо для процесів ідентифікації і діагностики [4, с. 13].

Подальшим дослідженням предмету одягу або його деталей слід визначити загальні та індивідуальні ознаки досліджених об'єктів, їх властивості, встановити наявність або відсутність загальної лінії розділення. Зі слів Л.А. Винберга [9]: «Для ідентифікації використовуються ознаки, що виникли одночасно в результаті дії однієї ж причини на частині цілого.

Закінчивши аналіз, синтезують результати вивчення індивідуальних ознак, визначають їх якісне значення в цілому та у сукупності, формують висновок про достатність (або недостатність) індивідуальних ознак для ідентифікаційного дослідження [8, с. 12].

Завдання та методи проведення порівняльного дослідження залишаються одні й ті ж самі, але способи проведення даної стадії відрізняються. Данна особливість дослідження дозволяє судовому експерту визначити найбільш оптимальний метод порівняння, при проведенні якого слід застосовувати спеціальні методи, які мінімізують пошкодження досліджуваних об'єктів.

Для повного та об'єктивного розуміння дослідження деталей предмету одягу з метою встановлення цілого за частинами, використовувались матеріали судово-трасологічної експертизи. На основі результатів висновку судового експерта були ви-

значені особливості трасологічного дослідження цілого за частинами деталей предмету одягу.

На експертизу було надано:

– «фрагмент тканини синього кольору в клітину»;

– «частина сорочка синього кольору в клітину».

На вирішення судової експертизи було поставлено питання:

«Чи складали раніше одне ціле фрагмент тканини та частина сорочки, надані на дослідження?».

На стадії роздільного дослідження судовим експертом проводиться всебічне і повне вивчення властивостей та ознак досліджуваних об'єктів, явищ, процесів [10].

Із цією метою, для оцінки стану об'єктів, які надані на дослідження, виявлення слідів, що свідчать про пошкодження одягу, проводимо зовнішній огляд об'єктів та їх детальний опис. Спочатку проводиться фотографування загального виду досліджуваних об'єктів з використанням лінійного масштабу (рис. 1, 2).

Після фотографування, проводять огляд предметів наданих на дослідження. Для цього, одяг розкладається на столі достатніх розмірів і оглядається при гарному, переважно денному освітленні [7, с. 135].

Огляд предмету одягу, а також деталей одягу виконується з метою встановлення її виду (плетіння тканини), розмірів, стану, виявлення та локалізації слідів і пошкоджень. Крім того, зазначаються найменування предмета одягу, матеріал, з якого він виготовлений і його будова, його розміри, ступінь зносу, наявність або відсутність забруднень, розривів, розрізів, пошкоджень від термічного або хімічного впливу та інші особливості, які мають значення для вирішення поставлених питань [11, с. 204].

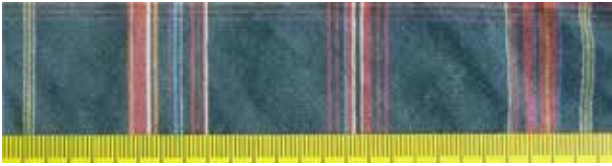
Приклад опису фрагмента тканини та одного із пошкоджених країв: «Тканина бавовняна, синього кольору має малюнок у клітину, створений смугами червоного, жовтого, блакитного, білого, оранжевого кольору. Малюнок у вигляді білої, синьої, жовтої, синьої та білої вертикальної смуги повторюється кожні 121 мм (рис. 3).

Рис. 1. Загальний вигляд фрагмента тканини, що наданий на дослідження

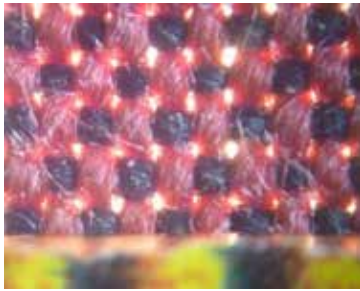

Рис. 2. Загальний вигляд пошкодженої сорочки, наданої на дослідження

Рис. 3. Періодичність повторення малюнку на фрагменті тканини

Тканина полотняного плетіння, рапорт плетіння 1/1 (рис. 4).

Рис. 4. Зображення плетіння фрагмента тканини, наданої на дослідження

На лівій стороні фрагмента пришита планка довжиною 640 мм, яка має підкладку матеріалу білого кольору, в планці розташовані сім прорізів для гудзиків, оверложка яких ціла, довжина прорізів по 15 мм, відстань між прорізами складає 60 мм. На правій стороні фрагмента тканини є шов довжиною 403 мм, який з'єднує фрагмент тканини. На поверхні фрагмента тканини на відстані 38 мм від планки та 360 мм від нижнього краю розташована накладна кишеня прямокутної форми з закругленими нижніми кутами, розміром 128×128 мм, матеріал кишені, плетіння тканини та малюнок відповідає фрагменту тканини. Зворотній бік тканини має такий же малюнок, на відстані 70 мм від нижнього краю фрагмента розташована бирка прямокутної форми білого кольору, розміром 47×23 мм на якій відсутні будь-які позначки та написи.

Фрагмент тканини має плями коричневого, білого кольору, ознаки поношеності та багаторазового прання у вигляді вицвітання тканини та потертості її країв.

Візуальним оглядом країв фрагмента тканини встановлено: – край фрагмента тканини над карманом лінійної форми довжиною 206 мм, край пошкодження відносно рівні, «розпущені» (рис. 5).

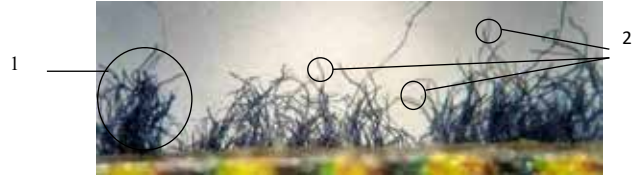
Рис. 5. Пошкоджений край над карманом на фрагменті тканини

Всі вимірювання одягу проводять за допомогою м'якої сантиметрової стрічки. Точність вимірювань самого пошкодження, зазвичай знаходиться в межах 1 мм.

Наступним етапом роздільного дослідження механічного пошкодження одягу є мікроскопічне дослідження. Одним із завдань якого є дослідження пошкоджень, а саме вивчення форми країв пошкоджень, характер порушення вільних

кінців ниток та їх волокон, форму кінців в пошкодженні. Це дасть можливість визначитись з видом пошкодження та механізмом утворення.

Приклад опису мікроскопічного дослідження наданих на дослідження об'єктів: «Оглядом пошкоджених країв фрагмента тканини та фрагмента сорочки в різних положеннях до джерел освітлення із застосуванням криміналістичної лупи (4-х крат. збільшенням) та мікроскопа «МСП-1» (у прохідних та кососпрямованих променях штучного освітлення) виявлені наступні особливості: – «розпущення» ниток, потоншення вільних кінців ниток та їх волокон (рис. 6).

Рис. 6. Збільшене зображення потоншених ниток та волокон ниток: 1 – нитки, які «розпущені»; 2 – потоншені волокна ниток

– кінці ниток та їх волокон знаходяться на різному рівні, збільшено відстань між нитками (рис. 7).

Рис. 7. Збільшене зображення кінців ниток, які розташовані на різному рівні та збільшення відстані між нитками

Під час проведення мікроскопічного дослідження, експерт повинен вивчити сліди та провести оцінку виявлених ознак з погляду механізму їх утворення, стійкості, індивідуальності та частоти поширеності. У подальшому, формується проміжний висновок про придатність об'єктів для ідентифікаційного дослідження.

Приклад формування проміжного висновку:

«Встановлені загальні та індивідуальні ознаки, характерні для пошкодження утворених шляхом розриву. Виявлені загальні та індивідуальні ознаки у сукупності достатні для проведення ідентифікаційного дослідження. Пошкодження на правій лицьовій половині сорочки та правому боковому шву призвело до відділення тканини».

На стадії порівняльного дослідження судовим експертом установлюються ознаки подібності (тотожності) та (або) розбіжності (відмінності) досліджуваних об'єктів, наявність або відсутність загальної лінії розділення.

Проведення порівняльного дослідження наданих об'єктів проводилось, згідно існуючої методики [8], але під час проведення порівняльного дослідження слід приділити увагу наступним особливостям. По-перше під час препарування пошкоджених країв потрібно використовувати тонку

голку, щоб не було зайвих пошкоджень ниток їх «розпушеності» та «загострення», також необхідно визначити розмір препарованого краю, для більш повного та наочного ілюстративного матеріалу. По-друге порівняльні частини тканини, які досліджуються та розташовані на склі, не слід рясно змочувати, це може привести до викривлення індивідуальних ознак, під час фотографування, в деяких випадках змочування тканини можна не проводити, це залежить від стану об'єктів дослідження (вологості, зношеності, забруднення та інші).

Встановлення збігу загальних ознак дає змогу зробити висновок про їх родову, видову, групову належність; у разі збігу загальних та індивідуальних ознак (особливостей) формується висновок про тотожність [8, с. 14].

Приклад опису порівняльного дослідження: *«З метою проведення порівняльного дослідження та встановлення збігу по загальній лінії розділу, фрагмент тканини поєднувався з сорочкою, таким чим, щоб пошкоджені краї та різнокольорові смуги малюнка співпадали. В результаті поєднання встановлено повний збіг відсутніх частин сорочки та продовження розірваних кінців ниток на фрагменті тканини та сорочки.»*

Для встановлення збігу мікрорельєфу пошкоджених країв пошкоджена ділянка фрагмента тканини та фрагмента сорочки розміром по 7×2 мм, розташовувались на предметному склі, розгладжувались та за допомогою медичної голки проводилась препарування країв досліджених ділянок, а саме витягування повздовжніх ниток, поки нитки розірваного краю не оголились на 5 мм. Після чого випрямлені кінці ниток сушилися між собою та фотографувались.

В результаті встановлено збіг по мікрорельєфу лінії розділу ділянок фрагмента тканини та фрагмента сорочки, а саме продовження розірваних ниток (рис. 8, 9).

Рис. 8. Збільшене зображення збігу кінцівок ниток між фрагментом тканини та фрагментом сорочки (у кососпрямованих променях штучного освітлення)

Рис. 9. Збільшене зображення збігу кінцівок ниток між фрагментом тканини та фрагментом сорочки (у прохідних променях штучного освітлення)

Заключною стадією висновку експерта є оцінка результатів проведеного дослідження та формування висновків, які повинні ґрунтуватись на комплексному та всебічному дослідженні наданого об'єкта. Оцінка результатів дослідження являє собою розгорнуту відповідь на поставлені питання, що включає в себе основні аргументи на користь висновків до яких прийшов експерт у ході дослідження. Висновок формується на основі сумарної оцінки результатів дослідження та внутрішнього переконання експерта.

На підставі оцінки результатів порівняння експерт приходять до позитивного або негативного висновку про приналежність частин єдиного цілого [2, с. 150].

Приклад опису оцінки результатів проведеного дослідження та формування висновку: *Встановлений в процесі порівняльного дослідження збіг загальних та індивідуальних ознак стійкі та індивідуальні, а також збіг по лінії розділу утворюють в сукупності індивідуально-характерний комплекс ознак, який дає підставу для висновку про те, що надані на дослідження фрагмент тканини та фрагмент сорочки були частинами одного цілого, чоловічої сорочки (рис. 10).*

Висновки експерта повинні бути короткими, випливати з дослідницької частини висновку й містити конкретні відповіді на поставлені питання. Всі обґрунтування, наведені у висновках, повинні знаходитися в дослідницькій частині висновку, причому в настільки докладному виді, щоб самі висновки не викликали сумнівів у їхній обґрунтованості. Формулювання у висновках повинні бути чіткими, ясними, зрозумілими й конкретними, та не допускати двоякого тлумачення [7, с. 140].

Отже, у всіх випадках ідентифікації цілого вроздріб експертне дослідження буде вважатися завершеним лише за умови, якщо по-перше, визначена структура ідентифікаційного дослідження з виявленням кінцевого і проміжного об'єкта і, по-друге вказані родові, групові та індивідуалізують ознаки не тільки проміжних, але і кінцевого об'єкта даного дослідження [3, с. 52].

Висновки і пропозиції. Таким чином, у роботі приведені особливості експертного дослідження деталей предмету одягу з метою встановлення цілого

Рис. 10. Загальний вигляд чоловічої сорочки з підставленим фрагментом тканини

за частинами. На прикладі розірваних пошкоджень лінійної форми на матеріалі одягу, висвітлені найбільш характерні морфологічні ознаки такого виду пошкодження, як розрив, з ілюстративними поясненнями. Розглянуто основні стадії проведення судово-трасологічної експертизи встановлення цілого за частинами на прикладі результатів судово-трасологічної експертизи. В розглянутих стадіях наведено приклади опису одягу та пошкоджених ділянок, мікроскопічного дослідження, порівняльного дослідження, проміжного висновку, оцінки результатів проведеного дослідження.

Як видно із статті, експертиза ідентифікації цілого за частинами визначає досить широкий спектр досліджуваних об'єктів, що передбачає ви-

рішення різноманітніших питань. Відповідно експерт зобов'язаний бути поінформованим не тільки про сучасний стан розвитку судової експертизи, але знати і володіти всіма методиками та методами, які розроблені у даному виді дослідження.

Наявність методичних рекомендацій з проведення судово-трасологічної експертизи встановлення цілого за частинами, дозволяє підвищити рівень кваліфікації судових експертів та якісно проводити експертні дослідження.

Але, подальші дослідження необхідно спрямувати на висвітлення особливостей експертного дослідження різноманітних об'єктів дослідження та створення нових методичних рекомендацій, посібників та ілюстративних довідників щодо їх проведення.

Список літератури:

1. Пророков И.И. Криминалистическая экспертиза следов. Волгоград, 1980. 286 с.
2. Майлис Н.П. Судебная трасология. Москва : «Экзамен», Право и Закон, 2003. 272 с.
3. Митричев В.С. Криминалистическая идентификация целого по частям. Москва : ВНИИСЭ, 1976. 98 с.
4. Киселевич И.В. Криминалистические исследования механических повреждений одежды и ее следов в расследовании преступлений : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09 «уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Москва, 2008. 30 с.
5. Савватеева Е.Е. Экспертные исследования следов на одежде и следов одежды, изготовленной по современным технологиям : автореф. дис. на соискание уч. степени канд. юрид. наук : 12.00.09 «уголовный процесс; криминалистика и судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность». Саратов, 2004. 22 с.
6. Кофанов А.В., Волошин О.Г., Літвінова О.В. Трасологічні дослідження. Київ : Київ. нац. ун-т внутр. справ, 2010. 186 с.
7. Чернов В.Г., Аносов І.В., Бурда В.А. Особливості експертного дослідження різаних пошкоджень одягу. *Вісник криміналістичної асоціації України*. Харків : ХНУВС, 2019. С. 131–142.
8. Методика встановлення цілого за частинами. Експертна спеціальність 4.2. «Дослідження знарядь, агрегатів, інструментів і залишених ними слідів, ідентифікація цілого за частинами» / Коструб А.М., Грищенко О.В., Щирба Д.Є., Чашницька Т.Г. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2015. 37 с.
9. Винберг Л.А. Сравнение как метод исследования в криминалистической идентификационной экспертизе. Москва : Высшая школа, 1972. 74 с.
10. Про затвердження Інструкції з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби Міністерства внутрішніх справ України : затв. наказом М-ва внутр. справ України від 17.07.2017 № 591. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17> (дата звернення: 11.07.2019).
11. Кантор И.В. Трасология и трасологическая экспертиза. Москва : ВА ИМЦ ГУК МВД России, 2002. 376 с.

References:

1. Prorokov, Y.Y. (1980). *Kriminalisticheskaya ekspertiza sledov* [Forensic examination of traces]. Volgograd, 286 p. (in Russian)
2. Mailys, N.P. (2003). *Sudebnaya trasologiya* [Forensic traceology]. Moscow: «Ekzamen» Pravo y Zakon, 272 p. (in Russian)
3. Mytrychev, V.S. (1976). *Kriminalisticheskaya identifikatsiya tselogo po chastyam* [Forensic identification of the whole piece by piece]. Moscow: VNIISSE, 98 p. (in Russian)
4. Kyselevych, Y.V. (2008). *Kriminalisticheskiye issledovaniya mekhanicheskikh povrezhdeniy odezhdy i yeye sledov v rassledovanii prestupleniy* [Forensic investigations of mechanical damage to clothing and its traces in the investigation of crimes] (avtoref dis kand jurid nauk). Moskovskii universitet MVD Rossii. (in Russian)
5. Savvateeva, E.E. (2004). *Ekspertn yye issledovaniya sledov na odezhdе i sledov odezhdy, izgotovlennoy po sovremennym tekhnologiyam* [Expert studies of traces on clothes and traces of clothes made using modern technologies] (avtoref dis kand jurid nauk). Saratovskiy juridicheskij institut MVD Rossii. (in Russian)
6. Kofanov, A.V., Voloshyn, O.H., & Litvinova, O.V. (2010). *Trasologichni doslidzhennya* [Trasological studies]. Kyiv: Kyi'vs'kyj nacional'nyj universytet vnutrishnih sprav, 186 p. (in Ukrainian)
7. Chernov, V.H., Anosov, I.V., & Burda, V.A. (2019). *Osoblivosti yekspertnogo doslidzhennya rizanikh poshkodzen' odyagu* [Features of expert research of cut damages of clothes]. *Visnyk Kryminalistychnoi Asotsiatsii Ukrainy*. Kharkiv: Kharkyvskiy nacional'nyj universytet vnutrishnih sprav, pp. 131–142. (in Ukrainian)
8. *Metodika vstanovlennya tsilogo za chastinami. Yekspertna spetsial'nist' 4.2. «Doslidzhennya znaryad', agregativ, instrumentiv i zalishenikh nimi slidiv, identifikatsiya tsilogo za chastinami»* [The technique of establishing the whole behind the parts. Expert specialty 4.2. "The precedent flag, aggregates, tools and the ones they left behind, the complete identification of the parts"]. Kostруб А.М., Hryshchenko O.V., Shchyrba D.I., Chashnytska T.H. Kyiv: Derzhavnyi naukovy-doslidnyi ekspertno-kryminalistychnyi tsentr mynysterstva vnutrishnykh sprav Ukrainy. (in Ukrainian)
9. Vynberh, L.A. (1972). *Sravneniye kak metod issledovaniya v kriminalisticheskoy identifikatsionoy ekspertize*. [Comparison as a research method in forensic identification expertise]. Moscow: Vysshaya Shkola, 74 p. (in Russian)
10. *Pro zatverdzhennya Instruksii z organizatsii provedennya ta oformlennya yekspertnikh provadzen' u pidrozdilakh Yekspertnoi sluzhbi Ministerstva vnutrishnikh sprav Ukraini* [On approval of the Instruction on the organization and execution of expert proceedings in the departments of the Expert Service of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] nakaz Ministerstva vnutrishnih sprav Ukrai'ny [Decree of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine] vid 17.07.2017 № 591, zarejestrovano v Ministerstvi justycii' Ukrai'ny 18 serpnja 2017 r. za № 1024/30892. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1024-17> (accessed: 11.07.2019). (in Ukrainian)
11. Kantor, Y.V. (2002). *Trasologiya i trasologicheskaya ekspertiza* [Trasology and Trasological Expertise]. Moscow: VA IMTs GUK MVD Rossii, 376 p. (in Russian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-46>

УДК 34.037

Косторна О.А., Зуева О.М.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

НЕОБХІДНІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ ТОВАРОЗНАВЧОЮ ЕКСПЕРТИЗИ У ЮРИДИЧНІЙ ПРАКТИЦІ

Анотація. Актуальність вибраної теми обумовлена становленням ринкових відносин, розвитком кількості суб'єктів, які здійснюють різні види діяльності і часто недостатньо компетентно. Розвиток нових методів ідентифікації товарів призводить до того, що для успішного розгляду та вирішення все більшої кількості справ у суді необхідно застосовувати спеціальні знання, в галузі товарознавства, які сприяють ухваленню законних та обґрунтованих судових рішень. Використання таких знань реалізується через призначення товарознавчої експертизи, покликаної своїми спеціальними методами, прийомами та засобами сприяти встановленню обставин, які мають значення для справи. В таких випадках потрібний висновок товарознавчої експертизи. При проведенні товарознавчої експертизи необхідно встановити різні властивості, характеристики об'єктів дослідження, для встановлення вартості виробу.

Ключові слова: товарознавча експертиза, ринкові відносини, судово-товарознавча експертиза, товар, експертне дослідження, ринкова вартість.

Kostorna Oksana, Zuyeva Olena

Kharkiv Scientific Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine

THE NEED FOR COMMODITY EXAMINATION IN LEGAL PRACTICE

Summary. The relevance of the chosen topic is due to the formation of market relations, the development of the number of entities engaged in various activities and often insufficiently competent. This leads to an increase in the number of economic and criminal cases related to non-compliance with the necessary rules, with the falsification of products, which is becoming more common every year. A significant number of expert commodity research is conducted on civil lawsuits for consumer protection, as well as when circumstances require a study of the consumer properties of goods and raw materials. The development of new methods of product identification leads to the fact that for the successful consideration and resolution of an increasing number of cases in court it is necessary to apply special knowledge in the field of commodity science, which contributes to the adoption of lawful and reasonable court decisions. The use of such knowledge is used through the appointment of commodity expertise, designed to its special methods, techniques and means to help establish the circumstances relevant to the case. In such cases the conclusion of commodity examination, definition of quality of the goods by an organoleptic, expert, measuring method and conformity to its current norms is required. At carrying out commodity examination it is necessary to establish various properties, characteristics of objects of research, for establishment of cost of a product. When determining the value of a particular product, it is necessary to take into account whether it is characterized by the level of supply and demand, this product on the market in a particular period of time and in a particular region, as well as analyze price information from reliable legitimate sources. There are cases when there is a need for commodity examination of documents without an actual inspection of the object of study. The peculiarity of such a commodity examination is that the expert examines not the object itself, but only the information about it contained in the documents submitted for examination. This information is necessary for the expert to establish the commodity affiliation of the object of study, its condition on a specific date for further comparative analysis.

Keywords: commodity examination, market relations, forensic examination, commodity, expert research, market value.

Постановка проблеми. При проведенні товарознавчої експертизи необхідно встановити різні властивості, характеристики об'єктів дослідження, для встановлення вартості виробу. При визначенні вартості конкретного виробу необхідно врахувати чи характеризується рівнем попиту і пропозицією даний товар на ринку України в конкретний проміжок часу і в конкретному регіоні, а також проаналізувати цінову інформацію з достовірних легітимних джерел. При проведенні товарознавчої експертизи необхідні знання в галузі товарознавства, оскільки використання таких знань мають значення для справи. Отже при проведенні дослідження в даній галузі, потребує більш знань та розвитку даної теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Питання теорії й практики використання

спеціальних знань у судочинстві, призначення й проведення судової експертизи в цивільному та кримінальному процесі досліджувалися багатьма відомими вітчизняними й зарубіжними вченими, фахівцями в галузі криміналістики, експертології та кримінального й цивільного процесу. Багато які з проблемних питань розкриті в ґрунтовних працях Т. В. Аверьянкової, В. Д. Арсеньєва, Л. Є. Ароцкера, Р. С. Белкіна, Т. В. Варфоломеевої, А. І. Вінберга, В. Г. Гончаренка, Г. І. Грамовича, А. В. Дулова, О. О. Ейсмана, А. В. Іщенко, Л. М. Карнеєвої, Н. І. Клименко, В. П. Колмакова, Ю. Г. Корухова, В. К. Лисиченка, В. М. Махова, М. М. Міхеєнка, Ю. К. Орлова, А. Я. Паліашвілі, В. І. Шиканова, О. Р. Шляхова та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Судова товарознавча експер-

тиза є одним з видів експертиз, та їй не достатньо приділено уваги. Тому виникає потреба у доповненні методичних рекомендації з питань призначення та проведення судово-товарознавчих експертиз товарів з метою визначення їх вартості які використовуються в галузі товарознавства.

Мета статті. Метою статті є необхідність проведення товарознавчих експертиз у юридичній практиці та ініціативи суб'єктів судового провадження при її призначенні та виконанні.

Виклад основного матеріалу. Радикальні реформи, пов'язані із переходом України до ринкових відносин, призвели до зростання правопорушень в економічній сфері та криміналізації суспільства в цілому. При розслідуванні та судовому розгляді кримінальних та цивільних справ часто виникає необхідність у використанні спеціальних знань в галузі товарознавства, а саме при проведенні судово-товарознавчої експертизи.

Судово-товарознавчі експертизи необхідні для розслідування кримінальних (про розкрадання державного, суспільного або приватного майна, скоєння розбоїв та грабежів, фальсифікацію продукції, недобросовісну конкуренцію тощо) і цивільних (розподіл майна, вирішення господарських спорів, виключення майна із опису, відшкодування збитків при пошкодженні майна тощо) справ. Вони призначаються у тих випадках, коли необхідно вирішити питання, що пов'язані з якістю готових непродовольчих або продовольчих товарів, їх сортами, правильністю транспортування та зберігання. Призначення та проведення судово-товарознавчих експертиз регламентується законодавством України. Через велике різноманіття споживчих товарів суди та слідчі не завжди усвідомлюють необхідність проведення судово-товарознавчої експертизи для правильного вирішення справи [1].

Судова товарознавча експертиза є одним з відносно нових видів експертиз. Вона призначається у випадках, коли при попередньому розслідуванні кримінальних злочинів або судовому розгляді кримінальних проваджень, цивільних, господарських справ та справ про адміністративні правопорушення виникає потреба в спеціальних знаннях в галузі товарознавства [2].

У яких випадках потрібно товарознавча експертиза: при розбіжності між одержувачем і роздрібними торговельними підприємствами у визначенні якості товару органолептичним методом і відповідність її чинним нормам, як це передбачено правилами обміну неякісних промислових товарів.

Товари, сьогодні є об'єктами судової товарознавчої експертизи, в основному реалізуються за вільними ринковими цінами, які є результатом встановлення рівноваги між попитом і пропозицією і залежать від кон'юнктури ринку, характеризується сукупністю ознак і відображає стан ринку конкретних товарів в певний проміжок часу. Будь-який товар має дві властивості – вартість і споживчу вартість. Попит і пропозиція пов'язані з вартістю, яку має товар, затребуваний на ринку. Тобто це товар, який має споживчу вартість і характеризується корисними властивостями, які отримують вираз в процесі експлуатації (використання). При проведенні товарознавчої експертизи необхідно встановлювати різні влас-

твості об'єктів дослідження. У товарознавчій експертизи для встановлення ціни нового виробу використовують різні джерела цінової інформації; при визначенні вартості конкретного виробу необхідно врахувати ситуацію, яка складається на ринку до нього і характеризується рівнем попиту і пропозиції, кон'юнктурою ринку в конкретний проміжок часу і в конкретному регіоні, а також аналізувати цінову інформацію з достовірних легітимних джерел.

До об'єктів судової товарознавчої експертизи, яка проводиться в експертних установах, належать: будівельні, меблеві, косметичні, галантерейні, канцелярські товари, одяг, взуття, побутова техніка, фото-, радіо- та відеоапаратура і матеріали, обчислювальна техніка, ювелірні вироби та ін. Об'єктами експертизи цього виду можуть бути і інші товари, які мають споживчі якості і певну ціну. Проведення експертизи можливо, якщо в експертній установі є фахівці відповідної спеціалізації, яким надано право на проведення такої експертизи [1].

Головними завданнями судової товарознавчої експертизи є: визначення належності товарів до класифікаційних категорій, прийнятих в виробничо-торговельній сфері (вид, сорт, артикул, марка, модель, розмір, комплектність); визначення якісних змін товарної продукції і причин таких змін (наприклад причини виробничого характеру, наслідки транспортування, зберігання, процесу експлуатації); встановлення способу виробництва конкретної товарної продукції (промисловий або саморобний), підприємства-виробника, країни-виробника; визначення вартості товарної продукції, в тому числі з урахуванням часткової втрати його товарних якостей у зв'язку з експлуатаційним зносом і пошкодженнями від впливу зовнішніх факторів; визначення відповідності упаковки і транспортування, умов і термінів зберігання товарної продукції до вимог чинних правил [2].

Експертне дослідження таких об'єктів дозволяє визначити: різноманітні параметри, суттєві ознаки, властивості, обставини, пов'язані зі споживчими якостями; відповідність стандартам, технічним умовам, зразкам; спосіб фальсифікації зазначених об'єктів. Отже, товарознавча експертиза передбачає: експертна оцінка кількості, якості і ціни; визначення рівня якості товару, його гарантійного терміну; визначення орієнтовної ціни товару з урахуванням його фактичної якості тощо; експертну оцінку з метою ідентифікації продукції; експертизу фактичної якості застосовуваного або дефектного товару [3].

Товарознавча експертиза – це дослідження споживчих властивостей товарів за органолептичними, фізико-хімічними та мікробіологічними показниками, а також показниками їх кількісних характеристик, здійснюється експертом шляхом проведення дослідження і на підставі інформації, що міститься на маркуванні або в товарно-супровідних документах. Об'єктами експертного дослідження можуть бути, наприклад, ювелірні вироби як предмети побуту і прикраси з благородних (дорогоцінних) металів в поєднанні з дорогоцінними, напівкоштовними, каменями або художні вироби з недорогоцінних матеріалів, виконаних з великою майстерністю і відповідають високим естетичним вимогам. Однак не всі дорогоцінні ме-

тали входять до складу ювелірних виробів. Таких металів вісім, і до них відносять золото, срібло, платину, паладій, рутеній, родій, осмій і іридій, але в ювелірній справі використовують тільки перші чотири з них. Тому інші метали, якщо їх використано для виготовлення виробів з невисокими художніми якостями, можуть бути предметами, досліджуються експертизою матеріалів, речовин і виробів. У той же час, на сучасному ринку ювелірних прикрас крім справжніх має місце велика кількість підроблених предметів, лише імітують дорогоцінні метали, дорогоцінні каміння, і тому відрізнити справжні ювелірні вироби від підроблених без проведення металознавчих, гемологічних досліджень неможливо. Тому в окремих випадках для встановлення справжньої ціни ювелірних виробів як об'єктів товарознавчої експертизи призначаються комплексні товарознавчі, металознавчі і гемологічні експертизи [4].

Численна кількість об'єктів товарного походження, індивідуальні відмінності товарних властивостей об'єктів обумовлюють необхідність застосування і різних підходів при вирішенні конкретних експертних завдань.

Орієнтовний перелік вирішуваних питань:

- 1) яке найменування, призначення наданих на дослідження товарів народного споживання?
- 2) до якого виду, роду, групи, марки належать товари, представлені на дослідження?
- 3) відповідають маркувальні дані дійсним товарним характеристикам наданого на дослідження товару народного споживання?
- 4) як може бути розшифровано маркування наданого товару народного споживання?
- 5) відповідає якість даного виробу вимогам стандартів, технічних умов, наданим зразкам за органолептичними показниками?
- 6) які дефекти в конкретний товар народного споживання?
- 7) чи є можливою реалізація (експлуатація) даного товару при наявності виявлених дефектів?
- 8) під впливом яких причин змінилась якість даного товару і виникли різного роду дефекти?
- 9) чи є у виявлені дефекти виробничий характер або виникли в результаті будь-яких пошкоджень при транспортуванні, зберіганні, експлуатації?
- 10) який відсоток втрати якості товару з огляду на виявлені ознаки зносу або наявність дефектів?
- 11) яка вартість кожного з наданих об'єктів дослідження?
- 12) які умови прийому, зберігання та відпуску даного товару?
- 13) правильно виконані маркування та упаковки даного товару?
- 14) чи відповідає маркування та пакування товару вимогам нормативно-технічної документації або зразкам?
- 15) яким підприємством і коли виготовлено товар (при наявності маркувальної інформації або відповідних супровідних документів)?
- 16) який код згідно з українським класифікатором товарів зовнішньоекономічної діяльності відповідає даний товар?
- 17) чи являють собою єдиний комплект окремі вироби, представлені на дослідження?
- 18) який розмір збитку, заподіяного власнику майна внаслідок пошкодження останнього (при пожежі, затоплення і т.д.)?

У постанові (ухвалі) про призначення експертизи слід зазначити суть позовних вимог, обставини кримінального провадження або цивільної справи, в якій призначено експертизу [5].

Разом з постановою (ухвалою) про призначення експертизи експертові надається об'єкт дослідження. Громіздкі предмети досліджуються за місцем їх знаходження. Якщо ці об'єкти перебувають за місцем зберігання товару, проживання громадян, то особа або орган, що призначили експертизу, зобов'язані забезпечити експертові можливість їх огляду відповідно до правил, якими встановлено доступ до такого майна. У цивільних справах експертний огляд об'єктів дослідження при необхідності проводиться у присутності сторін (інших зацікавлених осіб), про що вони повинні бути повідомлені заздалегідь.

Якщо перед експертом поставлено питання про вартість майна, особа або орган, що призначили експертизу, повинні вказати, за станом на час і по реалізації товару в якому регіоні належить вирішувати поставлене запитання, оскільки вартість товару визначається з урахуванням не тільки його стану і якості, а й може змінюватися на час і бути відмінною в різних регіонах [6].

На рішення експерту може бути поставлено питання про вартість відсутнього на час проведення експертизи майна. У цих випадках особа або орган, призначили експертизу, повинні зазначити, на підставі яких матеріалів справи, що містять відомості про відсутність об'єктів, повинні виконуватися експертиза (рахунки, товарно-транспортні накладні, описи в позовних заявах, протоколах допиту потерпілих і т.д.) і надати експерту ці матеріали (їх копії) або привести ці відомості в постанові (ухвалі) про призначення експертизи.

При проведенні судово-товарознавчої експертизи, з метою визначення ринкової вартості об'єктів, дослідження складається з трьох основних етапів:

- на першому етапі вирішується група завдань, пов'язаних з встановленням товарної приналежності досліджуваних об'єктів;
- на другому етапі вирішується група завдань, пов'язаних з визначенням рівня якості та фактичного стану об'єкта;
- на третьому, заключному, етапі проводиться аналіз ринку досліджуваного товару в конкретному регіоні, в конкретний період часу з метою визначення ринкової ціни товару [7].

Змістом дослідження, здійснюється на третьому етапі, є пошук експертом на товарному ринку об'єкта, характеристики якого відповідають характеристикам досліджуваного (тобто ідентичного об'єкта) або аналога, характеристики якого близькі до характеристик досліджуваного, але можуть мати деякі незначні відмінності у властивостях. При визначенні вартості досліджуваного об'єкта, близького за своїми характеристиками до аналогу і інформація про ціну якого на ринку, застосовують науковий метод аналогії. Метод аналогії – це метод дослідження нетотожних об'єктів, заснований на встановленні якомога більшої кількості спільних (подібних) властивостей порівнюваних об'єктів, які є істотними для вирішення експертного завдання, і на дослідженні і оцінці не тільки подібних, але і розпіз-

навальних властивостей порівнюваних об'єктів. Тобто вартість досліджуваного об'єкта визначається виходячи з вартості аналога із застосуванням поправочного коефіцієнта, сутність якого полягає в обліку відмінностей в характеристиках досліджуваного об'єкта і аналога. Значення такого коефіцієнта визначається експертним шляхом на підставі професійних знань експерта [8].

На кожному етапі вирішуються конкретні питання, досліджуються певні властивості об'єктів з використанням різних методів і засобів. Така структура експертного товарознавчого дослідження товару може застосовуватися, якщо товарна приналежність об'єкта оцінки не викликає сумнівів, а для розрахунків ринкової вартості товару досить використовувати методи аналогії, статистичний, нормативний та ін. В таких випадках судова товарознавча експертиза проводиться, як правило, експертами-товарознавцями одноосібно або комісійно (декількома експертами) – в разі надання значної кількості об'єктів дослідження.

Бувають випадки, коли виникає необхідність проведення судової товарознавчої експертизи по документам без фактичного огляду з метою вивчення самого об'єкта експертизи. До завдань такої експертизи входять: визначення товарної приналежності об'єкта дослідження; дослідження якісних показників продукції, сировини, тари для встановлення їх відповідності нормативно-технічними документами (ГОСТ, ТУ, договір) аналіз якісних показників продукції (кількість, маса, обсяг, розмір) встановлення вартості об'єкта на конкретний період часу; визначення ступеня зниження якості об'єкта з урахуванням часу (періоду), умов експлуатації і його стану на певну дату; визначення вартості об'єкта дослідження з урахуванням його стану на конкретний період часу і періоду експлуатації [6].

Особливістю проведення такої судової товарознавчої експертизи є те, що експерт досліджує не сам об'єкт, а лише інформацію про нього, що міститься в документах, представлених на експертизу. Призначення даної експертизи може бути обумовлено тим, що до початку кримінального провадження або судового розгляду у кримінальних, цивільних, адміністративних справах іноді відсутній об'єкт дослідження в наявності, або об'єкт втратив свої початкові властивості з будь-яких причин (у разі пожежі, затоплення, механічного пошкодження майна). У таких випадках єдиним джерелом інформації про об'єкт експертизи для експерта є документи, які містять відомості про товарну належність об'єкта, і в яких відображені кількісні та якісні характеристики, умови транспортування і експлуатації, період експлуатації об'єкта, відомості про стан об'єкта на конкретну дату. такими документами можуть бути: документи, що містять інформацію про походження виробу (сертифікати, посвідчення про якість, технічні паспорти, ярлики) товаросупровідні документи (специфікації, рахунки-фактури, товарно-транспортні накладні, пакувальні ярлики) приймальні документи, в яких зафіксовані характеристики товару при його прийманні; складські документи, що містять відомості про умови зберігання товару на складі; процесуальні документи (протоколи огляду, допиту, висновки експертів, різні акти

і довідки). Ці відомості експерту необхідні для встановлення товарної приналежності об'єкта дослідження, його стану на конкретну дату і подальшого порівняльного аналізу нормативно-технічною документацією. Зазначені матеріали збираються особою, яка призначила експертизу, і додаються до постанови (ухвали) про таке призначення. Самостійно збирати подібні документи експерт не має права.

Важливо при дослідженні зазначених документів отримати достовірну та придатну для вирішення поставлених питань інформацію. Документи, що містять недостовірні або неправдиві відомості, можуть спотворити справжній стан досліджуваного об'єкта і привести неправильний висновок експерта, а тому експерт-товарознавець повинен оцінити їх зміст на предмет повноти і аргументованості. Для цього він використовує такі основні методи: документальної перевірки – з метою встановлення достатності та придатності інформації, що міститься в документах, наданих на дослідження; зустрічної перевірки – при якому порівняльному дослідженню піддаються однойменні показники, відображені в різних документах; нормативної перевірки, при якому оцінюють інформацію, що міститься в документах, в контексті вимог, що пред'являються нормативно-технічною документацією. При вирішенні питання про встановлення вартості об'єкта з урахуванням його зносу на будь-який конкретний період за документами експерт-товарознавець вибирає методику, загальна схема якої така: встановлюються товарні характеристики об'єкта (конструкція, модель, розмірні ознаки) за матеріалами справи (цивільної, господарської, адміністративної) або кримінального провадження; підбираються аналоги досліджуваної моделі; встановлюється ринкова ціна аналога об'єкта без дефектів на конкретний період часу на підставі аналізу рівня цін і кон'юнктури ринку на виробі відповідної товарної групи; визначається ринкова вартість досліджуваного об'єкта без дефектів виходячи з ціни аналога із застосуванням поправочного коефіцієнта; визначається ступінь зниження якості об'єкта з урахуванням часу, умов експлуатації та стану на підставі даних матеріалів (документів); визначається вартість об'єкта з урахуванням стану (дефектів) на конкретний період часу [9].

При встановленні ринкової вартості виробу з урахуванням його стану (дефектів) необхідно уточнити, на який період часу слід проводити дослідження, оскільки між моментом крадіжки або певним періодом, коли призначається експертиза, може пройти чимало часу. При цьому необхідно мати відомості про стан об'єкта (працездатність або непрацездатність).

При призначенні судово-товарознавчої експертизи в постанові слідчого, прокурора або визначення суду повинен бути зазначений повний перелік досліджуваних об'єктів із зазначенням ознак, що визначають товарне походження об'єкта, і необхідних відомостей про нього (найменування виробу, його модель, період експлуатації або умов експлуатації та фактичного стану на конкретну дату). Відсутність таких ознак або їх недостатність унеможливають дослідження даного об'єкта в межах судової товарознавчої експертизи [8].

Висновки і пропозиції. Сутність судово-товарознавчої експертизи полягає в тому, щоб за допомогою спеціальних товарознавчих досліджень вивчити споживчі властивості виробів, визначити фактичний стан їх якості та на основі цього обґрунтувати вартість наданих на дослідження об'єктів.

У сучасних умовах необхідність проведення товарознавчою експертизи у юридичній практиці обумовлюється завданнями, які висувають необхідність боротьби із злочинністю та практика господарювання суб'єктів. Вони полягають у встановленні:

- відповідності характеристик досліджуваних об'єктів базовим даним (наприклад реєстрам);
- відповідності товарних характеристик досліджуваних об'єктів даним аналогічних виробів;

- відповідності або невідповідності характеристик об'єктів маркувальним даним, які зафіксовані на ярликах, етикетках;

- приналежності об'єктів до одного і того самого виду (артикулу);

- наявності дефектів та їх впливу на якість виробів;

- відповідності чи невідповідності якісних характеристик виробів стандартним та еталонним вимогам;

- фактичних даних, пов'язаних із дотриманням чи недотриманням правил пакування, маркування, зберігання, розбракування та переоцінки товару;

- початкової та кінцевої вартості товару з урахуванням втрати якості.

Список літератури:

1. Петрова І.А. Призначення судом судово-товарознавчої експертизи: тактика та ініціатива. Вісник Вищої ради юстиції. 2011. № 3. 110 с.
2. Науково-методичні рекомендації з питань підготовки та призначення судових експертиз : затв. наказом Міністерства юстиції України від 8 жовт. 1998 р. № 53/5. Судові експертизи в Україні : зб. нормат. актів. Київ : Юрінком Інтер, 2002. С. 39–82.
3. Петрова І.А. Правові та процесуальні засади судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів : монографія. Харків : Вид-во ФОП Ніконова В.Б., 2011. 275 с.
4. Кадкова Т.В. Судебные экспертизы. (Основания и процессуальный порядок назначения и производства, примерный перечень вопросов) : учеб. пособие, 2-е изд. доп. Харків : Рубикон, 2003. 192 с.
5. Незалежний інститут судових експертиз. URL: <https://nise.com.ua/ru/tovarovnavcha-ekspertyza> (дата звернення: 09.07.2020).
6. Цивільний процесуальний кодекс України. Харків : Одиссей, 2008. 192 с.
7. Studbooks.net: URL: https://studbooks.net/74915/pravo/sudebnaya_tovarovedcheskaya_ekspertiza (дата звернення: 09.07.2020).
8. Київська незалежна судово-експертна установа. URL: <https://kise.ua/tovarovnavcha-ekspertiza/> (дата звернення: 09.07.2020).
9. Експертизи в судовій практиці / за ред. В.Г. Гончаренка. Київ : Юрінком Інтер, 2010. 400 с.

References:

1. Petrova, I.A. (2011). Pryznachennya sudom sudovo-tovarovnavchoyi ekspertyzy: taktyka ta inicyatyva. Visnyk Vyshhoi rady yustyciyi, # 3 [Appointment by the court of forensic examination: tactics and initiative. Bulletin of the High Council of Justice, № 3]. (in Ukrainian)
2. Naukovo-metodychni rekomendaciyi z pytan` pidgotovky ta pryznachennya sudovykh ekspertyz : zatv. nakazom Ministerstva yustyciyi Ukrayiny vid 8 zhovt. 1998 r. # 53/5. Sudovi ekspertyzy v Ukrayini : zb. normat. aktiv. [Scientific and methodical recommendations on the preparation and appointment of forensic examinations: approved. by order of the Ministry of Justice of Ukraine of October 8. 1998. № 53/5. Forensic examinations in Ukraine: collection. norm. acts]. Kiev: Jurinkom Inter, 2002. 39–82 p. (in Ukrainian)
3. Petrova, I.A. (2011). Pravovi ta procesual`ni zasady sudovo-tovarovnavchykh ekspertyz spozhyvchykh tovariv: monografiya. [Legal and procedural principles of forensic examination of consumer goods: a monograph]. Kharkiv: Published by FOP Nikonova V.B., 275 p. (in Ukrainian)
4. Kadkova, T.V. (2003). Sudebnye jekspertyzy. (Osnovaniya i processual`nyj porjadok naznachenija i proizvodstva, primernyj perechen' voprosov): ucheb. posobie, 2-e izd. dop. [Forensic examinations. (Grounds and procedural order of appointment and production, an approximate list of issues): textbook. manual 2nd ed. ext]. Kharkov: Rubicon, 192 p. (in Russian)
5. Nezalezhnyj instytut sudovykh ekspertyz [Independent Institute of Forensic Examinations. URL: <https://nise.com.ua/ru/tovarovnavcha-ekspertyza> (accessed 09.07.2020).
6. Cyvilnyj procesualnyj kodeks Ukrayiny [Civil Procedure Code of Ukraine]. Kharkiv: Odyssey, 2008. 192 p.
7. Studbooks.net URL: https://studbooks.net/74915/pravo/sudebnaya_tovarovedcheskaya_ekspertiza (accessed 09.07.2020).
8. Kyivvska nezalezhna sudovo-ekspertna ustanova [Kyiv independent judicial-expert institution. URL: <https://kise.ua/tovarovnavcha-ekspertiza> (accessed 09.07.2020).
9. Ekspertyzy v sudovij praktyci za red. V. G. Goncharenka [Examinations in judicial practice ed. V.G Goncharenko]. Kiev: Jurinkom Inter, 2010. 400 p. (in Ukrainian)

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-47>
УДК 343.148.65.

Котенко С.О., Талипова Л.А.
Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ОСНОВНІ ПРИЧИНИ, ЩО ТЯГНУТЬ ЗА СОБОЮ ЗБІЛЬШЕННЯ КІЛЬКОСТІ КЛОПОТАНЬ ТА ПОВІДОМЛЕНЬ ПРО НЕМОЖЛИВІСТЬ ПРОВЕДЕННЯ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Анотація. В статті розглянуто основні причини, що тягнуть за собою винесення клопотань судовими експертами та написання повідомлень про неможливість проведення судової товарознавчої експертизи. З практичного досвіду експертів виокремлено на що саме потрібно звернути увагу органам досудового розслідування при призначенні судової товарознавчої експертизи та відповіді на клопотання. Питання поставлені на вирішення судової товарознавчої експертизи є стрижнем постанови і процесу проведення судової товарознавчої експертизи. Від відповіді слідчого на клопотання судового експерта багато в чому залежить обґрунтованість, правильність висновку та взагалі своєчасність вирішення поставлених на розгляд судової товарознавчої експертизи питань, а від цього й відповідно швидкість проведення досудового розслідування. В статті наведені рекомендації, стосовно постановки питань поставлених на вирішення судовим експертам, обсягу інформації, який потрібний для вирішення цих питань з метою не тільки надання повного та всебічного висновку експерта, а й оптимізації роботи органів досудового розслідування та судово-експертних установ.

Ключові слова: постановка питання, проблемні питання, обсяг необхідної інформації, клопотання, повідомлення про неможливість проведення судової товарознавчої експертизи.

Kotenko Svitlana, Talipova Larisa
Kharkiv Scientific Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine

MAIN REASONS INCLUDING THE INCREASE IN THE NUMBER OF APPLICATIONS AND REPORTS ABOUT THE IMPOSSIBILITY OF A JUDICIAL MERCHANDISING EXPERTISE

Summary. The article considers the main reasons that entail the issuance of petitions by forensic experts and writing about the impossibility of a judicial merchandising expertise. From the practical experience of experts, it is highlighted what exactly should be paid attention to the pre-trial investigation bodies when appointing judicial merchandising expertise and response to the request. The issue of raising a judicial merchandising expertise is the core of the resolution and the process of conducting a judicial merchandising expertise. The investigator's response to the forensic experts request largely determines the validity, correctness of the conclusion and in general the timeliness of resolving the issues raised for a judicial merchandising expertise, and hence the speed of the pre-trial investigation. When choosing the time of appointment of forensic examination, it is important to timely collect certain material, know it, provide information and build a model of new evidence, which can be obtained in the study of this material, which allows pre-trial investigation. The study receives a large number of different objects, and in order to answer the questions of an expert commodity expert, it is very important to have a sufficient amount of initial data not only for the initial identification of the object of study, but also its subsequent evaluation. The effectiveness of the detection and investigation of crimes is currently largely due to the use of special knowledge, which significantly expands the cognitive capabilities of the investigator, as criminal proceedings can not function effectively. A clear understanding of the essence of special knowledge in criminal proceedings is extremely important for their effective use in procedural activities. The article highlights the main reasons why there is a need for an expert to make petitions and draw up reports about the impossibility of conducting a a judicial merchandising expertise. The article provides recommendations on the issues raised by forensic experts, the amount of information needed to address these issues in order not only to provide a complete and comprehensive expert opinion, but also to optimize the work of pre-trial investigation bodies and forensic institutions.

Keywords: asking a question, problematic issues, the amount of information required, applications, reports about the impossibility of a judicial merchandising expertise.

Постановка проблеми. Ефективність розкриття і розслідування злочинів в даний час багато в чому обумовлюється використанням спеціальних знань, що значно розширює пізнавальні можливості слідчого, оскільки кримінальне судочинство не може ефективно функціонувати. Чітке розуміння сутності спеціальних знань у кримінальному судочинстві вкрай важливе для їх ефективного використання у процесуальній діяльності: воно сприятиме правильному визначенню галузі знань, які можуть бути використані; залученню до участі у слідчій дії відповідного фахівця;

визначенню підстав і призначення експертного дослідження, його предмета, а також вирішенню інших питань. Розмите розуміння слідством того, яку саме частину здобутої інформації необхідно відокремити для надання судово-експертним установам та на чому акцентувати увагу для ефективного вирішення експертних питань. Все це сприяє затягуванню розслідування або судового розгляду, а також появі необхідності винесенню клопотань та як слідство проведення додаткових експертиз, що, в свою чергу, збільшує і без того чимале навантаження на судово-експертні установи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Методологічні та теоретичні проблеми судово-товарознавчої експертизи розглянуті у роботах С.А. Вілкової, І.С. Карпової, Т.В. Саханової, Т.В. Аверьянова, А.І. Богуцької, А.В. Дудича, О.В. Шевченко. Даними вченими проведені ґрунтовані теоретичні дослідження, що дозволили виокремити особливості призначення судової товарознавчої експертизи, порядок її проведення вивчити процесуальні права експерта як учасника кримінального провадження які складають основу його процесуального статусу.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Дослідниками було ґрунтовно розглянуто процесуальний порядок винесення та направлення клопотань, але не розглянуто і не акцентовано на тому, яку саме повинен отримати інформацію експерт щоб зменшити кількість цих самих клопотань, не кажучи про те щоб уникнути винесення повідомлень про неможливість проведення судової товарознавчої експертизи, особливо в тих випадках коли у слідства достатньо інформації, але вона чомусь з не зрозуміло з яких причин не надається експертові. Тому також проблематика включає в себе розгляд цих самих причин.

Постановка завдання. Задачі представленої вашій увазі статті:

- аналіз дій та причин з боку слідства, що сприяють винесенню та збільшенню кількості клопотань;

- обумовлення обсягу та переліку інформації, необхідної експертові для вирішення всіх поставлених питань;

- рекомендації з боку судово-експертних установ, які сприяють зменшенню кількості направлених клопотань та винесенню повідомлень про неможливість проведення судової товарознавчої експертизи, і як наслідок повноти та всебічності висновку експерта.

Метою цієї статті є аналіз закономірних дій слідчого при формулюванні питань, поставлених експертові, повноти наданої інформації, та основних причин з яких виникає необхідність експертові винесення клопотань та складання повідомлень про неможливість проведення судової товарознавчої експертизи, з метою підвищення ефективності роботи слідства та судово-експертних установ.

Виклад основного матеріалу. Судово-товарознавча експертиза повинна здійснюватися на принципах законності, незалежності, об'єктивності і повноти дослідження. Гарантії незалежності судового експерта, правильність його висновку забезпечуються процесуальним порядком призначення судового експерта, можливістю призначення повторної експертизи, кримінальною відповідальністю судового експерта за оформлення завідомо неправдивого висновку та в разі відмови без поважних причин від виконання покладених на експерта обов'язків, або приховування можливої зацікавленості у результатах [4, с. 320].

Експерт є самостійним учасником кримінального провадження, специфіка участі якого визначається тим, що він в певній мірі забезпечує весь комплекс функцій органів, що здійснюють провадження по справі та інших учасників процесу. Для здійснення своєї діяльності у кримінальному судочинстві, процесуальний закон наділяє

експерта правами та обов'язками, які складають основу його процесуального статусу та відрізняють від інших учасників провадження [5, с. 213]. Відповідно до пп. 2 п. 3 ст. 69 Кримінально-процесуального кодексу України, експерт має право заявляти клопотання про надання додаткових матеріалів і зразків та вчинення інших дій, пов'язаних із проведенням експертизи. В діяльності експерта товарознавця часто виникає необхідність реалізації цього права.

Згідно з Інструкцією з організації проведення та оформлення експертних проваджень у підрозділах Експертної служби МВС: затвердженої наказом Міністерства внутрішніх справ 17.07.2017 № 591, у разі незадоволення порушених експертом клопотань упродовж сорока п'яти календарних днів з дня його направлення, експерт не вирішує окреме питання, з приводу якого було направлено клопотання, або складає повідомлення про неможливість проведення експертизи. Проведення призначеної судової товарознавчої експертизи до виконання заявленого клопотання призупиняється. Від відповіді слідчого на клопотання судового експерта багато в чому залежить обґрунтованість, правильність висновку та взагалі своєчасність вирішення поставлених на розгляд судової товарознавчої експертизи питань, а від цього й відповідно швидкість проведення досудового розслідування.

Судово-товарознавча експертиза повинна призначатися у всіх випадках, коли встановлення певних обставин у справі за допомогою інших засобів доказування не можна визнати повним, і отже, доведення обставин справи можуть бути з'ясовані лише шляхом проведення судової-товарознавчої експертизи та засновані на принципах криміналістичної тактики [4, с. 319].

Під час вибору моменту призначення судово-товарознавчої експертизи важливими є вчасне збирання певного матеріалу, пізнання його, інформаційне забезпечення і побудова моделі нової доказової інформації, яку можна отримати в процесі дослідження цього матеріалу це дозволяє органам досудового розслідування поставити перед експертом найбільш раціональні та конкретні питання [6, с. 262].

Питання поставленні на вирішення судової товарознавчої експертизи є стрижнем постанови і процесу проведення судової-товарознавчої експертизи, тому слідчий повинен бути вкрай уважним під час їх підготовки та викладу. До них пред'являються підвищені вимоги, а саме:

- 1) перелік питань має бути максимально повним, але вони не повинні спонукати експерта до виходу за межі його спеціальних знань (ч. 6 ст. 69 КПК України) і вирішення правових проблем (під час досудового розслідування правові питання вирішують лише прокурор та слідчий);
- 2) питання формулюються максимально точно, конкретно, а за можливості і стисло, для адекватного розуміння їх експертом та іншими учасниками процесу;

- 3) спочатку ставляться питання загального характеру, наприклад про характеристику і особливості об'єкту (об'єктів) дослідження, а потім більш деталізуючі. На початку також ставляться ті питання, від яких залежить вирішення наступних питань. За можливістю питання групу-

ються за епізодами провадження або об'єктами дослідження чи висунутими слідчими версіями в цьому провадженні [6, с. 264].

З метою підготовки правильних та влучних питань слідчий у низці випадків, окрім оцінки зібраних у провадженні матеріалів, має оглянути за участю спеціалістів об'єкти дослідження, ознайомитися зі спеціальною літературою з питань, котрі підлягають дослідженню, методичними посібниками про проведення судово-товарознавчих експертиз, в яких викладені питання, що можуть бути ними вирішені, а з деяких питань отримати усні довідки [6, с. 262].

Досить часто на практиці слідчі назначають велику кількість експертиз за шаблоном, використовуючи одні і ті ж самі запитання, не задумуючись що у експерта при отриманні до виконання матеріалів експертизи виникає питань ще більше. На дослідження надходить велика кількість різноманітних об'єктів і для того щоб відповісти на запитання експерту товарознавцю дуже важливо мати достатню кількість вихідних даних не лише для початкової ідентифікації об'єкта дослідження, а й подальшої його оцінки.

З метою наочності розглянемо декілька прикладів. Так, якщо об'єктом дослідження є наприклад мобільний телефон чи інша дрібна побутова техніка. Для вирішення поставленого запитання експерту товарознавцю необхідна інформація про дату покупки та дату введення вищевказаних об'єктів дослідження в експлуатацію, їх повне та точне найменування, а іноді й основні технічні характеристики (такі як об'єм оперативної та вбудованої пам'яті), по можливості комплектацію на момент скоєння злочину для мобільних телефонів та планшетів – наявність гарнітури та зарядного пристрою, для телевізорів, цифрових ефірних приймачів – наявність кабелів живлення, пульта дистанційного управління тощо.

На вирішення експерта товарознавця поставлення запитання визначення вартості ювелірного виробу. Відповідно до Інформаційного листа щодо особливостей визначення вартості ювелірних виробів з дорогоцінних металів розробленого для працівників Експертної служби МВС, які проводять судову товарознавчу експертизу за експертною спеціальністю 12.1 «Визначення вартості машин, обладнання, сировини та споживчих товарів», для того щоб визначити вартість ювелірного виробу, нам необхідна достатня інформація щодо об'єкта дослідження, а саме: маса виробу; проба або відсотковий склад дорогоцінних металів та інших домішок у виробі; інформація про вставки (найменування, маса, колір, чистота, огранка, вартість) із дорогоцінного каміння органічного утворення, напівдорогоцінного каміння та їх імітацій; інформація про дату виготовлення виробу та/або термін користування виробом; інформація про пошкодження виробу та/або ознаки користування ним; інформація про специфічні (художні) характеристики виробу) [3, ст. 3]. У разі відсутності вказаної інформації в постанові про призначення судово-товарознавчої експертизи експерт може скористатися своїм правом та направити клопотання про надання необхідної інформації.

При надходженні об'єктів дослідження з пошкодженням або в непридатному для подальшо-

го використанні стані важливо щоб в постанові про призначення судової товарознавчої експертизи містилася інформація про стан об'єкту дослідження на момент скоєння кримінального правопорушення. Оскільки перевірка технічного стану об'єкту дослідження не входить в компетенцію експерта-товарознавця. В процесі проведення судової товарознавчої експертизи можна прописати ряд умов, але чим більша кількість умов, тим більша вірогідність виникнення питань до обґрунтованості висновку експерта. При надходженні об'єкта дослідження з пошкодженнями органу досудового розслідування потрібно вказати характер пошкоджень та за можливості вказати в результаті чого такі пошкодження виникли.

На розгляд експертам товарознавцям назначаються експертизи щодо визначення ринкової вартості велосипедів, при чому при призначенні даної експертизи зазвичай орган досудового розслідування не вказує точного та повного найменування об'єкта дослідження, та досить часто прописують характеристики моделі, що не співпадають з характеристиками самого об'єкта дослідження, що призводить до виникнення сумнівів у експерта та потреби в написанні клопотання. В даному випадку необхідно повністю прописати точне найменування, торгову марку, модель, а також рік випуску даної моделі велосипеду, при чому звернути увагу потрібно й на дату придбання об'єкта дослідження потерпілим, та основні технічні характеристики (діаметр коліс, тип (жіночий чи чоловічий), матеріал виготовлення рами та її розмір, кількість швидкостей та тип гальм).

Якщо об'єктом дослідження є кабелі електрозв'язку, то для того щоб визначити ринкову вартість необхідно мати достатню кількість вихідних даних, а саме повне та точне найменування, їх розмірні характеристики та дату введення в експлуатацію (для визначення дійсного коефіцієнту зносу). Якщо ж різні металеві вироби, якщо наприклад орган досудового розслідування не володіє інформацією щодо точних розмірних характеристик, то експерту товарознавцю необхідно зазначити інформацію щодо виду металу (чорний чи кольоровий) та обов'язково точної маси, щоб у експерта була можливість в даному випадку оцінити вказані металеві предмети якщо не в якості виробу, то хоча б в якості брухту металу.

Досить часто виникає необхідність в написанні клопотання при надходженні експертиз щодо визначення ринкової вартості продуктів харчування чи спиртних напоїв. Оскільки при призначенні даного виду експертиз потрібно врахувати велику кількість аспектів, при чому зазвичай слідчий надає на дослідження копії інвентаризаційних відомостей чи видаткових накладних, які містять внутрішні артикули товарів, як наслідок виникає необхідність в написанні клопотання. Так для таких споживчих товарів як, м'ясні, хлібобулочні та кондитерські вироби, обов'язково вказати не лише торгову марку, повне та точне найменування, з вказівкою штрихкоду, а за можливості виробника, сорт, тип фасування, точну масу. Для алкогольних та інших напоїв, окрім найменування, бажано вказати об'єм, вид тари (пляшка, ПЕТ, банка), та тип алкогольний, неалкогольний, слабоалкогольний, безалкоголь-

ний та тип газованості (негазований, слабо газований, сильно газований). А також необхідно для вказаної групи об'єктів дослідження органу досудового розслідування необхідно вказати чи на момент скоєння правопорушення, об'єкти дослідження перебували в новому та запакованому стані (експлуатації не піддавалися), а також чи відповідають вищевказані об'єкти дослідження умовам зберігання, термінам придатності, транспортування, відповідності упаковки безпеки і стандартам, а також наявності відповідних сертифікатів, прийнятих для товарів даної категорії на ринку України.

Якщо об'єктом судової товарознавчої експертизи є косметична продукція, чи то при призначенні експертиз з даними об'єктами дослідження необхідно вказати повне та точне найменування, з вказівкою штрихкоду, тип та об'єм, за можливості прописати чи є дані товари оригіналом фірми виробника (оскільки це впливає на ціну товару), наприклад для парфумів, туалетних чи парфумованих вод, а також інформації чи знаходились дані товари у користуванні, тобто піддавалися експлуатації, оскільки згідно з Постановою Кабінету Міністрів України Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачів», непродовольчі товари, якщо вони не задовольняють споживачів з будь-яких причин (знаходились в розпакованому стані та/або експлуатації), не підлягають обміну (поверненню), та відповідно мають цінність лише для власника, і таким чином не мають ринкової вартості у зв'язку з відсутністю інвестиційної привабливості для рядового покупця.

У зв'язку з тим, що під час призначення судової-товарознавчої експертизи у розпорядженні слідства можуть бути відсутні речові докази, на розгляд експерта надаються документи, в яких наявні відомості про стан і рух об'єктів дослідження. Основними об'єктами в такій ситуації є документи, в яких відображені кількісні і якісні ха-

рактеристики товарів перед його відправленням покупцеві, під час транспортування, приймання, зберігання, перероблення і реалізації. До таких документів слід віднести товаросупровідні документи – це документи, які містять необхідну та достатню інформацію для ідентифікації партій товарів на всьому шляху транспортування. У деяких випадках на експертизу можуть бути надані висновки експертів інших спеціальностей, протоколи огляду предметів, речей і документів, протоколи вилучення документів, протоколи допитів, пояснювальні і роз'яснювальні записки і фотознімки [6, с. 264].

Висновок та пропозиції. Досить часто на практиці слідчі назначають велику кількість експертиз за шаблоном. На дослідження надходить велика кількість різноманітних об'єктів і для того щоб відповісти на запитання експерту товарознавцю дуже важливо мати достатню кількість вихідних даних не лише для початкової ідентифікації об'єкта дослідження, а й подальшої його оцінки. Питання поставленні на вирішення судової товарознавчої експертизи є стрижнем постанови і процесу проведення судової-товарознавчої експертизи, тому слідчий повинен бути вкрай уважним під час їх підготовки та викладу. Від відповіді слідчого на клопотання судового експерта багато в чому залежить обґрунтованість, правильність висновку та взагалі своєчасність вирішення поставлених на розгляд судової товарознавчої експертизи питань, а від цього й відповідно швидкість проведення досудового розслідування. Враховуючи рекомендації з боку судово експертних установ, стосовно обсягу та повноти наданої інформації, своєчасності призначення експертиз розглянути вище все це сприятиме зменшенню кількості направлених клопотань та винесенню повідомлень про неможливість проведення судової товарознавчої експертизи, і як наслідок повноті та всебічності висновку експерта.

Список літератури:

1. Кримінально-процесуальний кодекс України від 13.04.2012 р. № 4651-17 // База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 07.08.2020).
2. Постанова Кабінету Міністрів України Про реалізацію окремих положень Закону України «Про захист прав споживачів» від 19.03.1994 № 172 База даних «Законодавство України». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-94-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.08.2020).
3. Інформаційний лист щодо особливостей визначення вартості ювелірних виробів з дорогоцінних металів / [Чечіль Ю.О., Горішний Є.І., Кулік А.В., Суліменко Ю.Д.]. Київ : ДНДЕКЦ МВС України, 2018. 19 с.
4. Богуцька А.І. Актуальні проблеми судово-товарознавчих експертиз споживчих товарів. *Вісник студентського наукового товариства «ВАТРА» Вінницького торговельно-економічного інституту КНТЕУ*. 2017. Випуск 36. С. 319–323. URL: www.vtei.com.ua (дата звернення: 07.08.2020).
5. Дудич В.В. Права експерта у кримінальному провадженні України. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2014. Випуск 2(5). С. 213–223. URL: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2014/20.pdf (дата звернення: 07.08.2020).
6. Шевченко О.В. Призначення і провадження судово-товарознавчої експертизи. *Порівняльно-аналітичне право*. 2017. Випуск 1. С. 261–265. URL: http://www.pap.in.ua/1_2017/80.pdf (дата звернення: 07.08.2020).

References:

1. Kryminal'no-protsesual'nyy kodeks Ukrayiny vid 13.04.2012 r. № 4651-17 [Criminal Procedure Code of Ukraine dated 13.04.2012 № 4651-17]. Database "Legislation of Ukraine". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (date of application: 07.08.2020).
2. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayiny Pro realizatsiyu okremykh polozhen' Zakonu Ukrayiny «Pro zakhyst prav spozhyvachiv» vid 19.03.1994 № 172 [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine On the implementation of certain provisions of the Law of Ukraine "On Consumer Protection" of 19.03.1994 № 172]. Database "Legislation of Ukraine". Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/172-94-%D0%BF#Text> (date of application: 07.08.2020).
3. Chechil, Y.O., Horishnyy, E.I., Kulik, A.V., Sulimenko, Y.D. (2018). Informatsiynyy lyst shchodo osoblyvostey vyznachennya vartosti yuvelirnykh vyrobiv z dorohotsinnykh metaliv [Information letter on the peculiarities of

- determining the value of jewelry made of precious metals]. Kiev: DNDEKTs of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. (in Ukrainian)
4. Bogutska, A.L. (2017). Aktual'ni problemy sudovo-tovarovnavchykh ekspertyz spozhyvchykh tovariv [Actual problems of forensic examinations of consumer goods]. Bulletin of the student scientific society "VATRA" of Vinnytsia Trade and Economic Institute KNTEU (electronic journal), vol. 36, pp. 319–323. Available at: www.vtei.com.ua (date of application: 07.08.2020).
  5. Dudych, V.V. (2017). Prava eksperta u kryminal'nomu provadzhenni Ukrayiny [Expert rights in criminal proceedings in Ukraine]. Prykarpattya Legal Bulletin (electronic journal), vol. 2(5), pp. 213–223 Available at: http://www.pjv.nuoua.od.ua/v2_2014/20.pdf (date of application: 07.08.2020).
  6. Shevchenko, O.V. (2017). Pryznachennya i provadzhennya sudovo tovaroznavchoyi ekspertyzy [Appointment and conduct of a judicial merchandising expertise]. Comparative and analytical law (electronic journal), vol. 1, pp. 261–265. Available at: http://www.pap.in.ua/1_2017/80.pdf (date of application: 07.08.2020).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-48>

УДК 34.037

Ляпун Н.М., Коваленко Н.В.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ІДЕНТИФІКАЦІЯ ТОВАРІВ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ФАЛЬСИФІКАЦІЇ ПРОДУКЦІЇ ПРИ ПРОВЕДЕННІ СУДОВОЇ ТОВАРОЗНАВЧОЇ ЕКСПЕРТИЗИ

Анотація. На сучасному етапі формування вільного ринку в Україні актуальною проблемою є вивчення властивостей товарів, встановлення їх натуральності та виявлення підробок. Для припинення незаконної діяльності фальсифікаторів необхідний постійний контроль за якістю товару, який буде реалізовано починаючи від сировини, напівфабрикатів і закінчуючи готовою продукцією. Товари, як об'єкти експертних досліджень, вивчаються для вирішення задач судово-товарознавчої експертизи, а поряд із цим аналізуються, з метою отримання нових наукових знань та виявлення конкретних наукових закономірностей. Отже, ідентифікація товарів та виявлення фальсифікації є найважливішою метою судової товарознавчої експертизи, проведення кількісних і якісних оцінок основних характеристик товару під час його дослідження, а також процесів, що впливають на ці характеристики, але найчастіше не піддаються безпосередньому виміру і ґрунтуються на судженнях експертів. З кожним роком фальсифікація товарів становиться складнішою за попередні роки. Тому для виявлення підроблених товарів та їх ідентифікації, необхідне вдосконалення методів та приладів, а також розробка програм по забезпеченню безпеки товарів і захисту споживачів. В даній статті наведені методи проведення ідентифікації та виявлення фальсифікації основних груп товарів, які використовуються в практиці судових товарознавчих експертів.

Ключові слова: фальсифікат, ідентифікація, товар, аналіз, якість товару, вартість, ринкова вартість, судова товарознавча експертиза.

Liapun Nina, Kovalenko Nonna

Kharkiv Scientific Research Forensic Center of the
Ministry of Internal Affairs of Ukraine

IDENTIFICATION OF GOODS AND DETERMINATION OF COUNTERFEIT PRODUCTION DURING TRIAL COMMODITY EXAMINATION

Summary. The relevance of this topic is that at the present stage of formation of the free market in Ukraine, the urgent problem is to study the properties of goods, establish their naturalness and detect counterfeits. Since counterfeiting of goods is carried out for selfish purposes and is aimed at obtaining illegal profits, the consequences of the manufacture, sale and use of counterfeit goods are different for different subjects of market relations – economic consequences, damage to health, moral damage. During the forensic examination, the work begins with an inspection of the object of study, to study the properties and establish the characteristics of goods, as well as to determine the authenticity and detection of counterfeit property. Carrying out product identification is a priority step in assessing quality and determining their compliance with standards and regulatory requirements. To stop the illegal activities of counterfeiters, it is necessary to constantly monitor the quality of goods, which will be sold from raw materials, semi-finished products to finished products. Thus, the identification of goods and detection of counterfeiting is the most important goal of forensic examination, quantitative and qualitative assessments of the main characteristics of goods during its study, as well as processes that affect these characteristics, but often not directly measured and based on expert judgment. Goods, as objects of expert research, are studied to solve the problems of forensic commodity examination, and along with this are analyzed in order to obtain new scientific knowledge and identify specific scientific patterns. Commodity examinations in determining the facts of counterfeiting of products should be differentiated taking into account the characteristics of certain types of counterfeiting, including information. Every year, counterfeiting of goods becomes more difficult than in previous years. Therefore, to detect counterfeit goods and their identification, it is necessary to improve methods and devices, as well as the development of programs to ensure the safety of goods and consumer protection. This article presents methods for identifying and detecting counterfeiting of major groups of goods used in the practice of forensic commodity experts.

Keywords: counterfeit, identification, product, analysis, product quality, value, market value, forensic examination.

Постановка проблеми. Головним завданням, при проведенні судової товарознавчої експертизи, є ідентифікація товарів, а саме визначення властивостей та характеристик майна, перевірка відповідності зразкам та запровадження вимогам нормативних документів, а також виявлення фальсифікованого майна.

На сучасному етапі розвитку вітчизняного ринку, мають місце непоодинокі випадки виявлення фальсифікації майна як продовольчої,

так і непродовольчої груп товарів. Дане майно має великий попит у споживача, в зв'язку з тим, що фальсифіковані товари реалізуються набагато дешевше за оригінальні вироби. Це можливо пояснити низькою платоспроможністю населення, та бажанням володіти «брендовими» речами.

Отже, проведення досліджень в сфері судової товарознавчої експертизи щодо коректної ідентифікації товарів та встановлення фальсифіка-

ції є актуальними, та потребуючими більш глибокого вивчення даної теми.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В області товарознавчих експертиз приділяється достатньо уваги експертизам якості товарів, та встановлення відповідності майна нормативним документам та стандартам, які діють на території України, а також виявлення фальсифікованого майна.

Найширше ці питання висвітлені в наукових працях наступних фахівців у сфері товарознавства, як А.А. Дубініна, Т.М. Артюх, І.А. Петрова, С.А. Вилкова, Л. Галун, В.А. Павлова, І.С. Полікарпов, Н.І. Осипенко [1–9], та інших статтях, нормативних та навчальних виданнях.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. При умові достатнього приділення уваги експертизі товарів, проведенні ідентифікації та фальсифікації майна, все одно мається багато теоретичних і практичних підходів, які недооцінені в трактуванні, та викликають спори у науковців та фахівців у сфері товарознавства.

Тому виникає необхідність в уточненні поняття «ідентифікація товарів», а також встановлення однорідних методів по виявленню фальсифікованих виробів.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є прояснення сутності ідентифікації товарів, а також фальсифікованого майна, в аспекті проведення товарознавчих досліджень.

Виклад основного матеріалу. Під час судової товарознавчої експертизи роботу розпочинають з проведення огляду об'єкту дослідження, для вивчення властивостей та встановлення характеристик товарів, а також визначення автентичності та виявлення фальсифікованого майна. Проведення ідентифікації товару є першочерговим шагом при оцінці якості та визначення їх відповідності еталонам та нормативним вимогам.

Термін «ідентифікація» (від лат. *identifico* – ототожнюю) – трактується як встановлення відповідності товару, наявності збігу чогось з чимось.

Завданнями ідентифікації можливо вважати:

1. Розробку основних понять, структур та методів, а також правил у сфері ідентифікації товарів.
2. Вдосконалення стандартів та нормативної документації з включенням до неї показників якості, які необхідні при ідентифікації.

До об'єктів ідентифікації можливо віднести товари, послуги, цінні папери, інформація та інші об'єкти комерційної діяльності.

Ідентифікація виконує наступні функції:

1. Показова – яка зіставляє представлений на дослідження об'єкт з еталонами та інформацією відносно його найменування, марки, а також товарною партією.
2. Інформаційна – яка представляє інформацію суб'єктам ринкових відносин.
3. Підтверджувальна – встановлення відповідності зазначених на товарі характеристик до інформації зазначеної на маркувальних позначках та в товаросупровідних документах.
4. Управлінська – яка є одним з елементів системи якості товару.

Керуюча функція ідентифікації регламентується міжнародними стандартами ISO серії 9000 «Управління якістю, забезпечення якості».

Від призначення розрізняють такі види ідентифікації, як споживча, асортиментна (видова), якісна (кваліметрична) і товарно-партійна.

Споживча ідентифікація проводиться для встановлення можливостей застосування товару відповідно до його призначення та наявних властивостей.

Асортиментна або видова ідентифікація – це виявлення відповідності об'єкту дослідження його належності до конкретної асортиментної групи.

Якісна (кваліметрична) ідентифікація – це з'ясування відповідності вимогам якості товару, які зазначені в нормативних документах та стандартах.

Товарно-партійна ідентифікація – це найбільш складний вид ідентифікації, в процесі якої встановлюється належність наданих на дослідження об'єктів до конкретної товарної партії.

В якості критеріїв ідентифікації необхідно обирати показники, які відповідають таким вимогам:

1. Типовість, яка може характеризуватися комплексними або одиничними показниками, що доповнюють один одного і відрізняються різним ступенем ймовірності.
2. Об'єктивність, яка не залежить від професіоналізму, компетентності; а також умов проведення дослідження спеціалістом (експертом).
3. Повторний огляд, що дає можливість при перевірках в інших лабораторіях, незалежно від суб'єктів, засобів і умов проведення ідентифікації отримати подібні або з невеликою різницею результати.
4. Складність фальсифікації товару за певними критеріями можуть бути гарантом надійності ідентифікації.

В товарознавчій практиці, при ідентифікації товарів, використовують органолептичні, інструментальні та експертні методи.

Експертні методи визначення якості – це методи визначення якості товару на підставі рішення, прийнятого експертами [2].

Органолептичний метод, заснований на сприйнятті органів відчуття (зору, слуху, смаку) без застосування технічних вимірювальних або реєстраційних засобів, дозволяє оцінити ергономічні та естетичні показники якості продукції [2].

Інструментальний (вимірювальний) метод, характеризується обчисленнями з використанням параметрів, знайдених іншими методами, слугує для визначення значень показників продуктивності і зберігання [2].

Залежно від поставлених експерту цілей, обирається один або кілька методів ідентифікації товарів, які допоможуть установити відповідність.

Варто зазначити, що всі види судових експертиз розпочинаються з ідентифікації товарів, а саме формулювання мети та визначення критеріїв ідентифікації об'єктів дослідження.

Ідентифікація є інструментом визначення фальсифікації.

Фальсифікація (від лат. *falsifico* – підробляю), та відповідно до ст. 1 Закону України «Про захист прав споживачів», «фальсифікована продукція – продукція, виготовлена з порушенням технології або неправомірним використанням знака для товарів та послуг, чи копіюванням форми, упаковки, зовнішнього оформлення, а так само неправомірним відтворенням товару іншої особи» [10].

Фальсифіковані товари не слід плутати з товарами заміниками (сурогатами, імітаторами) та товарами з виявленими дефектами. Оскільки заміники та товари з виявленими дефектами не відносяться до фальсифікованих, при умові зазначеного реального найменування та характеристик на маркувальних позначках та товарно-супровідних документах.

Об'єкти фальсифікації та об'єкти ідентифікації схожі, оскільки фальсифікація – один із двох можливих результатів ідентифікації.

Можливо виділити такі види фальсифікації, як асортиментна (видова), якісна, кількісна, вартісна, інформаційна.

Асортиментною фальсифікацією можливо вважати повну чи часткову заміну майна товарами іншого сорту, виду або найменування, при умові збереженості частини ідентифікаційних характеристик.

Якісна фальсифікація, це імітація товарів за допомогою харчових або нехарчових добавок, для поліпшення зовнішніх характеристик, в результаті чого інші споживчі властивості втрачаються, що призводить до зниження ґатунку майна.

Введення покупця в оману за рахунок значних відхилень споживчих характеристик товару, що перевищують гранично допустимі норми відхилень, вважається кількісною фальсифікацією. Також цей вид фальсифікації називають недоважуванням та недомірюванням.

Вартісна фальсифікація, це введення споживача в оману шляхом продажу товарів низької якості за цінами високоякісних товарів. Цей вид фальсифікації присутній в кожному вищезазначеному виді.

Також вартісну фальсифікацію можливо розділити на такі різновиди, як:

1. Реалізація підроблених товарів по цінам, що подібні натуральному майну.
2. Реалізація підроблених товарів по зменшеній вартості, порівняно з натуральними аналогами.
3. Реалізація підроблених товарів по цінам, які перевищують вартість натуральних аналогів.

Особливий інтерес представляє інформаційна фальсифікація, оскільки з дослідження інформації про об'єкти дослідження починається будь-яка експертиза, у тому числі ідентифікаційна.

Інформаційну фальсифікацію можливо визначити, як умисний обман споживача при допомозі надання хибної інформації щодо складу та властивостей товару.

Свідоме спотворення ідентифікаційної інформації, насамперед у маркуванні, є підставою для того, щоб вважати майно сфальсифікованим. Найчастіше інформаційній фальсифікації піддається наступна інформація:

1. назва товару;
2. країна походження товару;
3. фірма-виробник товару;
4. товарні та фірмові знаки;
5. пакування;
6. товаросупровідні документи;
7. кількість товару.

До фальсифікації товаросупровідних документів найчастіше відноситься підробка накладних, сертифікатів та посвідчень якості. Визначити підробку інформації зазначеної в даних документах можливо лише шляхом проведення

ідентифікації товару на асортиментну принадлежність та його походження, а також кількісним виміром усієї товарної партії (переваженням, перерахуванням, обмірюванням).

Отже, інформаційний захист товарів від підробок необхідно забезпечувати, по-перше, консолідацією основних вимог до всіх засобів товарної інформації на рівні їхніх видів та різновидів, по-друге, рівнем якості подання товарної інформації, причому щодо усіх видів та форм. На практиці це означає, що основну інформацію необхідно дублювати в товаросупровідних документах.

Таким чином, споживача будь-яка розбіжність в інформаційних даних повинна щонайменше насторожувати, а для фахівця – бути фактичним підтвердженням фальсифікації виробу.

Після проведення дослідження навчально-методичної, нормативної, довідкової та наукової літератури можливо стверджувати, що відсутнє однозначне трактування терміну «ідентифікація товару», можна зустріти ототожнення її з ідентифікаційною чи товарною експертизою.

Але ідентифікація товарів об'єднує вищезазначені види експертизи, оскільки об'єктом дослідження в обох випадках є товарні характеристики продукції, відмінність полягає лише у специфіці вирішуваних завдань – сформульованій меті на першому етапі процедури ідентифікації товарів. Таким чином, коректне проведення ідентифікації товарів дає змогу виявити та вилучити неякісну та фальсифіковану продукцію на шляху до споживача.

Висновки і пропозиції. Отже, ідентифікація товарів та виявлення фальсифікації є найважливішою метою судової товарознавчої експертизи, проведення кількісних і якісних оцінок основних характеристик товару під час його дослідження, а також процесів, що впливають на ці характеристики, але найчастіше не піддаються безпосередньому виміру і ґрунтуються на судженнях експертів.

Товари, як об'єкти експертних досліджень, вивчаються для вирішення задач судової товарознавчої експертизи, а поряд із цим аналізуються, з метою отримання нових наукових знань та виявлення конкретних наукових закономірностей.

Результати аналізу експертної діяльності дозволяють стверджувати, що у своїх дослідженнях експерт товарознавець часто проводить оцінку рівня якості, при якій показники споживчих властивостей оцінюваних споживчих товарів порівнюються з базовими значеннями цих же показників.

Товарознавчі експертизи при визначенні фактів фальсифікації виробів повинні проводитися диференційовано з огляду на особливості окремих видів фальсифікації, зокрема інформаційної.

Ідентифікація товарів повинна мати характер комплексного дослідження, за якого найбільше значення мають типові критерії, які важко піддати фальсифікації.

Перспективним напрямом теоретичного товарознавства є детальні дослідження, які разом з товарним маркуванням повинні забезпечити комплексність інформаційного захисту від товарної фальсифікації.

Список літератури:

1. Дубініна А.А., Овчиннікова І.Ф., Дубініна С.О. та ін. Методи визначення фальсифікації товарів. Підручник. Київ : «Видавничий дім «Професіонал», 2010. 272 с.
2. Артюх Т.М., Григоренко І.В. Теоретичні основи товарознавства : навч. посібник. Київ : НУХТ, 2014. 263 с.
3. Петрова І.А., Петров С.О., Кричковська Л.В., Дубоносов В.Л. Загальні методи визначення якості та безпеки споживчих товарів : навч.-практ. посібник. Харків : ФОП Крамаренко Ю.М., 2017. 233 с.
4. Вилкова С.А. Экспертиза потребительских товаров : учебник. Москва : Дашков и Ко, 2007. 252 с.
5. Галун Л., Лисовская Д., Ловкис З. Теоретические основы товароведения и экспертиза : уч. пособие. Минск : ИВЦ Минфина, 2007. 352 с.
6. Павлова В.А., Титаренко Л.Д., Малигіна В.Д. Ідентифікація та фальсифікація продовольчих товарів : навч. посібник. Київ : ЦУЛ, 2006. 190 с.
7. Полікарпов І.С., Закусілов А.П. Ідентифікація товарів : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2005. 344 с.
8. Полікарпов І.С., Шумський О.В. Товарна інформація : підручник. Київ : Центр навчальної літератури, 2006. 616 с.
9. Осипенко Н.І. Інформаційна фальсифікація товарів і комплексне інформаційне забезпечення як захист від неї. *Вісник Львівської комерційної академії. Серія товарознавча*. 2011. Вип. 12. С. 26–29. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_2011_12_7 (дата звернення: 20.06.2020).
10. Про захист прав споживачів : Закон України від 12 травня 1991 р. № 1023-ХІІ / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (дата звернення: 23.06.2020).

References:

1. Dubinina, A.A., Ovchinnikova, I.F., & Dubinina, S.O. etc. (2010). *Metodi vyznachennya falsifikacii tovariv* [Methods for determining counterfeiting of goods]. Kyiv: Professional Publishing House. (in Ukrainian)
2. Artyukh, T.M., & Grigorenko, I.V. (2014). *Teoretichni osnovi tovaroznavstva* [Theoretical foundations of commodity science]. Kyiv: NUHT. (in Ukrainian)
3. Petrova, I.A., Petrov, S.O., Krychkovskaya, L.V., & Dubonosov, V.L. (2017). *Zagalni metodi vyznachennya yakosti ta bezpeki spogivchih tovariv* [General methods for determining the quality and safety of consumer goods]. Kharkiv: FOP Kramarenko Yu.M. (in Ukrainian)
4. Vilkova, S.A. (2007). *Ekspertiza potrebitelskih tovarov* [Examination of consumer goods]. Moscow: Dashkov and Co. (in Russian)
5. Galun, L., Lisovskaya, D., & Lovkis, Z. (2007). *Teoreticheskie osnovi tovarovedeniya i ekspertizi* [Theoretical foundations of commodity science and examination]. Minsk: IVC Minfina. (in Russian)
6. Pavlova, V.A., Titarenko, L.D., & Maligina, V.D. (2006). *Identifikaciya ta falsificaciya prodovolchih tovariv* [Identification and falsification of food products]. Kyiv: CUL. (in Ukrainian)
7. Polikarpov, I.S., & Zakusilov, A.P. (2005). *Identifikaciya tovariv* [Product identification]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
8. Polikarpov, I.S., & Shumsky, O.V. (2006). *Tovarna informaciya* [Product information]. Kyiv: Center for Educational Literature. (in Ukrainian)
9. Osipenko, N.I. (2011). *Informaciina falsifikaciya tovariv i kompleksne informaciine zabezpechennya yak zahust vid nei* [Information falsification of goods and complex information support as protection against it]. *Bulletin of the Lviv Commercial Academy. Commodity series*, vol. 12, pp. 26–29. Available at: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Vlca_2011_12_7 (accessed 20 June 2020).
10. Verkhovna Rada of Ukraine (1991). *Pro zakhyst prav spozhyvachiv: Zakon Ukrainy vid 12 travnia 1991 r. № 1023-XII* [On consumer protection: Law of Ukraine of May 12, 1991 № 1023-XII]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1023-12#Text> (accessed: 23 June 2020).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-49>

УДК 343.982

Самойлова О.Ф., Зубцова Л.С.

Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ОКРЕМИХ СЛІДЧИХ ДІЙ ПРИ РОЗСЛІДУВАННІ ФАЛЬШИВОМОНЕТНИЦТВА

Анотація. У статті розглянуті особливості проведення окремих слідчих дій при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з підробкою грошових знаків України. Висвітлені типові проблеми, які виникають при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з підробкою грошових знаків та цінних паперів, пропонуються можливі шляхи їх вирішення. Наведено такі обставини, що підлягають доведенню по кримінальним провадженням по фальшивомонетництву. Зроблені акценти на тому, що підлягає вилученню з місця огляду події. Однією з важливих слідчих дій при розкритті та розслідуванні цього виду злочину є огляд підроблених грошових знаків (цінних паперів), оскільки самі підробки є речовими доказами по кримінальному провадженню. Підкреслено, що огляд доцільно проводити із залученням фахівця, так як при описі самих грошових знаків (або цінних паперів) необхідне знання специфічних термінів і різних ознак. Також в статті зазначено, що саме підлягає вилученню під час обшуку.

Ключові слова: підроблені грошові знаки, судово-технічні експертизи документів, слідчі дії, огляд місця злочину, слідчий експеримент.

Samoilova Olga, Zybtsova Lyudmyla

Kharkov Scientific-Research Expert-Criminalistic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

PECULIARITIES OF CONDUCTING CERTAIN INVESTIGATIVE ACTIONS IN THE INVESTIGATION OF COUNTERFEITING OF BANKNOTES

Summary. The article considers the peculiarities of conducting certain investigative actions in the investigation of criminal proceedings related to counterfeiting of Ukrainian banknotes. The typical problems that arise in the investigation of criminal proceedings related to counterfeiting of banknotes and securities are suggested, and possible ways to solve them are suggested. The following circumstances are subject to proof in criminal proceedings on counterfeiting. Emphasis is placed on what is to be removed from the scene. One of the important investigative actions in the detection and investigation of this type of crime is the review of counterfeit banknotes (securities), as counterfeits themselves are material evidence in criminal proceedings. The review should be carried out with the involvement of a specialist, as in the description of the banknotes (or securities) requires knowledge of specific terms and various features. During the investigation of this type of crime, most often, there may be grounds for a search, both at the place of residence and at the place of work of the suspect, as well as other places (objects) belonging to him or his relatives. Emphasis is placed on what is to be seized during the search. An investigative experiment may be conducted to identify a person suspected of committing a crime with the ability to make counterfeit banknotes. During certain investigative actions in the investigation of criminal proceedings related to counterfeiting of Ukrainian banknotes, it is important for the investigator to organize cooperation with forensic units to obtain advice on qualified and professional inspection, detection, fixation, removal, packaging and storage of objects and traces, which have probative value. When investigating crimes related to counterfeiting banknotes of Ukraine and other states, investigators need to prove the circumstances of the crime; an exemplary list of circumstances to be proved is given. Indicate the directions of forensic examination (examination of materials, substances and products, biological examination, dactyloscopic examination, traseological examination) in the investigation of crimes related to counterfeiting banknotes of Ukraine and other countries.

Keywords: counterfeit banknotes, forensic examinations of documents, investigative actions, crime scene inspection, investigative experiment.

Постановка проблеми. Останнім часом експертна практика показує, що знижується кількість призначень судами або слідчими органів внутрішніх справ України судово-технічних експертиз документів під час розслідування злочинів, пов'язаних з підробкою грошових знаків України. Це пов'язано з декількома проблемами, одна з яких, це те, що слідчі органи були під час реформування діяльності МВС України в більшості укомплектовані молодими співробітниками поліції, які в своїй практичній роботі можуть стикнутися з деякими проблемними питаннями під час розслідування злочинів, пов'язаних з підробкою грошових знаків України та інших держав. Як показало опитування молодих спів-

робітників слідчих підрозділів Національної поліції, труднощі виникають під час огляду місць подій при розслідуванні злочинів, пов'язаних з підробкою грошових знаків. Виникає необхідність для більш кваліфікованого та професійного огляду, виявлення, фіксації, вилучення, упакування та збереження предметів та слідів, які мають доказове значення, запрошувати фахівця – спеціаліста криміналіста, який володіє знанням у способах підробки грошових знаків та цінних паперів та для безпосереднього виявлення, фіксації, вилучення, упакування та збереження об'єктів, які вилучаються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До вивчення питань, пов'язаних з проведенням

окремих слідчих дій при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з підробкою грошових знаків України, зверталися такі українські фахівці як С.Ю. Петряев, О.В. Воробей та закордонні Б.С. Болотський, П.К. Кривошеїн, С.Ш. Ахмедова, С.Є Казакова, Т.О. Беева.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Під час проведення окремих слідчих дій при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з підробкою грошових знаків України, слідчому важливо організувати взаємодію з експертно-криміналістичними підрозділами для отримання консультації з кваліфікованого та професійного огляду, виявлення, фіксації, вилучення, упакування та збереження предметів та слідів, які мають доказове значення.

Мета статті. При розслідуванні слідчими злочинів, пов'язаних з підробкою грошових знаків України та інших держав, виникає необхідність доведення обставин злочину; наведений приблизний перелік обставин, які підлягають доказуванню. Вказати напрями судової експертизи (експертиза матеріалів, речовин та виробів, біологічна експертиза, дактилоскопічна експертиза, трасологічна експертиза) при дослідженні слідчими злочинів, пов'язаних з підробкою грошових знаків України та інших держав.

Виклад основного матеріалу. Фальшивомонетництво у теперішній час залишається однією з серйозних проблем та відноситься до пріоритетних напрямків діяльності правоохоронних органів.

Слово «фальшивомонетництво» має походження від латинського «*falsus*», що означає «помилковий, хибний, підроблений» і «*moneta*» – «критерій, стандарт». Суспільна небезпека даного виду злочинів, очевидна і полягає в тому, що дане діяння посягає на основи фінансової стійкості та економічної безпеки України, встановлений порядок обігу грошових коштів, повноцінне функціонування різних ринкових інститутів держави.

Також, цей вид злочину відноситься до злочинів міжнародного характеру, бо він підриває кредитно-грошову систему та фінансову політику, спричиняє збитки інтересів інших держав світу. Зростаючі труднощі в економіці та розбалансованість споживчого ринку приводять до значного росту злочинності.

Певне занепокоєння викликають статистичні дані, що свідчать про постійне зростання в Україні кількості злочинів, пов'язаних з виготовленням та збутом підроблених грошових знаків, але відбувається значне зниження зареєстрованих кримінальних проваджень. Із зареєстрованих кримінальних проваджень до суду направляється все менша кількість проваджень. В Україні, у 2019 році з обігу вилучено на 40% менш фальшивих грошей, ніж у 2017–2018 роках.

Спостерігається безперервне удосконалення способів учинення фальшивомонетництва та зростання професійного рівня і кваліфікації злочинців, що вимагає належного науково-обґрунтованого інформаційного забезпечення слідчих і оперативних підрозділів, широкого використання спеціальних знань для виявлення та розслідування цієї категорії злочинів.

У ході вирішення питання про порушення кримінальних проваджень за фактом виявлення злочинної діяльності фальшивомонетників з по-

чатку розслідування і в процесі слідства виникають різноманітні і специфічні криміналістичні ситуації. Вдала оцінка цих ситуацій має важливе значення для орієнтації слідства на прийняття оптимальних процесуальних і криміналістичних рішень і вибір шляхів та засобів подальшого розслідування.

При розслідуванні вказаного состава злочину підлягають доведенню такі обставини:

- Чи був сам факт виготовлення підроблених грошей, цінних паперів з метою збуту, якщо так, то в якому розмірі і ким;
- Хто конкретно, в якій кількості, де і які грошові знаки або цінні папери підробляли;
- Можливі способи виготовлення;
- Які інструменти, сировину і матеріали використовувалися при підробці, хто був джерелом їх отримання;
- Місце зберігання підроблених грошей;
- Хто і яким чином здійснював збут підроблених грошей;
- Чи була обізнана особа, яка здійснювала збут, що дані грошові знаки (цінні папери) фальшиві;
- Загальних розмір збутих підроблених грошових знаків;
- Чи є особи, яким було достовірно відомо про скоєння або приготування до скоєння злочину, фактах підробки і збуту фальшивок, але вони не повідомили про це в правоохоронні органи;
- Можливі причини і умови, які сприяли вчиненню злочину.

Зрозуміло, що наведений перелік обставин підлягають доведенню, і він є приблизним. Будь-яке з обставин може бути більш детально вивчено, а перелік запитань доповнений в залежності від специфіки конкретного кримінального провадження. Перелічені обставини можуть бути встановлені за допомогою виконання наступних окремих слідчих дій.

Однією з важливих слідчих дій при розкритті та розслідуванні цього виду злочину є огляд підроблених грошових знаків (цінних паперів), оскільки самі підробки є речовими доказами по кримінальному провадженню. Огляд доцільно проводити із залученням фахівця, так як при описі самих грошових знаків (або цінних паперів) необхідне знання специфічних термінів і різних ознак. Сам грошовий знак повинен бути сфотографований і долучений до кримінального провадження. Огляд підроблених грошових знаків повинен включати до себе аналіз усіх елементів захисту грошових знаків, які вивчаються, колір, розмір та ін., зіставлення фальшивих зі справжніми банкнотами і з довідковими даними; необхідне застосування засобів криміналістичної техніки. При огляді грошових знаків, які викликали сумніви у своїй справжності, необхідно встановити ознаки, які вказують підробку, звернути увагу на матеріали з яких виготовлена банкнота, а також по можливості встановити пристосування, пристрої, технічні засоби, які могли при цьому використовуватися. Ця вся інформація потрібна слідчому, для встановлення джерела походження підроблених грошових знаків, а також при проведенні оглядів та обшуків.

Не виключена можливість виявлення на поверхні грошових знаків чи цінних паперів потожирових (невидимих) відбитків пальців. Такі

сліди виявляються рідко, оскільки гроші проходять через багато рук. Крім того, досвідчені злочинці вживають заходи для того, щоб на виготовлених ними підроблених грошових знаках не залишалось відбитків пальців. Тому, грошові знаки чи цінні папери, які викликали сумніви у справжності, слід оглядати з дотриманням необхідних заходів безпеки, щоб не пошкодити наявні на них сліди рук і не залишити своїх відбитків пальців.

Сам огляд не може замінити проведення експертизи, відповідно, при складанні протоколу не можуть робитися висновки про походження підробленого грошового знаку.

Під час огляду паперових грошових знаків у протоколі повинні бути зазначені такі особливості як: номінал грошового знаку; номер, серія та рік випуску грошового знаку; властивості паперу – його щільність та колір; наявність водяних знаків, їх особливості та локалізація (або їх відсутність); особливості зображень на лицьовому та зворотному боці; наявність захисної сітки (або її відсутність), металізованої стрічки (або її відсутності) та інших можливих захисних ознак, їх особливості; наявність сторонніх (які не відносяться до зображення грошового знаку) поміток, слідів папілярних узорів, пошкоджень паперу та іншого, із зазначенням відповідно їх локалізації.

Найчастіше, підробку не відразу вдається розпізнати, внаслідок чого підроблені грошові знаки потрапляють в обіг на території України. У зв'язку з цим, особа, яка надає до сплати фальшивих грошовий знак, може і не бути злочинцем. Відповідно до ст. 199 КПК, якщо все-таки існують підстави підозрювати затриманого в умисному збуті підроблених грошових знаків або ж їх виготовленні, то повинен бути проведений особистий обшук підозрюваного.

По кримінальним провадженням відносно виготовлення, зберігання, придбання, перевезення пересилання, ввезення в Україну з метою збуту підроблених грошей, державних цінних паперів або білети державної лотереї, обшук є одним з найважливіших джерел отримання інформації про злочин і його повторність, про особу та осіб, які його вчинили [1, с. 116]. При проведенні обшуку, необхідно звернути увагу на зберігання підроблених грошових знаків та справжніх – зберігалися чи ті й з іншими разом або окремо. Окреме зберігання ставить під сумнів пояснення підозрюваного про те, що він міг отримати фальшиві гроші від третьої особи у вигляді речти при купівлі будь чого та він не розпізнав підробку. Результати особистого обшуку, а саме, кількість як справжніх так і підроблених грошових знаків вносяться до протоколу обшуку із зазначенням різноманітних індивідуальних ознак.

Під час розслідування цього виду злочину, частіше за все, можуть з'явитися підстави проведення обшуку, як за місцем проживання, так і за місцем роботи підозрюваного, а так само інших місць (об'єктів), що належать йому або його родичам. При проведенні обшуку, проводиться пошук наступних речових доказів:

- підроблені грошові знаки, а також справжні грошові знаки, які використовувалися для виготовлення фальшивих;

- різноманітні пластини, кліше, нумератори, літографські камені, валики для прокатування,

літографські літери та набори, принтери, сканери, персональні комп'ютери, різноманітне поліграфічне обладнання, гравіювальні інструменти та копіювальна-розмножувальна техніка;

- нарізаний по формату грошових знаків папір;
- хімічні реактиви, розчинники, туш, лак, фарби, клей, кислоти;

- інформація, яка підтверджує злочинну діяльність, що знаходиться, як на паперових, так і на електронних носіях.

У силу специфіки злочинів, пов'язаних з підробленими грошовими знаками, обшук найчастіше здійснюється в якості невідкладної початкової слідчої дії, а вже після нього проводиться безпосередньо огляд місця події.

Під час огляду місця події виявляються сліди злочинної діяльності підозрюваного. Метою огляду місця події є не тільки виявлення, фіксація та вилучення слідів злочину, але й зробити, на підставі огляду місця злочину, достовірні висновки про злочинця та використання результатів огляду місця події у розкритті та розслідуванні всіх епізодів злочинної діяльності особи.

Особливі зусилля слідчих у процесі огляду місця події в справах про фальшивомонетництво повинні бути спрямовані на пошук комп'ютерної та копіювально-розмножувальної техніки. Такий вид огляду проводиться за участі спеціаліста у галузі інформатики та обчислювальної техніки.

Для більш кваліфікованого та професійного огляду, виявлення, фіксації, вилучення, упакування та збереження предметів та слідів, які мають доказове значення, є потреба та необхідність на місце злочину запрошувати фахівця – спеціаліста криміналіста, який володіє знанням у сферах підробки грошових знаків і цінних паперів та для безпосереднього виявлення, фіксації, вилучення, упакування та збереження цих об'єктів.

Всі дії фахівця при огляді місця скоєння злочину освітлюються слідчим у протоколі. Коли фахівець доклав зусилля, необхідне для збереження об'єктів, треба зафіксувати їх загальний вигляд, описати у протоколі огляду місця події, сфотографувати та упакувати.

З метою виявлення у особи навичок до виготовлення фальшивих грошових знаків може бути проведено слідчий експеримент.

Слідчий експеримент дозволяє впевнитися у можливості виготовлення фальшивих грошових знаків і цінних паперів в умовах, зазначених підозрюваним (або обвинуваченим), можливості виготовлення банкнот за допомогою засобів, сировини (паперу, фарб та ін.) та обладнання (принтерів, сканерів, персональних комп'ютерів), які були вилучені в ході огляду місця події та розслідування.

Судово-технічні експертизи по справам даної категорії проводяться судовими експертами науково-дослідних експертно-криміналістичних центрів МВС України. Це обумовлено тим, що дослідження підроблених грошових знаків носить, як правило, комплексний характер, тобто, необхідне використання спеціальних знань не тільки експертів-криміналістів з технічної експертизи документів, але і експертів-криміналістів з експертизи матеріалів, речовин та виробів, та й фахівців інших галузей знань. Судова технічна експертиза документів до волі часто виступає в якості ефективного засобу встановлення

обставин справи. Вона дозволяє використовувати у процесі розслідування та судового розгляду кримінальних проваджень весь арсенал сучасних науково-технічних засобів і є основним каналом впровадження в судово-слідчу практику останніх досягнень науково-технічного прогресу.

Об'єкти, які надаються на експертне дослідження, повинні надаватися у тому вигляді, в якому вони були вилучені. Як показує практика, в першу чергу, необхідно встановити, чи не надходили раніше аналогічні грошові знаки. Також, має сенс призначення дактилоскопічних та трасологічних судових експертиз. Під час призначення судово-технічних експертиз документів у рамках кримінальних проваджень, пов'язаних з підrobкою грошових знаків, слідчому важливо організувати взаємодію з експертно-криміналістичними підрозділами, спеціаліст-криміналіст допомагає слідчому не тільки виявити й професійно грамотно зафіксувати сліди злочину, але й встановити по цих слідам індивідуальні, неповторні, стійкі ознаки і властивості людини, що їх залишила, також наряддя злочину.

У процесі розслідування можуть виникнути питання, пов'язані не тільки з дослідженням різноманітних матеріалів (фарб, клею, тонерів, паперу та ін.), а також пристосувань та технічних засобів. У цьому разі, долучають не тільки судового експерта-хіміка, а також спеціаліста у сфері поліграфії. В залежності від обставин по конкретному кримінальному провадженню може бути призначені судові експертизи по іншим видам досліджень, наприклад, призначення судової біологічної експертизи (по виявленню ДНД-профілю, особи (або осіб), які були причетні до скоєння злочину). З огляду на багатопрофільність і особливу специфіку досліджень, які проводяться при розслідуванні кримінальних проваджень, пов'язаних з фальшивомонетництвом, доцільний комплексний підхід до їх проведення. Відповідно, комплексне дослідження може проводитися фахівцями різного профілю, одночасно або послідовного у вигляді ряду експертиз. Наприклад, питання «Чи відповідають грошові знаки України, які надані на дослідження, аналогічним грошовим знакам, які знаходяться в офіційному обігу на території України?», знаходиться в компетенції судового експерта-криміналіста. Коли питання стосуються матеріалів, з яких виготовлений досліджуваний грошовий знак, то це питання вже буде вирішуватися судовим експертом-хіміком. Тільки комплексний підхід до рішення зазначених питань може сприяти найбільш повному експертному дослідженню грошових знаків, які викликали сумніви у своїй справжності. Експертизою матеріалів документів устанавлюються рід та вид (інша класифікаційна категорія) матеріалів, на яких і за допомогою яких виготовлявся грошовий знак та цінні папери (папір, барвники, клейкі речовини та інше), а також їх спільна (різна) родова (групова) належність.

Під час розслідування злочинів цієї категорії також можуть призначатися й такі судові експертизи: трасологічна (у разі виявлення та за необхідністю дослідження слідів людини, транспортних засобів, рельєфних зображень на різних виробач, частин предмета тощо), комп'ютерно-технічна

(у разі виявлення комп'ютерно-технічних засобів, за допомогою яких, імовірно, виготовлялися фальшивки), почеркознавча (у разі виявлення рукописних чорнових записів).

Після виконання експертного дослідження судовим експертом виставляється картка з інформацією про підроблений грошовий (-і) знак (-и) до обласної картотеки, яка є частиною центральної картотеки підроблених грошових знаків та цінних паперів Державного науково-дослідного експертно-криміналістичного центру МВС України під назвою «АРМ «ТДОД»». До 5-го числа кожного наступного місяця ця інформація (про підроблений грошовий (-і) знак (-и)) надається до центральної картотеки підроблених грошових знаків та цінних паперів ДНДЕКЦ МВС. Вказаний криміналістичний облік (його діяльність відповідає нормативним актам МВС України) має на меті об'єднати в собі інформацію про підроблені грошові знаки, які вилучалися з обігу зі всієї території України співробітниками різних правоохоронних органів. Слідчому судді або слідчому органів внутрішніх справ з метою отримання відповіді на питання: «Чи надходили раніше на дослідження грошові знаки, що мають з наданими на дослідження грошовими знаками загальне походження?» необхідно організувати перевірку грошового знаку за обліками підроблених грошових знаків.

У разі позитивного результату, слідчим, який розслідує кримінальне провадження, необхідно надати в розпорядження судового експерта грошові знаки (по іншим кримінальним провадженням), які мають ймовірне спільне походження з наданим на дослідження грошовим знаком. Також, при зверненні до інформаційної картотеки, можна з'ясувати:

- чи досліджувалися раніше аналогічні грошові знаки;
- встановлена чи ні особа по справі з фальшивомонетництва;
- чи є в зареєстрованому переліку аналогічні за сукупністю певних ознак підроблені грошові знаки.

Висновки і пропозиції. Таким чином, слід зробити висновок про те, що варто акцентувати увагу на тому, що основні проблеми, які виникають на етапі слідчої перевірки за повідомленням про злочин та на стадії порушення кримінального провадження відносно виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, ввезення в Україну з метою збуту підроблених грошей, державних цінних паперів або білетів державної лотереї, пов'язані з неефективним використанням спеціальних знань, недостатньою взаємодією слідчого із судовими експертами, які будуть проводити судово-технічні експертизи. Практика свідчить, що слідчі дії проводяться без залучення судових експертів, це призводить до втрати важливих доказів у кримінальних провадженнях. Таким чином, реальне поліпшення якості розслідування фальшивомонетництва можливе за умови залучення до провадження слідчих дій із метою виявлення, фіксації, вилучення та дослідження матеріальних об'єктів відповідних спеціалістів та судових експертів, які при огляді місця події застосовують останні сучасні науково-технічні засоби.

Протиправній діяльності фальшивомонетників має протистояти високо-організована діяльність правоохоронних органів з використанням спеціальних знань у відомих кримінальному судочинству формах.

Особливого значення дане положення набуло в останнє десятиліття, коли фальшивомо-

нетники все частіше вдаються до способів, заснованих на можливостях сучасних технологій та комп'ютерної техніки. Зазначене вимагає використання для виявлення та розслідування таких злочинів спеціальних знань не тільки криміналістики, але й інших галузей науки і техніки.

Список літератури:

1. Болотский Б.С. Фальшивые деньги (фальшивомонетничество) / за ред. проф. В.Д. Ларычева. Москва : Экзамен, 2002. 325 с.

References:

1. Bolotskiy, B.S. (2002). *Falshivye dengi (falshivomonetnichestvo)* [Counterfeit money (counterfeiting)]. Moscow: Exam. (in Russian)

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-50>

УДК 331.101

Андрейцева І.А.

Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка

ТРУДОВИЙ ПОТЕНЦІАЛ УКРАЇНИ: АНАЛІЗ ОСВІТНЬОЇ КОМПОНЕНТИ

Анотація. Проведено структурно-динамічний аналіз освітньої компоненти трудового потенціалу України. Мережа закладів дошкільної освіти за 18 років скоротилась на 8,9% і водночас зросла кількість вихованців на 30%. За період дослідження спостерігається скорочення загальноосвітніх навчальних закладів з 22,2 до 15,5 тисяч, що позначилося на наповнюваності окремих закладів. Тенденція останнього десятиліття засвідчує скорочення закладів професійно-технічної освіти на 21,9% і, як наслідок, чисельність підготовлених кваліфікованих робітників зменшилась вдвічі. Про диспропорцію у розвитку трудового потенціалу, за категоріями висококваліфікований робітник – молодший спеціаліст – магістр, та суттєве зниження якості освіти свідчать дані офіційної статистики, які підтверджують щорічне зростання чисельності випусків вищих навчальних закладів з 148,6 в 2000/01 році до 357,4 тисячі в 2018/19 році. Результати дослідження свідчать про високий рівень охоплення населення нашої країни вищою освітою. Для України задоволеність населення якістю освіти лише 16,6%, не достатній для ефективного розвитку трудового потенціалу суспільства. Недостатній рівень фінансування освітньої галузі суттєво позначився на якості освітніх послуг.

Ключові слова: трудовий потенціал, освітня компонента, вищі навчальні заклади, індекс людського розвитку, рівень освіченості населення, якість освітніх послуг.

Andreitseva Iryna

Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University

LABOUR POTENTIAL OF UKRAINE: ANALYSIS OF THE EDUCATIONAL COMPONENT

Summary. The structural-dynamic analysis of the educational component of the labour potential of Ukraine is carried out. The network of preschool institutions has decreased by 8.9% in 18 years and at the same time the number of pupils has increased by 30%, which is explained by demographic birth rates. There is a tendency of overcrowding of preschool education institutions in most regions of the country. During the study period, there was a reduction in secondary schools from 22.2 to 15.5 thousand, which affected the occupancy of individual institutions. The trend of the last decade shows a reduction of vocational education institutions by 21.9% and as a result the number of trained skilled workers has halved. This situation has further worsened the state of labour potential of the state. The disproportion in the development of labour potential and a significant decline in the quality of education show official statistics, which confirm the annual increase in the number of graduates from 148.6 in 2000/01 to 357.4 thousand in 2018/19. The state of education of students by higher educational institutions from 1990/91 to 2018/19 academic years is evidenced by the data: I-II levels of accreditation – a decrease from 757 to 200 thousand people, III-IV levels of accreditation – an increase from 881.3 to 1322 thousand people. The results of the study indicate a fairly high level of coverage of the population of our country with higher education. The share of people with higher education in Ukraine is higher than similar indicators in European countries, in particular: Belgium, Austria, Germany, Poland and others. For Ukraine, the satisfaction of the population with the quality of education is only 16.6%, which is not sufficient for the effective development of the labour potential of society. Insufficient level of funding for the education sector significantly affects the quality of educational services, which will complicate the process of innovative development of domestic education.

Keywords: labour potential, educational component, higher education institutions, human development index, level of education of the population, quality of educational services.

Постановка проблеми. За умов глобалізації особливого значення набуває ефективне використання трудового потенціалу суспільства. Трудовий потенціал як важливий чинник економічного зростання сприяє підвищенню конкурентоспроможності національної економіки. Для здобуття конкурентних переваг необхідно забезпечити підвищення якісних характеристик трудового потенціалу суспільства за рахунок освітньої компоненти. Покращення якісних характеристик трудового потенціалу можливе шляхом здобуття освіти та підвищення професійної підготовки. Це питання особливо важливе за умов глобалізації. Тому аналіз освітньої компоненти трудового потенціалу України

є актуальною проблемою й потребує вдосконалення до сучасних умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми трудового потенціалу суспільства знайшли відображення у працях вітчизняних учених: Д.П. Богині, А.М. Гриненка, О.А. Грішнєвої, А.М. Колота, Е.М. Лібанової, І.І. Лотоцького, С.Г. Струмилина, С.Ю. Трубича, Л.В. Шаульської, К.С. Шапошникова, В.Й. Шияна та інших.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Аналіз наукових джерел свідчить про недостатнє висвітлення питання щодо активізації освітньої компоненти для покращення якісних характеристик трудового потенціалу України.

Мега статті. Метою статті є аналіз освітньої компоненти та її впливу на покращення якісних характеристик трудового потенціалу України, визначення перспектив його розвитку.

Виклад основного матеріалу дослідження. Україні притаманна європейська модель освіти, яка включає: дошкільну освіту, середню освіту, професійно-технічну освіту, вищу освіту, аспірантуру, докторантуру. Важливим компонентом освіти є виховання відповідальних громадян, здатних до свідомого суспільного вибору та спрямування своєї діяльності на користь співвітчизників і соціуму, забезпечення сталого розвитку України в майбутньому та реалізації її європейського вибору.

Система освіти України базується на трьох основних елементах: інституційна складова (нормативно-правове забезпечення); мережа закладів освіти, органи управління у сфері освіти, інші учасники освітньої діяльності, які забезпечують функціонування системи; механізми та інструментарій регулювання відносин між зацікавленими сторонами.

Дошкільна освіта здійснюється дошкільними закладами освіти у взаємодії з сім'єю і мають на меті забезпечення фізичного, психічного здоров'я дітей, їх всебічного розвитку, вироблення умінь, навичок, необхідних для подальшого навчання. Дошкільними закладами освіти є: дитячі ясла, дитячі садки, дитячі ясла-садки.

Забезпечення доступності здобуття дошкільної освіти дітьми дошкільного віку та необхідних умов функціонування мережі закладів дошкільної освіти (ЗДО) є одним із пріоритетів державної політики. На кінець 2018 р. в Україні працювало 14 898 закладів дошкільної освіти, кількість дітей у них становила 1 278 тис. осіб. Мережа ЗДО скоротилась на 8,9% порівняно з 2000 р. (рис. 1).

Впродовж 2000–2018 років простежується тенденція до зростання кількості вихованців у закладах дошкільної освіти (на 30%), що пояснюється демографічними показниками народжуваності.

За даними Державної служби статистики України у 2018 р. зберігається тенденція пере-

вантаженості закладів дошкільної освіти в більшості регіонів країни. Найбільше дітей у розрахунку на 100 місць у закладах дошкільної освіти зафіксовано у Волинській (128 дітей), Львівській (127 дітей), Івано-Франківській (124 дітей) і Чернівецькій (120 дітей) областях. Загалом в Україні кількість дітей, які відвідують ЗДО, у розрахунку на 100 місць скоротилась із 112 до 108, тобто на 3,6 %. Заклади дошкільної освіти були завантажені в межах норми у Донецькій, Луганській, Харківській, Херсонській і Черкаській областях [3].

У сфері дошкільної освіти важливою проблемою є невідповідність існуючих потреб можливостям забезпечення здобуття цієї освіти дітьми дошкільного віку. З огляду на вищевказане, Урядом було затверджено план дій на 2017–2019 рр. поетапного створення додаткових місць у закладах освіти для дітей дошкільного віку. План дій розроблено на підставі регіональних планів створення додаткових місць для дітей дошкільного віку з 2017 р. до 2020 р., передбачено створити додатково 81 974 місця.

Протягом 2017 р. – I кварталу 2019 р. місцевими органами самоврядування створено 54 903 додаткових місць для дітей дошкільного віку. За даними органів управління освітою протягом 2018 року найбільше місць у ЗДО створено у Київській області (3 530), місті Києві (3 085 місць), Одеській (2 500), Львівській (2485), Харківській (1 676), Івано-Франківській (1 537), Дніпропетровській (1083) областях [3].

Загальна середня освіта є важливою складовою освітньої системи держави, засобами і методами якої значною мірою формуються якісні характеристики трудового потенціалу.

Важливою проблемою функціонування сфери загальної середньої освіти є ефективність мережі закладів загальної середньої освіти. Положення Закону України «Про освіту» визначають право кожної дитини на здобуття повної загальної середньої освіти в закладах освіти, розміщених найближче до місця проживання дитини.

Початкова, базова і повна загальна освіта надається в навчальних закладах – школах, ліцеях,

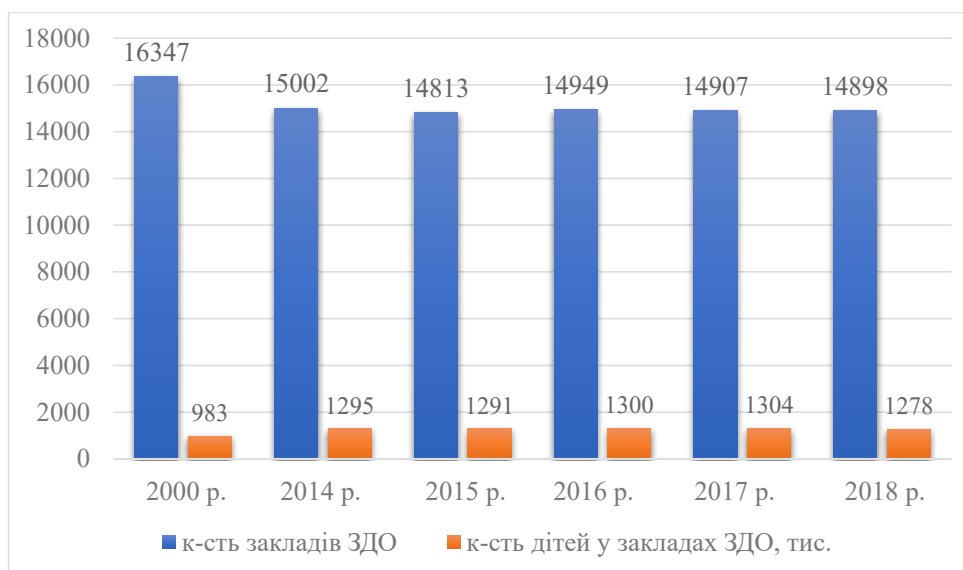

Рис. 1. Динаміка кількості закладів дошкільної освіти України та дітей у них

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Рис. 2. Динаміка чисельності учнів в загальноосвітніх навчальних закладах України

Джерело: розроблено автором за даними [1]

інтернатах, колегіумах, гімназіях 1–3 освітніх рівнів, кількість яких на початку незалежності держави була сталою. З 2000 р. по теперішній час спостерігається скорочення закладів в мережі з 22,2 до 15,5 тисяч [4].

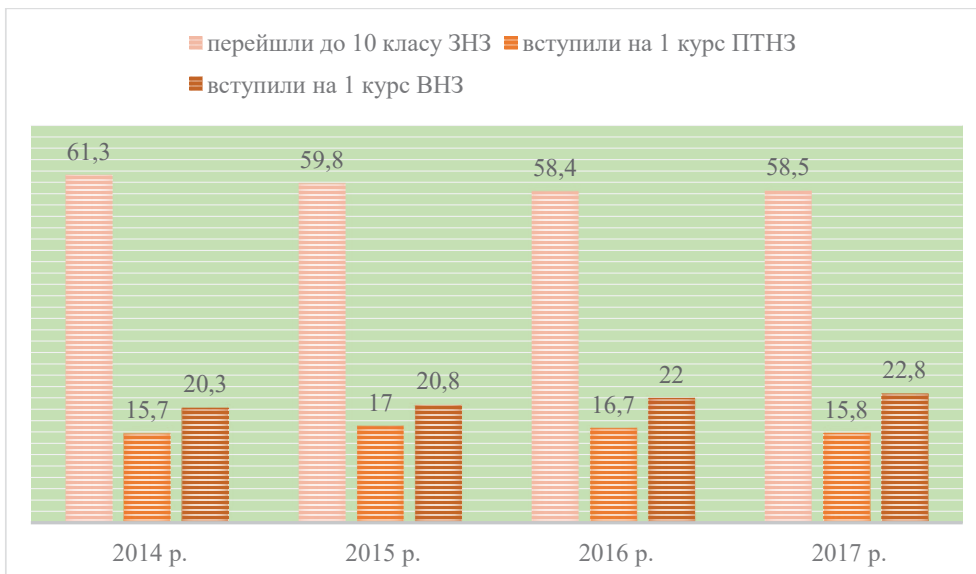
Дана тенденція зумовлена демографічною і економічною кризами, що вплинуло на негативну динаміку. І як наслідок проявилась у зникненні окремих сіл, не об'рунтованому укрупненні закладів загальної середньої освіти, обмежених можливостях довозення учнів до визначених на регіональному рівні освітніх центрів, зниженні рівня освітніх послуг.

Дані рис. 2 свідчать про істотне скорочення чисельності учнів в загальноосвітніх навчальних закладах за 2018/2019 навчальний рік порівняно з 1990/1991 роком, що позначилось на наповнюваності окремих закладів середньої освіти.

Загалом по Україні у 2017/2018 н. р. навчалось 3 911 848 учнів у 16 176 закладах загальної середньої освіти. Майже дві третини українських шкіл розташовані в сільській місцевості (65,8 %), у них навчалось 30,1 % учнів, у містах – 34,2 % шкіл, в яких навчалось 69,9 % учнів.

Ці цифри показують, що сільські школи, порівняно з міськими, є менш наповненими. У 2017 р. порівняно з 2014 р. на 2,8 % зменшилась частка учнів, які перейшли до 10 класу. Натомість на 2,5 % зросла питома вага випускників, які вступили на 1 курс закладів вищої освіти.

Загалом по Україні в 2017-2018 н. р. продовжили здобувати загальну середню освіту 325 485 випускників 9 класу, із них перейшли до 10 класу денних закладів загальної середньої освіти – 192 304 учні, вечірніх закладів загальної середньої освіти – 6 150; здобувати професій-

Рис. 3. Розподіл учнів після 9 класу за вибором напрямів здобуття освіти за 2014–2017 роки

Джерело: розроблено автором за даними [2]

Професійно-технічна освіта в Україні

Рік	Кількість закладів	Кількість учнів, тис. осіб	Прийнято учнів, тис. осіб	Підготовлено кваліфікованих робітників, тис. осіб
1990	1246	643,4	380,5	376,7
2000	970	524,6	307,3	266,8
2013	968	391,2	225,2	227,3
2014	814	315,6	178	182
2015	798	304,1	176,6	165
2016	787	285,8	157,9	152,8
2017	756	269,4	146,9	141,3
2018	736	255	136,6	133,5

Джерело: розроблено автором за даними [1]

но-технічну освіту вирішили 52 053 випускники; вищу – 74 978 випускників 9 класів, лише 1 % не продовжив здобуття повної загальної середньої освіти. Таким чином, майже 60 % учнів продовжують навчання для здобуття повної загальної середньої освіти в денних ЗЗСО, майже 2 % – у вечірніх ЗЗСО, 15,8 % – на базі закладів ПТО; майже кожен четвертий випускник 9 класу вступив до закладів вищої освіти.

Кількість закладів професійно-технічної освіти у 2018 р. становила 736, що на 40,9 % менше рівня 1990 р. Тенденція останнього десятиліття засвідчує скорочення закладів ПТО, зокрема, у 2017 р. їх кількість зменшилась на 212 одиниць або на 21,9 % щодо рівня 2013 р. Об'єктивним чинником є постійне скорочення випускників закладів загальної середньої освіти, що впливає і на кількість бажаючих здобувати професійно-технічну освіту. Так, у 2018 р. чисельність учнів скоротилась вдвічі порівняно з 2000 р. І, як наслідок, кількість учнівської молоді закладів ПТО скоротилась на 55,5 %, і відповідно чисельність підготовлених кваліфікованих робітників зменшилась

вдвічі. Дана ситуація зумовлена скороченням обсягів промислового виробництва, зменшенням обсягів іноземних інвестицій, зниженням рівня економічної активності населення. Найбільші зміни відбулися у 2014 р. – зменшилась кількість закладів на 15,9 % порівняно з 2013 р. Окрім того зменшення мережі пояснюється військовими діями на Сході країни, які призвели до порушення виробничих зв'язків з підприємствами.

Крім вищезазначеного, скорочення мережі закладів ПТО спричинене зменшенням кількості робочих місць з високою оплатою праці, низьким рівнем соціальних стандартів, бажанням здобути вищу освіту. Дана ситуація ще більше погіршила стан трудового потенціалу держави. При цьому професійну освіту учні отримували здебільшого за робочими професіями галузей: промисловості – 30 %, торгівлі і громадського харчування – 24 %, транспорту – 13 %, будівництва – 12 %, агропромислового комплексу – 11 %, житлово-комунального господарства і невиробничих видів побутового обслуговування населення – 10 %, зв'язку – 0,23 % (рис. 4).

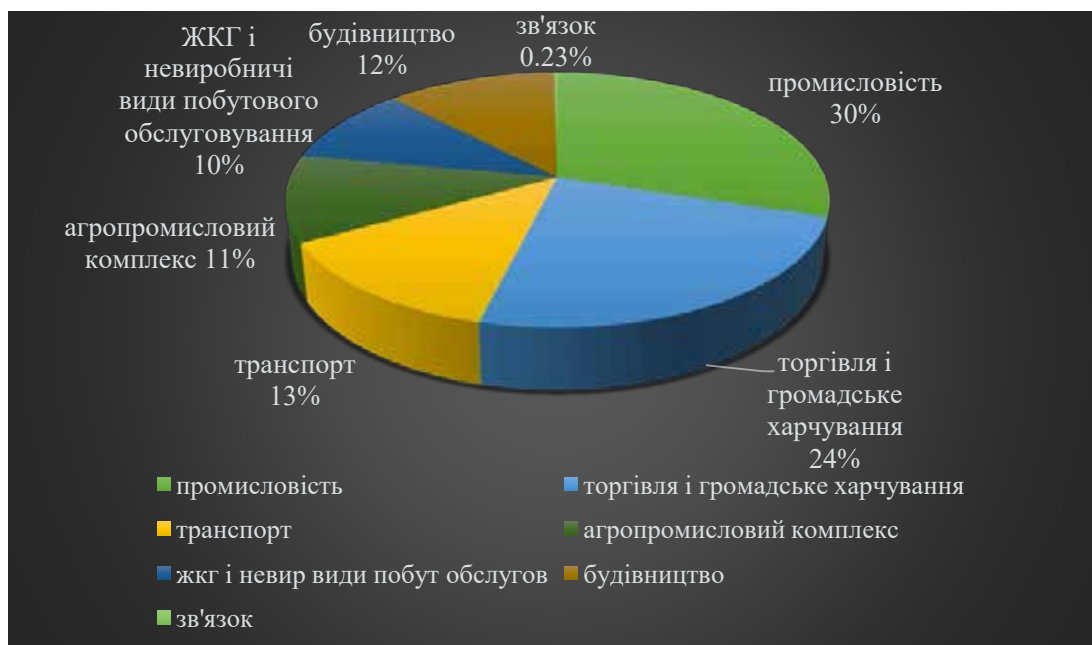

Рис. 4. Контигент учнів закладів ПТО за напрямками економічної діяльності станом на 1 січня 2019 р.

Джерело: розроблено автором за даними [3]

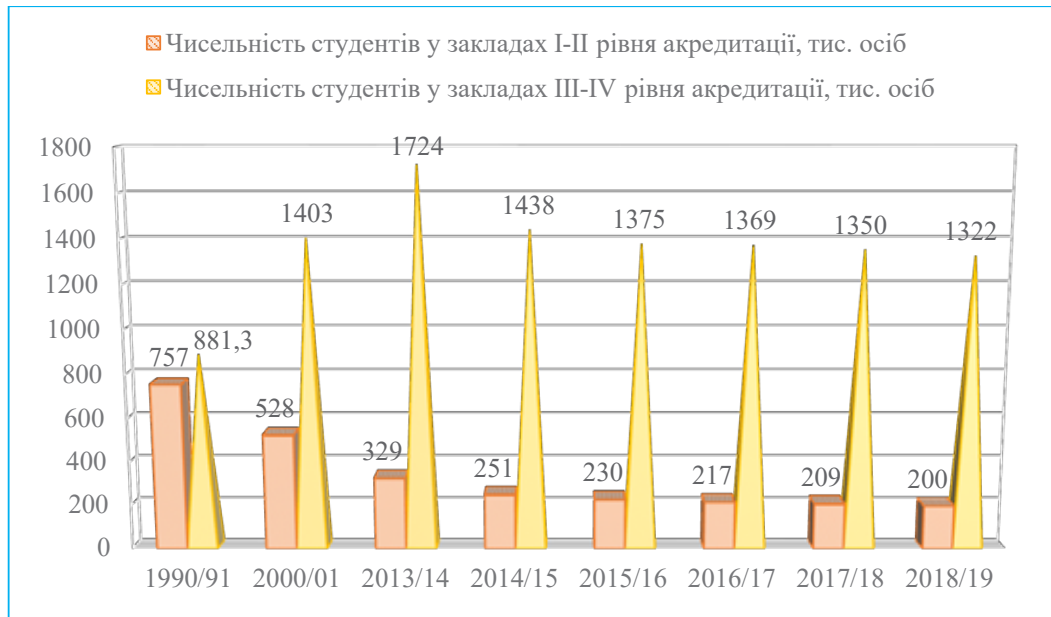

Рис. 5. Динаміка студентів у вищих навчальних закладах, тис. осіб

Джерело: розроблено автором за даними [1]

У 2018/2019 н. р. учні та слухачі закладів ПТО здобували освіту за 340 робітничими професіями та 59 спеціальностями освітньо-кваліфікаційного рівня «молодший спеціаліст». Найбільш популярними серед вступників закладів ПТО були такі професії: водій; кухар; тракторист-машиніст; слюсар з ремонту транспортних засобів, сільськогосподарських машин; електрогазозварник; кондитер; перукар; кравець; електромонтер; муляр; манікюрник. Дані професії незмінно користуються попитом у вступників починаючи з 2011 року. Питома вага вступників, які навчались за вищезазначеними професіями, становить 86,3 % від загальної кількості вступників.

Нині актуальними залишаються й інші проблеми професійно-технічної освіти, які позначились на якості кваліфікованих робітників: падіння престижу робітничих професій, низький рівень інформування населення щодо попиту на професії, застаріла матеріально-технічна база навчальних закладів, недосконалість державних стандартів ПТО, рівня педагогічних кадрів.

Наразі якість професійно-технічної освіти не відповідає вимогам сьогодення. Система освіти централізована, визначає потребу в учнях, формує для себе державне замовлення, існує за бюджетні кошти і, – проблема нестачі робітничих кадрів.

Враховуючи відсутність серйозної профорієнтаційної роботи та зниження рівня середньої освіти, випускники стають абітурієнтами переважно вищих навчальних закладів III–IV рівнів акредитації за престижними спеціальностями, що позначилось на диспропорціях вітчизняного ринку праці. Сучасна середня школа країни з різних причин недостатньо ефективно розвиває здібності учнів для самовизначення у глобалізованому мінливому світі, здатності приймати обґрунтовані рішення щодо свого майбутнього.

Впродовж періоду дослідження простежується тенденція до зростання кількості вищих навчальних закладів, зокрема за рахунок приватних за-

кладів. Про диспропорцію в розвитку трудового потенціалу, за категоріями висококваліфікований робітник – молодший спеціаліст – магістр, та суттєве зниження якості освіти свідчать дані офіційної статистики, які підтверджують щорічне зростання чисельності випусків вищих навчальних закладів з 148,6 в 2000/01 році до 357,4 тисячі в 2018/19 році. Цьому сприяла політика держави щодо розширення можливостей доступу до вищої освіти.

Варто відзначити про недостатнє фінансування державою розвитку освітньої галузі, не зважаючи на суттєве її фінансування за відповідний період: 2000 р. – 7,1 млрд. грн.; 2012 р. – 105,56 млрд. грн.; 2013 р. – 105,54 млрд. грн.; 2014р. – 100,11 млрд. грн.; 2015 р. – 101,5 млрд. грн.; 2016 р. – 129,44 млрд. грн.; 2017 р. – 177,92 млрд. грн.; 2018 р. – 210,03 млрд. грн. [4; 5]. Фінансування освіти за залишковим принципом не сприяє вирішенню всіх проблем галузі.

Зокрема, кількість закладів освіти I–II рівнів акредитації з 1990/91 по 2018/19 навчальні роки суттєво скоротилась з 742 до 370. Водночас за період дослідження відбулося зростання майже вдвічі кількості закладів III–IV рівнів акредитації, з 149 до 282 [1].

Тенденції щодо здобуття освіти студентами вищих навчальних закладів з 1990/91 по 2018/19 навчальні роки засвідчують дані: I–II рівні акредитації – зменшення з 757 до 200 тисяч осіб, III–IV рівні акредитації – збільшення з 881,3 до 1322 тисяч осіб (рис. 5).

Важливою для аналізу реальної ситуації у вищій освіті є чисельність студентів за регіонами – загальне зменшення контингенту студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації від 13 % по Україні загалом до 36 % у Черкаській області за три роки (виключенням є Луганська, Донецька та Миколаївська області) насторожує своєю негативною тенденцією, що є наслідком демографічної кризи (табл. 2).

Таблиця 2

Чисельність студентів ВНЗ I–II рівнів акредитації за регіонами, тис. осіб

Область	У ВНЗ I–II рівнів акредитації			Відхилення 2018 р. до 2016 р., +, -	
	2016 р.	2017 р.	2018 р.	%	тис. осіб
Україна	230,1	208,6	199,9	-13	-30,2
Вінницька	12,1	9,5	9,1	-24,8	-3
Донецька	5,1	7,8	7,7	+51	+2,6
Луганська	2,6	2,3	7,5	+188,5	+ 4,9
Миколаївська	5,9	6,6	6,9	+ 16,9	+ 1
Рівненська	8,4	6,4	5,9	-29,8	-2,5
Черкаська	8,6	5,6	5,5	-36	- 3,1

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Таблиця 3

Чисельність студентів ВНЗ III–IV рівнів акредитації за регіонами, тис. осіб

Область	У ВНЗ III–IV рівнів акредитації			Відхилення 2018 р. до 2016 р., +, -	
	2016 р.	2017 р.	2018 р.	%	тис. осіб
Україна	1375,2	1330	1322,3	-3,8	-11,8
Вінницька	32,6	35,4	35,4	+8,6	+ 2,8
Дніпропетровська	104,4	94,4	92,6	-11,3	- 11,8
Донецька	18,5	24,3	24,9	+31,9	+ 5,9
Закарпатська	18,7	20,7	21	+12,3	+2,3
Луганська	17,2	16,8	18,4	+7	+1,2
Миколаївська	27,2	25	24,1	-11,4	- 3,1
Одеська	97,9	93,4	91,6	- 6,4	- 6,3
Полтавська	42	39,9	39,3	-6,4	-2,7
Рівненська	28,5	26,1	26,2	-8,1	-2,3
Сумська	33,1	30,5	29,9	-9,7	-3,2
Тернопільська	32,9	33,5	34,1	+3,6	+ 1,2
Харківська	162,3	154,2	154,8	-4,6	- 7,5
Черкаська	50,6	31,4	32,2	-36,4	- 18,4

Джерело: розроблено автором за даними [1]

Важливо не втратити потенціал потужних коледжів і технікумів для майбутніх студентів, а для розвитку менш потужних навчальних закладів I–II рівнів акредитації доцільно створювати об'єднані центри із закладами професійної освіти для підготовки кадрів робітничих професій.

За досліджувані роки в усіх регіонах України простежуються тенденції скорочення контингенту студентів у вищих навчальних закладах III–IV рівнів акредитації. Найбільше скорочення чисельності студентів спостерігалось у Черкаській, Миколаївській, Дніпропетровській та Сумській областях (табл. 3). Протилежна ситуація притаманна для Донецької, Закарпатської, Вінницької та Тернопільської областей. Першочерговим завданням загальнодержавних і регіональних програм є забезпечення кваліфікованими спеціалістами ринку праці країни.

Результати дослідження свідчать про досить високий рівень охоплення населення нашої країни вищою освітою [6]. Частка осіб України з вищою освітою більш висока за аналогічні показники європейських країн, зокрема: Бельгії, Австрії, Німеччині, Польщі, Чехії, Греції та інших. Проте за останні роки індекс охоплення населення України вищою і середньою освітою істотно знизився, хоча ми ще знаходимося у першій 20-ці рейтингу (рис. 6).

До важливих показників індексу людського розвитку (ІЛР) належить «освіченість», який відображає можливість людей з набутими знаннями та осіб, що навчаються, на повноправне і багатогранне життя у сучасному суспільстві (табл. 4).

Дані табл. 4 інформують про рівень освіченості населення країн світу та України за індексом людського розвитку. Дослідження свідчать, що рівень грамотності дорослого населення України старше 15 років високий, на рівні з європейськими країнами, а в окремих випадках – навіть вищий. Менші значення показників притаманні для Австрії, Туреччини, Румунії та інших країн. За часткою населення з рівнем освіти не нижче середнього особами віком від 25 років Україна також демонструє досить високий рівень. Валовий коефіцієнт охоплення населення України початковою, середньою та вищою освітою інформує про високі позиції щодо інших країн, проте важливішим показником рейтингу є задоволеність якістю освіти. Для України задоволеність населення якістю освіти лише 16,6 %, не достатній для ефективного розвитку трудового потенціалу суспільства. Складність ситуації з використанням трудового потенціалу України спричиняє необхідність модернізації вітчизняної системи освіти.

Отже, освітня складова є основним чинником розвитку та якісного нарощування трудового по-

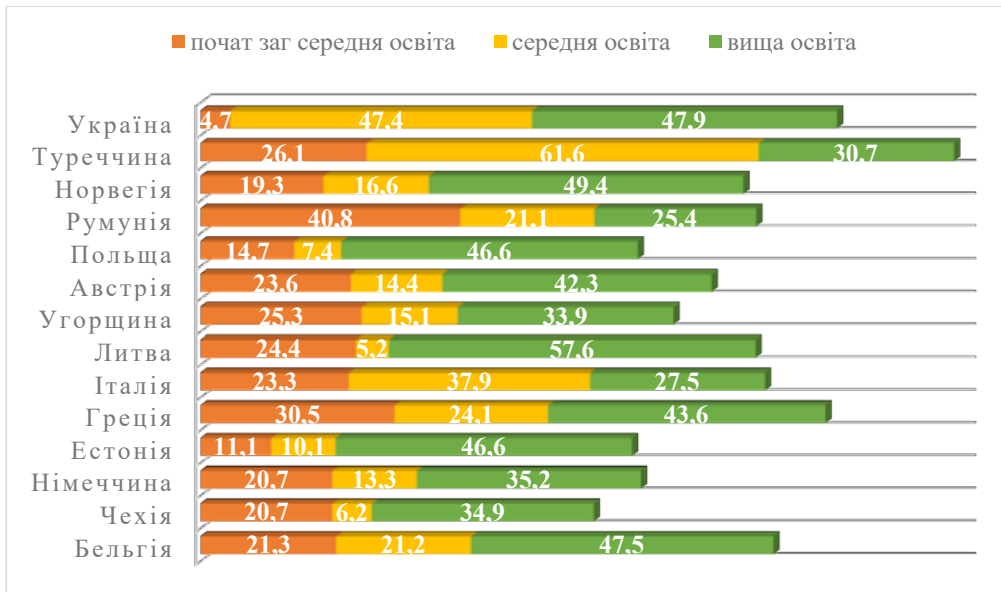

Рис. 6. Освітня структура населення старшого за 10 років в Україні та інших країнах світу

Джерело: розроблено автором за даними [6]

тенціалу суспільства. Проте її сучасний стан не в повній мірі відповідає критеріям стратегічного розвитку України. Зокрема, існує диспропорція у співвідношенні якості освіти та потреб економіки в конкурентоспроможних працівниках у виробничих сферах.

Неналежне забезпечення підприємств кваліфікованими робітниками: токарями, слюсарями, ливарниками тощо, характеризує відсутність зворотного зв'язку між підприємствами, які потребують працівників відповідної кваліфікації, та закладами освіти, які їх готують. Дана тенденція щодо кадрового забезпечення зумовлена

зниженням престижу робітничих професій та не достатнім рівнем заробітної плати.

Висновки і пропозиції. Результати проведеного дослідження дозволяють зробити узагальнення:

освітня складова трудового потенціалу є базовим елементом, який дозволяє працездатному населенню реалізовувати власні трудові здібності і трудові можливості задля узгодження суспільних та індивідуальних інтересів. Особлива роль освіти в наданні якісних освітніх послуг з метою формування і розвитку трудового потенціалу суспільства;

Таблиця 4

Показники освіченості країн світу за 2018 рік

Країна	Рейтинг країн за ІЛР	Рівень грамотності дорослого населення (% осіб від 15 років і старше)	Частка населення з рівнем освіти не нижче серед нього (% осіб від 25 років і старше)	Валовий коефіцієнт охоплення населення освітою			Задоволеність якістю освіти (% задоволених)
				початкова освіта	середня освіта	вища освіта	
Бельгія	17	99	78,8	98,7	85,6	47,5	71,6
Чехія	26	99	93,8	92	89,2	34,9	31,8
Німеччина	4	99	86,7	96,4	77,5	35,2	94
Естонія	30	99,8	89,9	92,9	84,5	46,6	10,5
Греція	32	98,9	75,9	81,5	94,3	43,6	24,6
Італія	29	99	62,1	95,1	81,8	27,5	73,4
Литва	34	99,7	94,8	91,9	92	57,6	
Угорщина	43	99	84,9	95,6	86,2	33,9	
Австрія	20	98	85,6	95,6	88	42,3	49,1
Польща	32	99,7	92,6	91,9	90,9	46,6	20
Румунія	52	97,7	78,9	89,6	82,7	25,4	
Норвегія	1	100	83,2	97,3	80	49,4	46,6
Туреччина	59	98,8	38,4	54,7	61,1	30,7	26,1
Україна	88	99,7	93,5	99	96	79,5	16,6

Джерело: розроблено автором за даними [7]

демографічна криза зумовила значне скорочення контингенту учнів, студентів у дошкільних навчальних закладах освіти, середній, професійній та вищій школі;

недостатній рівень моніторингу ринку праці держави загалом та регіонів щодо забезпечення кваліфікованими кадрами робітничих професій та фа-

хівцями з вищою освітою призвів до диспропорції їх підготовки, і як наслідок складність працевлаштування фахівців після завершення навчання;

недостатній рівень фінансування освітньої галузі суттєво позначається на якості освітніх послуг, що ускладнить процес інноваційного розвитку вітчизняної освіти.

Список літератури:

1. Статистичний щорічник України за 2018 рік / Держ. служба статистики України. Житомир : ТОВ «Бук-Друк», 2019. 482 с.
2. Освіта в Україні: базові індикатори : інформ.-стат. бюл. / ДНУ «Інститут освітньої аналітики. Київ, 2018. 210 с.
3. Освітня реформа: результати та перспективи : інформ.-анал. зб. / ДНУ «Інститут освітньої аналітики. Київ, 2019. 228 с.
4. Сайт Державної служби статистики України. URL: <http://www.ukrstat.gov.ua> (дата звернення: 21.08.2020).
5. Національні рахунки України за 2018 рік : стат. зб. / Держ. ком. статистики України. Київ, 2020. 248 с.
6. CEDEFOP European Centre for the Development of Vocational Training. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/cedefop_en (дата звернення: 22.08.2020).
7. ILOSTAT Database. URL: <https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang-en/index.htm> (дата звернення: 22.08.2020).

References:

1. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2019). Statystychnyi shchorichnyk Ukrainy za 2018 rik: Statystychnyi zbirnyk [Statistical Yearbook of Ukraine for 2018]. Zhytomyr: TOV «Buk-Druk».
2. DNU «Instytut osvitnoi analityky (2018). Informatsiino-statystychnyi biuletyn: Osvita v Ukraini: bazovi indykatory [Education in Ukraine: basic Indicators]. Kyiv.
3. DNU «Instytut osvitnoi analityky (2019). Informatsiino-analitychnyi zbirnyk: Osvitnia reforma: rezultaty ta perspektyvy [Educational reform: results and prospects]. Kyiv.
4. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020). Sait Derzhavnoi sluzhby statystyky Ukrainy [The site of the State Statistics Service of Ukraine]. Available at: www.ukrstat.gov.ua (accessed: 20 August 2020).
5. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy (2020). Natsionalni rakhunky Ukrainy za 2018 rik: Statystychnyi zbirnyk [National accounts of Ukraine for 2018]. Kyiv.
6. The official site of the European Center for the Development of Vocational Training. Available at: https://europa.eu/european-union/about-eu/agencies/cedefop_en (accessed: 20 August 2020).
7. ILOSTAT Database. Available at: <https://www.ilo.org/global/statistics-and-databases/lang-en/index.htm> (accessed: 20 August 2020).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-51>

УДК 334.722:[004+005.57]

Галушка К.А.Учебно-научный институт «Каразинская школа бизнеса»
Харьковского национального университета имени В.Н. Каразина;
Начальник отдела маркетинга ООО «Реновацио»**Кондратенко Н.Д.**

Харьковский национальный университета имени В.Н. Каразина

ДИДЖИТАЛИЗАЦИЯ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА КОММУНИКАЦИЮ БИЗНЕС СЕКТОРА

Аннотация. В статье рассматриваются актуальные вопросы специфики диджитализации и коммуникации в бизнес секторе на мировом рынке. Целью данного исследования было обобщение методических и практических аспектов процесса управления коммуникационными инструментами и процесса внедрения диджитализации на предприятии. Опираясь на полученную информацию из научных источников, была проведена оценка эффективности диджитал трансформации с помощью метода наблюдения и абстрагирования, и метода сравнительного анализа. В связи с этим в статье была обоснована необходимость модели диджитализации для потенциала предприятия, которая обусловлена важностью использованию различных современных технологий как метод управления предприятия для эффективной конкуренции и как инструмент создания результативной коммуникационной стратегии. В ходе анализа было также рассмотрено степень успеха диджитал трансформации по элементам коммуникации, а также наиболее эффективные преобразования в результате структурных изменений на каждом этапе. Также, в работе представлены основные способы, на основе которых диджитализация влияет и меняет компании, их бизнес и коммуникационные модели для выявления последующего направления улучшения и изменения.

Ключевые слова: диджитализация, коммуникации, бизнес сектор, бизнес-модель, цифровые преобразования, потребители, диджитал маркетинговые инструменты.

Galushka Kristina Karazin Business School
V.N. Karazin Kharkiv National University;
Head of Marketing Department LLC "Renovazio"**Kondratenko Natalia**

V.N. Karazin Kharkiv National University

DIGITALIZATION AND ITS IMPACT ON COMMUNICATION OF BUSINESS SECTOR

Summary. The article examines topical issues of the specifics of digitalization and communication in the business sector on the world market. The purpose of this study was to summarize the methodological and practical aspects of the process of managing communication tools and the process of implementing digitalization in the enterprise. Based on the information received from scientific sources, the effectiveness of digital transformation was assessed using the method of observation and abstraction, and the method of comparative analysis. In this regard, the article substantiated the need for a digitalization model for the potential of an enterprise, which is due to the importance of using various modern technologies as a method of enterprise management for effective competition and as a tool for creating an effective communication strategy. The analysis also examined the degree of success of digital transformation in terms of communication elements, as well as the most effective transformations as a result of structural changes at each stage. As shown by the results of the analysis of the digital and communication sphere, clear communication is critical during digital transformation and digitalization. In particular, one of the keys to success is communicating change history, which helps employees understand where the organization is heading, why it is changing, and why change is important. Also, the paper presents the main ways on the basis of which digitalization influences and changes companies, their business and communication models in order to identify the subsequent direction of improvement and change. One of the areas for study was to identify the main factors that increase the chance of success in the company. In addition, recommendations were developed to enhance the digital transformation of the company while successfully leveraging communication to use more interactive platforms and get rid of traditional channels that support only one-way communication between the company and the consumer. It also confirmed that digitization provides multi-channel business communication that is cheap, accessible, dynamic and tailored to the needs of the target audience.

Keyword: digitalization, communication, business sector, business model, digital transformation, consumers, digital marketing tool

Постановка проблемы. Усиленное пространство диджитализации повлияло на различные виды деятельности, включая бизнес сектор, позволив различные новые формы сотрудничества между компаниями и приводя к появлению новых продуктов и услуг, а также к новым формам отношений компании с клиентами и сотрудниками. В то же время диджита-

лизация заставила компании задуматься о своей текущей стратегии и систематически на ранних этапах изучить новые возможности для бизнеса.

Анализ последних исследований и публикации. На сегодняшний день не было написано научных работ от отечественных ученых на тему влияния диджитализации на коммуникацию компаний. Предыдущие исследования каса-

лись определения основных терминов различными PR-менеджерами и маркетологами. Однако, среди международных специалистов уже долгое время идут исследования по этой теме, среди которых можно выделить Райана Дайсс, Расса Хеннесберри, Стив Крут, Дэниел Роулз, Лиам Томпсон и Филипп Котлер.

Выделение нерешенных ранее частей общей проблемы. Хотя исследования по диджитализации в контексте бизнес сектора в настоящее время привлекают все большее внимание, в этой области все еще существует пробел в исследованиях, поскольку количество эмпирических выводов ограничено. Данная статья направлена на обсуждение этих вопросов.

Цель статьи. В этой статье авторы намерены показать возможности диджитализации в отношении бизнеса сектора и ее влияние на коммуникацию внутри компании, с основными конкурентами и потребителями. Это исследование способствует пополнению существующей совокупности знаний, предоставляя эмпирические данные в контексте диджитализации и частных предприятий.

Изложение основного материала. За последние несколько десятилетий мировые отрасли не только столкнулись с технологическими изменениями, которые привели к появлению таких возможностей, как гибкость, реактивность и индивидуализация продуктов, но также столкнулись с различными проблемами, такими как быстрые технологические изменения, повышение сложности и изменение предпочтений клиентов и требований законодательства. Это привело к возникновению сложных ситуаций в корпоративном контексте: открываются разнообразные новые технологические возможности, но люди не уверены, как их использовать и реализовывать одновременно с точки зрения предложений продуктов и услуг [8]. Ситуация в области диджитализации и инновации бизнес сектора интересна тем, что влияние их нечеткое, а использование технологических возможностей – в том числе со стратегической точки зрения – является сложной задачей [2].

Оцифровка (то есть процесс преобразования аналоговых данных в наборы цифровых данных) – это основа для диджитализации, которая определяется как использование цифровых возможностей. Диджитал трансформация затем определяется как процесс, который используется для реструктуризации экономики, институтов и общества на системном уровне [3]. В то время как последние изменения имеют место на всех социальных уровнях, диджитализация, путем объединения различных технологий (например, облачных технологий, датчиков, больших данных, 3D-печати) открывает непредвиденные возможности и предлагает потенциал для создания радикально новых продуктов, услуг на бизнес секторе [9]. Эти инновации могут привести к новым формам сотрудничества между компаниями или к изменению отношений с клиентами и сотрудниками. В результате этого нового встроенного использования цифровых технологий компании могут добиться успеха с точки зрения оптимизации использования ресурсов, снижения затрат, повышения производительности и эффективно-

сти работы сотрудников, оптимизации цепочек поставок, повышения лояльности и удовлетворенности клиентов, и это лишь некоторые из них [5]. Однако, как указывалось выше, растущее число возможностей, обусловленных цифровизацией, также заставляет компании «критически отражать свою текущую стратегию» и «систематически и на раннем этапе выявлять новые возможности для бизнеса» [6] и требует, чтобы «менеджеры существенно адаптировали один или несколько аспектов своих бизнес-моделей» [12] или даже разработали совершенно новые.

Часто в практической деятельности компаний используется понятие «бизнес-модель», которое описывает архитектуру того, как фирма создает и предоставляет ценность клиентам, а также механизмы, используемые для захвата доли этой стоимости». С помощью концепций БМ компаний представляют элементы и отношения в бизнес-деятельности с целью планирования, коммуникации или улучшения, поскольку они связывают стратегии с бизнес-процессами.

В нескольких исследованиях также описаны три различных способа, которыми диджитализация влияет и меняет компании и их бизнес модели:

- оптимизация существующей бизнес-модели (например, оптимизация затрат);
- трансформация существующей бизнес-модели (например, реконфигурация существующих моделей, расширение существующего бизнеса);
- разработка новой бизнес-модели (вытеснение устоявшихся участников рынка, новые продукты / услуги) [4].

Berman (2012) описал эти три шага как: во-первых, оцифровку продуктов и услуг; во-вторых, цифровые процессы и принятие решений с помощью Индустрии 4.0, больших данных или искусственного интеллекта; и, в-третьих, трансформация ценностного предложения и операционной модели как таковой.

Если изучить отдельные элементы БМ и то, как они меняются, более тщательно, результаты недавних исследований показали, что диджитализация в основном влияет на ценностное предложение, управление внутренней инфраструктурой и отношения с клиентами [1]. В основном изменения в форме новых предложений (продукты, услуги или пакеты решений в форме облачных вычислений или профилактического обслуживания) вызывают изменения в бизнес-модели. По мере увеличения количества предложений, таких как пакеты услуг и решений, отношения с клиентами интенсифицируются. Отношения превращаются в долгосрочное сотрудничество для удовлетворения потребностей клиентов. Что касается конфигурации стоимости, предлагаемые пакеты решений требуют модульного построения аппаратного и программного обеспечения. Это требует разработки технологий, особенно программного обеспечения. Таким образом, знания в области киберфизических систем или ноу-хау в области аналитической обработки данных необходимы и требуют изменений в квалификации персонала. Если производители не обладают этими ресурсами, им необходимо развивать партнерскую сеть для их внешнего источника. Кроме того, Индустрия 4.0 поддерживает новые модели получения дохода (например, динамиче-

ское ценообразование или оплата по факту использования), но из-за сопротивления потребителей в настоящее время мало что меняется [1]. Исследования показали, что на аспект создания стоимости сильно влияет диджитализация как в медиа индустрии. Таким образом, актуальными проблемами являются процессы фирм и их партнерские структуры. Отмечается, влияние изменения требований к квалификации сотрудников и положительное влияние диджитализации на аспекты ценностного предложения и получения ценности, что привело к увеличению и увеличению доходов. Однако степень диджитализации, применяемой каждой фирмой, определялась потребительским спросом. Этот результат также перекликается с выводами Лерч [8], которые заявили, что заказчик является основной движущей силой цифровизации.

В медиа индустрии диджитализация повлияла на создание стоимости за счет корректировки процессов генерации контента, а также необходимости технологической реконфигурации. Возможности, предоставляемые диджитализацией, использовались для задействования таких аспектов, как персонализация предлагаемых услуг, цифровые платформы и улучшение ориентации на клиента. Это может быть связано с тем, что медиа индустрия имеет сильную ориентацию на клиента, что заставляет компании уделять больше внимания аспектам ценностного предложения и получения ценности. Еще одна причина – раннее влияние диджитализации на медиа индустрию и необходимость бороться с этим фактом.

Поскольку цифровые технологии кардинально меняют отрасль за отраслью, многие компании предпринимая масштабные усилия по изменениям, чтобы воспользоваться преимуществами этих тенденций или просто не отставать от конкурентов. В новом глобальном опросе McKinsey по цифровым преобразованиям более восьми из десяти респондентов заявили, что их организации предпринимали такие усилия за последние пять лет. Однако успех этих преобразований оказывается недостижимым. В то время как многие исследования показывают, что менее одной трети организационных преобразований приводят к повышению производительности компании и закреплению этих достижений, последние результаты показывают, что вероятность успеха цифровых преобразований еще ниже [11].

Результаты респондентов, сообщивших об успехе, указывают на 21 успешное изменение, каждый из которых повышает шансы на успех цифровой трансформации. Эти характеристики делятся на пять категорий: лидерство, наращивание потенциала, расширение прав и возможностей сотрудников, обновление инструментов и коммуникация. Эти категории показывают, где и как компании могут начать повышать свои шансы на успешное внесение цифровых изменений в свой бизнес.

Годы исследований трансформаций показали, что уровень успеха этих усилий неизменно низок: менее 30 процентов. Результаты 2019 года показывают, что цифровые преобразования еще более трудны. Только 16% респондентов заявили, что цифровые преобразования в их организаци-

ях позволили успешно повысить производительность, а также подготовили их к долгосрочным изменениям. Еще 7% говорят, что производительность улучшилась, но эти улучшения не были сохранены.

Даже отрасли, ориентированные на цифровые технологии, такие как высокие технологии, средства массовой информации и телекоммуникации, испытывают трудности. Среди этих отраслей показатель успешности не превышает 26%. Но в более традиционных отраслях, таких как нефть и газ, автомобилестроение, инфраструктура и фармацевтика, цифровые преобразования еще более сложны: показатели успеха падают от 4% до 11%.

Показатели успеха также зависят от размера компании. В организациях с числом сотрудников менее 100 респонденты в 2,7 раза чаще сообщают об успешной цифровой трансформации, чем респонденты из организаций с более чем 50 000 сотрудников.

Согласно рис. 1 результаты успешных преобразований показывают, что эти организации используют больше технологий, чем другие. Это может показаться нелогичным, учитывая, что более широкий набор технологий может привести к более сложному выполнению инициатив по преобразованию и, следовательно, к большему количеству возможностей для неудачи. Но организации, прошедшие успешные преобразования, с большей вероятностью, чем другие, будут использовать более сложные технологии, такие как искусственный интеллект, интернет вещей и передовые методы нейронного машинного обучения.

Рис. 2 указывает на ряд факторов, которые могут повысить шансы на успех трансформации.

Эти факторы делятся на пять категорий:

- наличие правильных, разбирающихся в цифровых технологиях лидеров;
- создание возможностей для рабочей силы будущего;
- предоставление людям возможности работать по-новому;
- цифровое обновление повседневных инструментов;
- частое общение с помощью традиционных и цифровых методов.

Далее, мы решили проанализировать в какой степени инструменты и процессы оцифровки могут способствовать успеху организаций, позволяющих сотрудникам работать по-новому. Мы выделили семь структурных изменений, которые их организации внесли с начала преобразований (рис. 3). Три из этих изменений, каждое из которых включает использование цифровых инструментов в качестве новой организационной нормы, стали ключом к успеху.

Первый ключ – это использование цифровых инструментов, чтобы сделать информацию более доступной для всей организации, что более чем в два раза увеличивает вероятность успешной трансформации. Второй – внедрение цифровых технологий самообслуживания для сотрудников, деловых партнеров или обеих групп; Успех трансформации в два раза выше, чем в организациях. Третий ключевой момент, сфокусированный на технологиях в деятельности компании, – это организации, изменяющие свои стандартные

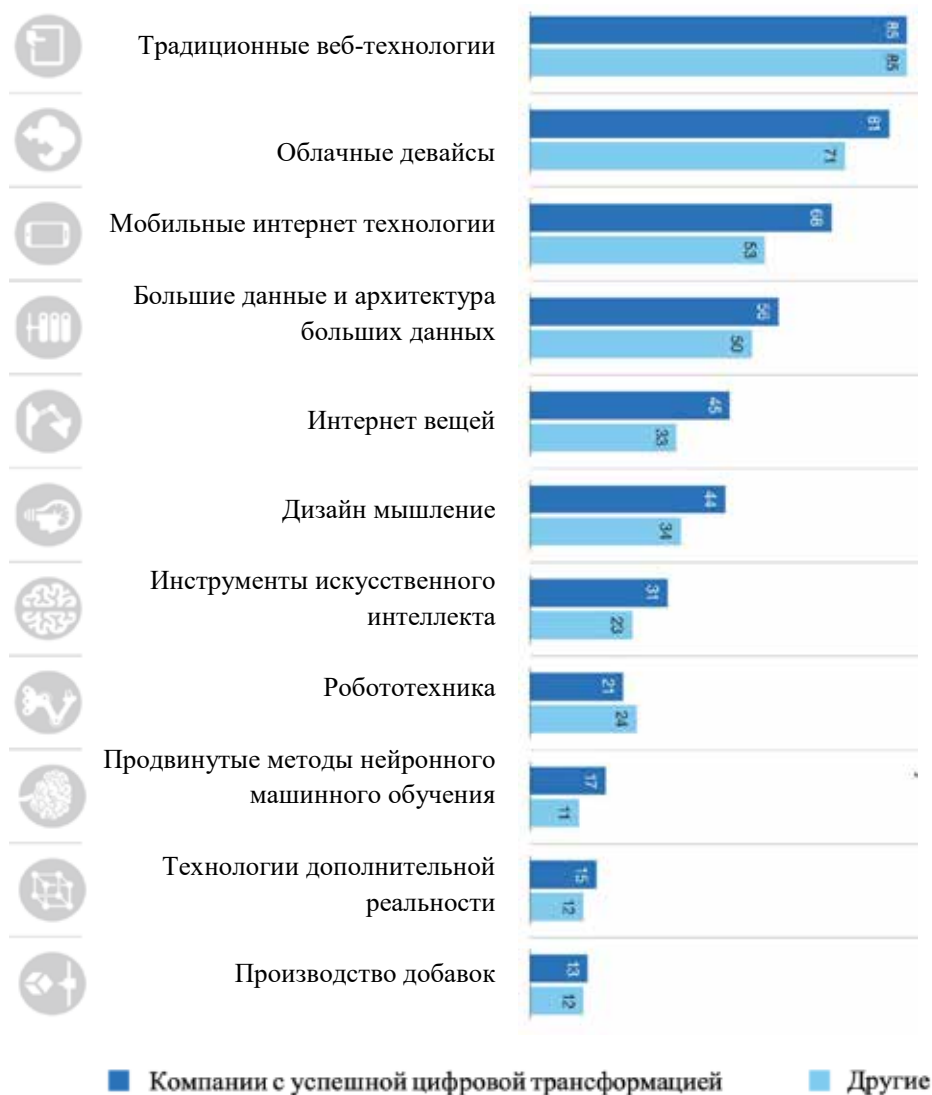

Рис. 1. Сравнение организаций с успешным диджитал преобразованием и классических касательно использования технологий

Источник: [McKinsey&Company] [10]

операционные процедуры для включения новых технологий. Помимо этих факторов, рост числа основанных на данных решений и видимого использования интерактивных инструментов также может более чем вдвое увеличить вероятность успеха трансформации.

Как мы видели на примере традиционных усилий по изменению, четкая коммуникация имеет решающее значение во время цифровой трансформации и диджитализации. В частности, одним из ключей к успеху является сообщение истории изменений, которая помогает сотрудникам понять, куда движется организация, почему она меняется и почему изменения важны.

В организациях, которые следуют этой практике, вероятность успешной трансформации более чем в три раза выше. Второй ключ – это то, что руководители высшего звена воспитывают чувство безотлагательности для внесения изменений в свои подразделения, практика, в которой хорошее общение имеет центральное значение. Другие результаты показывают, что, рассказы-

вая истории изменений, успешные организации, как правило, рассказывают более богатую историю, чем другие. Элементами, оказывающими наибольшее влияние на успех, являются четкие цели для ключевых показателей эффективности организации и четкое информирование о графике трансформации (рис. 4).

В ходе написания статьи было обнаружено, что использование удаленных и цифровых коммуникаций для передачи видения трансформации гораздо лучше поддерживает успех, чем личные или традиционные каналы. Когда высшее руководство и инициативные лидеры используют новые цифровые каналы для удаленного доступа к сотрудникам, вероятность успеха увеличивается в три раза.

В эпоху диджитализации Интернет предлагает возможности для компаний, которые существенно сокращают расходы за счет оцифровки своего бизнеса и получения легкого доступа к глобальному рынку, а также для клиентов, которые могут искать / получать информацию о желаемом продукте, чтобы срав-

Рис. 2. Степень успеха диджитал трансформации по ключевым факторам

Источник: [McKinsey&Company] [10]

нить цены, а также сэкономить время, покупая товар онлайн.

Справедливая и верная информация о товаре или услуге покупателя позволит ему принять правильное решение о покупке, что создаст «беспроблемную» ситуацию. Будучи более информированными и способными выбрать лучшую цену, клиенты «дают» на компании, чтобы повысить качество их делового общения.

Более того, профессор Филип Котлер считает, что «маркетинг сегодня все больше и больше полагается на поддержание отношений с покупателями [7].

Учитывая, что клиенты анализируют с помощью таких инструментов, как Google Analytics, который предлагает набор расширенных статистических данных о том, кто получил доступ к опреде-

ленной статье в блоге или на сайте, важно уделять особое внимание идентификации клиентов, чтобы развивать с ними длительные отношения.

Одним из направлений, используемых специалистами по коммуникации, является «трансмедийное повествование». Специалисты считают, что бренды стремятся рассказать свою историю более динамично, используя смешанные средства выражения; визуальное превосходство будет удвоено за счет динамических видеоэффектов и одновременной интеграции этих сообщений в движении на нескольких платформах: Facebook, блогах, Pinterest, Instagram, Tumblr (Echipa CTRL-D, 2013).

С цифровизацией делового общения была адаптирована традиционная коммуникационная стратегия, включая такие инструменты, как:

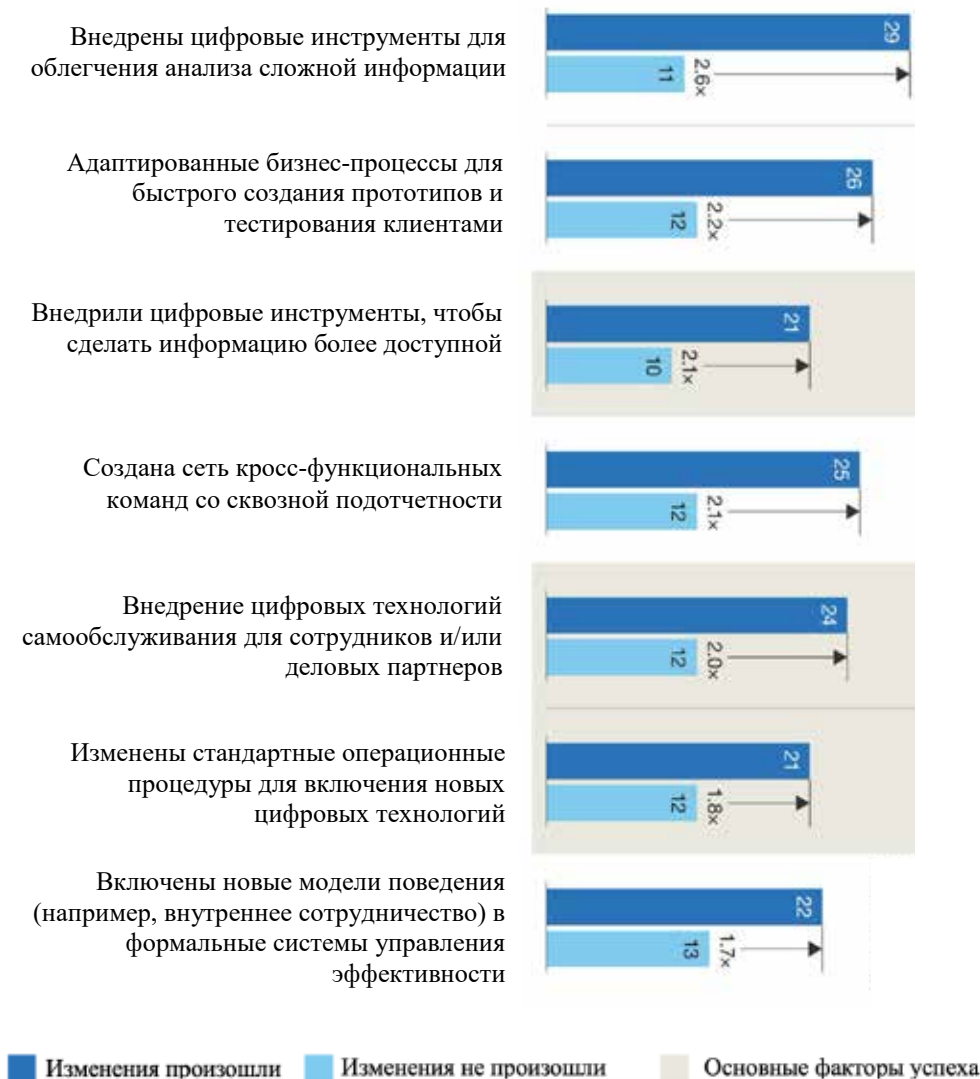

Рис. 3. Степень успеха цифровых преобразований в результате структурных изменений, произошедших с момента начала преобразований

Источник: [McKinsey&Company] [10]

- Веб-сайт;
- Email рассылка;
- Социальные сети (Facebook, Twitter, LinkedIn, Pinterest, Instagram и др.);
- Блоги;
- Вебинары;
- Интернет-конкурсы.

Использование инструментов оцифровки в деловом общении дает ряд преимуществ, таких как:

- развитие бренда;
- привлечение новых клиентов;
- анализ прямых конкурентов;
- нетворкинг;
- подбор персонала на вакантные должности (например, с помощью LinkedIn);
- развитие долгосрочных отношений с клиентами с помощью (электронный маркетинг, социальные сети, блог);
- снижение затрат на деловое общение по сравнению с традиционным общением;
- выход на мировой рынок;
- быстрое распространение информации;
- постоянное взаимодействие с покупателями;

– простота использования цифровых средств коммуникации.

Выводы и предложения. На основании проведенного анализа диджитализации, основам которой придерживаются все больше компаний при реализации своей деятельности и результатов, полученных в ходе исследования, можно сделать вывод, что в сфере коммуникации диджитализация занимает ведущее место в коммуникациях предприятий, особенно при общении с потребителями. Представители большинства сфер осознают как давление, так и возможности цифровизации в отношении бизнес моделей; однако его применение и использование остаются проблематичными.

Хотя исследование показывает, что многие цифровые преобразования не позволяют повысить производительность и предоставить компаниям возможность поддерживать изменения, у тех, кто сообщает об успехе, можно извлечь уроки. Результаты показывают, что компании могут предпринять, чтобы повысить свои шансы на успех во время трансформации:

- Переосмысление должности и рабочей загрузки. Для успеха необходимы как лидеры, раз-

Рис. 4. Успешность цифровых преобразований по элементам коммуникации

Источник: [McKinsey&Company] [10]

бирающиеся в цифровых технологиях, так и рабочая сила, способная осуществить изменения в области диджитал трансформации.

– Модернизация организации. Поскольку цифровые технологии требуют новых способов работы, а также изменений в общей культуре организации, сотрудники должны иметь возможность работать по-другому и идти в ногу с более быстрыми темпами бизнеса. Внедрение цифровых инструментов и обновление процессов, наряду с разработкой более гибкой операционной модели, то есть жесткой проводки организации, поддержат эти изменения.

– Изменения способа коммуникации. Хорошая коммуникация всегда была ключевым фактором успеха в традиционных усилиях, и это не менее важно при цифровой трансформации.

В цифровом контексте компании должны проявлять больше творчества в каналах, которые они используют, чтобы использовать новые, более быстрые способы работы и более быстрые изменения мышления и поведения, необходимые для цифровой трансформации. Одно из изменений заключается в том, чтобы отойти от традиционных каналов, поддерживающих только одностороннее общение (например, электронную почту в масштабе компании), и перейти к более интерактивным платформам (таким как внутренние социальные сети), которые позволяют открывать диалоги в рамках всей организации. Еще один ключ к лучшему общению – это разработка более кратких и даже адаптированных сообщений для людей в организации, а не более длинных сообщений.

References:

1. Arnold, C., Kiel, D. and Voigt, K.-I. (2016). "How the Industrial Internet of Things changes business models in different manufacturing industries", *International Journal of Innovation Management*, vol. 20, no. 8, pp. 1640015-1-1640015-25.
2. Bouwman, H., de Reuver, M. and Shahrokh, N. (2017). "The impact of digitalization on business models: how IT artefacts, social media, and big data force firms to innovate their business model", 14th International Telecommunications Society (ITS) Asia-Pacific Regional Conference, Kyoto, June 24-27.

3. Brennen, J.S. and Kreiss, D. (2016). "Digitalization", in Jensen, K.B., Rothenbuhler, E.W., Pooley, J.D. and Craig, R.T. (Eds). *The International Encyclopedia of Communication Theory and Philosophy*, Wiley-Blackwell, Chichester, pp. 556–566.
4. Ernst & Young (2017). *The Digitisation of Everything. How Organisations Must Adapt to Changing Customer Behaviour*, Ernst & Young LLP, London, July.
5. Kagermann, H., Riemensperger, F., Hoke, D., Schuh, G., Scheer, A.-W., Spath, D., Leukert, B., Wahlster, W., Rohleder, B. and Schweer, D. (2015). "Smart service welt – recommendations for the strategic initiative web-based services for businesses", final report, long version, Smart Service Welt Working Group, Berlin, March.
6. Kiel, D., Arnold, C., Collisi, M. and Voigt, K.-I. (2016). "The impact of the industrial internet of things on established business models", *Proceedings of the International Association for Management of Technology (IAMOT)*, Orlando, FL, May 15-19, pp. 673–695.
7. Kotler Ph., Dipak J., & Maesincee S. (2009). *Marketingul in era digitala*, Ed: METEOR PRESS.
8. Lerch, C. and Gotsch, M. (2015). "Digitalized product-service systems in manufacturing firms: a case study analysis", *Research-Technology Management*, vol. 58, no. 5, pp. 45–52.
9. Matzler, K., Bailom, F., von den Eichen, S.F. and Anschöber, M. (2016). *Digital Disruption. Wie Sie Ihr Unternehmen auf das digitale Zeitalter vorbereiten*, Vahlen, München.
10. McKinsey & Company // McKinsey & Company. Available at: <https://www.mckinsey.com> (accessed: 12.08.2020).
11. McKinsey Global Survey (2014). "The digital tipping point: McKinsey Global Survey results", McKinsey Global Survey, NJ. Available at: www.mckinsey.com/business-functions/digital-mckinsey/our-insights/the-digital-tipping-point-mckinsey-global-survey-results (accessed January 6, 2018).
12. Wirtz, B.W., Schilke, O. and Ullrich, S. (2010). "Strategic development of business models: implications of the web 2.0 for creating value on the internet", *Long Range Planning*, Vol. 43, Nos 2/3, pp. 272–290.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-52>

УДК 338.43

Громова О.Є., Деркач Р.О.

Вінницький торговельно-економічний інститут
Київського національного торговельно-економічного університету

УПРАВЛІННЯ КОНКУРЕНТОЗДАТНІСТЮ ПРОМИСЛОВОГО ПІДПРИЄМСТВА ТА МЕТОДИ ОЦІНКИ ЇЇ ЕФЕКТИВНОСТІ

Анотація. Конкурендоздатність – це складне, комплексне поняття, тому для інтерпретації концепції необхідно встановити її категорії як дефініції базисних понять. Оцінка рівня конкурендоздатності будь-яких об'єктів може переслідувати найрізноманітніші цілі: від вивчення становища конкретного товару на ринку до вивчення інвестиційної привабливості цілих галузей або країн. Тому дане багатогранне поняття може бути визначено в чому залежить від вирішуваних завдань. Можна виділити три найбільш укрупнених групи об'єктів оцінки конкурендоздатності: мікрорівень (конкретні види продукції); мезорівень (виробництва, підприємства, корпоративні об'єднання підприємств і фірм); макрорівень (галузі, народногосподарські комплекси, регіони, країни, об'єднання країн). З огляду на виявлений зв'язок між рівнями конкурендоздатності, вважаємо, що при переході від мікро- до мезо- і макрорівня показники оцінки конкурендоздатності суб'єктів повинні враховувати показники конкурендоздатності попереднього рівня, що означає їх комплексність та інтегрованість.

Ключові слова: конкуренція, конкурендоздатність, рівні конкурендоздатності, підприємство, промисловий ринок, маркетинг-менеджмент.

Hromova Olha, Derkach Ruslan

Vinnytsia Institute of Trade and Economics of
Kyiv National University of Trade and Economics

MANAGEMENT COMPETITIVENESS OF INDUSTRIAL ENTERPRISE AN METHODS OF EVALUATION OF ITS EFFECTIVENESS

Summary. Competitiveness is a complex, complex concept, so to interpret the concept it is necessary to establish its categories as definitions of basic concepts. Assessing the level of competitiveness of any objects can pursue a variety of goals: from studying the position of a particular product in the market to studying the investment attractiveness of entire industries or countries. Therefore, this multifaceted concept can be defined depending on the tasks. There are three most large groups of objects of competitiveness assessment: micro level (specific types of products); mesolevel (production, enterprises, corporate associations of enterprises and firms); macro level (industries, economic complexes, regions, countries, associations of countries). Accordingly, competitive characteristics and the factors that determine them are divided into micro-levels (reflecting the actual quality and prices of products); mesolevel (provide a steady improvement in the efficiency of use of available production resources, enterprises) and macro-level (reflecting the general state of industries, economic systems, their balance, investment climate, tax regime, tariff and customs policy). Given the identified relationship between levels of competitiveness, we believe that in the transition from micro to meso- and macro-level indicators of competitiveness of entities should take into account the indicators of competitiveness of the previous level, which means their complexity and integration. Part of the overall assessment of competitiveness should be represented by indicators of marketing management, because the extent to which managers were able to determine the future vision of the enterprise, its strategy and organize the process of production and marketing will depend on the competitiveness of goods and enterprise as a whole. High competitiveness of enterprises creates preconditions for attracting investments to the region, contributes to solving economic and social problems of its development. Based on the above, we can conclude that the competitiveness of subjects and objects of the economy is determined primarily by the level of marketing management; his willingness and ability to effectively use the potential, to be responsible for the results of the strategy, to make non-standard decisions in conditions of limited information.

Keywords: competition, competitiveness, levels of competitiveness, enterprise, industrial market, marketing management.

Постановка проблеми полягає у відсутності узагальненої класифікації та постійно змінному наборі складових інтегрального показника конкурендоздатності, що унеможливує формування загальних принципів її розрахунку.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. В рамках наукового аналізу конкурентоспроможності промислового підприємства з позицій маркетингу і методів її оцінки широко використані праці таких авторів, як: Бондаренка В., Гелея А., Дайана А., Джакота Д., Захарова А., Коглера Ф., Кучина Є., Мазаракі А., Мескона М., Миронова М., Поліщук І., Портера М., Рахманінова В., Рубіна Ю., Селезньова А., Танасійчук А., Урсі Г., Фатхутдінова Р., Хасбі Д., Шамільнова А., Яшина Н. та ін.

Мета статті полягає у дослідженні категоріального апарату та аналізі складових елементів взаємозв'язку та впливу компонент на формування інтегрального показника визначення рівня конкурендоздатності.

Виклад основного матеріалу. Конкурендоздатність – це складне, комплексне поняття, тому для інтерпретації концепції необхідно встановити її категорії як дефініції базисних понять.

Конкурендоздатність підприємства залежить від конкурендоздатності його товарів і послуг, системи управління, яка формує передумови для розвитку ексклюзивних переваг організації, ефективної регіональної та галузевої політики, яка визначає переваги конкурентного становища суб'єктів дано-

Рис. 1. Складові конкурентоздатності підприємства

го рівня, державної політики та конкурентоздатності держави як умови успішної конкуренції вітчизняних виробників на світових ринках. У свою чергу конкурентоздатність суб'єктів регіону, країни впливає на макроконкурентоздатність.

Оцінка рівня конкурентоздатності будь-яких об'єктів може переслідувати найрізноманітніші цілі: від вивчення становища конкретного товару на ринку до вивчення інвестиційної привабливості цілих галузей або країн. Тому дане багатогранне поняття може бути визначено в чому залежить від вирішуваних завдань.

Можна виділити три найбільш укрупнених групи об'єктів оцінки конкурентоздатності: мікрорівень (конкретні види продукції); мезорівень (виробництва, підприємства, корпоративні об'єднання підприємств і фірм); макрорівень (галузі, народногосподарські комплекси, регіони, країни, об'єднання країн). Відповідно конкурентні характеристики і фактори, що їх визначають, поділяються на мікрорівневі (що відображають власне якість і ціни продукції); мезорівневі (забезпечують стійке поліпшення показників ефективності використання наявних виробничих ресурсів, підприємств) і макрорівневі (що відображають загальний стан галузей, господарських систем, їх збалансованість, інвестиційний клімат, податковий режим, тарифно-митну політику).

Безсумнівно, що конкурентоздатність об'єктів всіх описаних рівнів знаходиться в тісному взаємозв'язку одним і безпосередньо впливає на величину кожного з них. Не потрібно справді розраховувати на обґрунтовано високу конкурентоздатність галузі чи підприємства, якщо в країні не відрегульовані основні баланси політичного, соціального і економічного характеру. Рівні конкурентоздатності та методи їх оцінки представлені на рисунку 1.

З огляду на виявлені зв'язки між рівнями конкурентоздатності, вважаємо, що при переході від мікро- до мезо- і макрорівня показники оцінки конкурентоздатності суб'єктів повинні враховувати показники конкурентоздатності попереднього рівня, що означає їх комплексність та інтегрованість.

Частина загальної оцінки конкурентоздатності повинна бути представлена показниками ефек-

тивності маркетинг-менеджменту, тому що від того, наскільки керівники змогли визначити майбутнє бачення підприємства, його стратегію і організувати процес виробництва і збуту продукції, буде залежати конкурентоздатність товарів і підприємства в цілому. Висока конкурентоздатність підприємств створює передумови для залучення інвестицій на територію регіону, сприяє вирішенню економічних і соціальних завдань його розвитку. Додатковим стимулом для розвитку підприємств та підвищення їх конкурентоздатності виступає політика регіональних органів, влади як фактор формування сприятливого конкурентного середовища і рівень реалізації їхніх власних функцій управління.

Система управління конкурентоздатністю підприємства може бути визнана як ефективна, якщо:

- організація досягає стратегічних цілей, використовуючи свої конкурентні переваги;
- створюються умови для безперервного вдосконалення процесів;
- результати діяльності підприємства мають тенденцію до поліпшення;
- колектив діє як єдина команда на основі спільних цінностей, довіри, корпоративної культури;
- споживачі високо цінують і віддають перевагу продукції підприємства.

Висновки. Отже, конкурентоздатність в найширшому розумінні означає здатність випереджати інших у досягненні поставлених цілей в ході боротьби за зміцнення позицій на внутрішньому і зовнішньому ринках. Існує безліч визначень і способів вимірювання конкурентоздатності. При цьому розрізняють конкурентоспроможність товарів, фірм, країн і цілих регіонів. Визначено та запропоновано класифікацію конкурентоздатності в залежності від рівня, що дозволяє систематизувати та деталізувати кожен складову окремо та в цілому.

Виходячи з вищезазначеного, можна зробити висновок, що конкурентоздатність суб'єктів і об'єктів економіки, визначається, перш за все, рівнем маркетинг-менеджменту; його готовністю і здатністю ефективно використовувати потенціал, нести відповідальність за результати реалізації стратегії, приймати нестандартні рішення в умовах обмеженості інформації.

Список літератури:

1. Гріщенко І.В., Громова О.Є. Методи підвищення інвестиційно-інноваційного потенціалу підприємства в умовах забезпечення конкурентоспроможності продукції. *Регіональна бізнес-економіка та управління*. Вінниця. 2014. № 1(41). С. 14–18.
2. Громова О.Є., Купчик В.Ю. Конкуренція, як складова частина інноваційного розвитку підприємства. Інтеграційні процеси розвитку економіки : матер. 25 міжнарод. науково-практ. конф., 10-11 травня 2013 р. Львів : Львівська економічна фундація, 2013. С. 48–50.
3. Корж М.В. Маркетинг : навчальний посібник. Київ : Центр учбової літератури, 2008. 344 с.
4. Лагутін В.Д., Романенко В.А., Уманців Ю.М. Конкуентоспроможність національної економіки : навчальний посібник. Київ : КНТЕУ, 2011. 296 с.
5. Мазаракі А.А., Пшеслінський Д.М., Смолін І.В. Торговельне підприємство: стратегія, політика, конкурентоспроможність : монографія. Київ : КНТЕУ, 2010. 384 с.
6. Сорокіна І.Є. Методы оценки конкурентоспособности хозяйствующих субъектов. *Маркетинг в России и за рубежом*. 2009. № 4. С. 63–74.
7. Сумець О.М., Сомова О.Є., Пеліхов Є.Ф. Оцінка конкурентоспроможності сучасного промислового підприємства : навчально-практичний посібник. Київ : Професіонал, 2009. 280 с.
8. Танасійчук А.М., Поліщук І.І., Громова О.Є., Бондаренко В.М., Гевчук А.В., Поліщук Н.В. Маркетинг : навчальний посібник. Вінниця : ТОВ «Меркьюрі-Поділля». 2019. 292 с.
9. Фатхутдінов Р.А., Осовська Г.В. Управління конкурентоздатністю організації : підручник. Київ : Кондор, 2009. 470 с.
10. Hromova O., Tanasiichuk A., Abdullaieva A., Holovchuk Y., Sokoliuk K. Influence of transformational economic processes on marketing management by an international diversified conglomerate enterprise. *European Journal of Sustainable Development*. Rome, Italy. 2019, 8, 3, 448–454.

References:

1. Hrishchenko, I.V., & Hromova, O.Ye. (2014). Metody pidvyshchennya investytsiyno-innovatsiynoho potentsialu pidpryyemstva v umovakh zabezpechennya konkurentospromozhnosti produktsiyi [Methods of increasing the investment and innovation potential of the enterprise in terms of ensuring the competitiveness of products]. *Regional business economics and management*. Vinnytsya, no. 1(41), pp. 14–18.
2. Hromova, O.Ye., & Kupchuk, V.Yu. (2013). Konkurentsiya, yak skladova chastyna innovatsiynoho rozvytku pidpryyemstva [Competition as an integral part of innovative development of the enterprise]. Integration processes of economic development: mater. 25 international. scientific practice. conf., May 10-11, 2013. Lviv: Lviv Economic Foundation, pp. 48–50.
3. Korzh, M.V. (2008). Marketynh [Marketing]. Kyiv: Center for Educational Literature, 344 p.
4. Lahutin, V.D., Romanenko, V.A., & Umantsiv, Yu.M. (2011). Konkurentospromozhnist' natsional'noyi ekonomiky [Competitiveness of the national economy]. Kyiv: KNUTE, 296 p.
5. Mazaraki, A.A., Psheslins'kyu, D.M., & Smolin, I.V. (2010). Torhovel'ne pidpryyemstvo: stratehiya, polityka, konkurentospromozhnist' [Trading company: strategy, policy, competitiveness] Kyiv: KNUTE, 384 p.
6. Sorokina, I.E. (2009). Metody otsenki konkurentospobnosti khozyaystvuyushchikh sub'yektiv [Methods for assessing the competitiveness of economic entities]. *Marketing in Russia and abroad*, no. 4, pp. 63–74.
7. Sumets', O.M., Somova, O.Ye., & Pyelikhov, Ye.F. (2009). Otsinka konkurentospromozhnosti suchasnoho promyslovoho pidpryyemstva [Assessment of the competitiveness of a modern industrial enterprise]. Kyiv: Profesional, 280 p.
8. Tanasiychuk, A.M., Polishchuk, I.I., Hromova, O.Ye., Bondarenko, V.M., Hevchuk, A.V., & Polishchuk, N.V. (2019). Marketynh [Marketing]. Vinnytsya: TOV «Merk'yuri-Podillya», 292 p.
9. Fatkhutdinov, R.A., & Osovs'ka, H.V. (2009). Upravlinnya konkurentozdatnistyu orhanizatsiyi [Managing the competitiveness of the organization]. Kyiv: Kondor, 470 p.
10. Hromova, O., Tanasiichuk, A., Abdullaieva, A., Holovchuk, Y., & Sokoliuk, K. (2019). Influence of transformational economic processes on marketing management by an international diversified conglomerate enterprise. *European Journal of Sustainable Development*. Rome, Italy. 8, 3, 448–454.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-53>

УДК 657.1

Калюга Є.В., Гайдученко Т.М.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

ОЦІНКА СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

Анотація. У статті оцінено стан системи пенсійного забезпечення в Україні та проблеми функціонування трьох її складових рівнів. Розглянуто наявні моделі пенсійних систем зарубіжних країн. Визначено переваги та недоліки солідарної, накопичувальної та змішаної моделей. Проаналізовано демографічні показники України та країн зарубіжжя. Акцентовано увагу на визначальному впливі демографічного фактору на дієздатність окремо функціонуючої солідарної системи. Розглянуто заходи, спрямовані на вдосконалення солідарної системи України. Звернено увагу на проблему фінансування солідарної системи за рахунок низького рівня заробітних плат в Україні та невеликих відрахувань до Пенсійного фонду. Зроблено висновок про ефективність функціонування змішаної моделі пенсійної системи та необхідність її розвитку в Україні, а також про потребу впровадження корпоративних та професійних пенсійних схем на базі підприємств для укріплення та розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Наголошено на необхідності розвитку вітчизняного ринку інвестицій для впровадження накопичувальної системи та ефективного розвитку недержавного пенсійного забезпечення. Надано рекомендації по реформуванню та вдосконаленню пенсійної системи України.

Ключові слова: солідарна система, накопичувальна система, недержавне пенсійне забезпечення, пенсійні схеми, ринок інвестицій.

Kaliuha Yevheniya, Haiduchenko Tetiana

National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine

ASSESSMENT OF THE PENSION SYSTEM

Summary. The article assesses the state of the pension system in Ukraine and the problems of functioning of its three constituent levels. The existing models of pension systems of foreign countries are considered. The advantages and disadvantages of solidarity, accumulative and mixed models are identified. It was found that the solidarity system, through the distribution of funds, provides pension benefits to all retirees, and also has the ability to immediately pay pensions to retirees at the expense of the working population, while the savings system, by investing funds, promotes economic development, depending on the unfavorable demographic factor. Demographic indicators of Ukraine and foreign countries are analyzed. Emphasis is placed on the determining influence of the demographic factor on the capacity of a separately functioning solidarity system. Measures aimed at improving the solidarity system of Ukraine are considered. Attention is drawn to the problem of financing the solidarity system due to the low level of wages in Ukraine and small contributions to the Pension Fund. The influence of shadow employment and labor migration on the state of the first level of the pension system of Ukraine is considered. The reasons and ways to reform pension systems in economically developed countries with a high standard of living for retirees have been identified. The conclusion is made about the efficiency of the mixed model of the pension system and the need for its development in Ukraine, as well as the need to introduce corporate and occupational pension schemes on the basis of enterprises to strengthen and develop private pension provision. Emphasis is placed on the need to develop the domestic investment market for the introduction of the accumulative system and the effective development of private pension provision. Attention is drawn to the need to train a sufficient number of required specialists (actuaries, specialists with IAS) for the needs of private pension provision for its development. Emphasis was placed on the need for educational activities among the population in order to inform about the possibilities and features of the third level of pension provision. Recommendations for reforming and improving the pension system of Ukraine are provided.

Keywords: solidarity system, accumulative system, private pension provision, pension schemes, investment market.

Постановка проблеми. Продуковані глобалізаційними та, особливо, євроінтеграційними процесами зміни впливають на всі прояви життєдіяльності країни. Поза увагою не може залишитись жодна з систем, що забезпечує функціонування держави. Це стосується і системи пенсійного забезпечення України, від успішної діяльності якої залежить рівень життєдіяльності пенсіонерів, однієї з найбільш незахищених, на даний час, категорій населення. Задля успішного реформування та вдосконалення вітчизняної пенсійної системи необхідно вивчити досвід зарубіжних країн з успішно функціонуючими системами пенсійного забезпечення, а також можливості його впровадження в умовах національних реалій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями вдосконалення пенсійної системи

України опікувалось чимало вітчизняних науковців. Реформуванням системи пенсійного забезпечення займались Вишневецька О.А., Гайдученко Т.М., Горбунова О.А., Калюга Є.В., Одарченко К.Ю., Філіпчук П.В., Чернявська О.В., Яшник Г.Л. Вдосконалень недержавного пенсійного забезпечення велику увагу приділила Медвідь А.О. Аспектами пенсійного страхування займалась Кулікова Є.О.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Наявні у сфері пенсійного забезпечення проблеми вимагають негайного вирішення, пенсійна система України потребує подальшого реформування та інноваційних удосконалень заради благополуччя людей похилого віку та інвалідів.

Мета статті. Ознайомитися з позитивним досвідом у сфері пенсійного забезпечення розви-

нених зарубіжних країн та проаналізувати необхідність і можливості застосування його в Україні, окреслити шляхи реформування вітчизняної пенсійної системи.

Виклад основного матеріалу. В Україні, де відбувається процес старіння населення, питання пенсійного забезпечення та спроможності пенсійної системи функціонувати є дуже актуальними. На даний час співвідношення пенсіонерів до працюючих становить 1:1. Це є критичною межею, поза якою солідарна система стає неадекватною (для самодостатнього функціонування пенсійної системи згідно принципу солідарності співвідношення пенсіонерів до працюючих має становити 1:5) [9].

Вважається, що вітчизняна пенсійна система складається з трьох рівнів. Однак, дієздатними є лише два з них: солідарна система (за допомогою видатків із Державного бюджету) та недержавне пенсійне забезпечення (у якому беруть участь 5% населення працездатного віку, або ж 2% всього населення України) [9].

Накопичувальна система, яка мала б вже біля шістнадцяти років діяти як другий рівень системи пенсійного забезпечення, все ще не є введеною в дію, крім того, згідно заяви Міністерства соціальної політики [12], її введення в Україні, на даний час, неможливе, оскільки інфраструктура для забезпечення функціонування акумульованих пенсійних коштів є недостатньою, крім того, в країні фактично відсутній інвестиційний ринок.

Пенсійні системи зарубіжних країн представлені трьома типами моделей (рис. 1).

Найбільша кількість країн на певному етапі прийшла до рішення впровадження змішаної тривірневої моделі пенсійного забезпечення [1; 15]. Поєднання в оптимальному співвідношенні солідарної та накопичувальної (на обов'язковій та добровільній основі) складових дає найменш ризиковану та найбільш дієву можливість успішного функціонування пенсійної системи країни та повноцінного забезпечення пенсіонерів.

Солідарна модель пенсійної системи, яка побудована на розподільному принципі солідарності, має певні окремі недоліки, основним з яких є значна залежність від демографічного фактора [16]. Крім проблеми старіння населення та, відповідно, співвідношення працюючого населення та пенсіонерів, на дієздатність даної моделі суттєво впливають такі чинники, як:

– наявність тіньової зайнятості та зарплати в конвертах;

– рівень заробітної плати;

– рівень відрахувань до пенсійної системи;

– рівень зайнятості населення (або ж рівень безробіття);

– наявність та рівень трудової міграції працездатного населення за кордон;

– пенсійний вік та тривалість життя.

Окремо функціонуюча чилійська модель пенсійного забезпечення теж піддається значним ризикам та залежить від наявності інших специфічних чинників [16], серед яких:

– наявність розвинутого інвестиційного ринку;

– якість менеджменту;

– економічна кон'юнктура та її зміни.

Крім того, накопичувальна система не передбачає перерозподілу внесених коштів та не забезпечує благополуччя та гідний рівень життя всіх наявних пенсіонерів.

Разом з тим, кожна з розглянутих вище моделей пенсійних систем має свої переваги. Солідарна система, завдяки розподілу коштів, забезпечує пенсійними виплатами всіх пенсіонерів, а також має можливість негайної виплати пенсій пенсіонерам за рахунок працюючої частини населення. Накопичувальна система, за рахунок інвестування коштів, сприяє розвитку економіки. Крім того, вона не має залежності від несприятливого для багатьох країн демографічного фактора [16]. Саме тому, із врахуванням всіх переваг та недоліків солідарної та накопичувальної систем, їх поєднання у змішаній моделі є найбільш ефективним для створення успішної пенсійної системи країни.

Задля повного розуміння демографічної ситуації в Україні та країнах зарубіжжя варто проаналізувати певні демографічні показники. На рис. 2 відображено чисельність населення та пенсіонерів в різних країнах.

Найменша кількість населення серед представлених країн зафіксована в Україні (37,29 млн. осіб), найбільша – в США (33,25 млн. осіб). Відношення ж кількості осіб пенсійного віку до загальної кількості населення найменшим є в США, а в Україні – найбільшим. Отже, аналіз демографічних показників надає змогу зрозуміти, що ситуація зі станом пенсійної системи в Україні насправді є критичною.

У багатьох країнах, у тому числі з високим рівнем благополуччя пенсіонерів, з різних об'єктивних причин проходить процес реформування пенсійних систем [2]. У економічно розвинених країнах даний процес відбувається

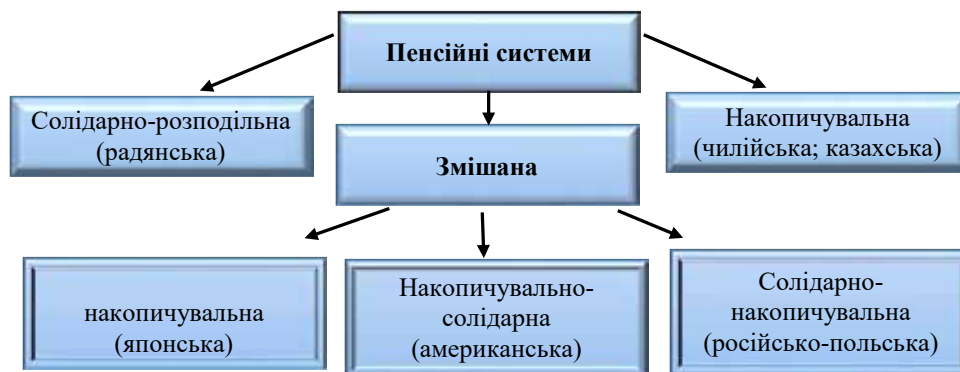

Рис. 1. Типи моделей пенсійних систем

Джерело: розроблено авторами за даними [14]

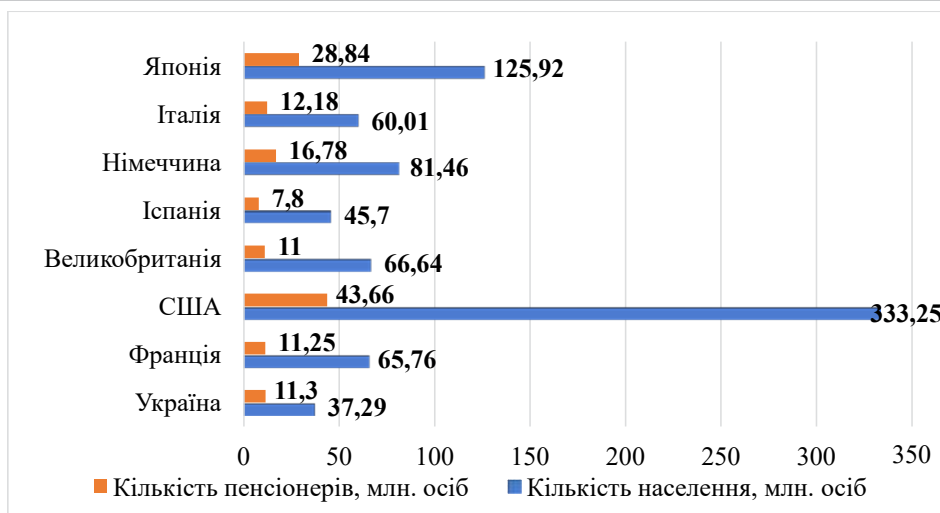

Рис. 2. Співвідношення чисельності населення та пенсіонерів в різних країнах станом на 01.01.2020 р.

Джерело: розроблено авторами за даними [7]

з метою стабілізації системи пенсійного забезпечення для забезпечення достатньої кількості пенсійних коштів у майбутньому, враховуючи ризики старіння населення та збільшення кількості пенсіонерів по відношенню до кількості працюючого населення (прикладом є Франція, Австрія, Іспанія) [2].

В Україні також відбувається процес реформування пенсійної системи в напрямку удосконалення першого рівня – солідарної системи. Зокрема, поступово підвищується необхідний для виходу на пенсію страховий стаж (рис. 3).

Відповідно до діючого законодавства здійснюється поступове підвищення пенсійного віку для жінок (до 60 р.) [10]. Розглядається можливість подальшого підвищення пенсійного віку (як для чоловіків, так і для жінок). Проте, розглядаючи дану можливість, необхідно враховувати не лише пенсійний вік у інших країнах, а й тривалість життя населення у цих країнах (табл. 1).

Серед усіх представлених у табл. 1 країн в Україні відмічається найменша середня тривалість життя населення (як чоловіків, так і жінок). Тобто, для подальшого підвищення пенсійного віку в Україні необхідно забезпечити певний рівень благополуччя осіб похилого віку та досягти

збільшення тривалості життя населення. Тому варто розглянути також інші шляхи реформування та вдосконалення пенсійної системи України відповідно досвіду економічно розвинених країн.

Надходження коштів до солідарної системи пенсійного забезпечення залежить від заробітної плати працівників та від ставки внесків до солідарної системи. Порівняльний аналіз розміру мінімальної заробітної плати у різних країнах (рис. 4) дає змогу стверджувати, що Україна по цьому показнику займає останнє місце.

Ставки внесків до солідарної системи в різних країнах теж значно відрізняються (рис. 5).

Внесок до солідарної системи в Україні (у вигляді надходжень від сплати ЄСВ до Пенсійного фонду) є досить невеликим (менший внесок серед даних країн лише в Японії). Оскільки введення накопичувальної системи, на даний час, є неможливим, задля підтримки та покращення фінансування солідарної системи доцільно збільшити ставку ЄСВ (у вигляді певного об'єктивного відсотку нарахувань на заробітну плату та відрахувань із заробітної плати із цільовим спрямуванням його до Пенсійного фонду).

Необхідно відзначити, що діяльності солідарної системи в Україні не сприяють також наяв-

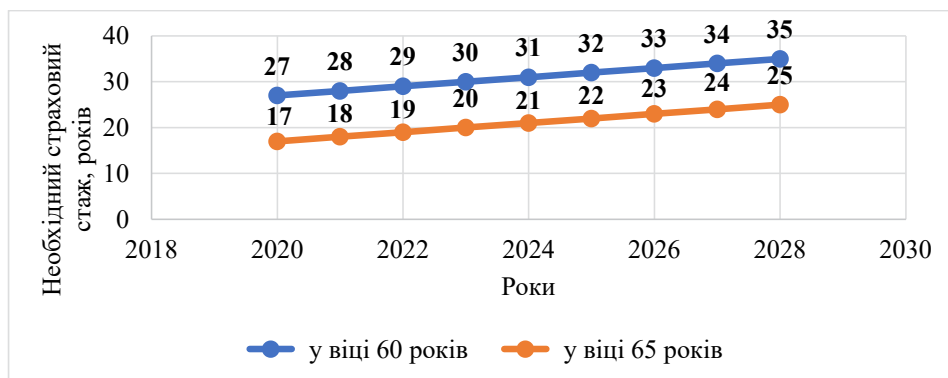

Рис. 3. Визначення виходу на пенсію з урахуванням страхового стажу в Україні на період 2020–2028 рр.

Джерело: розроблено авторами за даними [11]

Таблиця 1

Пенсійний вік та середня тривалість життя в різних країнах станом на 01.2020 р.

Країна	Пенсійний вік		Середня тривалість життя	
	Чоловіки, р.	Жінки, р.	Чоловіки, р.	Жінки, р.
Данія	65	65	76,3	81,1
Великобританія	65 (збільшують до 68)	65 (збільшують до 68)	78	82,3
Білорусь	63	58	65,6	77,2
Іспанія	65	65	78,2	84,4
Японія	65	65	82,3	82,3
Швеція	67	67	78,8	83,5
Франція	62 (збільшують до 65)	62 (збільшують до 65)	78	84,5
Німеччина	65	63	77,8	82,4
Україна	60	59 (збільшують до 60)	62,8	74,8

Джерело: розроблено авторами за даними [1; 13]

ність тіньової зайнятості [9] та значний рівень трудової міграції населення [3].

Враховуючи, що успішні пенсійні системи зарубіжних країн побудовані (і функціонують) згідно змішаної моделі, поєднуючи у собі, відповідно до національних особливостей, у оптимальному співвідношенні солідарну, обов'язкову накопичу-

вальну та добровільну накопичувальну складові, необхідно реформувати не лише солідарну систему, а і (особливо) ледь функціонуюче недержавне пенсійне забезпечення. Також необхідно докласти всіх зусиль для запуску накопичувальної системи.

У першу чергу необхідним є розвиток ринку інвестицій, який успішно діє в усіх розвинених

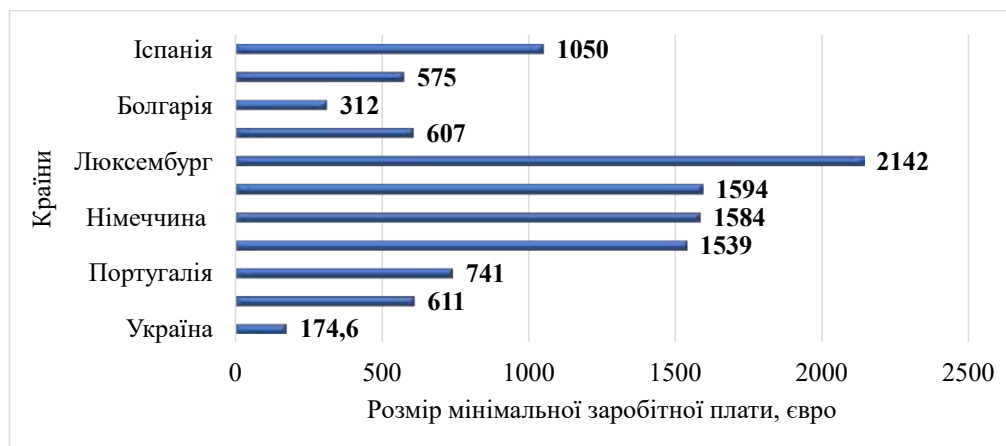

Рис. 4. Розмір мінімальної заробітної плати в різних країнах станом на 01.2020 р.

Джерело: розроблено авторами за даними [8]

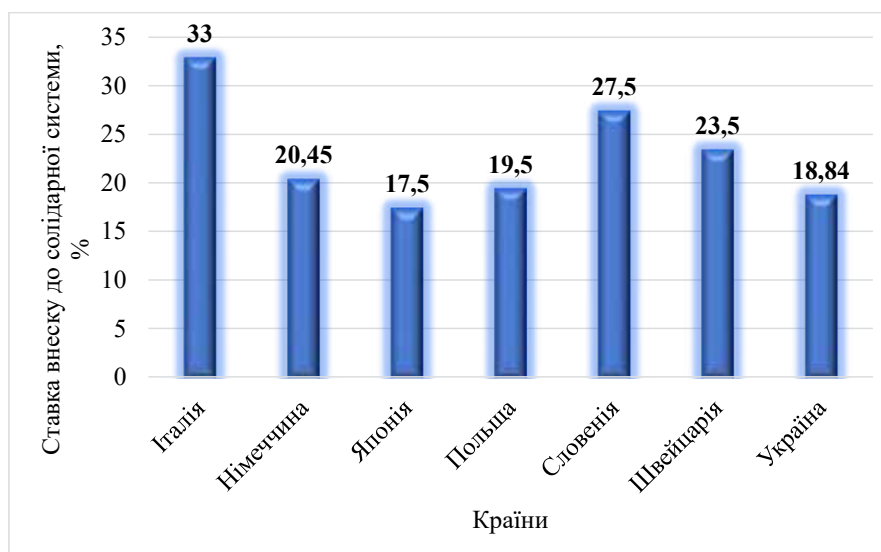

Рис. 5. Ставки внесків до солідарної системи в різних країнах

Джерело: розроблено авторами за даними [5]

Характеристика систем пенсійного забезпечення провідних країн Європи

Великобританія	Німеччина
Характеристика першого рівня пенсійного забезпечення	
По досягненні пенсійного віку надається базова пенсія (незалежно від страхового стажу)	Система пенсійного страхування складається з чотирьох законодавчо врегульованих систем
Характеристика другого рівня пенсійного забезпечення	
Працівник обирає схему державних пенсій чи додаткових пенсій	Пенсії працівникам надає підприємство
Характеристика третього рівня пенсійного забезпечення	
Поширені професійні пенсійні плани, основані на угоді з працедавцем	Поширені корпоративні та особисті пенсійні плани, якими займається спеціальний підрозділ на підприємстві

Джерело: розроблено авторами за даними [6]

країнах. Це дасть змогу значно покращити ефективність функціонування третього рівня пенсійної системи та сприятиме запуску другого рівня, а також активно розвиватиме економіку країни за рахунок інвестування коштів у розвиток підприємств.

Необхідно приділити велику увагу розвитку недержавного пенсійного забезпечення за рахунок поширення корпоративних, професійних та добровільних пенсійних схем на базі підприємств, що є поширеною практикою, яка успішно себе зарекомендувала, у високорозвинених країнах Європи (табл. 2).

Для досягнення позитивного результату потрібно звернути увагу на потреби бухгалтерського обліку недержавного пенсійного забезпечення, а саме – на підготовку необхідної кількості фахівців: актуаріїв та бухгалтерів зі знанням МСБО, оскільки їх кількість в Україні є вкрай недостатньою [4]. Є необхідним також проведення просвітницької діяльності з метою інформування населення про можливості та особливості пенсійного забезпечення третього рівня, оскільки великою проблемою поширення недержавного пенсійного забезпечення лишається необізнаність населення.

Висновки і пропозиції. Відповідно до досвіду зарубіжних країн у побудові успішних пенсійних систем та із врахуванням вітчизняних реалій констатуємо, що пенсійна система України потребує по-

дальшого активного реформування та вдосконалення, для чого необхідно здійснити наступні кроки:

- збільшити ставку ЄСВ із цільовим спрямуванням збільшеного відсотку нарахувань до Пенсійного фонду, що дозволить збільшити власні доходи солідарної системи та зменшити дефіцит грошових коштів, що компенсується за допомогою дотацій із Державного бюджету;

- всіляко сприяти розвитку ринку інвестицій, що дасть змогу розвивати недержавне пенсійне забезпечення, а також наблизитись до можливості впровадження накопичувальної системи та дозволить, за рахунок збільшення інвестицій, активно розвивати економіку країни;

- напрацювати заходи для посилення протидії тіньовій зайнятості та тіньовим зарплатам для збільшення надходжень у вигляді частки від ЄСВ та можливості справедливого оподаткування задля посилення економіки України;

- розвивати систему недержавного пенсійного забезпечення, для чого впроваджувати на базі підприємств корпоративні, професійні та добровільні пенсійні схеми, а також забезпечити інформування населення про можливості недержавного пенсійного забезпечення та доцільність участі у ньому.

Дані заходи дозволять укріпити пенсійну систему України та сприятимуть позитивним євроінтеграційним змінам.

Список літератури:

1. Вишневецька О.А. Пенсійна реформа: зарубіжний досвід для України. *Аспекти публічного управління*. 2016. № 8(34). С. 42–48. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=aplup_2016_8_7 (дата звернення: 16.07.2020).
2. Горбунова О.А. Реформування системи пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та можливості використання в Україні. *Науковий вісник Полтавського університету економіки і торгівлі*. 2018. № 3(88). С. 118–125. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LIN&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=Nvpushk_2018_3_17 (дата звернення: 21.07.2020).
3. Житнюк О. «Загроза існування української нації»: Турчинов терміново звернувся до Зеленського. URL: <https://today.ua/zagroza-isnuvannya-ukrayinskoyi-natsiyi-turchynov-terminovo-zvernuvsya-do-zelenskogo/> (дата звернення: 25.07.2020).
4. Калюга Є.В., Гайдученко Т.М. Реформування пенсійного забезпечення. *Облік, оподаткування, контроль та аналіз в активізації діяльності економічних суб'єктів*: матеріали V Всеукр. студ. наук.-практ. конф. (Київ, 20 березня 2020 р.). Київ: НУБіП України, 2020. С. 28–30. URL: <https://nubip.edu.ua/node/33915> (дата звернення: 25.07.2020).
5. Кулікова Є.О. Порівняльний аналіз системи пенсійного страхування України та зарубіжних країн. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Сер. Економіка*. 2018. № 9(37). С. 142–146. URL: <http://paper.researchbib.com/view/paper/178231> (дата звернення: 23.07.2020).
6. Медвідь А.О. Зарубіжний досвід здійснення недержавного пенсійного забезпечення та національні перспективи у цій сфері. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9644> (дата звернення: 25.07.2020).
7. Мирова и региональная статистика, национальные данные, карты и рейтинги. URL: <https://knoema.ru/atlas> (дата звернення: 19.07.2020).
8. Названі мінімальні зарплати в європейських країнах. URL: <https://minfin.com.ua/ua/2020/02/04/40658895/> (дата звернення: 23.07.2020).

9. Одарченко К. П'ятирівнева пенсійна система для забезпечення гідних пенсій. URL: <https://nizhyn.in.ua/pyatirivneva-pensijna-sistema-dlya-zabezpechennya-gidnix-pensij.html> (дата звернення: 02.07.2020).
10. Пенсії для жінок у 2020: необхідний вік і стаж – Утека. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-pensii-dlya-zhenshhin-v-2020-neobxodimuj-vozzrast-i-stazh> (дата звернення: 22.07.2020).
11. Пенсійна реформа: нові вимоги до стажу і формула розрахунку. URL: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-pensionnaya-reforma-novye-trebovaniya-k-stazhu-i-formula-rascheta> (дата звернення: 22.07.2020).
12. У Мінсоцполітики заявили про відсутність можливості запустити накопичувальну пенсійну систему. URL: https://zik.ua/news/economics/u_minsotspolityky_zaiavyly_pro_vidsutnist_mozhlyvosti_zapustyty_nakopychualnu_pensiinu_systemu_957506 (дата звернення: 03.07.2020).
13. У світі збільшується тривалість життя. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2675385-u-sviti-zbilshuetsya-trivalist-zitta-vooz.html> (дата звернення: 22.07.2020).
14. Філіпчук П.В. Системи пенсійного забезпечення: огляд світового досвіду. URL: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Filipchuk.pdf (дата звернення: 05.07.2020).
15. Чернявська О.В., Горбунова О.А. Класифікація національних моделей пенсійного забезпечення: зарубіжний досвід та вітчизняна практика. *Економіка та держава*. 2013. №2. С. 38–44. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecde_2013_2_13 (дата звернення: 16.07.2020).
16. Яшник Г.Л. Зарубіжний досвід реформування системи пенсійного забезпечення. URL: <http://academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Yashnyk.pdf> (дата звернення: 18.07.2020).

References:

1. Vyshnevsk, O.A. (2016). Pensiina reforma: zarubizhnyi dosvid dlia Ukrainy [Pension reform: foreign experience for Ukraine]. *Aspekty publichnoho upravlinnia*, no. 8(34), pp. 42–48. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=aplup_2016_8_7 (accessed 16 July 2020).
2. Horbunova, O.A. (2018). Reformuvannia systemy pensiinoho zabezpechennia: zarubizhnyi dosvid ta mozhlyvosti vykorystannia v Ukraini [Reforming the pension system: foreign experience and opportunities for use in Ukraine]. *Naukovyi visnyk Poltavskoho universytetu ekonomiky i torhivli*, no. 3(88), pp. 118–125. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=N-vpusk_2018_3_17 (accessed 21 July 2020).
3. Zhytniuk, O. (2020). «Zahroza isnuvannia ukraïnskoi natsii»: Turchynov terminovo zvernuvsia do Zelenskoho ["Threat to the existence of the Ukrainian nation": Turchynov urgently appealed to Zelensky]. Available at: <https://today.ua/zagroza-isnuvannia-ukrayinskoyi-natsiyi-turchynov-terminovo-zvernuvsia-do-zelenskogo/> (accessed 25 July 2020).
4. Kaliuha, Ye.V., & Haiduchenko, T.M. (2020). Reformuvannia pensiinoho zabezpechennia [Pension reform]. *Oblik, opodatkuvannia, kontrol ta analiz v aktyvizatsii diïalnosti ekonomichnykh subiektiv (Ukraine, Kyiv, March 20, 2020)* (eds. Kaliuha Ye.V.). Kyiv: NUBiP Ukrainy, pp. 28–30. Available at: <https://nubip.edu.ua/node/33915> (accessed 25 July 2020).
5. Kulikova, Ye.O. (2018). Porivnialnyi analiz systemy pensiinoho strakhuvannia Ukrainy ta zarubizhnykh krain [Comparative analysis of the pension insurance system of Ukraine and foreign countries]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademii»*, no. 9(37), pp. 142–146. Available at: <http://paper.researchbib.com/view/paper/178231> (accessed 23 July 2020).
6. Medvid, A.O. (2017). Zarubizhnyi dosvid zdiïsnennia nederzhavnoho pensiinoho zabezpechennia ta natsionalni perspektyvy u tsii sferi [Foreign experience in the implementation of private pension provision and national prospects in this area]. Available at: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/9644> (accessed 25 July 2020).
7. Svitova i regionalna statystyka, natsionalni dani, karty i reitynhy [World and regional statistics, national data, maps and ratings]. Available at: <https://knoema.ru/atlas> (accessed 19 July 2020).
8. Nazvani minimalni zarplaty v yevropeïskykh krainakh [Named the minimum wage in European countries]. Available at: <https://minfin.com.ua/ua/2020/02/04/40658895/> (accessed 23 July 2020).
9. Odarchenko, K. (2020). Piatyirivneva pensiina systema dlia zabezpechennia hidnykh pensii [Five-level pension system to provide decent pensions]. Available at: <https://nizhyn.in.ua/pyatirivneva-pensijna-sistema-dlya-zabezpechennya-gidnix-pensij.html> (accessed 02 July 2020).
10. Pensii dlia zhinko u 2020: neobkhdnyi vik i stazh – Uteka [Pensions for women in 2020: the required age and seniority – Uteka]. Available at: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-pensii-dlya-zhenshhin-v-2020-neobxodimuj-vozzrast-i-stazh> (accessed 22 July 2020).
11. Pensiina reforma: novi vymohy do stazhu i formula rozrakhunku [Pension reform: new requirements for seniority and calculation formula]. Available at: <https://uteka.ua/ua/publication/news-14-delovye-novosti-36-pensionnaya-reforma-novye-trebovaniya-k-stazhu-i-formula-rascheta> (accessed 22 July 2020).
12. U Minsotspolityky zaiavyly pro vidsutnist mozhlyvosti zapustyty nakopychualnu pensiinu system [The Ministry of Social Policy stated that it was not possible to launch a funded pension system]. Available at: https://zik.ua/news/economics/u_minsotspolityky_zaiavyly_pro_vidsutnist_mozhlyvosti_zapustyty_nakopychualnu_pensiinu_systemu_957506 (accessed 03 July 2020).
13. U sviti zbilshuietsia tryvalist zhyttia [Life expectancy is increasing in the world]. Available at: <https://www.ukrinform.ua/rubric-culture/2675385-u-sviti-zbilshuetsya-trivalist-zitta-vooz.html> (accessed 22 July 2020).
14. Philipchuk, P.V. Systemy pensiinoho zabezpechennia: ohliad svitovoho dosvidu [Pension systems: a review of world experience]. Available at: http://academy.gov.ua/ej/ej10/doc_pdf/Filipchuk.pdf (accessed 05 July 2020).
15. Cherniavska, O.V., & Horbunova, O.A. (2013). Klyasyfikatsiia natsionalnykh modelei pensiinoho zabezpechennia: zarubizhnyi dosvid ta vitchyzniana praktyka [Classification of national pension models: foreign experience and domestic practice]. *Економіка та держава*, no. 2, pp. 38–44. Available at: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?I21DBN=LINK&P21DBN=UJRN&Z21ID=&S21REF=10&S21CNR=20&S21STN=1&S21FMT=ASP_meta&C21COM=S&2_S21P03=FILA=&2_S21STR=ecde_2013_2_13 (accessed 16 July 2020).
16. Yashnyk, H.L. Zarubizhnyi dosvid reformuvannia systemy pensiinoho zabezpechennia [Foreign experience in reforming the pension system]. Available at: <http://academy.gov.ua/ej/ej13/txts/Yashnyk.pdf> (accessed 18 July 2020).

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-54>

УДК 336.132.1

Любченко А.С.Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна;
АТ «Ощадбанк»**Дорошенко Н.О.**

Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна

ОБЛІКОВА СТАВКА ЯК ІНСТРУМЕНТ ГРОШОВО-КРЕДИТНОЇ ПОЛІТИКИ НБУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню грошово-кредитної політики НБУ на основі аналізу облікової ставки на шестирічному проміжку часу, вивченню кожного року окрему задля визначення основних факторів, що впливали на прийняття рішення про її зміну. В статті проведено аналіз наявних підходів до визначення «грошово-кредитна» та «монетарна», «політика» та «регулювання», зазначено власне бачення щодо відмінності та синонімічності даних понять. Визначено, що відбувається при збільшенні та зменшенні облікової ставки. Виявлено причинно-наслідковий механізм, який відбувається при зміні облікової ставки в той або інший бік. Зазначено неможливість прогнозування рівня облікової ставки на майбутні періоди через вплив непередбачуваних факторів. Досліджено в чому полягає відмінність практики використання облікової ставки в Україні та світі. Зазначено ставлення економістів щодо зміни облікової ставки. Дане дослідження є актуальним, адже саме завдяки зміні облікової ставки, Національний банк надає сигнал ринкам щодо послаблення чи посилення грошово-кредитної політики. В висновках визначено на, що потрібно звернути увагу у подальших дослідженнях з даної теми.

Ключові слова: грошово-кредитна політика, монетарна політика, центральний банк, облікова ставка, відсоток, інфляція, валютний ринок.

Liubchenko AlinaV.N. Karazin Kharkov National University;
Oschadbank JSC**Doroshenko Nadiia**

.N. Karazin Kharkov National University

THE DISCOUNT RATE AS MONETARY POLICY INSTRUMENT OF THE NBU

Summary. The article is devoted to the study of National Bank of Ukraine monetary policy on the basis of discount rate analysis for a six-year period, the study of each year separately for identification of main factors influencing the decision to change it. The article analyses the existing approaches to the definition of "currency-credit" and "monetary", "policy" and "regulation", states our own vision of the difference and synonymy of these concepts. In the article the epistemological analysis of the main scientific approaches concerning the content of the monetary policy, essentially, improved content filling the latter category. It is determined what happens when the discount rate increases and decreases. It is defined the causal consequential mechanism, which occurs when the discount rate changes in one direction or another. It is indicated the disability to predict the level of the discount rate for future periods due to unpredictable factors impact. The difference in the practice of discount rate use in Ukraine and the world is investigated. The attitude of economists to change the discount rate is indicated. This study is relevant, because due to changes in the discount rate, the National Bank of Ukraine signals markets to weaken or strengthen monetary policy. In today's harsh conditions such as: rising inflation, increasing money supply in circulation, devaluation of the hryvnia, introduction of quarantine, rising budget deficits, continuation of hostilities in the east of the country, reducing the gold and foreign exchange reserves, issues of monetary regulation become extremely relevant. The conclusions identify what needs to be noted in further researches on this subject, priority directions of the monetary policy. Stability of money-and-credit market depends on application of tools by National Bank of Ukraine in monetary and credit sphere. Therefore for providing of more efficient functioning of money-and-credit market of Ukraine it is necessary to point more efforts exactly at forecasting of fluctuations in an economy and to strengthen the tools of regulation of money-and-credit market.

Keywords: currency-credit policy, monetary policy, central bank, discount rate, percent, inflation, money-market.

Постановка проблеми. Перехід від періоду економічного спаду до сталого відновлення української економіки супроводжується зміною ролі держави у регулюванні економічних процесів. Ключовою складовою загальнодержавної економічної політики є грошово-кредитна політика. На сучасному етапі основною метою грошово-кредитної політики центральних банків багатьох розвинутих країн і країн, що розвиваються, є досягнення та підтримка цінової стабільності, що здійснюється за допомогою активного використання таких інструментів як політика обов'язкового резервування, облікова політика,

регулювання обсягів рефінансування комерційних банків, операції на відкритому ринку.

Грошово-кредитна політика Національного банку України з часів визначення цінової стабільності, як її основний пріоритет, так і не змогла цілком перейти до такого режиму. Зокрема, досі відсутній дієвий трансмісійний механізм грошово-кредитної політики, а такі фактори, як зловживання адміністративними методами, на противагу ринковим, політичний тиск, який ми можемо зараз бачити, викликають його систематичне порушення і знижують ефективність провадження грошово-кредитної політики.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Вивчення теоретичних основ грошово-кредитної політики та облікової ставки, як її інструменту проводили Дзюблюк О.В., Рябіна Л.М. та Ватаманюк О.С., Руснак М.А., Адамик Б.П., Козюк В.В., Ласкіна Н.І. та інші вчені.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. У науковій літературі часто до визначення «грошово-кредитна політика» в синонімічному значенні вживають «монетарна політика», «монетарне регулювання», тим самим вкладаючи тотожний зміст у поняття «монетарна» – «грошово-кредитна», «політика» – «регулювання». В нинішній час дані поняття ще й досі не розмежовані, не досліджена їх відмінність та схожість.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). У статті потрібно:

- дослідити грошово-кредитну політику в розрізі облікової ставки;

- провести аналіз зміни облікової ставки;

- визначити фактори, що впливають на прийняття рішення про зміну облікової ставки.

Виклад основного матеріалу. Відразу розберемося в значенні понять «грошово-кредитна» та «монетарна», «політика» та «регулювання».

Термін «політика» означає «цілі й завдання, які ставлять суспільні класи в боротьбі за свої інтереси; методи і засоби досягнення цих цілей і завдань, а також діяльність органів державної влади й державного управління, яка відображає суспільний лад і економічну структуру країни» [1].

Термін «регулювання» визначають як механізм впливу на певний процес. На меті в процесі регулювання є ліквідація або мінімізація відхилень перебігу процесу, який знаходиться під дією регулювання, від бажаного [1].

Також відзначається, що «регулювати» має такі значення:

- впорядковувати що-небудь,

- керувати чимось,

- підкоряючи його відповідним правилам, певній системі [2].

У банківській енциклопедії зазначається, що на практиці, як синонім, часто замість терміна «грошово-кредитна політика» використовують термін «монетарна політика». При цьому термін «монетарна політика» широко використовується більше у зарубіжній науковій літературі та практиці. Відмінність у термінах може бути пояснена специфікою вітчизняної практики, переліком використовуваних інструментів, характером та інтенсивністю їх застосування [3, с. 137].

Насамперед, складність тлумачення терміну «монетарне регулювання» зумовлено неоднозначністю перекладу «monetary». В перекладі з англійської він означає «грошовий» або «валютний», зокрема, «monetary union» перекладається як «валютний союз», а термін «monetary policy», трактують як «грошова політика», «грошово-кредитна політика» або «монетарна політика».

Якщо розглядати відмінність значень політика та регулювання, то варто звернутися до О. В. Дзюблюка. Він визначає «регулювання» як «процес, який здійснюється з використанням різних методів та інструментів для досягнення певної визначеної мети». Він намагається визначити відмінності понять «регулювання» та «по-

літика», виокремлюючи характерні ознаки, «які притаманні регулюванню загалом та грошово-кредитному регулюванню зокрема:

- регулювання має передбачати визначення його мети;

- визначення умов регулювання, що означає проведення аналізу поточної ситуації та теоретичне обґрунтування очікуваних результатів;

- визначення засобів, за допомогою яких має відбуватися процес регулювання, а саме визначення методів та інструментів досягнення мети;

- визначення суб'єктів та об'єктів регулювання;
- проведення процесу регулювання у динаміці» [4, с. 11].

Також і Л. М. Рябіна розрізняє ці поняття та дає таке визначення грошово-кредитної політики – «комплекс визначених цілей, направлених на досягнення конкретного результату в певний період часу, зокрема, на якісне покращення грошово-кредитних відносин в країні і, як наслідок, на досягнення стійкості національних грошей, зростання інвестицій, підвищення зайнятості, доходів та обсягів виробництва». При цьому вона зазначає, що «грошово-кредитне регулювання являє собою комплекс конкретних дій центрального банку країни, направлених на досягнення цілей, поставлених та передбачених його ж грошово-кредитною політикою», наголошуючи при цьому, що перша категорія виражає цілі, а друга – дії з досягнення поставлених цілей [5, с. 25].

Якщо звернутися до сайту Національного банку України, то можна знайти таке визначення: «Грошово-кредитна політика – комплекс заходів у сфері грошового обігу та кредиту, спрямованих на забезпечення стабільності грошової одиниці України шляхом використання визначених Законом «Про Національний банк України» засобів і методів [6]».

Отже, нами було виявлено два різних підходи до трактування понять «політика» та «регулювання»: один з них ототожнює ці поняття, інший – розрізняє, а, на нашу думку, потрібно чітко визначити, що політика – це, насамперед, цілі, а регулювання – дії з досягнення цих цілей. У науковій літературі дискусійним залишається питання, яке поняття є ширшим – «політика» чи «регулювання». На наш погляд, «регулювання» має бути підпорядковане «політиці», оскільки воно здійснюється не задля регулювання як такого, а задля виконання поставлених цілей. При цьому поняття «грошово-кредитна» та «монетарна» можна вважати синонімами, адже монетарна є запозиченням англійського слова «monetary».

Тобто можна зробити висновок, що грошово-кредитна політика – це один із елементів економічної політики держави, який становить сукупність заходів з використанням грошово-кредитних інструментів, спрямованих на зміну грошової маси в обороті обсягів кредитів, рівня відсоткових ставок та інших показників грошового обороту і ринку позичкових капіталів.

У загальному виді завдання грошово-кредитної політики НБУ направлені на забезпечення фінансової та макроекономічної стабільності, створення умов для досягнення установами банків економічної політики держави, що потребує ефективного використання інструментарію грошово-кредитної політики. Саме таким інструментом є облікова ставка.

Суб'єктом, який проводить грошово-кредитну політику в Україні, є Національний банк. Конституцією України передбачено, що Рада НБУ самостійно розробляє основні засади грошово-кредитної політики, а також здійснює контроль за її проведенням.

Згідно офіційного сайту НБУ «облікова ставка – це один із інструментів, за допомогою якого Національний банк України встановлює для банків та інших суб'єктів грошово-кредитного ринку орієнтир щодо вартості залучених і розміщених грошових коштів на відповідний період» [6].

Для детального аналізу на рис. 1 представлена динаміка зміни облікової ставки.

На початок 2015 року облікова ставка була закріплена у розмірі 19,5 %, проте слід зазначити, що протягом року вона досягала навіть 30 %. Це рішення було пов'язане з тим, що було відзначено суттєве прискорення споживчої інфляції – у січні 2015 року до 28,5% у річному вимірі. Основною причиною прискорення інфляції стало коригування цін з огляду на девальвацію гривні. Слід зазначити, що загалом валютний ринок України перебував в стресовому стані, що насамперед було пов'язано з негативними очікуваннями на фоні продовження військових дій на сході країни. З початку року знецінення обмінного курсу гривні відносно долара США становило близько 80%. Тому було прийнято рішення щодо необхідності проведення більш жорсткої грошово-кредитної політики. Проте вже у III кварталі року облікову ставку почали знижувати до 28 %, а згодом і до 22 % [6].

2016 рік характеризувався більш м'якою грошово-кредитною політикою. Через послаблення ризиків для цінової стабільності Національний банк знижував облікову ставку, сприяючи відновленню економічного зростання. Протягом року регулятор шість разів знижував облікову ставку – з 22% до 14% [6].

Рішення щодо облікової ставки у 2017 році зумовлювалися насамперед необхідністю балансування між нівелюванням інфляційних ризиків і підтримкою економічного зростання.

У I кварталі 2017 року Національний банк утримувався від пом'якшення грошово-кредитної політики – облікова ставка зберігалася незмінною на рівні 14% [6]. У лютому-березні 2017 року, незважаючи на сприятливу зовнішню кон'юнктуру, стабілізацію ситуації на валютному ринку, помірно укріплення гривні, концентрація інфляційних ризиків посилилася. Це зумовило продовження проведення Національним банком стриманої монетарної політики.

У II кварталі 2017 року Національний банк відновив процес пом'якшення монетарної політики: облікова ставка була знижена у травні до 12,5% річних. Це стало можливим завдяки контрольованості інфляційних процесів та послабленню ризиків у результаті успішного завершення чергового перегляду програми з МВФ, подальшого поліпшення кон'юнктури на сировинних ринках, зміцнення обмінного курсу гривні та зниження інфляційних очікувань.

У IV кварталі 2017 року відбулося погіршення інфляційних очікувань, насамперед підприємств та населення. З огляду на необхідність забезпечити низхідний тренд інфляції до цільових показників Національний банк перейшов до проведення більш жорсткої монетарної політики, двічі підвищивши облікову ставку до 14,5% річних [6].

З початку 2018 року Правління Національного банку України прийняло рішення підвищити облікову ставку до 16% річних. Більш жорстка монетарна політика була протягом усього року, облікова ставка поступово підвищувалась до 18 %.

На початок 2019 року облікова ставка була незмінною. Це пов'язано з тим, що у 2018 році споживча інфляція сповільнилася до 9,8% (з 13,7% у 2017 році) – найнижчого рівня за останні п'ять років [6].

Правління Національного банку ухвалило рішення знизити облікову ставку до 13,5% річних з 13 грудня 2019 року [6]. Національний банк прискорює пом'якшення монетарної політики, оскільки стрімке зміцнення курсу гривні зумовлює швидше зниження інфляційного тиску, ніж очіувалося.

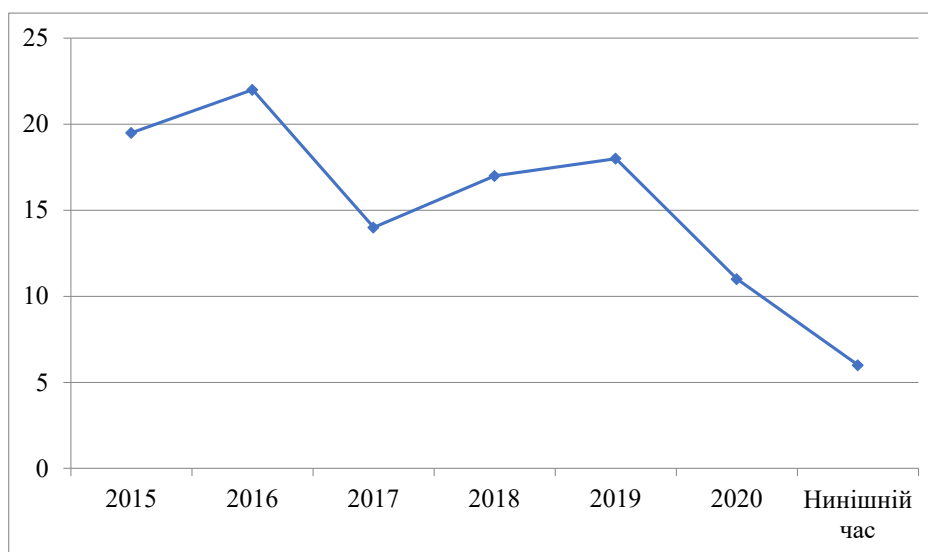

Рис. 1. Динаміка облікової ставки 2015–2020 роках

Джерело: створено авторами самостійно на основі офіційних даних джерела [7]

*Облікова ставка зазначена на початок кожного року

Національний банк продовжує пом'якшення монетарної політики, щоб забезпечити інфляцію на рівні цілі 5% та підтримати стійке економічне зростання, тому з 31 січня 2020 року Правління Національного банку ухвалило рішення знизити облікову ставку до 11% річних [6].

На даний час, ми спостерігаємо визначну подію, щодо найнижчої облікової ставки в історії незалежної України в 6 % річних. Попри низьку облікову ставку фахівці прогнозують, що споживчий та інвестиційний попит залишатиметься ще пригніченим. Це значить, що з одного боку, інфляція буде утримуватись нижче цільового рівня довше; з іншого боку, це означає, що падіння української економіки може бути глибшим, ніж очікувалося. Такий розвиток подій буде вимагати подальшого пом'якшення монетарної політики для підтримання економіки на етапі поступового згортання карантину.

Тобто, як ми бачимо з рис. 1 та представленого аналізу, НБУ активно використовує облікову ставку для регулювання грошово-кредитної політики. Рішення щодо зміни облікової ставки приймається основі досягнення цільових показників. Зміна облікової ставки може відбуватися багато разів на рік, переходячи від жорсткої до м'якої політики і навпаки від м'якої до жорсткої.

Облікова ставка в Україні має тенденції до зниження, що говорить про позитивний напрям розвитку економіки. Найвища облікова ставка НБУ була встановлена в 1994 році і склала 300 %. Інфляція у цьому році за даними Держкомстату України досягла відмітки 501,0 % [7]. Лише з кінця 1995 р. реальна облікова ставка почала набувати стійкого позитивного значення щодо темпів інфляції, що давало можливість Національному банку знижувати попит на кредит і сприяти зростанню депозитів. Рівень облікової ставки почав знижуватися протягом 1995-1996 рр. у зв'язку зі зниженням інфляції. Через використання Національним банком своїх ресурсів переважно для кредитування уряду, а не комерційних банків, зумовило низький рівень використання облікової політики як інструмента грошово-кредитного регулювання і в 1997 р. На нашу думку, крім звичайно економічних факторів, на таку високу облікову ставку вплинув низький досвід використання облікової політики, адже її використання почалося з 1992 р.

Для більш повного дослідження облікової ставки, було б доречним зробити прогноз її розміру на майбутній період. Проте в сучасних умовах, це стає неможливим, через дію непередбачуваних факторів. У цьому році цими непередбачуваними факторами стали введення карантину, економічна криза, зміна Голови НБУ.

Слід також зазначити, що відбувається при підвищенні та зменшенні облікової ставки. Дана інформація зображена на рис. 2 та рис. 3 відповідно.

Після зниження облікової ставки все відбувається з точністю навпаки, що відображено на рис.3.

Ми бачимо, так би мовити, причинно-наслідковий механізм. Після зміни облікової ставки відбувається (1), після (1), як наслідок відбувається (2) і після (2), відбувається (3). Кожний пункт є і причиною, і наслідком, проте по відношенню до різних пунктів.

Весь причинно-наслідковий механізм, зображений на рис. 2, ми можемо спостерігати у нинішній час.

Як показує практика, принципи використання облікової ставки в нашій країні як базової відрізняються від механізму її дії у зарубіжних країнах. У більшості розвинутих країн базова ставка — це ставка за основним інструментом монетарної політики. Таким чином, вона прямо чи опосередковано впливає на кредитні, депозитні, міжбанківські процентні ставки на фінансовому ринку. На вітчизняному ж грошово-кредитному ринку монетарні операції НБУ за обліковою ставкою фактично не здійснюються. Ключовою ставкою, за якою НБУ проводить найбільший обсяг операцій, є процентна ставка за кредитами овернайт [8, с. 93].

Підбиваючи підсумки аналізу, слід зазначити, що значна когорта економістів розходяться в думках щодо питання зміни облікової ставки. Одні з них вважають, що необхідно знижувати значення цього інструменту, оскільки це пов'язано з ризиками уповільнення зростання економіки, які, у свою чергу, вище, ніж інфляційні. Наслідком чого облікова ставка може зробити негативний вплив на економіку країни і позначитися на динаміці ВВП.

Інші, навпаки, вважають, що облікову ставку треба підвищувати, оскільки для НБУ, облікова ставка – це інструмент впливу на інфляцію, і зменшення її може означати вільний рух цін, вихід їх з під контролю.

Рис. 2. Наслідки підвищення облікової ставки

Джерело: створено авторами самостійно

Рис. 3. Наслідки зниження облікової ставки

Джерело: створено авторами самостійно

Висновки і перспективи подальших досліджень. Автором було проведено статистичний аналіз зміни облікової ставки в 2015–2020 рр., визначено фактори, які впливали безпосередньо на ці зміни.

А саме:

1. Розмежовані поняття політика та регулювання.

2. НБУ активно використовує облікову ставку в грошово-кредитній політиці для досягнення цілових орієнтирів розвитку економіки країни.

3. Саме завдяки зміні облікової ставки, Національний банк надає сигнал ринкам щодо послаблення чи посилення грошово-кредитної політики.

4. Виявлені основні фактори, що впливали на зміну облікової ставки з 2015 року по сьогоднішній день.

Серед них прискорення споживчої інфляції, стресовий стан валютного ринку, продовження військових дій на сході держави, знецінення обмінного курсу гривні відносно долара США, послаблення ризиків для цінової стабільності, помірне укріплення гривні, карантин та інше.

В подальших дослідженнях варто звернути увагу на моделювання зміни облікової ставки в залежності від факторів, що впливають на неї. Таке дослідження буде мати практичну цінність не тільки для НБУ, а і для комерційних банків, які будуть мати змогу змоделювати ситуацію та спланувати відповідний механізм дій.

Список літератури:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53407/288299.html> (дата звернення: 10.08.2020).
2. Словник української мови. URL: <http://sum.in.ua/s/reghuljuvannja> (дата звернення: 10.08.2020).
3. Арбузов С.Г. та інші. Банківська енциклопедія. Центр наукових досліджень Національного банку України. Київ, 2015. 504 с.
4. Дзюблук О.В. Грошово-кредитне регулювання у механізмі забезпечення макроекономічної стабілізації і ефективності функціонування банківської системи України: монографія. Тернопіль: ТНЕУ, 2014. 530 с.
5. Рябініна Л.М. Термінологія та її значення в теорії і практиці економічних відносин. *Економіка України*. 2014. № 2(619). С. 16–28.
6. Офіційний сайт Національного банку України. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=14994057&cat_id=127891 (дата звернення: 10.08.2020).
7. Офіційний сайт Міністерства фінансів України. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/nbu/refinance/> (дата звернення: 10.08.2020).
8. Ватаманюк О.С., Руснак М.А. Грошово-кредитне регулювання економічних процесів в Україні. *Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту*. 2012. № 2.

References:

1. Velykyi tлумachnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy [Large explanatory dictionary of the modern Ukrainian language]. URL: <http://slovopedia.org.ua/42/53407/288299.html> (accessed: 10 August 2020).
2. Slovnyk ukrainskoi movy [Dictionary of the Ukrainian language] URL: <http://sum.in.ua/s/reghuljuvannja> (accessed: 10 August 2020).
3. Arbuzov, S.H. ta inshi (2015). Bankivska entsyklopediia [Banking encyclopedia]. Research Center of the National Bank of Ukraine. Kyiv, p. 504.
4. Dziubliuk, O.V. (2014). Hroshovo-kredytne rehuliuвання u mekhanizmi zabezpechennia makroekonomichnoi stabilizatsii i efektyvnosti funktsionuvannia bankivskoi systemy Ukrainy [Monetary regulation in the mechanism of macroeconomic stabilization and efficiency of the banking system of Ukraine]. Ternopil: TNEU, p. 530.
5. Riabinina, L.M. (2014). Terminolohiia ta yii znachennia v teorii i praktysii ekonomichnykh vidnosyn. [Terminology and its significance in the theory and practice of economic relations]. *Ukraine economy*. vol. 2, no. 619, pp. 16–28.
6. Ofitsiynyi sait Natsionalnoho banku Ukrainy [Official website of the National Bank of Ukraine]. URL: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=14994057&cat_id=127891(accessed: 10 August 2020).
7. Ofitsiynyi sait Ministerstva finansiv Ukrainy [Official website of the Ministry of Finance of Ukraine]. URL: <https://index.minfin.com.ua/ua/banks/nbu/refinance/> (accessed: 10 August 2020).
8. Vatamaniuk, O.S., Rusnak, M.A. (2012). Hroshovo-kredytne rehuliuвання ekonomichnykh protsesiv v Ukraini [Monetary regulation of economic processes in Ukraine]. *Bulletin of the Chernivtsi Trade and Economic Institute*, vol. 2.

DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-8-84-55>
УДК 658.8.001.141

Царинний Є.О., Канівець П.П.
Харківський науково-дослідний експертно-криміналістичний центр
Міністерства внутрішніх справ України

СПОЖИВЧА ЦІННІСТЬ ТОВАРУ – ПРІОРИТЕТНИЙ ФАКТОР ВПЛИВУ НА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ ПРО КУПІВЛЮ НА РИНКУ B2B

Анотація. Сучасні умови високої конкуренції бізнес-середовища вимагають від керівників підприємств зважених рішень і обґрунтованих стратегій розвитку підприємств. Маркетингова стратегія займає найважливіше місце в забезпеченні прибутковості діяльності, оскільки дозволяє відповісти на питання «для кого?» компанія існує. Організації бізнесу на ринку B2B «інституційних споживачів» компанії, які закуповують товари і послуги не для кінцевого споживання, а для використання у власному виробництві товарів і послуг, на які є попит у інших організацій, або на ринках кінцевих споживачів, або з боку суспільства в цілому. Закупівельні процеси інституціональних споживачів мають багато спільного з процесами прийняття рішень кінцевими споживачами, оскільки також відбуваються людьми. Також слід врахувати, що дані інституціональні споживачі прагнуть отримати максимальну віддачу при мінімальних витратах і ризики.

Ключові слова: ринок B2B, B2B маркетинг, інституційний споживач, споживча цінність товару, ланцюжок створення споживчої цінності.

Tsarinnyy Yevgeniy, Kanivets Pavlo
Kharkov Scientific-Research Expert-Criminalistic Center
of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine

CONSUMER VALUE OF GOODS – PRIORITY FACTOR INFLUENCE ON DECISION-MAKING PURCHASES ON THE B2B MARKET

Summary. Modern conditions of high competition in the business environment require from the leaders of enterprises prudent decisions and sound strategies for enterprise development. Marketing strategy is of paramount importance in ensuring the profitability of activities, as it allows you to answer the question "for whom?" the company exists. Business organizations in the B2B market of "institutional consumers" companies that purchase goods and services not for final consumption, but for use in their own production of goods and services that are in demand in other organizations, or in the markets of final consumers, or by society in general. Procurement processes of institutional consumers have much in common with the decision-making processes of end consumers, because they also occur by people. It should also be borne in mind that these institutional consumers seek to get the maximum return at minimum cost and risk. The main factors that increase the manufacturer's profit in the B2B market are to reduce production costs and increase revenue from the sale of finished goods and services as a result of interaction with profitable business suppliers. Each organization for each product, product offer – its own value chain, whose participants can focus on achieving a variety of goals. From purely selfish, focused on maximizing their own benefits (in the traditional model of the chain – to make a profit), including at a loss for partners, to altruistic, which involves selfless maximization of benefits for the chain as a whole, even to the detriment of their own interests. Finding an acceptable compromise between one's own interests and the interests of the chain as a whole is a more far-sighted approach. Chain participants should be interested in the sustainable development of their partners, as reduced competitiveness of various organizations can cause degradation of the chain as a whole and deprive the benefits of all its member organizations. An important issue in the concept of consumer value, which is formed in the B2B market, is the development of approaches and methods for its quantification, which can also be a direction for further research.

Keywords: B2B market, B2B marketing, institutional consumer, consumer value of goods, the creation of consumer value chain.

Постановка проблеми. Сучасні умови глобального високо конкурентного бізнес-середовища вимагають від керівників підприємств зважених рішень і обґрунтованих стратегій розвитку підприємств. Маркетингова стратегія займає найважливіше місце в забезпеченні прибутковості діяльності, оскільки дозволяє відповісти на питання «для кого?» компанія існує. Безпомилкове виявлення цільових споживачів і факторів, що впливають на їх купівельну поведінку, є запорукою комерційного успіху будь-якого підприємства. Найбільшу значимість дослідження потенційних споживачів набуває на ринках, де переважає прямий метод розповсюдження товарів і важливе врахування індивідуальних вимог кожного покупця, зокрема на ринку B2B.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Базова концепція B2B маркетингу розроблялась і удосконалювалась такими авторами, як Ф. Котлер [5], Бек М.А. [2], Зозулев А.В. [4], Балабаніць А.В. [1], Ларіна Я.С. [6], Юданов А.Ю. [11].

Особливості управління поведінкою споживачів на ринку B2B вивчали і аналізували Ф. Котлер [5], Р. Олива [7], Решетникова І.Л. [8], Євдоченко О.О. [3], Старостіна А.О. [9].

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Розробка стратегії B2B маркетингу для конкретного підприємства є унікальним і ресурсомістким процесом, обумовлений відмінними особливостями споживачів B2B ринку. Видається неможливим запропонувати алгоритм розробки стратегії B2B маркетингу, однаково підходить різним галузям B2B ринку,

внаслідок чого виникає необхідність вироблення галузевих рекомендацій з виділенням провідних факторів, що впливають на поведінку споживачів на ринку підприємств.

Постановка завдання. Дослідити фактори, що впливають на прийняття рішення про покупку на B2B ринку. Систематизувати особливості поведінки споживачів на ринку B2B. Виявити вплив особливостей споживачів B2B ринку на формування стратегії B2B маркетингу. Визначити споживчу цінність товару як провідного чинника управління споживчою поведінкою на B2B ринку. Запропонувати ланцюжок створення споживчої цінності, спрямованої на одночасне збільшення цінності для споживачої і загальної цінності всієї мережі.

Основною метою статті є формування науково-практичних рекомендацій, спрямованих на вдосконалення B2B маркетингу шляхом виявлення провідних чинників, які обумовлюють прийняття рішення про покупку.

Виклад основного матеріалу. Досягнення поставленої мети вимагає вирішення наступних завдань:

- систематизація особливостей споживачів B2B ринку і їх впливу на формування стратегії B2B маркетингу;
- виявлення провідного чинника, за рахунок якого буде побудована стратегія B2B маркетингу;
- вивчення механізму впливу ведучого фактора на поведінку споживачів B2B ринку.

За відправну точку розробки маркетингової стратегії для підприємства будь-якої сфери діяльності є складання портрета потенційних споживачів і особливостей їх поведінки при ухваленні рішення про покупку. Залежно від кінцевого споживача ринки поділяються на такі види: B2C (business to consumer, споживчий ринок), B2B (business to business, діловий ринок) і B2G (business to government, ринок державних установ) [2, с. 21]. Маркетингові стратегії та інструменти, що застосовуються для кожного з названих ринків, істотно відрізняються і визначаються особливостями поведінки споживачів.

Організація бізнесу на ринку B2B «інституційних споживачів» компанії, які закуповують товари і послуги не для кінцевого споживання, а для використання у власному виробництві товарів і послуг, на які є попит у інших організацій, або на ринках кінцевих споживачів, або з боку суспільства в цілому [7, с. 32].

Закупівельні процеси інституціональних споживачів мають багато спільного з процесами прийняття рішень кінцевими споживачами, оскільки також відбуваються людьми.

Також слід врахувати, що дані інституціональні споживачі прагнуть отримати максимальну віддачу при мінімальних витратах і ризики. Основні фактори, які дозволяють збільшити прибуток виробника на ринку B2B складаються в зниженні витрат виробництва і підвищенні доходу від продажу готових товарів і послуг в результаті взаємодії з вигідними бізнес-постачальниками.

Звідси випливає, що найкращим маркетинговим засобом, здатним розвіяти сумніви потенційних інституційних покупців на ринку B2B і переконати їх прийняти пропозиції, можуть стати достовірні якісні і кількісні оцінки конкретних товарних пропозицій, рішень про закупівлі за співвідношенням цінності і витрат, «value for money» [2, с. 38].

Тут необхідно зазначити, що на даному типі ринку присутня жорстка конкуренція серед постачальників компонентів, виграти яку можуть лише ті компанії, які запропонують своїм промисловим споживачам найвищу споживчу цінність товару (customer delivered value) – це різниця між сукупною споживчою цінністю і сукупними витратами споживача [5, с. 585].

Сукупна споживча цінність (total customer value) – це загальна сума цінностей товару, які покупець отримує при купівлі товару (матеріальних і нематеріальних). Сукупні витрати споживача (total customer cost) – сума грошових, тимчасових, енергетичних, психологічних витрат, пов'язаних з придбанням товару [5, с. 587].

На ринках B2B сукупна споживча цінність створюється завдяки зв'язкам між організаціями бізнесу, які об'єднують свої відокремлені ланцюжки створення цінності в загальні ланцюжки і мережі створення цінності для ринку кінцевих користувачів.

В кінці ланцюжка знаходиться організація, яка виробляє товари і послуги для ринку кінцевих користувачів, закуповуючи необхідні для цього товари і послуги у постачальників першого рівня. Постачальники першого рівня (які можуть, наприклад, постачати готові підсистеми, комплекти агрегатів) закуповують необхідні для власного виробництва товари і послуги (наприклад, окремі вузли та агрегати) у постачальників другого рівня, ті купують у своїх постачальників необхідні деталі, матеріали тощо.

Завдання фірми – зайняти позиції в конкурентоспроможних ланцюжках створення цінності і забезпечити на цих позиціях максимальний (більший у порівнянні з конкурентами) розрив між створюваною цінністю і витратами. Застосовуючи інструменти маркетингу, зокрема аналіз цінності, фірма може вирішити цю задачу [1, с. 22].

У кожній організації для кожного товару, товарної пропозиції – власний ланцюжок створення цінності, учасники якого можуть орієнтуватися на досягнення самих різних цілей. Від суто егоїстичних, орієнтованих на максимізацію власних вигод (у традиційній моделі ланцюжка – на отримання прибутку), в тому числі і зі збитком для партнерів, до альтруїстичних, які передбачають самовіддану максимізацію вигод для ланцюжка в цілому, нехай навіть зі шкодою для власних інтересів.

Пошук прийнятного компромісу між власними інтересами та інтересами ланцюжка в цілому є більш далекоглядним підходом. Учасники ланцюга повинні бути зацікавлені в сталому розвитку своїх партнерів, так як зниження конкурентоспроможності різних організацій може бути викликати деградацію ланцюжка в цілому і позбавити вигод всіх вхідних в її склад організацій.

Фірма повинна забезпечити максимальне перевищення створюваної цінності над витратами на кожній позиції, задіяної в ланцюгах постачання, ланцюжках і мережах створення цінності. Її зусилля повинні бути спрямовані на збереження і посилення конкурентоспроможності всього ланцюжка за рахунок взаємодії з партнерами на довгостроковій взаємовигідній основі. Маркетинг B2B може внести вагомий внесок у вирішення даних проблем [6, с. 4].

У значній частині вітчизняних підприємств є перспективи істотного підвищення конкурентоспроможності за рахунок резервів збільшення економічності використання матеріальних, енер-

гетичних і трудових ресурсів, впровадження сучасних систем управління якістю, активізації інноваційної та вдосконалення маркетингової діяльності.

У кожного конкурентоспроможного товару ціна реалізації нижче споживчої цінності. Для споживача на ринку B2B неоплачена (дісталася даром) частина споживчої цінності дорівнює отриманій ним від використання товару додаткового прибутку. Для постачальника вона відповідає «запасу конкурентоспроможності» його продукції.

Узгоджена між двома сторонами ціна ділить інтервал на дві частини: виграш споживача (або споживчий залишок) і прибуток виробника. Обидві складові повинні бути, як правило, більше нуля, без цього не можна забезпечити зацікавленість в продовженні і розвитку взаємовідносин. Споживач однозначно зацікавлений в тому, щоб неоплачена їм частка була якомога більше. Ставлення постачальника – подвійне. З одного боку, високий запас конкурентоспроможності дає переваги в конкурентній боротьбі, з іншого, призводить до зниження його прибутку.

Величина інтервалу між цінністю продукції і послуг, що сприймається споживачем (організацією, що закупає), і витратами виробника харак-

теризує новостворену цінність, яка повинна бути розподілена між виробником і покупцем. Зробити це з урахуванням інтересів взаємодіючих сторін і ланцюга в цілому – одне із завдань маркетингу.

Націленість на загальні інтереси може закладати переорієнтації ланцюжка створення цінності організації-постачальника з приватних цілей збільшення власних фінансово-економічних результатів на спільні цілі підвищення цінності і зниження витрат як споживачів, так і мережі в цілому.

Висновки та пропозиції. Систематизація та аналіз особливостей поведінки споживачів на ринку B2B дозволяє виділити ключовий фактор управління споживчою поведінкою – сукупну споживчу цінність товару, яка забезпечує покупцеві максимальну вигоду при мінімальних витратах і ризики. Представляється перспективним використовувати концепцію споживчої цінності як основа для подальшої розробки науково-практичних рекомендацій щодо створення стратегії B2B маркетингу з урахуванням специфіки підприємств.

Важливим питанням в концепції споживчої цінності, що формується на ринку B2B, є розробка підходів і методів до її кількісній оцінці, що також може стати напрямом подальших досліджень.

Список літератури:

1. Балабаниць А.В. Інтегроване управління системою маркетингової взаємодії. Донецьк, 2011. 21 с.
2. Бек М.А. Маркетинг B2B. Учебное пособие. Москва : Издательство ГУ ВШЭ, 2008. 327 с.
3. Євдоченко О.О. Моделі поведінки споживачів на світових товарних ринках. Вчені записки : Збірник наукових праць випуск 11. Київ : КНЕУ, 2009. 239-245 с.
4. Зозулев А.В. Промышленный маркетинг: рыночная стратегия : учебное пособие. Киев : Центр учебной литературы, 2010. 576 с.
5. Котлер Ф. Основы маркетинга. Пер. с англ. 2-е европ. изд. Москва : Издательский дом «Вильямс», 1999. 1152 с.
6. Ларіна Я.С. Маркетинг як філософія бізнесу та його сучасні концепції. URL: <http://edorada.org/articles/views?id=352> (дата звернення: 10.08.2020).
7. Олива Р. Обзор маркетинга на рынке B2B. Лояльность в сфере B2B. Компании-лидеры. *Маркетинг-дайджест*. 2004. № 2. С. 28–44.
8. Решетнікова І.Л. Основні положення концепції маркетингу на ринку логістичних послуг. *Маркетинг в Україні*. 2011. № 4. С. 66–69. URL: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgirbis_64.exe? (дата звернення: 10.08.2020).
9. Старостіна А.О., Длігач А.О., Кравченко А.В. Промисловий маркетинг: Теорія, світовий досвід, українська практика : Підручник. Київ : Знання, 2005. 764 с.
10. Цвілій С.М. Маркетинговий механізм забезпечення конкурентоспроможності монопродуктового промислового підприємства. Дніпропетровськ, 2005. 21 с.
11. Юданов А.Ю. Конкуренция: теория и практика. Москва : Издательство ГНОМ и Д, 2001. 304 с.

References:

1. Balabanyts, A.V. (2011). Intehrovane upravlinnia systemoiu marketynhovoi vzaemodii [Integrated management of the system of marketing interaction: author's ref. dis. for science]. Donetsk, 21 p. (in Ukrainian)
2. Bek, M.A. (2008). Marketynh B2B. Uchebnoe posobyе [Marketing B2B]. Moskva: HSE Publishing House, 327 p. (in Russian)
3. Ievdochenko, O.O. (2009). Modeli povedinky spozhyvachiv na svitovykh tovarnykh rynkakh. Vcheni zapysky: Zbirnyk naukovykh prats vyputsk 11 [Models of consumer behavior in world commodity markets // Scientific notes: Coll. Science. wash. Vip. 11]. Kyiv: KNEU, pp. 239–245. (in Ukrainian)
4. Zozulev, A.V. (2010). Promyshlennyi marketynh: rynochnaia stratehiya: uchebnoe posobyе [Industrial marketing: market strategy: Textbook. Manual]. Kiev: Center for educational literatur, 576 p. (in Russian)
5. Kotler, F. (1999). Osnovy marketynha. Per. s anhl. 2-e evrop. yzd. [Fundamentals of marketing. Per. With English – 2nd European. ed]. Moskva: Yzdatelskyi dom «Vyliams», 1152 p. (in Russian)
6. Larina, Y.S. Marketynh yak filosofia biznesu ta yoho suchasni kontseptsii [Marketing as a business philosophy and its modern concepts]. Available at: <http://edorada.org/articles/views?id=352> (accessed 10.08.2020). (in Ukrainian)
7. Olyva, R. (2004). Obzor marketynha na rynke B2B. Loialnost v sfere B2B. Kompanyy-lyderu [Overview of marketing in the B2B market. Loyalty in the field of B2B. Leading companies]. Marketing digest, no. 2, pp. 28–44 (in Russian)
8. Reshetnikova, I.L. (2011). Osnovni polozhennia kontseptsii marketynhu na rynku lohistychnykh posluh [The main provisions of the concept of marketing in the market of logistics services]. Marketing in Ukraine. X, no. 4, pp. 66–69. Available at: www.irbis-nbuv.gov.ua/.../cgirbis_64.exe? (accessed 10.08.2020). (in Ukrainian)
9. Starostina, A.O., Dlihach, A.O., & Kravchenko, A.V. (2005). Promyslovyi marketynh: Teoriia, svitovi dosvid, ukrainska praktyka: Pidruchnyk [Theory, world experience, Ukrainian practice: Textbook]. Kyiv: Znannia, 764 p. (in Ukrainian)
10. Tsvilyi, S.M. (2005). Marketynhovi mekhanizm zabezpechennia konkurentospromozhnosti monoproductovoho promysloвого pidpriemstva [Marketing mechanism of ensuring the competitiveness of a single-product industrial enterprise]. Dnipropetrovsk, 21 p. (in Ukrainian)
11. Iudanov, A.Y. (2001). Konkurentsya: teoriya y praktyka [Competition: theory and practice]. Moscow: Publishing house GNOM and D, 304 p. (in Russian)

НАШІ АВТОРИ

1. **Авер'янова Ніна Миколаївна** – кандидат філософських наук, науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
2. **Андрейцева Ірина Анатоліївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри управління персоналом та економіки праці Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка
3. **Аносов Ігор Вікторович** – головний судовий експерт сектору трасологічного обліку відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
4. **Богатирьова Галина Андріївна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри туризму та краєзнавства Донецького національного університету економіки і торгівлі імені Михайла Туган-Барановського
5. **Бойченко Юлія Владиславівна** – студентка факультету журналістики Національного університету біоресурсів і природокористування України
6. **Ванюк Дар'я Валеріївна** – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент кафедри фізичного виховання Запорізького національного університету
7. **Васильківський Олексій Станіславович** – студент факультету журналістики Національного університету біоресурсів і природокористування України
8. **Ватаманюк Анастасія Валентинівна** – аспірантка кафедри Міжнародних відносин Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
9. **Величко Ірина Георгіївна** – старший викладач кафедри англійської філології Національного університету біоресурсів і природокористування України
10. **Вераксих Тетяна Вікторівна** – магістрантка факультету лінгвістики Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
11. **Вінтюк Юрій Володимирович** – доцент, доцент кафедри теоретичної та практичної психології Національного університету «Львівська політехніка»
12. **Войтович Сергій Анатолійович** – кандидат технічних наук, доцент кафедри медичної інформатики, медичної і біологічної фізики Івано-Франківського національного медичного університету
13. **Воропаєва Тетяна Сергіївна** – кандидат психологічних наук, старший науковий співробітник Київського національного університету імені Тараса Шевченка
14. **Гайдученко Тетяна Миколаївна** – бакалавр Національного університету біоресурсів і природокористування України
15. **Галушка Христина Олексіївна** – магістр менеджменту Навчально-наукового інституту «Каразінська школа бізнесу» Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; Начальник відділу маркетингу ТОВ «Реноваціо»
16. **Гречка Станіслав Олександрович** – аспірант Інституту філології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
17. **Гриник Ігор Миронович** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
18. **Громова Ольга Євгеніївна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу та реклами Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
19. **Деркач Руслан Олексійович** – магістр Вінницького торговельно-економічного інституту Київського національного торговельно-економічного університету
20. **Деяк-Якобишин Олена Михайлівна** – підприємець, кандидат наук із соціальних комунікацій
21. **Дорошенко Надія Олександрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
22. **Дудлій Софія Василівна** – студентка Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника
23. **Зубцова Людмила Сергіївна** – судовий експерт Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
24. **Зуєва Олена Миколаївна** – головний судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
25. **Калюга Євгенія Василівна** – доктор економічних наук, професор, Національний університет біоресурсів і природокористування України

26. **Канівець Павло Павлович** – головний судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
27. **Карамушка Олександр Миколайович** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних систем і технології Дніпровського державного аграрно-економічного університету
28. **Коваленко Нонна Володимирівна** – судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
29. **Ковальчук Інна Владиславівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та соціальної роботи Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
30. **Ковпик Світлана Іванівна** – доктор філологічних наук, професор кафедри української та зарубіжної літератур Криворізького державного педагогічного університету
31. **Кондратенко Наталя Дмитрівна** – кандидат економічних наук, доцент кафедри міжнародного бізнесу та економічної теорії Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна
32. **Косторна Оксана Анатоліївна** – головний судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
33. **Котвицька Вікторія Анатоліївна** – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теорії, практики та перекладу німецької мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
34. **Котенко Світлана Олександрівна** – старший судовий експерт товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
35. **Крючко Леся Станіславівна** – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу Дніпровського державного аграрно-економічного університету
36. **Кутняк Іван Михайлович** – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
37. **Лукомська Галина Володимирівна** – кандидат архітектури, доцент кафедри архітектури та містобудування Івано-Франківського національного медичного університету
38. **Любченко Аліна Сергіївна** – студентка Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна; фахівець I рівня відділу клієнтів роздрібного бізнесу АТ «Ощадбанк»
39. **Люлька Ганна Андріївна** – аспірант кафедри загальної педагогіки і андрагогіки Полтавського національного педагогічного університету імені В.Г. Короленка
40. **Ляпун Ніна Миколаївна** – головний судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
41. **Марченко Валентина Володимирівна** – кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри теорії, практики та перекладу англійської мови Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»
42. **Матвіїшин Оксана Миколаївна** – кандидат філологічних наук, доцент кафедри мовної та міжкультурної комунікації Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
43. **Медінцов Ігор Володимирович** – аспірант кафедри загальної психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка
44. **Мелещенко Олександр Костянтинович** – доктор філологічних наук, професор, професор кафедри історії журналістики Інституту журналістики Київського національного університету імені Тараса Шевченка
45. **Михайляк Юлія Ярославівна** – магістрантка навчально-наукового інституту іноземних мов Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
46. **Муляр Наталія Михайлівна** – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри культурології та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
47. **Околович Іван Миколайович** – старший викладач кафедри культурології та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
48. **Петрів Оксана Василівна** – кандидат філософських наук, доцент кафедри культурології та мистецької освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка
49. **Ревть Алла Борисівна** – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри соціальної педагогіки та корекційної освіти Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка

50. **Самойлова Ольга Федорівна** – судовий експерт Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
51. **Сахненко Анна Василівна** – аспірантка Сумського державного педагогічного університету імені А.С.Макаренка
52. **Солянік Володимир Геннадійович** – старший судовий експерт сектору трасологічних досліджень відділу криміналістичних видів досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
53. **Талипова Лариса Анатоліївна** – судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
54. **Филиппова Ольга Николаевна** – член Ассоциации искусствоведов (г. Москва)
55. **Халатур Світлана Миколаївна** – доктор економічних наук, професор, професор кафедри фінансів, банківської справи та страхування Дніпровського державного аграрно-економічного університету
56. **Царинний Євгеній Олександрович** – старший судовий експерт відділу товарознавчих та гемологічних досліджень Харківського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру Міністерства внутрішніх справ України
57. **Шух Мирослава Василівна** – студентка Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»

ВИМОГИ ДО ПУБЛІКАЦІЇ СТАТЕЙ

Редакція наукового журналу

пропонує всім бажаючим студентам, аспірантам, докторантам, здобувачам, молодим фахівцям, викладачам, науковцям та іншим зацікавленим особам опублікувати свої статті за різними науковими напрямками

ДЛЯ ПУБЛІКАЦІЇ СТАТТІ НЕОБХІДНО:

1. Заповнити електронну форму реєстрації, обов'язкову для публікації.

2. Надсилати на електронну пошту редакції info@molodyvcheny.in.ua статтю та квитанцію про сплату вартості публікації наукової статті (сплачується лише після повідомлення про прийняття матеріалів). Обов'язково в темі листа вкажіть науковий розділ журналу, в якому ви бажаєте опублікувати статтю.

3. Редакція рецензує вашу статтю протягом 2–3 днів. Статті студентів публікуються за

наявності рецензії або співавтора з науковим ступенем.

4. Якщо стаття успішно пройшла рецензування, ми відправляємо вам лист з інформацією: «Стаття пройшла рецензування, прийнята до публікації».

5. Як тільки електронна версія журналу розміщується на сайті, ми повідомляємо вам про це. Потім, після виходу журналу з друку, ми відправляємо вам друкований примірник в потрібній кількості.

ВИМОГИ ДО ЗМІСТУ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

Наукові статті повинні містити такі необхідні елементи (з виділенням по тексту статті):

– постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;

– аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми, на які посилається автор;

– виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, яким присвячується стаття;

– формулювання цілей статті (постановка завдання);

– виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;

– висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку.

Автори, які подали матеріали для публікації, погоджуються з наступними положеннями:

– відповідальність за достовірність поданої інформації в своїй роботі несе автор.

– автори зберігають за собою всі авторські права і одночасно надають журналу право першої публікації, що дозволяє поширювати даний матеріал із зазначенням авторства та первинної публікації в даному журналі.

СТРУКТУРНІ ЕЛЕМЕНТИ НАУКОВОЇ СТАТТІ:

– індекс УДК (у верхньому лівому кутку сторінки);

– назва статті, прізвище, ім'я, по батькові автора (-ів), місце роботи (навчання), вчений ступінь, вчене звання, посада мовою оригіналу статті;

– анотація (мінімум 700 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) мовою оригіналу статті;

– назва статті, прізвище та ім'я автора (-ів), місце роботи (навчання) англійською мовою;

– анотація (мінімум 1800 знаків) та ключові слова (мінімум 5 слів) англійською мовою;

– текст статті може бути українською, російською або англійською мовою;

– список літератури подається наприкінці статті у двох формах: «Список літератури» і «References».

Формат статті	A4, орієнтація – книжкова, матеріали збережені та підготовлені у форматі Microsoft Word (*.doc або *.docx)
Поля	всі сторони – 2 см
Основний шрифт	Times New Roman (Arial і Courier New для текстових фрагментів)
Розмір шрифту основного тексту	14 пунктів
Міжрядковий інтервал	полуторний
Вирівнювання тексту	по ширині
Автоматична розстановка переносів	включена
Абзацний відступ (новий рядок)	1,25 см
Нумерація сторінок	не ведеться
Малюнки та таблиці	необхідно подавати в статті безпосередньо після тексту, де вони згадуються вперше, або на наступній сторінці. Розмір шрифту табличного тексту зазвичай на 2 пункти менше основного шрифту. Кількість таблиць, формул та ілюстрацій має бути мінімальною та доречною. Рисунки і таблиці на альбомних сторінках не приймаються.
Формули	повинні бути набрані за допомогою редактора формул (внутрішній редактор формул в Microsoft Word for Windows).
Посилання на літературу	у квадратних дужках по тексту [1, с. 2], бібліографічний список в кінці тексту. Посторінкові виноска та посилання не допускаються
Обсяг	від 10 до 20 сторінок включно

Науковий журнал
«Молодий вчений»

№ 8 (84) серпень 2020 р.

Щомісячне видання

Коректор: В. Бабич
Дизайн: А. Юдашкіна
Комп'ютерна верстка: В. Удовиченко

Контактна інформація редакції журналу.
Поштова адреса: 73021 Україна, м. Херсон,
а/с 20, Редакція журналу «Молодий вчений»

Телефон: +38 (0552) 399 530
E-mail: info@molodyvcheny.in.ua
Сайт: www.molodyvcheny.in.ua

Підписано до друку 31.08.2020 р.
Формат 60x84/8.
Папір офсетний. Цифровий друк.
Ум.-друк. арк. 22,09. Тираж 100 прим.
Зам. 0820-92.

Надруковано: Видавничий дім «Гельветика»
Україна, м. Херсон, вул. Паровозна, буд. 46-а
E-mail: mailbox@helvetica.com.ua
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 6424 від 04.10.2018 р.